

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი

ТБИЛИСИ

2. 1983

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ მ დ ა ძ ც ი რ კ ო ლ მ ბ ი ა: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე),

პასუხისმგებელი მდივანი ჯ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзinguри Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.

Ответственный секретарь Г. А. Глonti

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია
1983, № 2.

რ ე დ ა ქ ტ ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19, ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 17.II.83; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 26.VII.83; უე 08267;
ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 14.0; სააღრიცხვო
საგამომცემლო თაბახი 11,5; ტირაჟი 1850; შეკვ. 518; ფასი 1 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мешинереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси. 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

კარლ მარქსის დაბადების 165 და გარდაცვალების 100 წლისთავი

გ. ლომიძე, კ. მარქსი ხელოვნების თავისებურების, განვითარების კანონზომიერებისა და საზოგადოებრივი დანიშნულების შესახებ 5

ექვთიმე თაყაიშვილის დაბადების 120 წლისთავი

- ე. კელენჯერიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი საზღვარგარეთ 11
- მ. ნახუცრიშვილი, ხასიათთა დამოკიდებულებისა და კონფლიქტების სოციალური ფონი (ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების მიხედვით) 24
- ს. ჭეიშვილი, ბურჟუაზული საზოგადოების კრიტიკა ვასილ ბარნოვის მოთხრობებში 41
- მ. წერეთელი, ნიკო ავალიშვილის პუბლიცისტიკა 60
- მ. შახათაძე, ვეფხისტყაოსნის ძირითადი სიუჟეტური წერტილების ლოკალიზაციისათვის 71
- ე. მებრეველი, ჰიმნოგრაფიული ტერმინი „მნიშვნელო“ 81
- ც. კიკვიძე, „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტისათვის 87
- ლ. აღუქსიძე, პეტრიწის კომენტარების 41-ე თავის წყაროებისათვის 93
- კ. დანელია, საკუთარ სახელთა გადმოცემისათვის ძველი აღთქმის ქართულ რედაქციებში 97
- მ. ლლონტი, კვირის დღეთა ბისკაიური სახელწოდებანი 108
- ნ. ჭიჭია, ფრაზეოლოგიზმი როგორც ენის ნომინალური საშუალება 116
- ნ. ცეციტიშვილი, ესპანურ საკუთარ სახელთა თარგმნის ნორმების შესახებ 122

ც ნ ო ბ ე ბ ი და შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი

ზ. სხიბრლაძე, ფილა ქართული წარწერით ახტალის მონასტრიდან 129

მ ე ც ნ ი ე რ ი ს ი უ ბ ი ლ ე

გ. მერკვილაძე, გიორგი ჭიბლაძე — 70 133

კ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

- შ. ძიძიგური, ი. ზიცარი, ბასკურ-კავკასიურ ენათა ნათესაობის ჰიპოთეზის შესახებ 136
- ნ. რობაქიძე, მნიშვნელოვანი ნაშრომი ქართულ არაბისტიკაში 148
- გ. დერფერი, ვენერა ჭანგიძე — „ინგილოური დიალექტი აზერბაიჯანში“ 151

ქ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

- კონკრისი ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნაშრომებზე 1983 წლისათვის 152
- „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში 153

ქარლ მარქსის დაბადების 165 და გარდაცვალების 100 წლისთავი

გივი ლომიძე

ბ. მარქსი ხელოვნების თავისებურების, განვითარების
კანონზომიერებისა და საზოგადოებრივი დანიშნულების შესახებ

მარქსიზმის წარმოშობით ახალი ეპოქა დაიწყო კაცობრიობის ისტორიაში. ეს მოქმედება, რომელიც წარმოადგენდა ნამდვილ რევოლუციურ გადატრიალებას, დაუფძნებელი იყო ბუნების, საზოგადოებისა და აზროვნების განვითარების კანონების ჭეშმარიტ მეცნიერულ გაგებაზე. კ. მარქსმა და ფრ. ენგელსმა, მათ მიერ შემუშავებული მატერიალისტური თეორიის საფუძველზე, ჩამოაყალიბეს მწყობრი ესთეტიკური კონცეფცია, რომელიც წარმოადგენდა წარსულის მემკვიდრეობის კრიტიკული ათვისების შედეგს.

ესთეტიკური აზროვნების ისტორიაში მათ პირველად მეცნიერულად გააშუქეს და გადაჭრეს ისეთი ძირეული პრობლემები, როგორცაა ხელოვნების წარმოშობის, საზოგადოებრივი არსისა და დანიშნულების საკითხი, ხელოვნების სპეციფიკა და კლასობრივი ბუნება, მისი ადგილი სხვა სოციალურ მოვლენათა შორის, განვითარების კანონზომიერება და სხვ.

იდეალისტურ და ანტირეალისტურ, რეაქციულ თეორიებთან ბრძოლაში, თავიანთ გენიალურ აღმოჩენაზე დაყრდნობით, მათ განაზოგადეს ლიტერატურისა და ხელოვნების კლასიკოსთა შემოქმედებითი გამოცდილება და წამოაყენეს თვალსაზრისი რეალიზმის, ლიტერატურისა და ხელოვნების ხალხურობისა და იდეურობის შესახებ. მათ ნაწერებში, ზოგადთეორიულ პრობლემებთან ერთად, საყურადღებო შეხედულებანი გამოთქმული მსოფლიოს გამოჩენილი მწერლების მხატვრული შემოქმედების თაობაზე.

კ. მარქსის ლიტერატურულ-ესთეტიკური მემკვიდრეობიდან ჩვენ ვეხებით მხოლოდ რამდენიმე საკითხს. კერძოდ, თუ როგორ ესმოდა მას ხელოვნების თავისებურება, განვითარების კანონზომიერება და საზოგადოებრივი დანიშნულება.

კ. მარქსის აზრით, არსებობს ადამიანის მიერ სამყაროს, როგორც მატერიალური სინამდვილის, ათვისების სხვადასხვა საშუალება: მეცნიერულ, მხატვრული, რელიგიური, პრაქტიკულ-სულიერი. ისინი წარმოადგენენ საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმებს, რომლებშიც თავის ასახვას პოულობს საზოგადოებრივი ყოფიერება. ადამიანები, ვიდრე სულიერ მოღვაწეობას შეუდგებოდნენ, ერთმანეთთან ამყარებენ განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობას — წარმოებით ურთიერთობას. ამ წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურას. რეალურ ბაზისს, რომელზედაც იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება და რომელსაც საზოგადოებრივი ცნობიერების განსაზღვრული ფორმები შეესაბამება. „მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განაპირობებს საერთოდ ცხოვრების სოციალურ, პოლიტიკურ და გო-

ნებრივ პროცესს. ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათს ყოფიერებას, არამედ, პირიქით, მათი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათს ცნობიერებას“ (კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 624).

ცნობიერების ფორმებს შორის კ. მარქსი ასახელებს ხელოვნებას, რომელიც წარმოადგენს ადამიანის ესთეტიკური მოღვაწეობის სპეციფიკურ სფეროს. ამასთან, იგი, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებული სახეობა, ექვემდებარება ამ უკანასკნელის საყოველთაო კანონებს. ხელოვნება, კ. მარქსის მიხედვით, წარმოიშვა და ჩამოყალიბდა საზოგადოებისა და თვით ადამიანის გარდაქმნის ხანგრძლივ ისტორიულ პროცესში. ადამიანი შრომამ შექმნა და მანვე შეუწყო ხელი სამყაროში მის განმტკიცებას. შრომა იყო ის ძალა, რომელმაც მას შესაძლებლობა მისცა გამოყოფოდა ბუნებას. გაბატონებულიყო მასზე და გარდაექმნა არა მარტო იგი, არამედ საკუთარი თავიც. საზოგადოების განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, შრომითი პრაქტიკის პროცესში, მოხდა ფორმირება მუსიკალური ყურის, მშვენიერი ფორმების აღმქმელი თვალისა და ტვინისა, რომელსაც შეეძლო რეალური სინამდვილის საგნებისა და მოვლენების ესთეტიკური თვისებების დანახვა, გააზრება და შეფასება.

კ. მარქსისათვის ხელოვნება, როგორც ცნობიერების ფორმა, საკუთარი სპეციფიკის მატარებელია. იგი ამ მხრივ განსხვავდება კიდევ ცნობიერების სხვა ფორმებისაგან. ადამიანს, ცხოველისაგან განსხვავებით, უნარი აქვს არა მარტო დატკბეს მშვენიერებით, არამედ თვითონაც შექმნას საგანი „სილამაზის კანონების მიხედვით“. ყოველივე ეს იმაზეც მიუთითებს, რომ ადამიანის ესთეტიკური მოღვაწეობა განსხვავებულია მისი სხვა სახის მოღვაწეობისაგან.

შესავალში ნაშრომისა — „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ კ. მარქსი მსჯელობს სამყაროს თეორიული ათვისების თაობაზე და წერს: „მთლიანობა, როგორც იგი გონებაში გვევლინება აზროვნებითი მთლიანობის სახით, პროდუქტია მოაზროვნე გონებისა, რომელიც სამყაროს ათვისებს მხოლოდ მისთვის ერთადერთი შესაძლებელი წესით, წესით, რომელიც განსხვავდება ამ სამყაროს ხელოვნებით — რელიგიურ-პრაქტიკულ-გონებრივი ათვისებისაგან“ (კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953, გვ. 282, ხაზგასმა ჩემია. — გ. ლ.).

აქ აშკარად ჩანს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი ფორმები — ლოგიკურ-დისკურსიული, მხატვრული, რელიგიური და პრაქტიკულ-სულიერი სამყაროს შემეცნებას წარმოადგენს. ეს ნიშანი ყველა აღნიშნული ფორმისათვის ზოგადია, სავალდებულოა. მაგრამ ამავე დროს თითოეული მათგანი სინამდვილის ათვისების დროს საკუთარ, „მხოლოდ მისთვის ერთადერთ შესაძლებელ“ წესს ემყარება და სწორედ აქ ვლინდება მათი სპეციფიკა, თავისთავადობა, რაც, რასაკვირველია, საბოლოო ანგარიშით, ათვისების შედეგში გამოვლინდება. აქედან გამომდინარე, ხელოვნება, ცნობიერების სხვა ფორმებისაგან განსხვავებით, წარმოადგენს სამყაროს მხატვრულ ათვისებას, მხატვრულ წარმოახვას. მაშასადამე, სამყაროს თეორიული და მხატვრული ათვისება, შემეცნება ურთიერთისაგან განსხვავებული მოვლენებია.

მაინც რაში მდგომარეობს ეს განსხვავება?

სინამდვილის თეორიული შემეცნება, რომელიც აბსტრაქტული აზროვნების გზით ხორციელდება, ცნების შექმნით მთავრდება. აქ მთავარი აქცენტის გადატანალია ჰეგელიანების ძიებაზე, სინამდვილის ობიექტური კანონების, კანონზომიერების შესწავლაზე. ამიტომ, რომ ლოგიკური, თეორიული შემეცნება, როგორც ლენინი აღნიშნავდა, „ქმნის აბსტრაქციებს, ცნებებს, კანონებს, სამყაროს მეცნიერულ სურათს“.

რაც შეეხება სამყაროს მხატვრულ ათვისებას, ეს პროცესი მთავრდება მხატვრული სახის შექმნით. ხელოვნება მხატვრული სახეებით აზროვნება. იგი ქმნის სინამდვილის სურათს „ცხოვრებისავე ფორმაში“, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია ინტელექტუალურ და ემოციურ მხარეთა მთლიანობა და ესთეტიკური ტკობის, სიამოვნების აღძვრა. ხელოვნება რთული შინაგანი ბუნებისაა და მისი სწორი აღქმა გარკვეულ მხატვრულ განათლებას, მხატვრულ გემოვნებას მოითხოვს. ამიტომ ამბობდა კ. მარქსი, რომ თუ გინდა დატკბე ხელოვნებით, უნდა იყო მხატვრულად განათლებული ადამიანი.

როგორც აღინიშნა, კ. მარქსს ხელოვნება მიაჩნდა საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმად, ხოლო თავის მხრივ საზოგადოებრივ ცნობიერებას განიხილავდა, როგორც ადამიანთა საწარმოო ურთიერთობის, ეკონომიკური ურთიერთობის ზედნაშენს. საერთოდ, ბაზისისა და ზედნაშენის შესახებ კ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის თვალსაზრისი წარმოდგენდა მატერიალისტური თეორიის საფუძველზე საზოგადოებრივი მოვლენებისა და, მათ შორის, ხელოვნების განვითარების კანონზომიერების მეცნიერული ახსნის ბრწყინვალე მაგალითს. იგი ცხადყოფს, რომ, მართალია, ხელოვნებას გააჩნია საკუთარი თავისთავადობა, მაგრამ მისი არსის, განვითარების კანონზომიერებისა და საზოგადოებრივი დანიშნულების ახსნა შეუძლებელია როგორც ცნობიერების სხვა ფორმებისაგან იზოლირებულად, ისე გაუთვალისწინებლად იმ რთული საზოგადოებრივი სისტემისა, სადაც გადამწყვეტი როლი ეკონომიკურ ფაქტორს ეკუთვნის. მაშასადამე, კვლევა ვერავითარ შემთხვევაში ვერ შემოიფარგლება ხელოვნების მხოლოდ წმინდა შინაგანი, იმანენტური კანონების ანალიზით.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ცნობიერების ფორმების, კერძოდ კი ხელოვნების, ეკონომიკური საფუძვლისადმი დამოკიდებულების შესახებ კ. მარქსის მიერ დადგენილი პრინციპი მარქსიზმის ვულგარიზატორებმა არასწორად, სქოლასტიკურად გაიგეს. მათ სცადეს ხელოვნების განვითარების კანონზომიერება უშუალოდ ეკონომიკური განვითარებიდან გამოეყვანათ. ასეთი სწორხაზობრივი, პრინციპული შეხედულების წინააღმდეგ 1894 წელს გამოვიდა ფრ. ენგელსი, რომელმაც კიდევ ერთხელ განმარტა აღნიშნულ საკითხზე მარქსის მოძღვრების მთავარი აზრი. ენგელსი პ. შტარკენბურგს სწერს: „პოლიტიკური, იურიდიული, ფილოსოფიური, რელიგიური, ლიტერატურული, მხატვრული და სხვ. განვითარება ეკონომიკურ განვითარებას ემყარება, მაგრამ ყველა ესენი გავლენას ახდენენ აგრეთვე ერთმანეთზე და ეკონომიკურ საფუძველზეც. საქმე ისე კი არ არის, რომ ეკონომიკური მდგომარეობა არის ერთადერთი აქტიური მიზეზი, ხოლო სხვა დანარჩენი მხოლოდ პასიური შედეგი, არამედ ეს არის ურთიერთშემოქმედება იმ ეკონომიკური აუცილებლობის საფუძველზე, რომელიც საბოლოო ანგარიშით მუდამ ხორციელდება... ამრიგად, არსებობს არა ეკონომიკური

მდგომარეობის ავტომატური მოქმედება, როგორც ეს ზოგიერთს საქმის გასაადვილებლად აქვს წარმოდგენილი“ (კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული წერილები, თბ., 1949, გვ. 518. ხაზგასმა ფრ. ენგელსისა.).

როგორც ვხედავთ, მხატვრული მოვლენების, საერთოდ ხელოვნების ანალიზის დროს უნდა ამოვიღოთ არა პირდაპირ ეკონომიკური საფუძვლიდან, არამედ საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს სხვა გარემოებანიც. კერძოდ, კლასობრივ საზოგადოებაში, უკლასო გვაროვნული საზოგადოებისაგან განსხვავებით, ხელოვნების განვითარებაზე უშუალო ზეგავლენას ახდენს მთელი რიგი რთული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ფაქტორები, რომლებიც მხოლოდ „საბოლოო ანგარიშით“ არის განპირობებული მატერიალური საფუძვლით და გამორიცხავს „ეკონომიკური მდგომარეობის ავტომატურ მოქმედებას“. ამ პრინციპით ხსნიან კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი იტალიური რენესანსის ლიტერატურისა და ხელოვნების გენიალურ ნაწარმოებთა შექმნის მიზეზებს.

მაშასადამე, კ. მარქსის აზრით, ხელოვნება, როგორც ისტორიული მოვლენა, ვითარდება, მაგრამ მისი განვითარების კანონზომიერება გარკვეული თავისებურებით ხასიათდება, რაშიც ელინდება დისპროპორცია საზოგადოების საერთო განვითარებასა და ხელოვნების აყვავებას შორის. ამასთან დაკავშირებით კ. მარქსი წერს: „ხელოვნების შესახებ ცნობილია, რომ მისი აყვავების გარკვეული პერიოდები სულაც არ შეესაბამება საზოგადოების საერთო განვითარებას, მაშასადამე, არც ამ საზოგადოების მატერიალური საფუძველის განვითარებას, საფუძველისა, რომელიც მისი ორგანიზაციის, ასე ვთქვათ, ჩონჩხს შეადგენს. მაგალითად, ბერძნები შედარებით თანამედროვე ხალხებთან, ანდა აგრეთვე შექსპირი“ (კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, გვ. 295).

კ. მარქსი ამ აზრის ერთ-ერთ დადასტურებას იმაშიც ხედავს, რომ ლიტერატურის გარკვეული ფორმები, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ, ჩნდება ხელოვნების განვითარების მხოლოდ დაბალ საფეხურზე. მისი განმარტებით, თუ ამას ადგილი აქვს ხელოვნების სფეროს შიგნით, ხელოვნების სხვადასხვა სახეობათა შორის არსებულ დამოკიდებულებაში, მაშინ მით უფრო ნაკლებ გასაკვირია, რომ ასეთივე მდგომარეობას აქვს ადგილი „ხელოვნების მთელი ლერონს დამოკიდებულებაში საზოგადოების საერთო სოციალურ განვითარებასთან“. ბერძნული ხელოვნება და ეპოსი, რომლის არა მარტო არსენალს, არამედ ნიადაგსაც მითოლოგია შეადგენდა. დაკავშირებული იყო საზოგადოებრივი განვითარების გარკვეულ ფორმასთან. ისინი „ახლაც კიდევ ესთეტიკურ სიამოვნებას გვაგვრძობინებენ და გარკვეული აზრით ნორმისა და მიუწვდომელი ნიმუშის მნიშვნელობას ინარჩუნებენ“ (კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, გვ. 297).

კ. მარქსი განიხილავს ლიტერატურისა და ხელოვნების შემეცნებით მნიშვნელობას და საზოგადოებრივ დანიშნულებას. მას მიაჩნია, რომ ხელოვნება, როგორც ცნობიერების ფორმა, გარკვეულ უკუზემოქმედებას ახდენს ყოფიერებაზე, საზოგადოების საერთო განვითარებაზე. კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი ხელოვნების თავისებურებაზე მსჯელობისას მიუთითებენ მის დიდ საზოგადოებრივ დანიშნულებაზე. ხელოვნება ერთდროულად ადამიანს ანიჭებს ესთეტიკურ-სიამოვნებასაც და ამაღლებს გონებრივადაც. იგი სულიერი გამდიდრების, სულიერი ამაღლების მძლავრი წყაროა. მისი ზეგავლენით ხდება ადამიანის ემოციური და ინტელექტუალური ტრორშირება, ნებისა და ქცევის,

ზეხობისა და რწმენის წრთობა, მხატვრული უნარისა და მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება. ხელოვნების ზემოქმედება გამოიხატება იმაშიც, რომ იგი „ქმნის საზოგადოებას, რომელსაც გაეგება ხელოვნება და შესწევს მშვენიერებით დატკობის უნარი“ (კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის. გვ. 269).

სწორედ ხელოვნების დიდ შემეცნებით ღირებულებასა და საზოგადოებრივ დანიშნულებაზე მეტყველებს XIX საუკუნის ინგლისელი რეალისტების — დიენსის, თეჯერის, ბრონტესა და ჰასკელის მარქსისტული შეფასება. მარქსის აზრით, ინგლისელ რომანისტთა ამ ბრწყინვალე პლედამ მოგვცა ბურჟუაზიის ყველა ფენის დახასიათება, უფრო მეტი პოლიტიკური და სოციალური ჰუმანიტარობა. ვიდრე ერთად აღებულმა პროფესიონალურმა პოლიტიკოსებმა, პუბლიცისტებმა და მორალისტებმა. ანალოგიურია ზრ. ენგელსის შეხედულება ბალზაკის შემოქმედების შესახებ.

ხელოვნება, კ. მარქსის განსაზღვრით, ასახავს ობიექტურ სინამდვილეს და გამოხატავს გარკვეულ იდეურ შინაარსს, ამასთან, იძლევა ცხოვრების მოვლენების შეფასებასაც. ამით არის განპირობებული მისი მნიშვნელოვანი როლი პოლიტიკური, ზნეობრივი და ესთეტიკური აღზრდის საქმეში. რამდენადაც მხატვრული ფენოზენი თავის საფუძველშივე საზოგადოებრივი, სოციალური მოვლენაა, ამდენად მასში ყოველთვის ვლინდება ამა თუ იმ კლასის შეხედულებანი და ინტერესები. ამიტომ საზოგადოების ესთეტიკური კულტურა განსაზღვრულია არსებული კლასობრივი ურთიერთობის ხასიათით. მარქსიზმის მიხედვით, კლასობრივ საზოგადოებაში იგი ორად არის გაყოფილი. ერთი მხრივ, გეაქვს გამბატონებული კლასების, ხოლო, მეორე მხრივ, ჩაგრულ კლასების ესთეტიკური კულტურა, რომელთა შორის ანტაგონისტური წინააღმდეგობაა. არსებული სოციალური გარემო, კაპიტალისტური ყოფა ყოველმხრივ ზრუნავს ბურჟუაზიის ესთეტიკური კულტურის განვითარებისათვის, რაც მტრულ დაპირისპირებაშია ხალხთა მასების ინტერესებთან. რამდენადაც ბურჟუაზიის კულტურა გამოხატავს გამბატონებულ კლასების შეხედულებებსა და ჩვეულებებს და იცავს მათ, ამდენად ხალხთა მასები ფაქტობრივად მოკლებული არიან ესთეტიკურ განვითარებას და აღზრდის ისეთი საშუალება, როგორც ხელოვნება, ჩაყენებულია ბურჟუაზიის სამსახურში და ხასიათდება უიდეოებით, აპოლიტიციზმით, რის გამოც წართმეული აქვს საზოგადოებაზე აქტიური ზემოქმედების ძალა. რაც შეეხება კაპიტალისტური ქვეყნების პროგრესულ ხელოვნებას, მართალია, იგი ვითარდება რეალისმის პრინციპებზე, იბრძვის არსებული უსამართლობის წინააღმდეგ, მაგრამ ოფიციალური ხელისუფლება ყოველმხრივ ზღუდავს მის წინსვლას და, საერთოდ, ხელს უშლის მასების სწრაფვას—უზიარონ ხელოვნების ძალას. მხატვრული კულტურის ამაღლება, ესთეტიკური ტკობა ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში მხოლოდ „ჩვეულთა“ ხვედრია, მხოლოდ გამბატონებული კლასების პრივილეგიაა. ასეთ ღრმა წინააღმდეგობას ხედავს კ. მარქსი ბურჟუაზიული საზოგადოების ესთეტიკურ კულტურაში, რაშიც უკუფენილია ამ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ანტაგონისტური კლასობრივი დაპირისპირებანი. მისი შეხედულებით, ყველა სხვა საზოგადოებრივ ფორმაციებთან შედარებით, სოციალიზმის დროს, თავისუფალი შრომის პირობებში, „ადგილი აქვს აუცილებელი სამუშაო დროს შემციობებას, რაც ხელსაყრელ

პირობებს ქმნის ინდივიდთა მხატვრული, მეცნიერული და ა. შ. განვითარებისათვის“. ამ შემთხვევაში საზოგადოების თითოეული წევრის თავისუფალი, შემოქმედებითი შრომა ქმნის არა მარტო თვით პიროვნების ყოველმხრივი განვითარების ხელსაყრელ პირობებს, არამედ განსაზღვრავს აგრეთვე მთელი საზოგადოების კულტურულ წინსვლასა და აღმაშენლებას.

ქ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის ესთეტიკური შეხედულებანი ახალ ისტორიულ პირობებში შემოქმედებითად განავითარა ვ. ი. ლენინმა, რომლის სახელთან არის დაკავშირებული ახალი ეტაპის შექმნა ესთეტიკური აზროვნების ისტორიაში.

ქ. მარქსის ესთეტიკურ თეორიასთან უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგანაც, როგორც ამხ. ი. ვ. ანდროპოვი აღნიშნავს: „მარქსიზმი დოგმა კი არა, დამოუკიდებელი მუშაობისა და მოქმედების ცოცხალი საბელმძღვანელოა იმ რთული ამოცანების გადასაჭრელად, რომლებსაც ისტორიის ყოველი ახალი შემობრუნება გვიყენებს. იმისათვის, რომ ცხოვრებას არ ჩამორჩნენ, კომუნისტებს მართებით ყველა მიმართულებით განავითარონ და გაამდიდრონ მარქსის მოძღვრება, შემოქმედებითად გამოიყენონ პრაქტიკაში მარქსის მიერ შემუშავებული მატერიალისტური დიალექტიკის მეთოდი, რომელსაც სამართლიანად ეწოდა მარქსიზმის ცოცხალი სული“.

ქ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის ღრმად სწამდათ პროლეტარიატის იდეალების განხორციელებისათვის მოწინავე ხელოვნების, მოწინავე ესთეტიკური თეორიის მარგანიზებელი, მამობილიზებელი, გარდამქმნელი ძალა, რაც განვილიშმა დრომ ცხადყო. მარქსისტულ-ლენინური ესთეტიკური თეორიით შეიარაღებული საბჭოთა ლიტერატურა და ხელოვნება დღეს განვითარების უმაღლეს საფეხურზე დგას. ეს კი თვალნათლივ ადასტურებს ამ თეორიის უუცემდებლის გენიალურ ალღოსა და წინასწარგანჭკვრეტის სიღრმადეს.

ეკვთიმე თაყაიშვილის დაბადების 120 წლისთავი

ალენა კელმენჯარიძე

ეკვთიმე თაყაიშვილი საზღვარგარეთ

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული პირადი საარქივო ფონდებიდან აკადემიკოს ეკვთიმე თაყაიშვილის არქივი ერთ-ერთი ყველაზე სრული, ვრცელი და უაღრესად საინტერესო ფონდია. არ არის დარჩენილი ეკვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრების, საზოგადოებრივი და მეცნიერული მოღვაწეობის არც ერთი მომენტი, რომელიც მეტ-ნაკლებად არ იყოფს ასახული მის საარქივო ფონდში. ე. თაყაიშვილის არქივი ნაწილობრივ თვით ეკვთიმეს მიერ იყო დაჭვუტებული და მოწესრიგებული. ცალკე იყო გამოყოფილი ერთი შეკვრა დოკუმენტებისა. შეკვრას ე. თაყაიშვილის ხელით ეწერა „ემიგრაციის მასალები“. ეს დოკუმენტები ეხება ე. თაყაიშვილის ცხოვრების იმ პერიოდს, რომელიც მან საფრანგეთში გაატარა 1921-დან 1945 წლამდე.

ე. თაყაიშვილის ცხოვრების ემიგრაციის პერიოდი ცალკე თავდაა გამოყოფილი რ. მეტრეველის და შ. ბადრიძის წიგნში „ეკვთიმე თაყაიშვილი“, რომელიც 1962 წ. გამოვიდა. რამდენიმე გვერდი აქვს დათმობილი ე. თაყაიშვილის ცხოვრების ამ მონაკვეთს. გ. ლომთათიძის ნარკვევში ეკვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრებისა და ღვაწლის შესახებ, რომელიც აკადემიკოს ე. თაყაიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილი სტატიების კრებულში დაიბეჭდა 1966 წელს. რჩეული ნაშრომების I ტომშია (1968 წ.) დაბეჭდილი ეკვთიმეს მოგონებები ქართული სამუზეუმო ქონების ისტორიის შესახებ. ქართული განძეულის საფრანგეთიდან საქართველოში ჩამოტანის შესახებ მოგონებებით გამოვიდა აკადემიკოსი შალვა ამირანაშვილი ე. თაყაიშვილისადმი მიძღვნილ საიუბილეო სესიაზე; მანვე დაბეჭდა რამდენიმე სტატია ამ საკითხზე.

ჩვენ შევეცადეთ ამ ნაშრომში განხილული საკითხები შეგვეჭო ისეთი ფაქტებით, რომლებიც ნაკლებადაა ცნობილი. ამის საშუალებას გვაძლევს ე. თაყაიშვილის წერილები ნიკო მარისადმი, იროდიონ სონღულაშვილისადმი, ანდრია გუგუშვილისადმი და ე. თაყაიშვილის ცხოვრების ემიგრაციის პერიოდის სხვა მასალა. ყოველთავე ეს დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში ე. თაყაიშვილის, ნ. მარის და ი. სონღულაშვილის არქივებში. ეს მასალები საინტერესოა იმიტომ, რომ შეიცავს თუმცა ძუნწ, მაგრამ მინც საგულისხმო ცნობებს ქართველი ემიგრაციის საქმიანობაზე საფრანგეთში და ევროპის სხვა ქვეყნებში.

1921 წლის დასაწყისში საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ საფრანგეთში გაიტანა საქართველოს მუზეუმებისა და ეკლესიებში დაცული განძეულობა. ე. თაყაიშვილი მცველად გაჰყვა ამ ნივთებს. ემიგრაციაში მასთან ერთად წავიდა მისი ცოლი ნინო პოლტორაკაია-თაყაიშვილი. განძეული ჯერ ბათუმში, იქიდან კი გემით მარსელში ჩაიტანეს. იქ სპეციალურმა კომისიამ სამუზეუმო ნივთები გამოყო მთავრობის ქონებიდან და 39 დაბეჭდილი ყუთით მარსელის ბანკს ჩააბარა.

უკვე გზიდან. მარსელიდან პარიზში, ნიუ მარსელში ვაგზავნილი წერილიდან ჩანს. რამდენი საზრუნავი და საფიქრებელი გამოჰყვა ე. თაყაიშვილს სამშობლოდან — „ეხლა მე მარსელში ვარ და ვინაიდან არ ვიცი, როდის მოვალ პარიზში, ვიჭიარი ვაცნობო, რომ ჩვენი შეყრა აუცილებლათ საქროა, რომ გავაცნო მდგომარეობა სანეცნიერო დაწესებულებათა და მათი მომავალი არსებობის გარემოებაზე... ჩემის აზრით, შენი აქედან ტფილისში განგზავრება აუცილებელია და, თუ პეტერბურგში მოგზადება წასვლა, ბევრათ ჯობია ტფილისიდან წახვიდე, სამეცნიერო დაწესებულებებს შეეღა უნდა და შექმნილი პირობების მიხედვით ეს ეხლა შენ ყველაზე უკეთ შეგიძლია“¹.

ე. თაყაიშვილი პირველ ხანებში პარიზში ცხოვრობდა — „მე რასაკვირველია აქ ტყველად არ ვატარებ დროს. მუზეუმებში დაედევარ, მუზეუმების მოწყობის ტექნიკას და კლასიფიკაციას ვეცნობი, მასაღებს ვპოულობ და ბევრ ნივთებს შევსძენ მუზეუმებს, როცა დაებრუნდები... წერდა იგი იროლონ სონდელაშვილს 1921 წელს². ამასთანავე ექვთიმე პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში მუშაობდა, როგორც ეს მარსელში 1922 წლის 26 ნოემბერს მიწერილი წერილიდან ჩანს³.

1922 წლის 4 თებერვალს ე. თაყაიშვილი აირჩიეს ჟრანკ ნუნიშმატთა საზოგადოების წევრად. ფონდში დაცულია ამ საზოგადოების დიპლომი. გაცემული ე. თაყაიშვილის სახელზე⁴.

ენიორაციის პირველ წლებში ექვთიმე არჩეული იყო ევროპაში მყოფი ქართველი სტუდენტების დახმარებელი კომიტეტის თავმჯდომარედ. შემონახულია კომიტეტის 1922 წლის 7 აპრილის სხდომის ოქმი. დაწერილი ე. თაყაიშვილის ხელით. კომიტეტის წევრები იყვნენ ზურაბ ავალიშვილი და აკაკი ჩხენკელი. ვინაიდან მენშევიტურმა მთავრობამ განაცხადა, რომ აღარა აქვს საშუალება სტიპენდიები აძლოს ევროპის სხვადასხვა უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტებს, კომიტეტი უნდა გაეჭმებულყოფო: მაგრამ კომიტეტმა გაააწყვიტა წლის ბოლომდე დახმარებოჯა მათ. ვინაც 1922 წელს უნდა დაემთავრებინა კურსი, საფრანგეთში ასათი იყო 12 სტუდენტი, ინგლისში 1, გერმანიაში 12. თანხა, რომელიც იმხანად გააჩნდა კომიტეტს, ჯერ ამ სტუდენტებს მოხმარდებოდა, დანარჩენი კი მათ, ვინც იტალიაში და ავსტრიაში სწავლობდა. სტუდენტთა დამხმარე კომიტეტმა გადაწყვიტა მიენართა გერმანიის ქართული კოლონიის წარმომადგენლობისათვის, თვითონ ესრუნათ გერმანიაში მყოფი ქართველი სტუდენტების დახმარებაზე (იქ მაშინ 42 კაცი სწავლობდა). კომიტეტმა დაადგინა გაცნო საქმის ვითარება ევროპაში მცხოვრები შეძლებული ქართველებისათვის და ეთხოვა მათთვის დახმარება⁵.

1925 წლის 13 ნოემბერს ე. თაყაიშვილი აირჩიეს საახიო საზოგადოების წევრად⁶.

¹ ნ. მარის ფონდი, № 108. უთარლო წერილი.

² ირ. სონდელაშვილის ფ., № 193.

³ ნ. მარის ფ., № 109.

⁴ ე. თაყაიშვილის ფ., № 1124.

⁵ იქვე, № 1125.

⁶ იქვე, № 2162.

აქ გვინდა რამდენიმე სიტყვა ეთქვათ იმ საქმიანობაზე, რომელსაც ეწეოდნენ ქართველი ემიგრანტები ევროპაში და კერძოდ საფრანგეთში. ექვთიმე თაყაიშვილი ან მონაწილე იყო მათი წამოწყებებისა, ან დახმარებას უწევდა თავის თანამემამულეებს.

ე. თაყაიშვილის ფონდში დაცულია საფრანგეთის ქართველთა საზოგადოების გამგეობის მიმართვა ექვთიმესადმი. გამგეობას საზოგადოების კრების გადაწყვეტილებას თანახმად განუზრახავს პარიზში ქართული ლიტერატურისა და საქართველოს ისტორიის კურსების მოწყობა. 1925 წლის 14 თებერვლისათვის მათ დანიშნეს სპეციალური კომისიის სხდომა გეგმის შესამუშავებლად. სამსონ ფირცხალავასთან და ზურაბ ავალიშვილთან ერთად ექვთიმე თაყაიშვილი მიწვეული იყო სპეციალური კომისიის წევრად. მიმართვას ხელს აწერს გამგეობის მდივანი კობახიძე⁷.

1927 წლის 21 იანვარს ექვთიმეს აცნობეს, რომ 9 იანვარს დაარსდა საფრანგეთში მყოფ ქართველ სტუდენტთა კულტურულ-აკადემიური კავშირი, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართველი სტუდენტების გაერთიანებას მისი ეროვნული, კულტურული და პროფესიული ინტერესების დასაცავად. დამფუძნებელმა კრებამ ერთხმად აირჩია ექვთიმე კავშირის საპატიო წევრად. კავშირის თავმჯდომარე იყო მ. ხუნდაძე, მდივანი ნ. ურუშაძე⁸.

1929 წელს 9 აპრილს გიორგი ზურაბიშვილი პარიზიდან ლევილში წერდა ექვთიმეს, რომ დაარსდა შოთა რუსთაველის სახელობის აკადემიური კავშირი. კავშირის მიზანი იყო „საქართველოს საკითხის ყოველმხრივი, შეძლებისდაგვარად სრული და უაღრესად ობიექტური შესწავლა და გაშუქება, აკადემიურ ფარგლებში და ყოველგვარი პარტიულ-პოლიტიკური მიდგომის გარეშე“. ე. თაყაიშვილი აირჩიეს კავშირის საპატიო წევრად. გ. ზურაბიშვილი თხოვდა ექვთიმეს შეხვედროდა მას და აკადემიური კავშირის მდივანს მიაჩბელს, რათა მისთვის გაეცნოთ კავშირის მიზანი, მუშაობის გეგმა და მეთოდები⁹.

იმვე წლის 15 ნოემბერსაა მიწერილი ე. თაყაიშვილისადმი ერთი საინტერესო წერილი ვარშავიდან. წერილის ავტორი გიორგი ნაკაშიძე წერს ექვთიმეს, რომ მან დაამთავრა პრადის უნივერსიტეტი; ამჟამად ვარშავაშია, სადაც იგი მიიწვიეს აღმოსავლეთის ინსტიტუტში ქართული ენის გაკვეთილების გადასაცემად. თხოვს. ექვთიმეს სათანადო ლიტერატურას. ამ წერილს ბოლოში აქვს ექვთიმეს მინაწერი იმის შესახებ, რომ მან გიორგი ნაკაშიძეს გაუგზავნა წიგნები, მათ შორის ნ. მარის სამი ნაშრომი. მეორე წერილში გ. ნაკაშიძე მადლობას უხდის ექვთიმეს დახმარებისათვის და აცნობებს, რომ მისმა ლექციამ ქართული ენის შესახებ დიდი წარმატებით ჩაიარა და მას მისცეს ქართული ენის გაკვეთილები¹⁰. არის ცოტა უფრო ადრე, 1927 წ. 6 აპრილს პოლონეთიდან მოწერილი წერილი, რომელშიც ივანე ქავთარაძე თხოვს ე. თაყაიშვილს მასალებს და წიგნებს საქართველოს ისტორიის შესახებ¹¹.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ემიგრაციაშიც, ისევე, როგორც მთელი სი-

⁷ იქვე, № 1130.

⁸ იქვე, № 1132.

⁹ იქვე, № 1532.

¹⁰ იქვე, № 1534.

¹¹ იქვე, № 1525.

ცოცხლის მანძილზე, ექვთიმეს მიმართავდნენ მატერიალური დახმარებისათვის, თხოვდნენ სხვადასხვა ხასიათის ცნობებს, წიგნებს. ე. თაყაიშვილის ფონდში მრავალია ასეთი ხასიათის წერილი და თითქმის ყველა მათგანზე ექვთიმეს მინაწერია იმის შესახებ, რომ მთხოვნელს გაუგზავნა ფული თუ წიგნი, მიაწოდა საჭირო ცნობები და სხვა.

ცოტა უფრო მოგვიანებით, ოცდაათიან წლებში საფრანგეთში დაარსებული ყოფილა ქართული სამეცნიერო წრე. რა საქმიანობას ეწეოდა სამეცნიერო წრე, ზუსტად ამის განსაზღვრა ძნელია. ე. თაყაიშვილის ფონდს შემოუნახავს ამ წრის ერთი, 1938 წლის 18 იანვრის მიმართვა, რომელშიც იოსებ (სოსო) გოგოლაშვილი ქართული სამეცნიერო წრის სახელით ულოცავს ექვთიმეს დაბადების 75 წლისთავს, უსურვებს მას ხანგრძლივ სიცოცხლეს და ჯანმრთელობას სამშობლოს საკეთილდღეოდ და სასიქადულოდ. «წრის დიდი სურვილია, — ნათქვამია აგრეთვე მიმართვაში, — რომ გაზაფხულამდე მოეწყოს საგანგებო სხდომა წევრებისა თქვენ პატივისცემლად ყველა თქვენი მოწაფის მონაწილეობით და შემოსავალი ამ სხდომისა გადაიღოს თქვენი შრომის გამოსაცემ ფონდში»¹².

არსებობს კიდევ ერთი საინტერესო დოკუმენტი დაწერილი ე. თაყაიშვილის ხელით. ეს არის წესდება ქართული აკადემიური კავშირისა უცხოეთში. ეს მასალა, სამწუხაროდ, უთარილოა, მაგრამ საინტერესოა ქართველების საქმიანობის გასათვალისწინებლად და ამიტომ მოგვყავს თითქმის მთლიანად:

ქართული აკადემიური კავშირის მზანია:

1. გაერთიანოს სამეცნიერო და საკულტურო მუშაობისათვის ქართველები, რომელთაც საქართველოს გარეთ უწყვეტ ცხოვრება და სურვილი და უნარი აქვთ ასეთი მუშაობისათვის;
 2. ხელი შეუწყოს საქართველოს და მისი კულტურის გაცნობას უცხოელებისათვის და უცხოეთის და მისი კულტურის შესწავლას ქართველებისათვის.
- ამ მიზნით კავშირი:
3. გამოისყვამს შექმლებისამებრ წიგნებს ქართულს და უცხო ენებზე;
 4. გაიჩენს სტამბას და პერიოდულ ორგანოს;
 5. დააარსებს ბიბლიოთეკას;
 6. გამართავს ლექციებს და ექსკურსიებს;
 7. მოაწყობს საჭირო კრებებს, რომელზედაც მოისმენენ წერილობითს ან სიტყვიერ მოხსენებებს;
 8. ხელს შეუწყობს ახალგაზრდობის მომზადებას სამეცნიერო და საკულტურო დარგებში სათვის.

9. დანიშნავს კონკურსს, მისცემს პრემიებს და პონორარს.

კავშირი შედგება დამფუძნებელი წევრებისაგან, რომლებიც ხელს აწერენ ამ წესდებას. გარდა ამისა კავშირს ეუბლება ნამდვილი, დამხმარე და საპატიო წევრები. შემდეგი მუხლები წესდებისა შეეხება საზოგადოების მართვა-გამგეობას და კრებებს მოწვევის წესს. საზოგადოების სახსარს შეადგენს საწევრო გადასახადი, შემოწირულება, ლექციების და რეფერატების კითხვით შემოსული ფული და გამოცემული წიგნების შემოსავალი¹³.

მუშაობის ასეთ ფართო გეგმას, ალბათ, არც ეწერა განხორციელება ემიგრაციის პირობებში.

დავუბრუნდეთ ე. თაყაიშვილის საფრანგეთში ყოფნის პირველ წლებს. თავდაპირველად იგი პარიზში ცხოვრობდა, მაგრამ მალე იქ ცხოვრება გაუ-

¹² იქვე, № 1496.

¹³ იქვე, № 1161.

ჭირდა და პარიზის მახლობლად ქართველი ემიგრანტებისათვის მიჩენილ სოფელ ლევილში დასახლდა.

„რაკი პარიზში საცხოვრებელი სახსარი არ გვექონდა, ახლა სოფლათ ვართ. ცოტა ხნის შემდეგ აქ საცხოვრებელიც არაფერი გვექნება“, — წერდა ექვთიმე ნიკო მარს 1922 წლის 26 ნოემბერს¹⁴.

სოფელში ე. თაყაიშვილს არ ჰქონდა საშუალება განეგრძო მეცნიერული მუშაობა, არ გააჩნდა მასალები, არ ჰქონდა წიგნები. ამ დროს მიწერილი მისი წერილები ნიკო მართან და იროდიონ სონღულაშვილთან სავსეა თხოვნით — გაუგზავნონ წიგნები, მიაწოდონ მასალები, აცნობონ — რა ხდება საქართველოში, როგორ მიდის იქ მეცნიერული მუშაობა, შეატყობინონ თბილისის უნივერსიტეტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის ამბავი.

ლევილში ექვთიმე თაყაიშვილს არა მარტო ახალი გამოცემების და წიგნების შოვნა უჭირდა, მას ხელთ საკუთარი ნაშრომებიც კი არ ჰქონდა.

„ჩემი სათხოვარი ყოველთვის ერთი და იგივეა — წიგნები და სურათები“, — უთვლიდა ექვთიმე ი. სონღულაშვილს 1923 წლის დეკემბერში¹⁵.

„რა ვქნა არ ვიცი, — წერდა იგი ნიკო მარს 1924 წლის 18 აპრილს, — უწიგნოთ ვიტანჯები, და რაკი წიგნებს მოკლებული ვარ, არც რაიმე სტატიების დამზადება შემიძლია, გარდა მცირე მასალისა ჩემი მოგზაურობებიდან, რომელნიც თან მაქვს უბის წიგნების სახით“. „იწერები, რა გაკლია წიგნები, მომწერეთ, მე იმდენი რამე მაკლია, რომ მრცხვენია ყველაფრით შეგაწუხო“ — მასვე 1925 წლის 5 მაისს¹⁶.

ჩვენ აქ მხოლოდ რამდენიმე ამონაწერი მოვიყვანეთ ე. თაყაიშვილის წერილებიდან. არ არის არც ერთი წერილი გაგზავნილი უცხოეთიდან, სადაც ექვთიმე წიგნებს არ თხოვდეს მარს და სონღულაშვილს.

ამავე წერილებიდან ჩანს, რომ მარი და სონღულაშვილი შეძლებისდაგვარად აწვდიდნენ ე. თაყაიშვილს წიგნებს და ფოტოსურათებს. ე. თაყაიშვილს წიგნებს უგზავნიდნენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბილისის უნივერსიტეტი. რამდენიმე წერილთან ერთად ექვთიმემ ნ. მარს გაუგზავნა სია იმ წიგნებისა, რომლებიც მას დაუგროვდა, რომ მარს სცოდნოდა, რა გამოცემები ჰქონდა ექვთიმეს, და გაეთვალისწინებინა, რა დასჭირდებოდა მას.

ნელ-ნელა მიჰყო ხელი ექვთიმემ მეცნიერულ მუშაობას. ამასთანავე ის თვალს ადევნებდა მის მიერ საქართველოში დატოვებული ნაშრომების ბეჭდვას. 1923 წლის დეკემბრის წერილში იგი წერს იროდიონ სონღულაშვილს, თუ როგორ უნდა გამოიცეს მისი „ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი“, რომელიც 1924 წელს დაიბეჭდა თბილისში¹⁷.

1926 წელს თბილისში გამოსცეს მისი „საქართველოს სიძველენის“ III ტომის დაბეჭება. ზოგიერთი მისი ნაშრომი დაიბეჭდა ლენინგრადში, მარის თათხანობით. მაგრამ, როგორც ექვთიმეს წერილებიდან ჩანს, ნ. მარს უჭირ-

¹⁴ ნ. მარს ფ., № 109.

¹⁵ ირ. სონღულაშვილის ფ., № 128.

¹⁶ ნ. მარს ფ., № 110, 115.

¹⁷ ირ. სონღულაშვილის ფ., № 128.

და მისი სტატიების ბეჭდვა. მიუხედავად ამისა, ექვთიმე მაინც უზგავნიდა მარს თავის ნაშრომებს: „მე ვიცი, რომ ზოგი ჩემი სტატიების გამოცემას ველარ მოვესწრები, ვინაიდან ასე ძნელი შეიქმნა ბეჭდვის საქმე, მაგრამ მაინც მირჩევნია შენთან იყოს, რისიც დამზადება აქ მეხერხება უწიგნობოთ და უდამხმარე მასალით“, — წერდა იგი მარს 1924 წლის 18 აპრილს¹⁸. „ერთი სიტყვით თუ ხედავ, რომ ჩემი სტატიები სასარგებლო არის მეცნიერებისათვის, დახმარებას ნუ მომაკლებ. მე მიიღია რაც მასალა ხელთა მაქვს, ის მაინც დავამუშაო, რამდენადაც შეიძლება უბიბლიოთეკოთ და დამხმარე მასალების არა ქონით მათი დამუშავება“¹⁹ (1924 წლის 12 ივნისი).

როდესაც დაკარგა იმის იმედი, რომ მარი შეძლებდა მისი სტატიების გამოქვეყნებას, ექვთიმემ უკან გამოითხოვა თავისი ნაშრომები და ფოტოსურათები²⁰. „სწორეთ ტრაგიკული მდგომარეობაა, როცა გრძნობ, რომ ბევრი სიცოცხლე აღარა გაქვს და ვეღარ მოვესწრები ასე ჰირ-ვარამით შეკრებილი მასალა გამოაქვეყნო“, — მიუწერია ექვთიმეს მარისათვის 1925 წლის 11 სექტემბერს²¹.

განსაკუთრებით აინტერესებდა და აწუხებდა ე. თაყაიშვილს მის მიერ 1907 წელს დაარსებული საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ბედი და როდესაც გაიგო, რომ ივანე ჯავახიშვილმა იკისრა ამ საზოგადოების თავმჯდომარეობა, უზომოდ გახარებული ექვთიმე წერდა ი. სონლულაშვილს 1924 წლის 17 მარტს: „მეტად ვერაფრით გამახარებდი ისე, როგორც ცნობით, რომ ივანე ჩვენი საზოგადოების თავმჯდომარედ აგირჩევით და ის დათანხმებულა. ივანე პირადათაც უმწიკვლო აღამიანია, დიდი პიროვნებაა და დიდი ჩვენი მეცნიერია. ეხლა მე სრულიად დამშვიდებული ვარ და დარწმუნებული ვარ, საზოგადოების მეცნიერული მუშაობა და საქმეები კარგათ წავა. ძალიან გთხოვთ ყველას, შეუშუსუბუქოთ ტვირთი და ყოველგვარი თანამშრომლობა და შემწეობა აღმოუჩინოთ საზოგადოების საქმეებში“²².

აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ ე. თაყაიშვილმა საკუთარი ბიბლიოთეკა თბილისში დატოვა. იგი დაქინებით თხოვდა ი. სონლულაშვილს მისი ბიბლიოთეკა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში გადაეტანა კარადებიანად: საზოგადოებას ჰქონდეს მთლიანად, ჩემი ანდერძითაც ის საზოგადოების კუთვნილებს, რომ დაებრუნდები, მე უკან არ გადმოვიტან, იქიდან ვისარგებლებო. 1922 წლის 31 იანვარს იროდიონისადმი გაგზავნილი წერილიდან ჩანს, რომ სონლულაშვილს შეუსრულებია ექვთიმეს თხოვნა: „მითხრეს ჩემი წიგნები გადაგიზიდავს საზოგადოებაში, ძლიერ გამახარა ამ ამბავმა. იმედი მაქვს კარადებსაც გადაიტანდი და შით მოათავსებდი წიგნებს... ჩემთვის დიდი ბედნიერება იქნება, თუ ჩემი ბიბლიოთეკიდან ერთი ნაფლეთი ქალაქი არ დაიკარგება, სხვას ისე არ ვიდარდებ“²³.

¹⁸ ნ. მარს ფ., № 110.

¹⁹ იქვე, № 111.

²⁰ იქვე, № 118—120.

²¹ იქვე, № 116.

²² ირ. სონლულაშვილის ფ., № 131.

²³ იქვე, № 126.

1928 წლის ზაფხულში ე. თაყაიშვილის ცოლმა ნინომ რამდენიმე მძიმე ოპერაცია გადაიტანა, მერე ცოტათი მომჯობინდა, მაგრამ მალე ისევ ავად გახდა და ლოგინად ჩავარდა. „ნინო აგერ წელიწადნახევარია ისევ ლოგინად არის ჩავარდნილი. ერთობ მძიმე ავადმყოფია. მოვლა მე მიხდება და აქედან წარმოიდგენ ჩემს მდგომარეობას. მე მისგან მოვლაზე ვიყავი ჩვეული. მას იმდენი ამაგი და სამსახური აქვს ჩემზე დადებული, რომ მე შეასდესაც ვერ გადაეუხადი, რაც არ უნდა მოვიწოდო“, — წერდა ექვთიმე ნ. მარს 1931 წლის 31 მარტს²⁴. იმავე წლის 8 ივლისს ნინო გარდაიცვალა და ექვთიმე წერდა იროლიონს: „ჩემო ძვირფასო, აბა რაღა უნდა მოგწერო, ნინო აღარა მყავს! ეს საკმარისია ჩემი სულისკვეთება, ჩემი სიბოლო, ჩემი მარტოობა და უმწურო მდგომარეობა უსიტყვოთაც კარგად გაიგო“²⁵.

ნინოს გარდაცვალების შემდეგ ე. თაყაიშვილმა ვერ შეძლო მარტო დარჩენა ლევილში და დროებით საცხოვრებლად ბრიუსელში გადავიდა. იქ, სასტუმროში ცხოვრების უკეთესი პირობები ჰქონდა, ფიზიკური შრომაც არ სჭირდებოდა.

ამ პერიოდში ექვთიმესადმი მიწერილი წერილებიდან ჩანს, რომ ნინოს გარდაცვალების შემდეგ ქართული ემიგრანტები ცდილობდნენ შეემსუბუქებინათ ექვთიმეს მდგომარეობა, უვლიდნენ მას, სთავაზობდნენ ბინას, უგზავნიდნენ სურსათს.

1934 წელს ე. თაყაიშვილი დაეცა და ფეხი მოიტეხა. პარიზის საავადმყოფოდან იგი წერს ი. სონლულაშვილს: „მდგომარეობა ერთობ მძიმეა. ჭერ-ჭერობით ჩემით ვერც ავადგები და ვერც დაეჯდები, მაგრამ მაიმედებენ გაუმჯობესებას, ყოველ შემთხვევაში ეს აღსასრულის დასაწყისია. ნინო აღარ მყავს, ჩემი ამ მდგომარეობაში მოვლა მარტო მას შეეძლო“. მაგრამ აქვე დასძენს — „მე, ხომ იცი, მტკიცე ხასიათის არსება ვარ საზოგადოთ“²⁶.

ცოტა ხნის შემდეგ ექვთიმე მომჯობინდა და ჯოხით დაიწყო სიარული. მას მისი შერყეული ჯანმრთელობა ისე არ აწუხებდა, როგორც ის გარემოება, რომ საშუალება არა აქვს იმუშაოს. „მე აქ წყლიდან ამოვარდნილ თევზსა ვგავარ. ბევრი უბედურება გადავიტანე... მოკლებული ვარ საშუალებას თავის დარგში განვაგრძო მუშაობა და თანაც ღონე გამომეღია, შეგნება ასე მდგომარეობისა მძიმეთ მაწვეს გულზე და ნალველს მგვრის. მაგრამ მე მაინც სასოწარკვეთილებას არ ვეცემი, მწამს ჩვენ შემდეგ ჩვენზე უკეთესნი მოვლენ და რაც ჩვენ ვერ გვაკეთეთ, ისინი გააკეთებენ“, — წერს ის იროლიონს 1934 წლის 7 ივლისს და ცოტა უფრო გვიან, სექტემბერში — „პესიმისტობა არ ვარგა, ენერჯიას უკარგავს აღამიანს“²⁷.

ზოგჯერ ექვთიმეს ისე ტკიოდა თვალები, რომ არც წერა შეეძლო და არც კითხვა. იგი იძულებული იყო ხანდახან პარიზში ჩასულიყო სამკურნალოდ. „თუ ამ ვინტების (ჯანმრთელობას გულისხმობს — ე. კ.) შეკეთებაზე ზრუნვა

²⁴ ნ. მარს ფ., № 120.

²⁵ ირ. სონლულაშვილის ფ., № 152.

²⁶ იქვე, № 162.

²⁷ იქვე, № 163, 164.

არ გამიგდია, — წერდა ის ი. სონდულაშვილს, — მარტო იმიტომ, რომ იქნება მოვახერხო და ცოტა რამ ჩემი მასალიდან გამოვეცე²⁸.

უცხოეთში ე. თაყაიშვილი კითხულობდა ლექციებს საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხებზე; ეძებდა ევროპაში გაფანტულ საქართველოს სიძველეებს და ადგენდა მათ აღწერილობას; ბეჭდავდა მოგონებებს და სტატიებს ქართველ მოღვაწეებზე; აქვეყნებდა მეცნიერულ ნაშრომებს; აწესრიგებდა და გამოსაცემად ამზადებდა არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალებს. 1928—1931 წწ. მან შეადგინა ქართულ-ფრანგული ლექსიკონი და 55 საერთო რეეული ამ ლექსიკონისა ჩამოიტანა სამშობლოში²⁹.

ე. თაყაიშვილს განზრახული ჰქონდა საქართველოს სიძველეთა ექვსი დიდი ალბომის გამოცემა. ალბომებში წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო არქიტექტურა, მინანქრები, ჯვრები, ხატები, მოზაიკა და ფრესკები, მინიატურები, ნაქარგები, ჭურჭელი. ამ საქმის გამო მას მიწერ-მოწერა ჰქონდა დავით ზაქარაიას ძე და სოსიკო მდივნებთან³⁰. როგორც ამ წერილებიდან ჩანს, საქართველოს სიძველეთა ალბომების გამოცემას აპირებდა ალექსი ზაქარაიას ძე მდივანი, მაგრამ იგი ტრაგიკულად დაიღუპა ესპანეთში საავტომობილო კატასტროფის დროს. ძმის ხსოვნის აღსანიშნავად დავით მდივანმა გადაწყვიტა ერთი დიდი ალბომის გამოცემა 250—300 ტაბულით. ალბომის გამოსაცემად საქირო თანხას გადაიხდიდა დავით მდივანი, შემოსავალს მთლიანად ექვთიმე მიიღებდა. ალბომი ამერიკაში უნდა დაბეჭდილიყო აღწერილობათა ინგლისური ტექსტით 1000 ცალი, ამდენივე ფრანგული, ხოლო ქართულ ენაზე 500 ცალი. სანიმუშოდ ე. თაყაიშვილი მდივანს მიუთითებდა ანტიკვარული ნივთების აღენისეულ კატალოგზე.

1935 წლის 26 ოქტომბერს, ე. თაყაიშვილი წერდა მდივანს: «Я с своей стороны торжественно обещаю, что полученная мною сумма будет употреблена на издание следующих альбомов и печатание моих научных трудов». ექვთიმე ამასთანავე თხოვდა მდივანს ყურადღება მიექცია, რომ გამოშვებულაში განსაკუთრებული სიფრთხილით მოპყრობოდნენ ფოტოსურათებს — არ დაეზიანებინათ, არ დაესვარათ და უკლებლივ დაებრუნებინათ უკან: «Мои снимки предметов древности мне стоят громадных трудов и огромных расходов. Возобновить их, в случае потери, невозможно ни за какие деньги». სამწუხაროდ, სიძველეთა ალბომის გამოცემა არ განხორციელდა და ე. თაყაიშვილი სინანულით აღნიშნავდა 1936 წელს ნაბეჭდ მიმართვაში „ქართული ემიგრაციისადმი“ — „ეს იმედი ახლა გაქრა, ამაზედ ოცნებაჲ ზედმეტია, ვინაიდან ამას, სულ ცოტა რომ ვთქვათ, დასჭირდება ნახევარ მილიონ ფრანკზე მეტი. ისიც დიდი საქმე იქნება, თუ აღწერილობათა ტექსტები გამოვეცით“³¹. იმავე მიმართვაში იგი წერს, რომ ქართველებს გადაუწყვეტიათ ე. თაყაიშვილის პედაგოგიური და სამეცნიერო მოღვაწეობის 50 წლის იუბილეს გადახდა. ექვთიმემ ეს შეუფერებლად მიიჩნია — „პირველად მიტომ, რომ საიუბილეო არაფერი გამოიკეთებია, მე მხოლოდ ჩემ ქართულ მოვალეობას ვასრულებდი, მეორედ იმიტომ, რომ კიდევაც ღირსი ვიყო იუბილესა, ჩვენს პი-

²⁸ იქვე, № 188.

²⁹ ე. თაყაიშვილის ფ., № 705, №№ 2172—2179.

³⁰ იქვე, № 768.

³¹ იქვე, № 1148.

რობებში, ემიგრაციაში იუბილე ვის გაუგონია! არ ეგების! იუბილეზედ მეტად ჩაეთელი და უფრო სასარგებლოც იქნება, თუ ამ გამოცემათა საშუალებას მომიხერხებენ...ნუ ვინ დამწამებს, თითქოს მე ჩვენი ემიგრაციის სიღარიბე არ ვიცოდე. არა, ძლიერ კარგად ვიცი, მაგრამ ისიც კარგად ვიცი, ჩვენში საზოგადო საქმე თუ რამე გაკეთებულა, ისევე ღარიბი ქართველის ჯიბით და მისი ინტელიგენციის წყალობით“. მართლაც, შემდგომ, 1937—1938 წწ. ე. თაყაიშვილმა მოახერხა 1907 წ. (კოლაოლთისში და ჩანგლში) და 1910 წ. (ლეჩხუმ-სვანეთში) ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციების მასალების ცალკე წიგნებად გამოცემა, უსახსრობის გამო ილუსტრაციებისა და ტაბულების გარეშე.

ე. თაყაიშვილის მეცნიერული სტატიები იბეჭდებოდა „ბიზანტიონში“, „გეორგიკაში“, „ეურნალ აზიატკში“. ეურნალ „გეორგიკაში“ დასაბეჭდ ნაშრომებს იგი ლონდონში ანდრია გუგუშვილს უგზავნიდა. ანდრია გუგუშვილი დიდ დახმარებას უწევდა ე. თაყაიშვილს, ხანდახან საფრანგეთშიც მოინახულებდა ხოლმე მას. გუგუშვილი უგზავნიდა ექვთიმეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შრომებს, სხვადასხვა მეცნიერულ გამოცემებს, აწვდიდა ფულს.

„დღეს მივიღე წერილი და ორი გირვანქა შენ მიერ გამოგზავნილი, ნახშირისათვის, სულზე მომისწრო! უღრმესი მადლობა! ვერ წარმოიდგენ რა სასტიკი ზამთარი დადგა ეს ერთი კვირაა. დილას ჩემს ოთახში ხუთი გრადუსი სითბოა და საღამოს ძლივს ავიყვან ათს გრადუსზე... ესლა, ამ წერილს რომ ვწერ, შუადღის ხუთი საათია და ტერმომეტრი ექვს გრადუსს სითბოს უჩვენებს“, — წერდა ე. თაყაიშვილი ანდრია გუგუშვილს 1938 წლის 24 დეკემბერს. ექვთიმეს შიმშილი და სიცივე ისე არ აწუხებდა, როგორც მისი ნაშრომების გამოცემის ბედი: „ეს, რასაც ვწერ, იმდენად კი არ მაწუხებს, რამდენადაც ის გარემოება, რომ ერთს სიტყვასაც არ იწერები, მიიღე თუ არა ჩემი სტატია და სურათები იშხანის შესახებ“³².

ე. თაყაიშვილი იმ დროს უკვე 75 წლის ჯანგატეხილი მოხუცი იყო. რევმატიზმით შეწუხებული, მარტოხელა მეცნიერი ერთი წუთითაც არ წყვეტდა მუშაობას. პალტოწამოხურული, ფეხებზე ბალიშებზემომოწყობილი იჯდა გაყინულ ოთახში და მომავალი გამოცემებისათვის ამზადებდა მასალას.

მისი მდგომარეობა კი დღითიდღე უარესდებოდა. „პირადად ჩემი მდგომარეობა ფრიად უმწუკოა. ყველაფერი მაკლია, სამოსელი სულ შემომგება, საზრდო საყოფი არა მაქვს, დობტურთან ვერ მივიღივარ, წამლებს ვერ ვყიდულობ, პარიზში ვერ ჩავდივარ“, — წერდა იგი გუგუშვილს 1939 წელს.

განსაკუთრებით მძიმე გახდა ექვთიმეს ცხოვრების პირობები გერმანელების მიერ საფრანგეთის ოკუპაციის პერიოდში. მას ძალიან უნდოდა პარიზში გადასულიყო საცხოვრებლად. იქ რომელიმე სასტუმროში თბილი ბინაც ექნებოდა და საქმელ-სასმელიც, მაგრამ საიმისო სახსარი არ გააჩნდა და იტულებული გახდა ლევილში დარჩენილიყო.

ე. თაყაიშვილის ფონდში არის მისი ერთი წერილის შავი, დაწერილი 1941 წლის სექტემბერში³³. წერილის ადრესატია ქართველ ემიგრანტთა ოჯახი, რომელიც ლევილში ცხოვრობდა: „ზამთარი კარზე მოგვადგა და ჩემთვის

³² იქვე, № 1717.

³³ იქვე, № 1718.

ისედაც კრიტიკული მდგომარეობა უშეშობის, უნახშირობის და სხვადასხვა შევიწროების გამო ტრაგიკულ მდგომარეობად იცვლება... ამიტომ ნებას ვაძლევ ჩემს თავს მოგმართოთ თქვენ, როგორც ჩემთვის ყოველთვის გულშემატივართ, და გთხოვთ, ყველაფერი თქვენი შეწუხება გაითვალისწინოთ, ყველაფერი დაწვრილებით განხილოთ და მაცნობოთ, შესაძლო იქნება თქვენთვის თუ არა დამდგათ პატივი და იმ საზრდოსაგან, რასაც თქვენ თქვენითვის სადილ-ვახშმით იკეთებთ, ერთი კერძი შეეცადეთ მიზიაროთ, რასაკვირველია, ჭეროვანის საფასით. პური მარტო ის შექნება, რაც ტიკეტით (ბარათით) მერგება. სხვა ტიკეტები ხორცის, ზეთის თუ სხვა თქვენს განკარგულებაში იქნება. მეორე დიდი დაბრკოლებაც უნდა მიიღოთ სახეში. საუბედუროდ მე ზამთარში თქვენთან სიარული არ შემეძლება, სიცივის გარდა სოველ მიწაზე ფეხს ვერ მოვიცვლი, დავეცემი: იქნებ სევასტიმ მიქნას სიკეთე და მომაწოდოს სადილი და მასთან ცოტა რაში, რაც ვახშმისათვის გამომადდება. მერწმუნეთ, რომ დიდად მებათრება თქვენი შეწუხება და ამიტომ განუვადობ კიდევ ცდას პარიზში მოწყობისა და ყველაფერი ეს მაშინ იქნება საჭირო, თუ ჩემი ცდიდან არაფერი გამოვიდა საბოლოოდ“. იქვე ვკითხულობთ ექვთიმეს გვიანდელ მინაწერს: „ამ წერილის პასუხად სამსონ ფირცხალავას პირით და არა წერილით მაცნობეს, რომ არ შეუძლიათ ჩემი თხოვნის ასრულება“. როგორ გავჩრვებაში უნდა ყოფილიყვნენ თვითონაც ექვთიმეს თანამემამულეები, რომ ასეთ მცირე დახმარებაზე სრულიად უნუგეშო მდგომარეობაში მყოფ დავრომილ მოხუცს უარი შემოუთვალეს!

აი, ასეთ პირობებში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ე. თაყაიშვილი უცხოეთში, მაგრამ ექვთიმეს მეცნიერული მუშაობის გარდა ჰქონდა სხვა დიდი საზრუნავიც, რომელიც ფიზიკურ ტიკეტს და შიმშილ-სიცივეს ავიწყებდა ხშირად. ეს იყო საქართველოდან გატანილი სამუზეუმო ნივთების მოვლა-დაცვის საქმე.

სანამ განძეულობა მარსელის ბანკში ინახებოდა, ე. თაყაიშვილმა იცოდა, რომ იგი საიმედოდ იყო დაცული. ეს ნივთები ხელშეუხებელი იყო ექვთიმესთვისაც. „თქვენ კარგად იცით,—წერდა იგი ვუკოლ ბერიძეს 1935 წელს,—თუ მე როგორ მიყვარს ქართულ სიძველენზე მუშაობა, მაგრამ თავს ნება ვერ მივეცი, რომ რომელიმე ნივთი ან ხელნაწერი წამეღო და ჩემი შესწავლის ობიექტად გამეხადა იმ შიშით, რომ ჩს ხელნაწერი ან ნივთი არ დამეკარგა“³⁴.

ქართულმა განძმა საფრანგეთში ჩატანისთანავე მიიპყრო სხვადასხვა ქვეყნის მუზეუმების ყურადღება.

1926 წ. ფილადელფიაში ამერიკის შეერთებული შტატების დამოუკიდებლობის 150 წლისთავის აღსანიშნავად უნდა გამართულიყო საერთაშორისო გამოფენა. 1925 წლის ბოლოს ე. თაყაიშვილს შესთავაზეს შეერჩია ექსპონატები გამოფენაზე გასაგზავნად. გამოფენა გრძელდებოდა 6 თვეს და მას მომწყობი კომისიის ვარაუდით 5 მილიონი კაცი მაინც ინახულებდა. ე. თაყაიშვილი არ მოიხიბლა ამ წინადადებით და უარი განაცხადა ნივთების გატანაზე³⁵.

³⁴ იქვე, № 1712.

³⁵ იქვე, № 1131, 1854.

ასევე უარით გაისტუმრა ე. თაყაიშვილმა ნიუ-იორკისა და ბრიტანეთის მუზეუმების წარმომადგენლები. ნიუ-იორკის მუზეუმს სურდა შეეძინა მინანქრიანი ნივთები, ხოლო ბრიტანეთის მუზეუმს „ახალგორის“ განძი აინტერესებდა. სამაგიეროდ ნიუ-იორკის მუზეუმი დიდ სესხს სთავაზობდა მენშევიკურ მთავრობას, ბრიტანეთის მუზეუმი კი პირდებოდა ექვთიმეს მისი ნაშრომების დაბეჭდვას და განძეულს უფასოდ შენახვას ინგლისში.

მალე საქართველოს განძს ახალი „პატრონი“ გამოუჩნდა. ეს იყო სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის ნიკოლოზ დადიანის ასული სალომე ობოლენსკაია. იგი პრეტენზიას აცხადებდა სამეგრელოს მთავრის ქონებაზე, რომელიც ჭერ კიდევ 1920 წ. საქართველოს მთავრობის დეკრეტით სახალხო საკუთრებად გამოცხადდა. ს. ობოლენსკაიამ სასამართლოში იჩილა. პროცესმა 7 წელიწადს გასტანა და 1941 წლის 19 თებერვალს ობოლენსკაიას საჩივარი მიუღებლად სცენს³⁶.

1934 წ. საფრანგეთმა უარი თქვა საქართველოს მენშევიკური მთავრობის ცნობაზე. საქართველოს განძეული უპატრონოდ გამოაცხადეს, მარსელიდან პარიზში გადაიტანეს, ყუთები გახსნეს და ნივთები ერთ ოთახში მოათავსეს. მენშევიკური მთავრობის დადგენილებით ე. თაყაიშვილს უფლება ეძლეოდა განძეულის დაცვის საქმეში მოქცეულიყო ისე, როგორც საჭიროდ დაინახვდა, და მთელი პასუხისმგებლობაც ქართველი ერის წინაშე პირადად მას დაეკისრებოდა³⁷.

1935 წ. 8 აპრილს ე. თაყაიშვილი წერდა ვუკოლ ბერიძეს: „მოვხუციდი, ფხვიც დავიშავე, ძლივს დავდივარ, დღეს ვარ, ხვალ აღარ ვიქნები და ჩემთვის მეორე სიკვდილი იქნება, თუ ეს ნივთები ან მისი ნაწილი დაგვეკარგა! თქვენ იცით, თუ რა წილი მიმიძღვის მე მათ შეგროვებაში, და მათი დღევანდელი მდგომარეობა მტანჯავს, ვერ დავმშვიდდები, მანამ ეს ნივთები საქართველოს არ დაუბრუნდა და მუზეუმებს არ ჩაბარდა“³⁸. ამავე დროს იგი უთვლის იროდიონ სონღულაშვილს: „აქაური გარემოება მე ვიცი, სხვა გამოსავალი არ არის და უნდა დამიჭერთ.. ყველა უნდა დაიხმაროთ, ვისაც დახმარება შეუძლია და საქმე დააჩქაროთ. წარმოგიდგინია რა მდგომარეობაში ვიქნები მე ამ საქმის გამო, დღე და ღამე არ მძინავს, ვინაიდან ჩემს კონტროლის ქვეშ აღარაფერია“³⁹.

1934 წლის 8 მაისს ე. თაყაიშვილმა საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს წარუდგინა ვრცელი პატაკი საქართველოს განძეულის სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. ექვთიმეს მოხსენებაში ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ მიუხედავად მატერიალური გაჭირვებისა მენშევიკურ მთავრობას ხელი არ უხლია ქართულ განძისათვის, არ გაუყიდა და არ დაუგირავებია არც ერთი ნივთი. ამასთანავე ექვთიმე ამტკიცებდა, რომ განძეული მენშევიკურ მთავრობას კი არ ეკუთვნის, არამედ ქართულ მუზეუმებს, ქართველ ხალხს და მასვე უნდა დაუბრუნდეს. ამავე მოხსენებაში ე. თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ საქართველოში ფართოდაა გაშლილი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა და ქართველი მეცნიერები მოკლებული არიან საშუა-

³⁶ იქვე, № 1514.

³⁷ იქვე, № 1141. 10. IV. 1935 წ.

³⁸ იქვე, № 1712.

³⁹ ირ. სონღულაშვილის ფ., № 169.

ლებას შეისწავლონ საფრანგეთში გატანილი ნივთები და ძველი ხელნაწერები; რომ ქართველი ხალხი ეშხადება შოთა რუსთაველის იუბილესთვის, საფრანგეთში კი გატანილია „ვეფხისტყაოსნის“ სამი უძველესი და საუკეთესო ხელნაწერი. ამასთანავე ექვთიმე მიუთითებდა, რომ მარსელში ნივთები ინახებოდა ყუთებში, საგანგებოდ შეხვეული, პარიზში ისინი თაროებზე აწყვიან. ნივთები იმტვერება, შავდება თვალ-მარგალიტი, სამკაულები იშლება, ზიანდება ნაქარგები. ექვთიმე თხოვდა საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარეს მოეხდინა განკარგულება, რომ ქართული განძი დაბრუნებოდა საქართველოს მუზეუმებს⁴⁰.

ამ მოხსენებამ მხოლოდ ის შედეგი გამოიღო რომ ნივთები შეახვიეს, ყუთებში ჩაალაგეს და ექვთიმე მიიწვიეს მათ შესამოწმებლად. განძის დაბრუნება საქართველოში მაშინ არ მოხერხდა.

სამუზეუმო განქთან ერთად მენშევიკებმა ბორჯომიდან გაიტანეს დიდი მთავრის სასახლის ბიბლიოთეკის წიგნები. ბიბლიოთეკაც ჯერ მარსელში, ხოლო შემდეგ პარიზის მახლობლად საწყობში ინახებოდა. როგორც კი საშუალება მიეცა, ე. თაყაიშვილმა ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნები საქართველოში გამოსაგზავნად გააშუქა.

1936 წელს ე. თაყაიშვილმა მოსწერა საქართველოს მთავრობას, რომ მან საბჭოთა წარმომადგენლის პოტიომკინის მდივანს ჩააბარა 27 ყუთი ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნებისა: „როდესაც მიიღებთ, დარწმუნდებით, რა დიდი ძვირფასი განძია ეს ჩვენი უნივერსიტეტისათვის, რომლის მსგავსი არა ვგონებ. რომელიმე უნივერსიტეტს მოეპოვებოდეს. მე დიდად მოხარული ვარ, რომ შევსძელი ამ ბიბლიოთეკის დაცვა და უნივერსიტეტისათვის დაბრუნება“⁴¹.

ბორჯომის ბიბლიოთეკასთან ერთად ე. თაყაიშვილმა გამოგზავნა საკუთარი წიგნებიც მისი ბიბლიოთეკის შესავსებად და მისი ნაშრომის „პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანის“ 80 ეგზემპლარი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისათვის — გაყიდონ და ფული თავისი მიზნებისათვის მოიხმარონ.

გერმანელების მიერ საფრანგეთის ოკუპაციის პერიოდში გერმანელებმა განჩრიკეს ე. თაყაიშვილის ბინა. „ბოლოს და ბოლოს, — იგონებს ე. თაყაიშვილი, — გერმანელებმა მოინდომეს განძეულობის მოთხოვნა საფრანგეთიდან და ბერლინში გადატანა. კიდეც გამართეს მოლაპარაკება...“

პროფ. ზურაბ ავალიშვილი სხვა ქართველების დახმარებით „არწმუნებდა გერმანელებს, ეს განძეული მარტო საქართველოსთვის არის ღირებული, როგორც ისტორიული საბუთები, თორემ სხვებისათვის არაფერი სახარბიელოა“. ე. თაყაიშვილს შესთავაზეს გერმანიაში გადასვლა, მაგრამ მან უარი განაცხადა⁴².

ქართული განძეულის სამშობლოში დაბრუნება შესაძლებელი გახდა მეორე მსოფლიო ომის დასასრულს, 1945 წლის გაზაფხულზე.

⁴⁰ ე. თაყაიშვილის ფ., № 1138.

⁴¹ იქვე, № 1144.

⁴² იქვე, № 1160; ე. თაყაიშვილი, რჩეული, I, თბ., 1968, გვ. 411—412.

განძეული იმხანად ვერსალში, ნაციონალური ბიბლიოთეკის შენობაში ინახებოდა. იქიდან ნივთები საბჭოთა საელჩოში გადაიტანეს. ე. თაყაიშვილმა დაიწყო ნივთების ჩალაგება, მაგრამ ავად გახდა ფილტვების ანთებით. ეს საქმე საბჭოთა კავშირიდან ჩასული კომისიის წევრმა პროფ. შალვა ამირანაშვილმა დაამთავრა. პარიზიდან ორი საბჭოთა თვითმფრინავით წამოვიდნენ (მარშრუტით: პარიზი, მარსელი, რომი, ბენგაზი, კაირო) და 1945 წლის 11 აპრილს ე. თაყაიშვილი სამშობლოში დაბრუნდა.

ე. თაყაიშვილს უფლება ჰქონდა გაეცხადებინა: „ამ საქმეს ვემსახურებოდი თითქმის სრული მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში და მიუხედავად მრავალგვარი გასაჭირისა და იმოღეწა ხნის უსიხარულო ემიგრანტული ცხოვრების სიმძიმისა შემიმძლია ვთქვა, რომ პირნათლად შევასრულე ეს ჩემი მოვალეობა ერის წინაშე“⁴³.

Е. Л. КЕЛЕНДЖЕРИДЗЕ

Е. С. ТАКАИШВИЛИ ЗА ГРАНИЦЕЙ

Резюме

Статья посвящается жизни и деятельности акад. Е. С. Такайшвили за границей, куда он выехал в качестве хранителя вывезенных из Грузии музейных ценностей в 1921 г.

Переписка Такайшвили с Н. Я. Марром, И. Ф. Сонгулашвили, В. М. Беридзе и другие архивные материалы дают возможность проследить, в каких условиях жил и работал Такайшвили во Франции, как он заботился о сохранности вывезенных из Грузии ценностей и как сумел он вернуть эти сокровища родине весной 1945 года.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ე. მეტრეველმა

მ არ ი ა მ ნ ა ხ უ ც რ ი ვ ზ ი ლ ი

ხ ა ს ი ა თ თ ა ღ ა მ რ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ის ა დ ა კ ო ნ ს უ ლ ი მ ტ ბ ის ს ო ც ი ა ლ უ რ ი
ფ ო ნ ი (ი ლ ი ა ზ ა ვ ზ ა მ ა ძ ი ს შ ი მ ო მ კ მ ე ლ ბ ის მ ი ხ ე მ ვ ი თ)

როდესაც ხასიათზე ვმსჯელობთ, წინასწარვე უნდა გავითვალისწინოთ შემდეგი ორი ასპექტი: 1. გაეარჩიოთ ხასიათი, როგორც მხატვრული სახე, ყოფა-ცხოვრებასა თუ სხვადასხვა მეცნიერებაში გამოყენებული იმავე ტერმინისაგან. 2. თავისი ადგილი მოუვნახოთ მას მხატვრულ ნაწარმოებში მოქმედი პირის აღმნიშვნელ ისეთ ცნებებს შორის, როგორიცაა პერსონაჟი, გმირი, ტიპი.

მართალია, ტერმინი „ხასიათი“, მხატვრულ ნაწარმოებში ზუსტად იმასვე არ გამოხატავს, რასაც ყოფა-ცხოვრებაში, მაგრამ მაინც ორივე შემთხვევაში, იგი ადამიანის შინაგანი სამყაროს ამა თუ იმ გამოვლენას გულისხმობს, ამიტომ, პირველ ყოვლისა, საჭიროა გაველოთ მათ შორის პარალელი ამ საერთო ნიშნის გათვალისწინებით, ხოლო შემდეგ შევეცადოთ პასუხი გავცეთ კითხვას — რა სპეციფიკური ნიშნები განაპირობებს მის არსებობას მხატვრულ ლიტერატურაში.

სიტყვა „ხასიათი“ ლიტერატურაში შემოსულია სინამდვილის სხვა სფეროებიდან: მას იყენებენ ყოველდღიურად, ფსიქოლოგიაში, სოციოლოგიაში და სხვ. თუმცა ცალკეულ მეცნიერებებსა და ხელოვნებას (კერძოდ კი ლიტერატურას) თავისი კვლევის საგანი და მეთოდები აქვს და ამდენად ლიტერატურის შესწავლისას მისივე სფეროთი უნდა შემოვიფარგლოთ, გვერდს მაინც ვერ ავუვლით ფსიქოლოგიის (განსაკუთრებით ხასიათის პრობლემასთან მიმართებაში) თანამშრომლობას ლიტერატურასთან. ამ ფაქტს ერთი მთავარი მიზეზი მოეძებნება: როგორც ფსიქოლოგიის (უფრო ზუსტად კი მისი ერთ-ერთი დარგის „ქარაქტეროლოგიის“), ასევე მხატვრული ლიტერატურის კვლევის საგანი ერთია — ადამიანი (მხატვრულ ლიტერატურას მაქსიმ გოკიმ სწორედ ამ გაგებით უწოდა „ადამიანთმოდუნობა“). წარადგან ქარაქტეროლოგია და ხელოვნება ერთმანეთს ხვდება ადამიანის ხასიათის ბუნების შემეცნების საკითხში, ამიტომ მათ მაქსიმალურად უნდა გაუწიონ ანგარიში ორივე გზით მიღებულ შედეგებს¹, — წერს ვლ. ნორაკიძე თავის წიგნში „ხასიათის ფსიქოლოგია და მხატვრული ლიტერატურა“.

✓ ფსიქოლოგიაში დადგენილი ხასიათი ცნებაა, რომელსაც მწერალი მხატვრულად გარდასახავს და მხატვრულ სახეს შექმნის. მაგრამ ვიდრე მკითხველი მხატვრულ ნაწარმოებს მიიღებდეს, მწერალი უნდა ეზიაროს ცხოვრებისეულ სინამდვილეს. ეს იქნება მისი შემოქმედების პირველი საფეხური (ჭერაჭერობით არა ხელოვნებისეული) — ფსიქოლოგიური წვდომის.

¹ ვლ. ნორაკიძე, ხასიათის ფსიქოლოგია და მხატვრული ლიტერატურა, თბილისი, 1972, გვ. 10.

1962 წელს ეურნალ „ინოსტრანია ლიტერატურაში“ დაიბეჭდა დიდი ინგლისელი პროზაიკოსის ჯონ გოლზუორთის სტატია „ხასიათის შექმნა ლიტერატურაში“, რომელიც გამოხატავს მწერლის, როგორც შემომქმედის, დამოკიდებულებას მისსავე შექმნილ ხასიათებთან.

„ადამიანური ცხოვრების ყოველი წუთი მისსავე გამოცდილებას რაღაცას ჰპატება, ხოლო ვინც ახერხებს შერჩევით გამოიყენოს „ეს გამოცდილება“ ხელოვნებაში, — გააჩნია შემოქმედებითი მონაცემი“, — წერს სტატიის ავტორი, — და განაგრძობს: „ხასიათის შექმნა სწორედ „შემოქმედებითი მონაცემის“ ნაყოფია: ხასიათები თავად „მოდიან“ ხელოვანთან, თავად მოქმედებენ და ნაწარმოებსაც თავად ამთავრებენ. მწერალმა წინასწარ თითქმის არასოდეს არ იცის, როგორი ბოლო ექნება მის წიგნს; იგი მხოლოდ ხასიათებს ძერწავს და მათ მოქმედებას მისდევს კვალდაკვალ“.

ამგვარად, ხასიათის შექმნა დიდი შემოქმედებითი ძიების და, შეიძლება ითქვას, მწერლის მთელი ქვეცნობიერი და ცნობიერი სამყაროს ნაყოფია, ამდენად, ფსიქოლოგიური კატეგორიაა; მაგრამ აქვე ისმის კითხვა: როგორია ფსიქოლოგიურად დამაჯერებელი ხასიათი და რა განასხვავებს მას პირობითი ხასიათისაგან?!

ხასიათი იბადება მწერლის „ასოციაციური კავშირის“ შედეგად და, თუ იგი ლიტერატურული ტრადიციით ან ლიტერატურული შაბლონით არის გაშუალებული და არ ემყარება გრძნობათა თუ გარემოებათა სიმართლეს, ზემოქმედების ძალას კარგავს, ყალბი და პირობითი ხდება.

„ასოციაციური კავშირის“ მიზეზად კი შეიძლება იქცეს „ქვეცნობიერად შემონახული შესაბამისი შთაბეჭდილება“². თანდათანობით, დროთა განმავლობაში ხასიათის ეს ერთგვარი საწყისი მწიფდება, ვიდრე მისი გამოხატვა აუცილებელი გახდებოდეს. „მაშინ მწერალი იწყებს საკუთარი თავის განთავისუფლებას“³. ამგვარად, მთელი ეს მსჯელობა, საფუძველს გვაძლევს მხატვრული ლიტერატურა სუბიექტურ-ობიექტური ფაქტორების იმ ერთიანობად წარმოვიდგინოთ, სადაც „ფსიქოლოგიური ხასიათი“ „ლიტერატურული ხასიათის“ ერთგვარი პროტოტიპია. ამიტომაც, რომ ძირითადად სწორედ „მართალი“ და „ძლიერი“ ხასიათების შექმნა ითვლება ხელოვანისთვის დიდ ღირსებად. რა თქმა უნდა, პენ ჯონსონის ხასიათების შექმნის პრეკლავიტური შეთადი, რომელიც მე-17 საუკუნეში გავრცელდა და ეფუძნებოდა ევრეთწოდებულ „ხასიათების თეორიას“, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ფსიქოლოგიურად გამართლებული (რამდენადაც ხასიათის წინასწარ დადგენილი ნიმუშის მიხედვით იძერწებოდა) და, ამდენად, არც რაიმე მხატვრული ღირებულების მქონე; იგივე ითქმის უან დე ლა ბრუიერის „ხასიათებზეც“.

ტერმინი „ხასიათი“, როგორც ნებისმიერ მეცნიერებაში, ასევე ლიტერატურაში, ნასესხებია ყოველდღიური ცხოვრებიდან. ამიტომ იგი ერთგვარად „შემეერთებელი რგოლის ფუნქციას ასრულებს ცხოვრებისეულ სინამდვილესა და ლიტერატურას შორის“⁴. ჩვენი აზრით, ლიტერატურულ ხასიათსა

² Голсуорси Д., Создание характера в литературе, ж. «Иллюстрированная литература», 1962, № 7, гл. 193.

³ იქვე.

⁴ Бочаров С., Характеры и обстоятельства, сборник «Теория литературы», Москва, 1962, гл. 313.

და ფსიქოლოგიურ, სოციალურ თუ ეროვნულ ხასიათებს შორის მხოლოდ ის მიმართება შეიძლება არსებობდეს, რა კავშირიცაა მხატვრულ სახესა და რეალური ცხოვრების ფაქტებს, ან შეცნიერულ ცნებებს შორის.

როგორც ვხედავთ, ხასიათის შესაქმნელად ყველაზე მდიდარ მასალას თვით ცხოვრება იძლევა. მწერალი ეყრდნობა შეცნიერების სხვადასხვა დარგის მონაოვრებასა თუ დადგენილ ცნებებს, მაგრამ მხატვრული ლიტერატურის მკვლევარს თვით ნაწარმოები მზამზარეული სახით ეძლევა, ამიტომ ხასიათზე უფლება გვაქვს ვილაპარაკოთ მხოლოდ მის ფარგლებში და გამოვიყენოთ კვლევის მხოლოდ და მხოლოდ ლიტერატურული მეთოდები. ამ საკითხზე მსჯელობა იმიტომ დაგვიჭირდა, რომ ძალიან ხშირად, თვით სპეციალურ ლიტერატურაშიც კი, ამ ტერმინს, ცოტა არ იყოს თავისუფლად ეყილებიან. რაც მკითხველის დაბნეულობას იწვევს. მაგ. „პერსონაჟის შეცნობის საშუალებაა მისი დახასიათება (დახასიათებაში ჩვენ ვგულისხმობთ მოტივთა იმ სისტემას, რომელიც განუყოფლად დაკავშირებული ამა თუ იმ პერსონაჟთან, ე. ი. განსაზღვრავს პერსონაჟის ფსიქოლოგიას, მის ხასიათს)“⁵.

„ნაწარმოების გმირმა ზუსტად ისე უნდა იმოქმედოს, როგორც იმოქმედებდა ანალოგიურ სიტუაციაში ამა თუ იმ ხასიათის ადამიანი“⁶.

რა თქმა უნდა, „პერსონაჟის ხასიათი“ ან „ამა თუ იმ ხასიათის ადამიანი“, ცალკე აღებული, ისეთი ფრაზებია, რომლებიც თავისთავად ბუნდოვანი არ არის, მაგრამ მთლიანი კონტრუქციიდან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ: ავტორები ხასიათზე როგორც მთლიანზე მსჯელობენ და „პერსონაჟის ხასიათში“ ხასიათს, როგორც დამოუკიდებელ ფენომენს გულისხმობენ. პეგელიც არა ერთხელ ხმარობს მას გმირისა თუ პერსონაჟის განსაზღვრებად.

„მსგავსივე ხასიათის არიან ჰომეროსის გმირები“⁷, ანდა „ამგვარი ხასიათისა არიან მრგვალი მაგიდის გმირები, ისე როგორც გმირთა წრე, რომლის ცენტრს კარლოს დიდი წარმოადგენს“⁸, მაგრამ ეს ის შემთხვევებია, როცა ავტორი ტერმინს იყენებს სინაქცილის სფეროდან შეძოსული თავდაპირველი მნიშვნელობით და არა ლიტერატურული ცნების სახით, იმ გაგებით, რასაც სპეციალურ თავს უძღვნის თავის „ესთეტიკაში“.

აქედან გამომდინარე, სხვადასხვა ავტორი ხასიათის ცნებაში განსხვავებულ შინაარსს სდებს, ამიტომ საკითხის გასარკვევად უნდა განვიხილოთ იგი სინონიმურ ცნებებთან შეპირისპირებით.

ლიტერატურის თეორიაში მოქმედი პირის გამოსახატავად განსხვავებულ ტერმინები არსებობს: პერსონაჟი, გმირი, ხასიათი, ტიპი (შემდეგ ხდება უფრო ვიწრო დეფინიცია დადებითი გმირის, უარყოფითი გმირის, მთავარი გმირის სახით). რადგან ტერმინები განსხვავდება, იგულისხმება, რომ აღსანიშნებიც არ ემთხვევა ერთმანეთს. კატეგორიული დაყოფა მართლაც რომ ძნელდება, რადგან თვით მხატვრული ლიტერატურის მოქმედ პირებს შორის არ შეიძლება მკვეთრი ზღვარის გავლება.

მოუხედავად ზემოთქმულისა, შევეცადოთ ზოგადად (წმინდა თეორიული თვალსაზრისით) მაინც მოვახერხოთ მათი ერთგვარი „დახარისხება“.

⁵ Томашевский Б., Теория литературы, М.—Л., 1930, გვ. 152.

⁶ Абрамович Г., Введение в литературоведение, Москва, 1979, გვ. 45.

⁷ პეგელი, ესთეტიკა, ტ. I, თბილისი, 1973, გვ. 215.

⁸ იქვე, გვ. 216.

პერსონაჟი საერთოდ ის მოქმედა, რომელიც შემოდის ნაწარმოებში და რომელშიც გაერთიანებულია „ადამიანური“ და „არაადამიანური“ სამყარო მთლიანად. (თუმცა „არაადამიანურზე“ პირობითად გვიხდება მსჯელობა, რადგან უმეტეს შემთხვევაში ცხოველებსა და ფრინველებს ისევ ადამიანური თვისებები მიეწერება, — იქნება ეს იგავ-არაკი, ზღაპარი თუ სხვ.). პერსონაჟიდან შეიძლება გამოვაცალკევოთ საკუთრივ „ადამიანური სამყარო“, გმირის სახით. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყოველი პერსონაჟი, რომელიც ნაწარმოებში შემოდის, ხასიათი ვერ იქნება, თუმცა თითოეული მათგანი თავის თავში პოტენციურად შეიცავს ხასიათად გამოვლენის შესაძლებლობას. პერსონაჟები ძირითადად ქმნიან ფონს ხასიათის წარმოსახვისათვის.

რაც შეეხება ტიპს⁹, ჩვენს შრომაში მას არ შეეხებოდა, რადგან ტიპიურობა ცალკე აკითხია. ხოლო რამდენადაც ყოველი ტიპი აუცილებლად ხასიათიც არის (და არა პირიქით), მასთან პარალელის გავლება, ვფიქრობთ, კვლევის საკითხს ახალს არაფერს შემატებს.

პირველ ყოვლისა. უნდა შევჩერდეთ გმირზე, რადგან, სწორედ მისი ანალიზი გამოკვეთს ხასიათისთვის არსებით ნიშნებს. საგმირო ეპოსში გიური სულ სხვა გავებით (უფრო სწორი იქნებოდა თუ ვიტყვოდი — თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით) იხმარებოდა და იგი დადებითი გმირის სინონიმს წარმოადგენდა. (როგორც ვიცით, დღეს გმირში გულისხმობენ როგორც დადებით. ასევე უარყოფით გმირებს). „გმირის“ ამგვარი გავება, თავისივე ეპოქით განისაზღვრებოდა და სწორედ მისი ლოგიკური დასასრული უნდა იყოს „ხასიათი“ ახალ ლიტერატურაში. თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თვით სიტყვა „ხასიათი“ ჭერ კიდეც III საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე იხმარა ფილოსოფოსმა თეოფრასტემ, — ხასიათის შესახებ ჩვენამდე მოღწეული პირველი წიგნის ავტორმა. „ქარბი სულიერი ნიშნები: მშიშარობა, მლოქვენელობა, სიძუნწე და სხვა ამგვარი ოცდაათი ნიშანი, რაც თეოფრასტეს მიერ მიჩნეულია ხასიათის ძირითად თვისებად, პიროვნების თავისებურების გამომხატველად“¹⁰, რა თქმა უნდა, ჭერ კიდეც მეტად შორსა დგას თვით ხასიათის არსისგან.

გმირი ანტიკურ ტრადიციასში ის მოქმედი პირია, რომელიც იმით განისაზღვრება. ღირსეულ საქციელს ჩაიდენს თუ უღირსს; მკითხველისათვის კი წინასწარვე ცნობილია მისი მოქმედების ჩარჩოები; შესაბამისად ნაწარმოების სიუჟეტი და მისი მოქმედებანიც რამდენადმე გამორჩეულია. ასე რომ, ძველ ეპოსში იგი ჭერ კიდეც არ არის შემოფარგლული ფორმალურ-ლიტერატურული გარსით. გმირის შინაგანი სამყარო არანაირად არ შეიძლება წარმოისახოს, თუ არა მისი გმირული მოქმედებით; ეს ფაქტი გამოწვეულია თვით საგმირო ეპოსის წარმოშობისა და განვითარების ფაქტორებით.

როგორც არაერთი მკვლევარი ამტკიცებს, ეპოსის განვითარების პირველი სტადია უნდა ყოფილიყო „რომელიმე ტომის ან გვარის ცხოვრებაში მომხდარი მნიშვნელოვანი ახალი მოვლენის აღსანიშნავად წარმოშობილი ღირი-

⁹ «Реализм предполагает, помимо правдивости деталей, правдивое воспроизведение типичных характеров в типичных обстоятельствах». К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 37, М., 1965, გვ. 35.

¹⁰ ელ. ნორაკიძე, ხასიათის ფსიქოლოგია და მხატვრული ლიტერატურა, თბილისი, 1972, გვ. 13.

კულ-ეპიკური სიმღერა“¹¹. ამიტომაც, რომ „ეპოსი მოიცავს როგორც ლირიკის, ასევე დრამის ელემენტებს“¹². (ყურადღება მივაქციოთ სიტყვებს „ტომი“ და „გვარი“).

საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ ეტაპზე, როცა მეცნიერებისა და ტექნიკის დაბალი დონე იყო, პიროვნების ღირსება, შეიძლება ითქვას, მისი ფიზიკური ძალით განისაზღვრებოდა; თანაც „ეს ძალა“ აუცილებლად მიმართული უნდა ყოფილიყო სამშობლოს საკეთილდღეოდ. გმირი გამოაკვეთებოდა მისივე მტრის ფონზე და მასთან შეპირისპირებით. ხალხი სიმღერით ხოტბას ასხამდა თავის რჩეულს და ამგვარად ხდებოდა მისი ერთგვარი პოეტური იდეალიზაცია¹³.

ეპიკური გმირისთვის დამახასიათებელია ვაჟკაცობა, სიამაყე, დამოუკიდებლობის უნარი, ფიზიკური ძალა, სულგრძელობა და სხვ.

ეპოსის გმირი (საერთოდ, ზოგადი გაგებით) თითქმის ერთნაირად მოქმედებს. ნათელი ხდება, რომ გმირმა უნდა ჩაიდინოს წინასწარ ცნობილი მოქმედებანი და გამოამჟღავნოს განსაზღვრული საქციელი. მისი არჩევანის „თავისუფლება“ იმით შემოიფარგლება, როგორ იშოვოს ცხენი, ხმალი, მოიპოვოს საცოლის ხელი, შეერკინოს მოქიშპეებს და ა. შ. ამ გაგებით ის, როგორც „ლიტერატურული გმირი“, თავისუფალი არ არის. მკითხველმა წინასწარ იცის, რა მოხდება. როცა ავტორი ერევა, ერევა მხოლოდ თავისი პირადი ლირიკული დამოკიდებულების გამოსამჟღავნებლად შეძახილებით და მოქმედებაზე აღრე ამჟღავნებს თავის დამოკიდებულებას მისდამი. ასეთებია „იგორის ლაშქრობა“, „სიმღერა როლანდზე“¹⁴. საგმირო ეპოსის საუკეთესო ნიმუშია ქართული ორიგინალური „ამირანდარეჯანიანი“.

დაეუბრუნდეთ ისევ გმირსა და ხასიათს. როგორც დავინახეთ, მოქმედება არის გმირისათვის ის მთავარი ნიშანი, რომელიც მის არსებობას განაპირობებს. მაგრამ ხასიათიც ხომ პირველ ყოვლისა აქტიური და მოქმედი? „ნამდვილი ხასიათი თვით მოქმედებს, და სხვას უფლებას არ მისცემს მის სულში შეიჭრას“¹⁵, — წერს ჰეგელი თავის „ესთეტიკაში“. ეს არის მათი საერთო ნიშანი, მაგრამ იმისათვის, რომ განსხვავება დავინახოთ, საჭიროა ცოტა უფრო ღრმად ჩაიხედოთ ჰეგელის შრომის იმ ნაწილში, რომელიც მოქმედებასა და ხასიათს ეხება.

მოქმედება ჰეგელთან გაშლა-განვითარებაა, რომელსაც გააჩნია თავისი საფეხურები: წინამძღვარი — სამყაროს საერთო მდგომარეობა, ინდივიდუალური მოქმედების აღმძვრელი, სიტუაციები და კონფლიქტები და, ბოლოს, საკუთრივ მოქმედება; ეს არის რეაქცია, რომლის მიხედვითაც აშკარადება ბრძოლა. ბრძოლის გარეშე კი არ შეიძლება აქვეყნებული არსებობა, რადგან იგი წარმოდგენილია დასწარმული დაპირისპირების სახით, ხოლო „ადამიანთა ცხოვრება საერთოდ ჩხუბი, დავა, ბრძოლები და ტყვიერება“¹⁶.

¹¹ Асмус В., Вопросы теории и истории эстетики, сборник статей, Москва, 1968, гл. 37.

¹² იქვე.

¹³ Пропп В., Русский героический эпос, Москва, 1958, гл. 65.

¹⁴ Бочаров С., Характеры и обстоятельства, сб. «Теория литературы», Москва, 1962, гл. 341.

¹⁵ ჰეგელი, ესთეტიკა, ტ. I, თბილისი, 1973, გვ. 278.

¹⁶ იქვე, გვ. 206.

ყოველი რეაქცია ხასიათის გამოვლენის საშუალება მაინც არ არის, რადგან აქ არიან კიდევ დანარჩენი „მოქმედი ინდივიდები“, რომლებზეც ნაწილდება სწორედ რეაქციის გარკვეული გამოვლინება. რეაქცია ბოლო მომენტია, მაგრამ სად იღებს სათავეს საკუთრივ მოქმედება? ამის დადგენა ჰეგელს თითქმის შეუძლებლად მიაჩნია და არც თვლის საჭიროდ ხელოვნებისეული თვალსაზრისით. საკუთრივ მოქმედება, ანუ რეაქცია, ემთხვევა ხოლმე კოლოზიას, კონფლიქტურ სიტუაციას. სიტუაცია კი ის მდგომარეობაა, საიდანაც „შემდეგი გართულებები, დახლართულობანი“ და დაპირისპირებანი კი არ უნდა წარმოსდგეს, არამედ მთელი გარკვეულობა ამ მოქმედებაში დასრულებულად აღმოჩნდეს“¹⁷. ე. ი. „შვიდობიანი“ სიტუაცია დამთავრებული ერთეულია, ხოლო კოლოზია იგივე სიტუაციაა, ოღონდ მას „თავისი საფუძველი ერთგვარ დარღვევაში აქვს, რაც არ შეიძლება დარღვევად დარჩეს და უნდა მოიხსნას“¹⁸. ცალკე აღებული, კოლოზია მაინც „მოქმედების შიშველი საბაბია“ მხოლოდ და კვლავ სიტუაციის (ოღონდ გამძაფრებული სიტუაციის) მნიშვნელობას ინარჩუნებს, ვიდრე იგი რეაქციის გამოშვებების საბაბად არ იქცევა. როცა კოლოზია და საკუთრივ მოქმედება ერთმანეთს დაემთხვევა, მაშინ ხდება ხასიათის გამოვლენა მისი გარკვეული ნიშნით. ხასიათის სისრულისა და მთლიანობისათვის საჭიროა იგი „...მრავალგვარ სიტუაციაში შეიქრას და თავის თავში განვითარებული შინაგანი ცხოვრების მთელი სიმდიდრე მრავალნაირ გამოვლინებაში გაშალოს“¹⁹, რამდენადაც „მხოლოდ მრავალმხრივობა ანიჭებს ხასიათს ცოცხალ ინტერესს“²⁰.

ხასიათთა განვითარება ნაწარმოებში თანდათანობით ხდება. ხასიათის ლოგიკური დასრულება და მისი წარმოდგენა თავის მთლიანობაში დამოკიდებულია ცალკეულ სიტუაციათა მხატვრულ სრულყოფაზე, რასაც თავის მხრივ საფუძვლად უდევს ფსიქოლოგიური სიმართლე. ეს ის მომენტიცაა. რომელსაც ილია ჭავჭავაძე უწოდებს „ფსიქოლოგიურ წუთს“: „...რუსთაველმა ეს ფსიქოლოგიური წუთი შექნიშნა და ფსიქოლოგიის მიხედვით მართლაც დაგვიხატა“, — წერს იგი თავის წერილში „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“²¹. თუ მწერლის მიერ „ფსიქოლოგიური წუთი“ სწორად არის დაჭერილი, მაშინ (ისევე ილიასავე სიტყვებით რომ ვთქვათ) „გორგალის ძაფის წვერი“ ნაბოვნად უნდა ჩაითვალოს („გული დრამისა უნდა გამოხსნას თითოეულმა სცენამ, თითოეულმა მოქმედებამ ისე, როგორც გორგალი ძაფის წვერმა და, სადაც ეგ გორგალი არ არის, ან აეტორს არ დაუხვევია, იქ ამათა ძაფების ტყუილ-უბრალო ცოდვილობა, წვევა და გრეხა“²²).

სიტუაციის ფსიქოლოგიური შემზადება მის წინა საფეხურებზე ხდება, იმ საფეხურებზე, რომლებსაც ჰეგელი არქმევს „უსიტუაციობასა“ და „გარკვეულ სიტუაციას მის უწყინარობაში“. უსიტუაციობა არის განსაზღვრული სახე, რომელიც „ჩერ კიდევ არ გამოდის თავისი თავიდან და არ ამყარებს

¹⁷ იქვე, გვ. 233.

¹⁸ იქვე, გვ. 236.

¹⁹ იქვე, გვ. 275.

²⁰ იქვე, გვ. 274.

²¹ ი. ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი, თბულებანი, თბილისი, 1957, გვ. 424—425.

²² შენიშვნა: ის, რასაც ილია ჭავჭავაძე დრამაზე ლაპარაკობს, თანაბრად ეხება ეპიკურ ნაწარმოებებსაც.

არავითარ ურთიერთობას სხვასთან, არამედ თავის თავთან ერთიანობის შინაგან და გარეგან კარჩაქცილობაში რჩება²³. „ვიწინადან სიტუაცია საერთოდ გარკვეულობაშია, იგი ამ სიწყინარიდან და ნეტარი სიმშვიდიდან უნდა გამოვიდეს“²⁴. „პირველი ინდივიდუალიზებული გამოხატულება ისეთი სახისაა, რომ მას შემდგომი შედეგები აღარ აქვს, რადგან იგი თავის თავს სხვის მიმართ არავითარ მტრულ დაპირისპირებაში არ აყენებს“²⁵. სიტუაციები გამოიკვეთება სამყაროს ჭაერთო მდგომარეობის ფონზე, ხოლო რომელ ეტაპზე იღებს სათავეს საკუთრივ მოქმედება, — გაურკვეველია; რეაქცია არის ბოლო ეტაპი, შემზადებული ინდივიდის შინაგან სამყაროში, ხოლო პირველი — გარეგნულად გამოვლენილის სახით.

გმირული ხანა, ინდივიდუალური თვითმყოფობა, არის ხასიათის განვლილი საფეხური და იგი წინ უსწრებს „თანამედროვე პროზაულ მდგომარეობას“: ეს უკანასკნელი კი ახალი ეპოქის და, შესაბამისად, ახალი ლიტერატურის დასაწყისია.

„ნაკლებად სწვევტს გმირი ინდივიდუუმში თავის თავს იმ ზნეობრივ მთლიანს, რომელსაც თვითონ ეკუთვნის“²⁶, მაშინ როცა „თანამედროვე ადამიანი თვითონ არ კისრულობს მთელი მოცულობით მის მიერ ჩადენილ საქმის გამო პასუხისმგებლობას, არამედ თავიდან იხსნის მის მიერ ჩადენილის იმ ნაწილს, რომელიც თვით გარემოებათა უცოდინარობისა ან არასწორი გაგების გამო უნებურად სულ სხვა გამოუვიდა, ვიდრე მას გუნებაში ჰქონდა“²⁷. ჰეგელის შეხედულება ამ მიმართულებით უფრო მორალურია, რამდენადაც მორალურში სუბიექტური მხარე გარემოებების ცოდნისა და კეთილის რწმენის შესახებ, ისე როგორც საქციელის დროს შინაგანი განზრახვის შესახებ, მთავარ მომენტს შეადგენს. ამგვარად, გმირიც მოქმედებს და ხასიათიც, ოღონდ ეს უკანასკნელი უკვე მხოლოდ საკუთარი ბუნებიდან, ძალებიდან და შესაძლებლობებიდან გამომდინარეობს.

თანამედროვე მდგომარეობის პირობებში გმირის, რაინდის „ინდივიდუალური თვითმყოფობის აღდგენა“ პრაქტიკულად შეუძლებელი აღმოჩნდა (სერვანტესის დონ-კიხოტი სასაცილო მდგომარეობაში ჩავარდა).

XIX საუკუნის ახალ რომანში „გმირმა“ სამყაროსადმი უკვე განსხვავებული პოზიცია დაიკავა. სინამდვილე აღარ ითვლება მისთვის მხოლოდ საასპარეზო სარბიელად.

ა. გაწერელია ლ. ტოლსტოის საიუბილეო დღეებში გამოქვეყნებულ წერილში იხსენებს ამ დიდი რუსი მწერლის სიტყვებს: „ადამიანი თავისთავში ატარებს ყველა ადამიანურ ჩანასახს და ზოგჯერ ამჟღავნებს ერთს, ზოგჯერ მეორეს და ხშირად ზღებდა, რომ სულ არ ჰგავს თავისთავს“²⁸. ასახვის იმ უნიკალური ნიჭის გამო, რომლის წყალობითაც „ტოლსტოის ადამიანები“

²³ ჰეგელი, ესთეტიკა, ტ. 1, თბილისი, 1973, გვ. 231.

²⁴ იქვე.

²⁵ იქვე, გვ. 232.

²⁶ იქვე, გვ. 218.

²⁷ იქვე, გვ. 217.

²⁸ ა. გაწერელია, ტოლსტოის მხატვრული მეთოდის შესავალი, „საუნჯე“, 1978, № 4, გვ. 171.

ხასიათის სტატიკურ ფარგლებში არ არიან მოქცეულნი, ა. გაწერელია ტოლ-სტოის რეალიზმს მიიჩნევს უნიკალურად.

სწორედ ამ ისტორიულ სინამდვილეს ითვალისწინებდა ბელინსკი, როცა აღნიშნავდა, რომ შექსპირიდან და სერვანტესიდან იწყება „ახალი ლიტერატურა“, ხოლო ენგელსმა ინდივიდის, როგორც პიროვნების ჩამოყალიბება კაპიტალიზმის წარმოშობას დაუკავშირა. «Отличие индивида как личности от классового индивида... появляется лишь вместе с появлением того класса, который сам есть продукт буржуазии»²⁹.

ამგვარად, ისტორიის სარბიელიდან რაინდი გადავიდა და მისი ადგილი დიდი სოციალური და ტექნიკური ძვრების შედეგად „ახალმა ადამიანმა“ დაიკავა. მოქმედებამ ადამიანის სულში გადაინაცვლა, ხოლო ადამიანის „სულის“, მისი აზროვნების გამოაშკარავება გაცილებით უფრო ძნელი აღმოჩნდა. „გმირი“ მოიხსნა თავისი ძველი გაგებით და მისი ადგილი ნაწარმოებში დადებითმა, უარყოფითმა, მთავარმა გმირმა დაიკავა.

ხასიათს ჩვენ შემდეგნაირად განვსაზღვრავთ:

ხასიათი არის მხატვრული სახე, ნაწარმოებში იმ კერძო ინდივიდის გამოსახატავად, რომელიც ცალკეულ, კონფლიქტურ სიტუაციებში გამოვლენილი რეაქციების სახით და მწერლის მიერ ზუსტად შერჩეულ დეტალზე აქცენტირებით მრავალმხრივ გვიჩვენებს თავს, თავის სულიერ შესაძლებლობებს და სრულდება ერთ მთლიანობად იმ ძირითადი ნიშნის მიხედვით, რომელიც მისთვის განმსაზღვრელია.

მას შემდეგ, რაც განვსაზღვრეთ ხასიათი, როგორც მხატვრული სახე, შესაძლებლობა გვეძლევა, მთელი მისი არსის გათვალისწინებით, სრულიად კანონზომიერად ხასიათების წარმოსახვა რეალიზმის, კერძოდ კი კრიტიკული რეალიზმის მთავარ ასპექტად მივიჩნიოთ. ვიდრე ხასიათების წარმოსახვას კრიტიკული რეალიზმის არსებით ნიშნად წარმოვადგენდეთ, გავიხსენოთ რამდენიმე ასრებითი მომენტი კრიტიკული რეალიზმის ისტორიიდან.

ლიტერატურისმცოდნეობაში კრიტიკულ რეალიზმს უწოდებენ რეალიზმის განვითარების უმაღლეს საფეხურს კლასიკურ მეგვიდრეობაში, რეალიზმის მეორე პერიოდს, ან რეალიზმის ძირითად სახეობას. აღნიშნულ ტერმინებს შორის ჩვენ ვერავითარ წინააღმდეგობას ვერ ვხედავთ, რამდენადაც თითოეული მათგანი ამ მიმდინარეობისთვის დამახასიათებელი ნიშნების უმაღლეს ხარისხში გამოვლენას გულისხმობს. შესაბამისად, კრიტიკული რეალიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა და ცალკეული მწერლის შემოქმედების მეთოდი, ხასიათების სრულყოფილი ასახვისათვის ყველაზე დიდ შესაძლებლობებს უნდა იძლეოდეს. საკითხავი ის არის, თუ რა პრინციპული სხვაობაა რეალიზმსა და სინამდვილის რეალისტურ, ასახვას შორის (რომლის შემთხვევები სტიქიური გამოვლენის სახით ყველა ქვეყნისა და ყველა ეპოქის ლიტერატურაში შეინიშნება), რათა ხასიათების წარმოსახვა სწორედ კრიტიკული რეალიზმის ერთ-ერთ მთავარ ნიშნად წარმოვადგინოთ.

²⁹ Маркс К., и Энгельс Ф., Сочинения, т. 3, М., 1955, гл. 77.

ტერმინი „რეალიზმი“ წარმოიშვა ლათინური სიტყვისაგან და ნიშნავს „საგნობრივს“, ლიტერატურისმცოდნეობაში კი შემოვიდა XIX საუკუნის ორმოციან წლებში ამ პერიოდში დამკვიდრებული ძირითადი ლიტერატურული მიმართულების აღსანიშნავად. რეალიზმის გენეზისის საკითხს ყველა მკვლევარი ერთნაირად მინც არ უდგება და მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი პირველყოფილ ხელოვნებასაც რეალიზმს მიაკუთვნებს³⁰. „სრული უფლებით შეიძლება ვილაპარაკოთ ჰომეროსის რეალიზმზე... მხოლოდ, ეს არის, რომ საკითხი განყენებულად კი არ უნდა დავაყენოთ, არამედ გავარკვიოთ, თუ რაში გამოიხატება სინამდვილის რეალისტური ასახვის თავისებურებანი ლიტერატურის განვითარების ამ ეტაპზე“³¹. ჟირმუნსკის ამ მსჯელობას თუ მივყვებით, იქამდე მივალთ, რომ არა მარტო ლიტერატურის ცალკეულ ეტაპზე გამოვყოფთ ეგრეთ წოდებულ „თავისებურ რეალიზმს“, არამედ, საერთოდ, ყოველი მწერლის შემოქმედებას, დაწყებული პირველყოფილი ადამიანის ხელოვნებიდან, რეალისტურად მივიჩნევთ და ძალაუვნებურად დაისმება საკითხი: რა კავშირია XIX საუკუნის რეალიზმს, ე. ი. „კლასიკურ რეალიზმსა“ (როგორც ჟირმუნსკი უწოდებს) და წინა ეპოქების „რეალიზმებს“ შორის.

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ რეალიზმის წარმოშობა საერთოდ ხელოვნების წარმოშობას უკავშირდება, მაგრამ ვერც იმ უამრავ ფაქტს დატოვებთ უყურადღებოდ, როცა სხვადასხვა ეპოქაში თავს იჩენს სინამდვილის წარმოსახვის რეალისტური ხერხები და მეთოდები. ამაზე საუბრით სამართლიანად მიუთითებს აკად. აღ. ბარამიძე, როცა XVII—XVIII საუკუნეების ქართულ ლიტერატურაში ლაპარაკობს „რეალისტური ნაკადის შესახებ“. დაახლოებით იგივე აზრისაა პოსპელოვი, რომელიც ბოკაჩოს, ფილდინგისა და სმოლეტის შემოქმედებაში ცალკეული ელემენტების სახით გამოყოფს რეალისტურ ტენდენციებს: ზოგიერთი მწერალი, — წერს მკვლევარი, — უმთავრესად რომანისტი და ნოველისტი, ადრეც „უახლოვდებოდა“ რეალიზმს, მაგრამ ეს რეალიზმი, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სრულყოფილი³².

ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ აღნიშნულ ეპოქათა მწერლობაში მეტ-ნაკლებად გვხვდება სინამდვილის ასახვის ისეთი პრინციპები, რომლებიც თავისი არსით რეალისტურია, იგი ჯერ კიდევ მინც არ ნიშნავს რეალიზმს. საქმე ის არის, რომ რეალიზმი ყალიბდება ევროპის უდიდესი ქვეყნების მწერლობაში გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში და ქმნის მთელ სისტემას შემოქმედების ესაუბრეკურ-მხატვრული პრინციპებისა. 1830 წლიდან რევოლუციის ახალი აღმავლობის პროცესში, რევოლუციის მომზადების პროცესში, რომელიც კ. მარქსის თქმით იყო „პირველი სერიოზული შეტაკება პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის“, სწორედ ამ დროს, ამ ეპოქის სოციალური და პოლიტიკური იდეების წარმოშობისა და გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის დროს ხდება ახალი რეალისტური ლიტერატურული მიმდინარეობის ჩასახვა.

³⁰ Томашии Л., О понятии реалистическо-художественного метода, «Вопросы эстетики», Москва, 1958, гл. 310.

³¹ Жирмунский В., Становление реализма в мировой литературе и классический реализм XIX века, «Проблемы реализма мировой литературы», Москва, 1959, гл. 450.

³² Пospelов Г., Теория литературы, Москва, 1978, гл. 154.

ისევე, როგორც სინამდვილის ყოველგვარი რეალისტური წარმოსახვა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს რეალიზმს, ხასიათის გამოვლენის ზოგიერთი ნიშანი (ან მეკლესიარტა მცდელობა ძველ ლიტერატურაში მათი გამოვლენისა) მხოლოდ შემთხვევითობას უკავშირდება და არ ღებულობს კანონზომიერ სახეს.

თუ მეკლესიარტები ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებში (ხაზს ეუსევამ „ჰაგიოგრაფიულს“, რადგან ეს ტერმინი უკვე დასაწყისშივე ზღუდავს ხასიათის გამოვლენის შესაძლებლობას, რამდენადაც მასში ასე თუ ისე, განსაზღვრულია პიროვნების საქციელი, შეზღუდულია გადაწყვეტილების თავისუფლება და მოქმედების დამოუკიდებლობა) ცდილობენ ხასიათის ნიშნების „დაჭერას“, ეს ფაქტი მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევად უნდა მივიჩნიოთ და არა ხასიათის, როგორც მხატვრული სახის, სრულყოფილ არსებობად.

ბელინსკი შემთხვევით როდი უკავშირებს „ახალი ლიტერატურის“ დასაწყისს შექსპირის სახელს, ხოლო „ახალ ლიტერატურას“ — ხასიათების კანონზომიერ ასახვას. შექსპირის შემოქმედებაში მთელი შინაგანი კანონზომიერებებით არის ნაჩვენები ის კონფლიქტები, რომლებიც მოქმედებენ მოცემული ისტორიული მოვლენების შესაბამისად და სუბიექტური სურვილებისგან დამოუკიდებლად.

უდიდეს შეფასებას აძლევდა ჰეგელი შექსპირს და მას ხასიათების შექმნის დიდოსტატად აღიარებდა: „ხელოვანი განსაკუთრებით იქით უნდა ისწრაფოდეს, რომ აღამიანს შეუნარჩუნოს გადაწყვეტილების თავისუფლება და დამოუკიდებლობა. შექსპირმა ამის საუცხოო ნიმუშები მოგვცა“³³. შემდეგ ჰეგელი მსჯელობს „მაკბეტში“ მოქმედ გრძნეულ ძალებსა და „ჰამლეტში“ აჩრდილის მოჩვენებაზე და აღარებს მათ ქრისტიანული და ანტიკური სიუჟეტების კუდიანებს, სულის მოვლენებს და სხვა მისთანებს, სადაც იღინი წარმოდგენილი არიან ჯადოთილისმისა თუ ცდუნების სიმბოლოებად. შექსპირთან კი ვხედავთ, „...რომ აჩრდილი, როგორც ასეთი, ჰამლეტს ბრმად არ განაგებს, არამედ ის ექვიანობს, და მას სურს საკუთარი საშუალებებით დარწმუნდეს მანამდე, სანამ მოქმედებას შეუდგებოდეს“³⁴. აი, სწორედ აქ არის დიდი დრამატურგის ძალა; სწორედ იმიტომ დგას შექსპირი „ახალ ლიტერატურის“ სათავეში, რომ თავის გმირებს იგი ბოლომდე უნარჩუნებს „გადაწყვეტილების თავისუფლებას“.

XIX საუკუნის 40-იანი, 60-იანი წლების კრიტიკამ პირველმა მიაქცია ყურადღება მხატვრული ნაწარმოების შინაარსის ობიექტურ-შემეცნებით მხარეს. ეს იყო სოციალური ხასიათების სწორი წარმოსახვა თავისი შინაგანი კანონზომიერებებით, რაც ქმნიდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიული ვითარების ნათელ სურათს. „1847 წლის ლიტერატურაში“ ბელინსკი წერდა: „ვეგენი ონეგინის“ ნატურალიზმი სატირად კი არ გვევლინება, არამედ კომიზმად, როგორც სინამდვილის სწორი ასახვა. (მართალია, თვით ტერმინი „რეალიზმი“ ცოტა უფრო მოგვიანებით არის შემოსული და დამკვიდრებული, მაგრამ აშკარაა, რომ შინაარსობრივად ბელინსკი „ნატურალიზმში“ რეალისტურ მეთოდს გულისხმობს), სინამდვილე კი XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხასიათდებოდა სოციალური წინააღმდეგობების გამწვავებით. ფეო-

³³ ჰეგელი, ესთეტიკა, ტ. 1, თბილისი, 1973, გვ. 266.

³⁴ იქვე, გვ. 267.

დალერი წყობილების რღვევა ხალხს აიძულებდა „თავიანთი საზოგადოებრივი მდგომარეობისათვის და ურთიერთდამოკიდებულებისათვის საღი თვალთ შეეხებდა“³⁵. როცა ენგელსი ჰარკნისის „ჰამბურგელ ქალიშვილზე“ ლაპარაკობს, იგი ყურადღებას აქცევს არა ნელი ამბროზის პიროვნებას, არამედ ოთხმოციანი წლების მუშის სახეს. „ტიპურ გარემოში“ კი ენგელსი გულისხმობდა არა პერსონაჟთა ცხოვრებისეულ პირობებს, არამედ საზოგადოებისა და ეპოქის საზოგადოებრივ ურთიერთობებს (იმ საზოგადოებისა, სადაც პერსონაჟები ცხოვრობენ და მოქმედებენ). ნაწარმოების რეალიზმი იმაში გამოიხატება, რომ შვერალი „აიძულებს“ თავის გმირებს იმოქმედონ, იფიქრონ, იგარძნონ, ილაპარაკონ ისე, როგორც მისი სოციალური წრის ადამიანებს შეეფერებათ.

ასე რომ, მოხდა ერთი ლიტერატურული მიმდინარეობის (გულისხმობთ რომანტიზმს) მეორეთი შეცვლის კანონზომიერი პროცესი, გამოწვეული დიდი და მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ცვლილებებით.

ასევე ძალდაუტანებლად ხდება სხვადასხვა პირობებში ერთი ქანრის (ან სულაც მთელი გვარის) მეორეთი შენაცვლება, რადგან ესა თუ ის მიმდინარეობა ტიპოლოგიური თავისებურებების გამო ნებისმიერ გვარსა თუ ქანრს ვერ ითავსებს, თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ გვაროვნულ-ქანრული სელექცია შედარებით ნელა მიმდინარეობს და აუცილებლობით როდი გულისხმობს ცვალებადობას ყოველი მიმდინარეობის შესაბამისად.

თავის დროზე, როცა საჭირო გახდა, საეკლესიო მქერმეტყველების ადგილი სალირიკო პოეზიამ დაიკავა, ხოლო ეპოპეის ადგილი — რომანმა. XIX საუკუნის ახალი რომანი სწორედ იმით არის შესანიშნავი, რომ იგი, როგორც კიტა აბაშიძე შენიშნავს, „მრავალის გვარის ნანგრევებზედ არის აღმოცენებული და აშენებული; მან არათუ ეპოპეას მაგიერი ადგილი დაიკავა, შეისვა და შეითვისა მრავალი სხვა გვარიც ლიტერატურული ნაწარმოებისა“³⁶.

რომანში კონფლიქტი უკვე შინაგან აუცილებლობას წარმოადგენს, სადაც მუღუნდება ინდივიდის დამოკიდებულება საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთ მხარეებთან, როგორებიცაა სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური, ეროვნული, ყოფითი და სხვ. აქედან, სოციალური რომანი წარმოსახავს სწორედ სოციალურ-კლასობრივ დაპირისპირებას, რაც რეალიზმის წარმომადგენელთათვის ყველაზე აქტუალური თემაა, ხოლო ამოსავალი — სოციალური სინამდვილეა. „რეალისტი დადგენილ ფაქტებს იღებს კრიტიკულად კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტისათვის“³⁷.

მიუხედავად იმისა, რომ კრიტიკული რეალიზმი თითოეულ ქვეყანაში თავისებურად ვითარდება, ლიტერატურისმცოდნეობაში მანაც ცდილობენ იმ საერთო ნიშნების გამოყოფას, რაც ახასიათებს საკუთრივ კრიტიკულ რეალიზმს: ეს ნიშნებია: 1. საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველაზე არსებითი, სასიცოცხლო პრობლემებით შთანაგონები თემატიკა, 2. ეპოქის მოწინავე იდეების გამოსახვა, 3. მხატვრული სიმართლის წარმოსახვის ბუნებრივობა და დიდი ძალა, 4. ღრმა ხალხურობა, 5. კრიტიკული პოზიციის სიმკვეთრე და

³⁵ «Взглянуть трезвыми глазами на свое жизненное положение и свои взаимные отношения». К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 4, М., 1955, стр. 427.

³⁶ კიტა აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, თბილისი, 1970, გვ. 80—81.

³⁷ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 2, თბ., 1948, გვ. 320.

პრინციპულობა, 6. ხასიათების წარმოსახვა, 7. ბრძოლა ენობრივი სიწმინდისათვის. თითოეული ეს ნიშანი ცალკეულ ქვეყანაში თავისებურად ვლინდება.

შესაბამისად, არსებული ეროვნული და სოციალური ვითარებითაა შეპირობებული ის თავისებურებანი, რითაც გამოირჩევა ქართული კრიტიკული რეალიზმი. იგი წარმოადგენს ბუნებრივ და ლოგიკურ გავრთლებას, ერთი მხრივ, ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებისა, ხოლო, მეორე მხრივ, რეალიზმის იმ პირველი წარმომადგენლების ლიტერატურული ტრადიციებისა. რომლებმაც ფასდაუდებელი ღვაწლი შეიტანეს ქართული კულტურის განვითარებაში.

იმისათვის, რომ სწორად შევაფასოთ ქართველ რეალისტთა შემოქმედება, საქირთა კრიტიკული რეალიზმის საერთო ნიშნები წარმოვიდგინოთ იმ რეალური ვითარების ფონზე, რომელიც ნიშანდობლივია საქართველოსთვის; საქირთა გავითვალისწინოთ ის სოციალურ-პოლიტიკური და ლიტერატურული ვითარება, რომელმაც მოამზადა ქართული კრიტიკული რეალიზმის სრული სახით გამოვლენა.

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის მეორე ნახევარი მეტად რთული ეპოქაა საქართველოს ისტორიაში: — სოციალური ძვრების, ხალხის გაურკვევლობისა და აფორიაქების ხანა, ის ხანა, „როდესაც ჩვენი პიროვნება, ყოველი ჩვენი განსაკუთრებული თვისება და ხასიათი დიდ განსაცდელშია“³⁸. სწორედ ამ დროს არის საქირთა დაგვიანახოს ჩვენმა ლიტერატურამ და ხელოვნებამ ჩვენი სულიერი მდგომარეობა.

მკაცრი მოთხოვნები წაუყენა პეტერბურგში სწავლამიღებულმა ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძემ საკუთარ თავსაც და მთლიანად საქართველოსაც: მხატვრული შემოქმედების ხერხებით არსებული ვითარების ფონზე, მას უნდა ეჩვენებინა მთელი საზოგადოებრივი წინააღმდეგობების არსი, ხოლო მის ერს — ყურად ელო მისი სიტყვა. სწორედ ამიტომ წუხდა: „...შევძლებ კი, რომ მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუადვილო“³⁹.

ილია ჭავჭავაძე მემკვიდრეა გრიბოედოვისა და პუშკინის რეალისტური ტრადიციებისა. იგი ავრთლებს გოგოლის გზას და ავითარებს ქართულ კრიტიკულ რეალიზმში რეალისტურ სატირას, რომელიც დიდსა და ქმედით საზოგადოებრივ ძალას წარმოადგენს თვითმპყრობელობის პერიოდში. ილიას სატირის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მხოლოდ თავის სატირულ პერსონაჟებს კი არ აკისრებს პასუხისმგებლობას, მხოლოდ მათ კი არ სდებს ბრალდებას არსებული ბოროტებისათვის, არამედ ამ ბოროტებას საზოგადოებრივ მოვლენად წარმოგვიდგენს, გაპირობებულს მთელი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემით.

სატირული კრიტიკის პრინციპით, ილია ჭავჭავაძემ სწორედ „კაცია-ადამიანში“ (მოთხრობაში, სადაც არც ერთი დადებითი გმირი არ არის გამოყვანილი), მოახერხა აეწერა არა მარტო მაშინდელი საქართველოს ეპოქა, არამედ მისი მომავალიც. „გოგოლის წყალობით, — წერდა გერცენი, — ახლა ძლივს ვიხილეთ თავის სასახლეებიდან და სახლებიდან უნიღბოდ, შეუღლამაზებლად გამოსული ეს მარად მთვრალი და მარად ჭამით გამსკდარი ვაჟბა-

³⁸ არჩ. ჭო რ ჭ ა ძ ე, ჩვენი ეკონომიური პროგრამის გამო, თხზულებანი, წიგნი მეოთხე, ტფილისი, 1911, გვ. 43.

³⁹ ილია ჭავჭავაძე, მგზავრის წერილები, თხზულებანი, თბილისი, 1957, გვ. 175.

ტონები, მთავრობის ეს ღირსება მოკლებული მონანი, თავიანთი ყმების ეს შეუბრალებელი მტარვალნი, რომელნიც ხალხს ისევე მიამიტად სწოვენ სისხლს, როგორც ბავშვი სწოვს დედას ძუძუს...“⁴⁰ იგივე სიტყვები სავსებით სამართლიანად შეიძლება მივუსადაგოთ ილია ჭავჭავაძისად. ეს ფაქტი არც არის გასაკვირი, რადგან კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენლებად უმეტესად ის მწერლები გვევლინებიან ხოლმე, რომლებიც ინტელექტუალურად თავიანთ წრეში გამოირჩევიან და აშკარად ხედავენ თავიანთი კლასის სოციალურსა თუ ფიზიკურ უსუსურობას. სწორედ სიკეთე და განათლება უნდა იქცეს ილიას გაგებით იმ ყოვლისშემძლე ძალად, რომელიც ურთიერთობებს მოაწესრიგებს, თავადსა და გლეხს შორის ჩატეხილ ხიდს აღადგენს; ამის გარეშე კანონმდებლობა ვერაფერს გახდება. სიკეთე და განათლების წყურვილი კი დროებით იყო მივიწყებული, თორემ ოდითგანვე ახასიათებდა ჩვენს ხალხს. გადავშალოთ „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“: „ურთიერთის მიმყოფნი, სიკეთის დამსწავლენი და მცემგებენნი, სირცხვილის მღევარნი, ქეთილბოროტუნე ადრე მიმდრეკნი... გონიერნი, მსწრაფლ მიმხლომნი, მჩემებულნი, სწავლის მოყვარენი. არამედ არს უამირაოდენი მე. არღარა ისახელები სოდნა, თენიერ წიგნის კითხვისა და წერისა“⁴¹. (დაყოფა ჩვენი). სიკეთის ხსენებაზე გვახსენდება მღვდლის სახე მოთხრობიდან „გლახის ნამბობი“, რომელიც, ჩვენი აზრით, არა მარტო გაბრიელის სულიერი მოძღვარია, არამედ საერთოდ ილია ჭავჭავაძის ყველა დადებითი გმირისაც. „კაი კაცობა არ შეგიძლიან?.. მაშ რალა კაცი ჰყოფილხარ?.. ღვთის სული რად გიდგა“⁴². ეს არის მთავარი პრინციპი ილიასეული სიკეთის გაგებისა. ამ პრინციპითვე ლაგდებიან ცალკე ის პერსონაჟები, რომლებსაც „კაიკაცობა“ შეუძლიათ და ცალკე ისინი, რომლებსაც არ შეუძლიათ; ამდენად თან უნდა წაჰყენენ გადავარდნილ ბატონყმურ სისტემას. „თუ მეტია შენთვის, იმას მიეცი, ვინც მე და შენზედ უფრო ღარიბია“⁴³, — მადლი ჰქენ და სამაგიეროს ნულარ დაელოდები.

სიკეთე თუ გულიდან მოდის, სწავლა-განათლება გონების ნაყოფია და უერთმანეთოდ არც ერთი ვარგა და არც მეორე. ამიტომ, გასაკვირი არ არის, რომ ეს „კეთილი სული“ წიგნის კითხვას ასწავლის ყველას, ვინც ოდნავ მაინც მოინდომებს. „შენ რომ წიგნს ისწავლი“, — არიგებს გაბრიელს, — „შენც მონახე შენისთანა კაი ბიჭი და იმასაც ასწავლე, ვალს მაგით მოიშორებ“⁴⁴. „გონება—გზას გავინათლებს, გული—გავითბობს, ღმერთი ძლიერია... ყველას გულში, — ბატონია თუ ყმა, მე ვარ თუ შენა, — ღვთისაგან ანთებული ცეცხლი ანთია: ის ცეცხლი არ უნდა გავაქროთ“⁴⁵. (დაყოფა ჩვენი).

ილია ჭავჭავაძემ, ქართული კრიტიკული რეალიზმის ყველაზე დიდმა წარმომადგენელმა, თავისი ტალანტისა და განათლების წყალობით მოახერ-

⁴⁰ თ. ბუაჩიძე, წინასიტყვაობა წიგნისათვის ნ. გოგოლი, რჩეული თხზულებანი, თბილისი, 1972, გვ. 14.

⁴¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 32.

⁴² ი. ჭავჭავაძე, გლახის ნამბობი, თხზულებანი, თბილისი, 1957, გვ. 207.

⁴³ იქვე, გვ. 207.

⁴⁴ იქვე.

⁴⁵ იქვე.

ხა დაეძლია ცალმხრივობა, ერთი ნხრივ, ქართველი რომანტიკოსებისა (რომლებსთვისაც სამშობლოს დამოუკიდებლობის დაკარგვით გამოწვეული სევდა მხოლოდ ეროვნულ ასპექტში წყდება), ხოლო, მეორე მხრივ, ცალმხრივობა ორმოცდაათიანელთა (გ. ერისთავი, ლ. არდაზანი, ზ. ანტონოვი, დ. ჰონქაძე) რეალიზმისა, რომლებიც საზოგადოებაში მხოლოდ სოციალურ ძვრებს ამჩნევდნენ, და შეექმნა რეალისტური ტილოები. ამავე დროს, ილია ჭავჭავაძე პეტერბურგში ეზიარა მოწინავე რუსულ ლიტერატურას, რომელსაც საოცრად დიდი რეზონანსი ჰქონდა მთელი მსოფლიოს მოწინავე საზოგადოებას შორის. ჩვენი ერის მოამაგე, სტუდენტობიდანვე დაეწაფა ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეურ საფუძვლებს, რომ მომავალში უფრო კარგად გაიხსნებოდა თავის სამშობლოს. ილია ჭავჭავაძის სოციალური არე არის ერთგვარი შუა გზა ბატონყმურ და სამრეწველო კაპიტალიზმის ურთიერთობაში. ეკონომიკური კულტურის რღვევა ისტორიაში, საფუძველია იდეოლოგიურ-ფსიქოლოგიური და ლიტერატურული ფორმების ცვლილებისა. ერთი კლასი გავიდა ისტორიიდან თავისი იდეალებით და პრეტენზიებით, მეორეს ჭერ კიდევ არა აქვს ბოლომდის შეგნებული თავისი მოღვაწეობის საზოგადოებრივი დანიშნულება. რეალური ცხოვრების პირობები და ამის გამო „...ფაქტიური საქართველო თითქო აღარ არსებობს, თითქო მას მიძინებია დიდი ხნის ბრძოლის შემდეგ“⁴⁶; გარკვეულ სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებათა გამო საქართველოს სინამდვილეში მჭიდროდ დაუკავშირდა ერთმანეთს სოციალური განთავისუფლებისა და ეროვნული მოძრაობის საკითხები. ილია ჭავჭავაძის ძირითადი იდეა არის კაცობრიობის დაუსრულებელი პროგრესის იდეა, რის ჩამოყალიბებაში მას დიდად შეუწყობ ხელი ევროპული და რუსი განმანათლებლობის ღრმად შესწავლამ, თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ ილია მათი ეპიგონი არასოდეს არ ყოფილა. ილიას ლიტერატურული შემოქმედების შინაარსი წინასწარვე გარკვეულია და ეს იდეური გარკვეულობა დიდი ხნის ძიებისა და ტანჯვის ნაყოფია. ქართული ლიტერატურის ევოლუციის თვალაზრისით არანაკლებ საგულჩხნოა ის, რომ მან სალიტერატურო ეპოქების და ტიპების დემოკრატიზაცია მოახდინა: ძველ ქართულ მწერლობაში გაბატონებულ ისტორიულ და რომანტიკულ ეპოსს, რელიგიურ ჰიმნებსა და ოდებს, სადაც მაღალი ფეოდალური საზოგადოების ყოფა-ცხოვრება, სულიერი მისწრაფება და გემოვნება იყო გამოხატული, მან რეალისტური მოთხრობის, რეალისტური ლირიკისა და ფილოსოფიური პოემის ეპოქა დაუპირისპირა.

ძირითადი ეპოქები, სადაც ხასიათის გამოვლენის შესაძლებლობა ეძლევა ილია ჭავჭავაძეს, არის მოთხრობა და ახალი პოემა. თავისთავად პოემასა და მოთხრობას შორის არის ეპოქური მსგავსებაც და განსხვავებაც: პოემა და მოთხრობა იმით ემსგავსება ერთმანეთს, რომ ორივე თხრობითია. ორივე მათგანი იძლევა საზოგადოების კრიტიკული გააზრების, ხასიათების განვითარებისა და გახსნის შესაძლებლობებს; განსხვავდებიან კი ისინი ერთმანეთისაგან ძირითადად გამომსახველობითი ფორმებით: პოემა, მოთხრობასთან შედარებით, უფრო მეტად იძლევა ავტორის უშუალო, ლირიკული ჩარევის შესაძლებლობას, აქ შინაგანი ლირიზმი ქარბობს და ამდენად ახასიათებს

⁴⁶ ქ. ჯაბანელი, ქართული ლიტერატურის სოციალური გენეზისი, ტფილისი, 1931, გვ. 149.

მკვეთრად გამოხატული ემოციურობა: მიუხედავად ამ განსხვავებისა, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში პოემები და მოთხრობები არ იძლევა იმის საბაბს, რომ ისინი (ყველა ვიმეორებთ ენარული სპეციფიკის გამო) ცალ-ცალკე ვიკვლოთ ხასიათებზე სოციალური მდგომარეობის გავლენის თვალსაზრისით.

ხშირად მიუთითებენ ხოლმე, რომ მოთხრობა გამოხატავს გმირის ცხოვრების ცალკეულ ეპიზოდს (რა თქმა უნდა, არსებობს ამ ფაქტის დამამტკიცებლად ბევრი ნაწარმოები, არის შემთხვევები, როცა მოთხრობაში მხოლოდ ერთი პერსონაჟია, მაგ. ჩუბოვის „მეძინებაში“), მაგრამ ეს ფაქტი კანონზომიერებად არ უნდა მივიჩნიოთ. მოთხრობა და პოემა იმის შესაძლებლობას იძლევა, რომ გმირის მთელი ცხოვრება აისახოს (ასეთებია გ. წერეთლის „პირველი ნაიჩი“, დ. ჭონჭაძის „სურამის ციხე“, ილია ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობი“ და მრავალი სხვ.). პარიჭით, მოთხრობის ის სპეციფიკა, რომ ცხოვრების ერთ ან რამდენიმე მოვლენაზე კეთდება აქცენტი, მწერალს საუკეთესო შესაძლებლობას აძლევს, „ის ერთი“ გამოხატოს განსაკუთრებული სიძლიერითა და მრავალმხრივობით. აი, რას წერს დიდი რუსი კრიტიკოსი ბელინსკი: „მოთხრობის ფორმამ შეიძლება დაიტოოს ყველაფერი, რაც გნებავთ — ადამიანის სარკასტული დაცინვა საზოგადოებაში, ღრმა ინტიმური განცდებიცა და ვნებათაღელვის მკაცრი თამაშიც“⁴⁷.

ილია ჭავჭავაძე რეალისტია თავის ლექსებში, პოემებსა და მოთხრობებში. იშვიათია მწერალი, საკუთარი განცდებისა და პიროვნების ჩვენების გარეშე ინტერესდებოდეს ადამიანის, მთელი ხალხის ბედით არსებული საზოგადოებრივ-სოციალური ვითარების პირობებში. არა სატრფოს ღალატი, არამედ საზოგადო მწუხარება და ერის კვნესა იწვევს რეალისტი პოეტის სევდას. აქედან გამომდინარე, ილიას უმთავრესი თემა საზოგადოებრივი ხასიათისაა, კერძოდ, ბატონყმობის კრიტიკა და მისი უარყოფა. რამდენადაც რეალისტური მეთოდი განთავისუფლებულია პირობითობისაგან, ხოლო ილია ჭავჭავაძე, როგორც რეალიზმის მამამთავარი საქართველოში და, საერთოდ, კრიტიკული რეალიზმის საუკეთესო წარმომადგენელი, სიუჟეტს ქმნის ცხოვრებისეული დეტალებით. ყოველდღიურობით და ამით ახერხებს ცხოვრებისეული მდგომარეობის გახსნას, მწერალი პერსონაჟთა ღრმად დამაჩერებელი ფსიქოლოგიური განცდების ჩვენებით აჩერებს მკითხველს, რომ მოცემულ გარემოში მათი სხვანაირი საქციელი შეუძლებელია. ნაწარმოებში ხასიათის გამოვლენა, სიუჟეტის გახსნისა და მისი მართებულად გააზრება-ათვისების ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ნაწარმოების სიუჟეტში მოცემულია კონფლიქტის მთლიანი და დამთავრებული განვითარების ხაზი, რომელსაც ახასიათებს გარკვეული შინაგანი საფეხურები: ექსპოზიცია, კვანძის შექცრა, მოქმედების განვითარება, კვანძის გახსნა. „ილია ჭავჭავაძის კომპოზიციისათვის დამახასიათებელია კულმინაციის გახანგრძლივება, რათა მკითხველი უღარესად დაჰქიმულ მდგომარეობაში ხანგრძლივად გააჩეროს“⁴⁸. ილია დიდი ოსტატობით გეძლევს ხასიათთა სრულყოფილ სახეებს, იმ ხასიათთა, რომელ-

⁴⁷ Б е л и н с к и й В., Полное собрание сочинений, т. I, Москва, 1953, გვ. 271.

⁴⁸ მ. ნ ა ნ დ ე უ ე ლ ი, ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ოსტატობა, თბილისი, 1968, გვ. 198.

ნიც აბსოლუტურად ემთხვევიან მწერლის იდეურ მრწამსს: წოდებათა შორის განსხვავება შემაფერხებელი მოვლენაა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისათვის და იგი უნდა აღმოიფხვრას, კაცი მხოლოდ თავისი პირადი ღირსებებით უნდა ფასდებოდეს.

ვენ მოკლედ დავახსიათეთ კრიტიკული რეალიზმი. როგორც საერთოდ რეალიზმის ძირითადი სახეობა, რათა გვეჩვენებინა ის დიდი აპარენჯი და შესაძლებლობანი, რასაც იგი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა, უქმნის მწერალს ხასიათების სრული წარმოსახვისათვის.

გავიხსენოთ „ის რამდენიმე ნიშანი ჰეკელის „ესთეტიკიდან“, რომლებშიც განსაკუთრებით გამოიკვეთება ხასიათის მიმართება კრიტიკულ რეალიზმთან. „1. ზოგადსაყოველთაოა კერძო ინდივიდებში ტოტალობად და ერთეულებად უნდა შეიკრას“⁴⁹. 2. „ერთეულობამ თავი უნდა გვაჩვენოს არა მარტო როგორც ზოგადობამ, არამედ ამდენადვე როგორც კონკრეტულმა განსაკუთრებულობამ; ეს შეადგენს ტოტალობას (მთლიანობას) ხასიათისას“⁵⁰. 3. „ხასიათი სიმდიდრეში უნდა გამომქლავდეს“⁵¹. 4. „ხასიათი სულის უსხვადანსხვანაირეს თვისებებში უნდა შეიჭრას, მათში უნდა იმყოფებოდეს“⁵². 5. „ხასიათს თავის შინაარსად და პათოსად არავითარი მიღმური, საიჭიო და მოჩვენებისეული არა აქვს, მას ნამდვილი ინტერესები ამოძრავებს“⁵³.

სწორედ ზოგადსაყოველთაო ნიშნები აქცევს ხასიათს ტიპად, ხოლო ტიპიურობა, როგორც ვიციტ ენგელსის განსაზღვრების მიხედვით, ტიპიურ გარემოთან ერთად მთავარი ნიშანია რეალიზმის, კერძოდ კი კრიტიკული რეალიზმის არსებობისა. ამგვარად, ხასიათისა და კრიტიკული რეალიზმის არსებობითი ნიშნების გათვალისწინება იძლევა მათ შორის პარალელის გავლების შესაძლებლობას.

როგორც უხედავთ, კრიტიკული რეალიზმი ცალკეულ ქვეყანაში არსებული ვითარებისა და მდგომარეობის შესაბამისად ვითარდება, ხოლო კონკრეტული მწერლის შემოქმედებაში მისი შემოქმედებითი ინდივიდუალობისა და ტალანტის მიხედვით ვლინდება, მაგრამ ზოგადად იგი, როგორც რეალიზმის განვითარებული სახეობა, ერთი საფუძვლიდან, თვით ეპოქის თავისებურებიდან იღებს სათავეს; ამიტომ მისთვის ნიშანდობლივი და აუცილებელია არა ცალკეული შემთხვევების აღწერა, არამედ მოვლენათა განზოგადება. ხასიათი კი, როგორც მხატვრული სახე, სწორედ მისი გამოვლენის მრავალმხრივობას გულისხმობს. ამათანავე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხასიათების ასახვა მხოლოდ პირობითად შეიძლება ცალკე საკითხად გამოვყოთ, თორემ, როცა მასზე ვლაპარაკობთ, ძალაუვნებურად ვითვალისწინებთ მის წარმოსახვას ყველა იმ ნიშნებთან ურთიერთმიმართებაში, რაც ახასიათებს საკუთრივ კრიტიკულ რეალიზმს. იმისათვის, რომ ხასიათი იყოს დამაჯერებელი, საჭიროა ემორჩილებოდეს თავისი განვითარების იმ შინაგან ლოკიკას, რასაც თავისებურად ხელს უწყობს მხატვრული სიმართლე, ღრმა ხალხურობა, კრიტიკული პოზიციის

⁴⁹ ჰ ე კ ე ლ ი, ესთეტიკა, ტ. I, თბილისი, 1973, გვ. 272.

⁵⁰ იქვე.

⁵¹ იქვე, გვ. 273.

⁵² იქვე, გვ. 274.

⁵³ იქვე, გვ. 280.

სიმკვეთრე და პრინციპულობა, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველაზე არსებითი პრობლემებით შთანაგონები თემატიკა.

ილია ჭავჭავაძის, როგორც ქართული კრიტიკული რეალიზმის კლასიკური წარმომადგენლის შემოქმედება, ბუნებრივია, მდიდარ მასალას უნდა იძლეოდეს ხასიათების კვლევისა და გამოვლენისათვის.

М. Г. НАХУЦРИШВИЛИ

СОЦИАЛЬНЫЙ ФОН ХАРАКТЕРОВ И КОНФЛИКТОВ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ И. ЧАВЧАВАДЗЕ

Резюме.

Создание характера в художественной литературе требует от писателя всего его опыта и мастерства и является безошибочным критерием таланта художника. Соответственно, характер является одной из главных тем литературоведения.

Наша задача: 1. отделить «литературный характер» от такого же термина в повседневной жизни или в разных сферах науки; 2. установить специфические черты, которые помогут отделить (уже в области художественной литературы) характер от таких синонимных понятий, как персонаж, герой, тип.

Исходя из «Эстетики» Гегеля, в частности, из его учения о характере, мы показываем постепенное развитие характера по реакциям в отдельных ситуациях и, наконец, его завершенность по центральному, определяющему признаку.

Сущность характера дает нам возможность считать его полное выявление главным аспектом реализма и, в частности, критического реализма.

Для иллюстрации мы использовали эпические сочинения Ильи Чавчавадзе, так как творчество этого классического представителя грузинского критического реализма, естественно, дает самый богатый материал для исследования характера, формирование которого в основном определяется социальной основой.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ახალი ქართული ლიტერატურის განყოფილება.

წარმოადგინა შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

სიგზო ჰინოვილი

ბურჟუაზიული საზოგადოების კრიტიკა მასილ ბარნოვის
მოთხრობებში

ვასილ ბარნოვის მოთხრობების დიდი უმრავლესობა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო ოცდაათწლეულისა და მეოცე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართული საზოგადოების ცხოვრებას ასახავს. ჩვენი ერის ისტორიის ეს მონაკვეთი ორი უმნიშვნელოვანესი მოვლენით — ეროვნული ბურჟუაზიისა და მუშათა კლასის ჩამოყალიბებით — ხასიათდება. ვ. ბარნოვმა, გ. წერეთელთან ერთად და მის კვალზე, შეამჩნია და ასახა, რომ ქართველი ერის კულტურასა და სასიცოცხლო ინტერესებთან მხოლოდ ანგარებით დაკავშირებულ ჩვენს ქვეყანაში მოქმედ არაქართველ ბურჟუაზიას 80-იან წლებში გვერდით ამოუდგა ჭერ ლიბთიმერეთიდან გადმოსული, ხოლო უფრო მოგვიანებით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან დაწინაურებული ვაჭარ-მრეწველთა სოციალური ფენა, რომელიც მალე იქცა სერიოზულ ეროვნულ ფაქტორად¹.

მწერალმა დიდი სიზუსტით და სიმართლით ასახა ეს პროცესი, მაგრამ გამორჩა ან ვერ დაინახა მეორე, აგრეთვე უმნიშვნელოვანესი სოციალური მოვლენა — კერძოდ ის, რომ „მესამე წოდების დანაწილება საქართველოში მის წარმოშობისთანავე დაიწყო... ქართველმა ბურჟუაზიამ ვერც კი მოასწრო თავისი თავის გაფორმება და წმინდა კლასობრივი იდეოლოგიის შექმნა, რომ მის პირისპირ უკვე მისი მოწინააღმდეგე, მუშათა კლასი აღიმართა, რევოლუციური პათოსით და სოციალისტური იდეოლოგიით აღჭურვილი“². ეროვნულმა — ქართველმა ბურჟუაზიამ თვითგამორკვევაც ვერ მოასწრო, ისე დაიწყო მისი ხრწნა. ამიტომ იგი არასოდეს, თვით ჩანასახშიც კი არ წარმოადგენდა იმ ჭანსაღ ძალას, როგორც ევროპის ბურჟუაზია იყო თავისი ისტორიის პირველ ეტაპზე. ვ. ბარნოვის მხატვრული თვალის ქართულ ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ხედავდა იმას, რაც ენგელსმა მეცხრამეტე საუკუნის ორმოციანი წლების ინგლისურ საზოგადოებაში იხილა: „ყველგან ბარბაროსული გულგრილობა, ეგოისტური დაუნდობლობა, ერთი მხრივ, და აუწერელი

¹ გ. წერეთლის „პირველი ნაბიჯის“ მთავარი მოქმედი პირი ბახვა ფულავა პირველი ნაბიჯილი ეროვნული ბურჟუაზიისთვის სუსტი და ძლიერი მხარეებით. ბახვას სისხლი სისხლთაგანია ვ. ბარნოვის მოთხრობის „წუშოს“ მთავარი პერსონაჟი ჯაფე კორსაია. ვ. ბარნოვი არ იზიარებდა მდღარ აზრს, თითქოს ქართველ კაცს ვაჭრობა არ შეეძლო დრომდე ვაჭრობა სამარცხენო საქმე იყო: მოთხრობაში „სოფლაგარი“ იგი ასე აღაპარაკებს დიდგვაროვან თავადს: „ამბობენ ქართველს ვაჭრობაში მინო არ აქვსო. ეს მართალი არ არის. მთელ დასავლეთ საქართველოს ეხერხება ვაჭრობა... აქათაც, ქართლ-კახეთშიც, ბევრმა შესძლო ვაჭრობის მოწყობა და თავი ისახელა... ჩვენ სხვანაირ ცხოვრებას ეატარებდით: ხმალქვეშ ვიყავით, წყნარად ცხოვრებისათვის არ გვეცალა და გამოვდივობა გვაკლია. ნიჭით კი არ ჩამოუვარდებით არაფის. მართლა და, რითი მჭობია თუნდ მე ვილაყ პაპარ-კონია, ან თაქლია, ან ქოსა აბრია? რა იციან ჩემზე მეტი, რითი არიან ჩემზე ჰქვიანნი? სრულებით არაფრით!“ (თხზულებანი, ტ. II, გვ. 240).

² გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. III, თბლისი, 1965, გვ. 220.

სიღატაკე, მეორე მხრივ, ყველგან სოციალური ომი, თითოეული სახლი სა-
აღყო მდგომარეობაში, ყველგან ურთიერთ ძარცვა კანონის საფარველის ქვეშ,
და ყოველივე ეს ისე ურცხვად, ისე აშკარად ხდება, რომ საზარელ გრძნო-
ბას ჰგვრის ადამიანს ჩვენი საზოგადოებრივი წყობილების ის შედეგები, რომ-
ლებიც აქ გაშიშვლებული სახით თავს იჩენენ³.

ვ. ბარნოვი ვერაფერს ხედავდა დადებითს ცხოვრების კაპიტალისტურ
წესში. ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომლებიც აგებუ-
ლი იყო ზნეობისა და ჰუმანიზმის საწინააღმდეგო პრინციპებზე, მას უსაზღვრო
ზიზნს ჰგვრიდა, რადგან კოლონიური რეჟიმი და აღმავალი ბურჟუაზიის ამო-
რალიზმი მძიმესა და აუტანელს ხდიდა ცხოვრებას, ამოების ბაზრად აქცევ-
და ქვეყანას, რევიდა პიროვნებას, უკარგავდა ადამიანურ სახეს, აქცევდა
გაუმადლარ მტაცებლად, კნინდებოდა და იძარცვებოდა ეროვნული სული.

ამიტომ ის მკაცრად და ობიექტურად ამხელდა „სიგიჟის, სირცხვილისა
და უხამსობის ეპოქას“ (ე. ზოლა). ის არ იყო მებრძოლი მწერალი, მაგრამ
თავისი ბატონი კრიტიკული მახვილი მიმართული ჰქონდა ყოველი ნეგატიური
მოვლენის მიმართ და არ ინდობდა არც არისტოკრატას, არც ბურჟუაზიას,
არც ინტელიგენციას, არც სასულიერო წოდებას, რომლის წიაღიდანაც იშვა
თვითონ, არც მის საყვარელ ხელოვანთა სამყაროს, რადგან საქმე ეხებოდა
მთელი ერის კეთილდღეობას. მას მძაფრი პროტესტის გრძნობა ჰქონდა აწმ-
ყოს სიმახინჯეთა მიმართ, ამიტომ გაუმართლებელია ვ. ბარნოვი იდეურად ჩა-
მორჩენილ მწერლად ჩავთვალოთ... ასეთი აზრი კი გამოითქვა ჩვენს საპეცი-
ნო ლიტერატურაში.

საერთოდ, ვ. ბარნოვი კერძომესაკუთრული საზოგადოების კრიტიკოსი
არ ყოფილა, პირიქით, გარკვეულად აიდეალებდა კიდევ განათლებულ და
კეთილ მემამულეს (მაგ., პორფირს „ლევრელაში“ და სხვ.); დასაშვებად მი-
აჩნდა ადამიანთა თანამშრომლობა სოციალური დაქვემდებარებით (დღიური
მუშაობა, დაქირავება) და ამაში არ ხედავდა ადამიანისაგან ადამიანის ექსპ-
ლუატაციას, თუ ეს ურთიერთობა ორმხრივ სასარგებლო იყო („სული მთვლე-
მარე“, „თებერას დანიშნული“). ის, როგორც განმანათლებელი, დასაშვებად
თვლიდა ამგვარ ურთიერთობას, მაგრამ ზიზნს გვრიდა კერძო საკუთრების
ბურჟუაზიული ფორმების უკიდურესობანი, ოქროს ძალაუფლებაზე დამყა-
რებული უტიფარი ძალადობა თავისი მრავალი ფორმით. ჯერ კიდევ 1887
წელს დაწერილ მოთხრობაში „სესე“ მწერალმა გვიჩვენა „ყვითელი ეშმა-
კის“ დამლუპველი ზეგავლენა პიროვნებაზე. სესემ მეზობელი გიქო შინ
მკვდარი იპოვნა — ოქროთი სავსე ყუთს დაჰკვდომოდა; სიხარბე შეეპარა,
შითვისა განძი..., მაგრამ ბედნიერებას ვერ ეწია, ოქრომ დაიძონა მისი არსება,
აქამდე ლარიბი, მაგრამ ლალი, გულღია და სხვათა ხელის გამმართველი, პირ-
ქვე და მოუსვენარი გახდა. იღუპალი ტანჯვით დაუშინდა წუთისოფელი.
სიზმარში გიქო ეცხადებოდა, როგორც სინიდისის მხილება, ცხადში ექვიანი
შეიქნა, სახლობაც კი შეიძულა, სიხარბე, შიში და ეჭვი აწამებდნენ... და მხო-
ლოდ მაშინ პოვა შეება, როცა ქრისტიანული მორალის კარნახით (უფრო თვით-
დაცვის ინსტინქტი) „ცოდვა“ აღიარა და განძი საზოგადოებას დაუბრუნა⁴.

³ ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, თბილისი, 1935, გვ. 39.

⁴ ჩვენს დროშიც ასე გადაჭრის ეს საკითხი ამერიკელმა ჯონ სტეინბეკმა მოთხრობაში „მარ-
გალიტი“ და ქართულმა მწერალმა დემნა შენგელიამ — „ვანძში“.

ოქროს ძალუფლებაზე დამყარებულ საზოგადოებაში იგნორირებულია ყველა კერპი, გარდა ოქროსი. ასე ესმოდათ ეს ჩარლზ დიკენსს, უილიამ თეკერის, ონორე დე ბალზაქს, ვი დე მოპასანს, ემილ ზოლას, თევდორე დოსტოევსკის, ლევ ტოლსტოის... ასე ზედავდა ვასილ ბარნოვიც. კრიტიკული რეალიზმის ერთ-ერთი შედეგის „გობსტეკის“ მთავარი პერსონაჟი გობსტეკი ასე მოძღვრავს ადვოკატ დერვილს: „იმისთვის, ვინც იძულებული ხდება საზოგადოებრივი ცხოვრების ორთმობრივად გადამწვას, რწმენა და ზნეობრივი წესები ფუჭი სიტყვებია. გვრჩება მხოლოდ ერთადერთი გრძნობა, რომელიც ბუნებამ ჩაგვიწერა — თავდაცვის ინსტინქტი. ჩვენს ეპოქაში ამ ინსტინქტს პირად ინტერესს ეძახიან. როცა ჩემს ასაკს მიაღწევთ, გეცოდინებათ, რომ არის მხოლოდ მატერიალური რამ, რომლის ღრებულება საკმაოდ უტყუარია, იმისათვის. რომ აღამიანმა ხელი მოჰკიდოს. ეა... ეს არის ოქრო. ოქრო შეიცავს აღამიანთა მთელ ძალას“⁵.

ვ. ბარნოვის მოთხრობის „ვერცხლით სნეულის“ გმირი ტიმოთეც ამბობს: „ქონება ძალა! ვისაც ფული უჭირავს ხელში, ძლიერიც ის არის. ვერცხლი საზოგადოებისა და ბედნიერებისა. თუ გინდა ძლიერი იყო ქვეყანასა ზედა და კეთილ გეყოს შენ, შეიძინე ოქრო სამსახურებლად შენდა“⁶.

ამ რწმენით ცხოვრობენ და იბრძვიან ვ. ბარნოვის პერსონაჟთა ათეულები: ყვითელი პეტრე („გველის ზეიმი“), მოხელე პეტრე („ლევრელა“), ჯაგუ კოსაია („ნუშო“), ფოცხვერა („ამომძრავა კაპიტალი“) და სხვ.

ოქრომ უღმობლად დაარღვია აღამიანური ურთიერთობანი, ზნეობრივად გახრწნა აღამიანი. მოთხრობა „ჩვენი ლამპას“ გმირმა ქალმა ვერ აიტანა სიღარიბე და ნაავადმყოფარი, მიმტყნარებული, გახუნებულ პალტოსა და გაცუეთილ „ფერჩატეხში“ საწყლად გამომზირალი ქმარი გასცვალა მშვენიერ ინგლისურ პალტოში გამოწყობილ, შავი ქუდით თავშემკულ ბრგე ქვრივზე. ბარათის ნაგლეჯში სარქველი აქვს ახლილი ქალის დამახინჯებულ სულს: „ხანგრძლივი ბრძოლით გაეიტანაჩე. მარად გულში დახშობა კეთილი ცხოვრების სურვილისა, მარად ძალად შეწყნარება იმისი, რაზედაც გული არ მიწევს, შეუძლებელი შეიქნა ჩემთვის. როცა გამოგყევი, კარგად არ ვიცნობდი ჩემს თავს და ეს არის ჩემი შეცდომა, ჩემი უბედურება“⁷.

მიტოვებულმა ქმარმა კარგა ხნის შემდეგ საჯარო ვაჭრობით იყიდა ის ლამპა, რომელიც ქორწინების ბედნიერ საღამოებს უნათებდა. ტრაგიკულად ისმის მისი უხმო მონოლოგი: „საწყლად ჩვენო ლამპავ! გაჭუჭყიანებულა შენი ამურების სახეები, ამოშლილა ღიმილი მათზედ; გახუნებულა ღია ფერი შენი ვარდებისა, თითქო დამჰქნარანო იგინი!“⁸.

ამ მონოლოგში განზოგადებულია არა მარტო ეული კაცის სულიერი ღრამა, არამედ სიყვარულის ტრაგიკული ბედი ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში.

ვ. ბარნოვის მოთხრობა „ნუშო“ (1896 წ.) ერთ-ერთი საუკეთესოა ქართული პროზის იმ ნიმუშებიდან, რომლებიც ასახავენ ეროვნული ბურჟუაზიის ფეხის აღმას და პირველ ნაბიჯებს, მის ძლიერ და სუსტ მხარეებს. მოთხრო-

⁵ ფრანგული მოთხრობები, თარგმანი ი. ქავეარაძისა, თბილისი, 1964, გვ. 311, 312.

⁶ ვ. ბარნოვი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, თბილისი, 1961, გვ. 410.

⁷ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. I, თბილისი, 1961, გვ. 29.

⁸ იქვე, გვ. 35.

ბაში ასახულია გასული საუკუნის 70-იან—80-იანი წლების ქართული სინამდვილე, თბილისური ყოფა, საზოგადოების სხვადასხვა ფენის ცხოვრება, ეპოქა, რომელსაც ასე ახასიათებდა სერგეი მესხი: „ღროება გამოიცვალა, ყველამ ფელის ძებნას, საქმის ძებნას მიჰყო ხელი, შეიქნა ფაცაფუცი, მოძრაობა“...⁹.

მოთხრობის ცენტრალური პერსონაჟებია გარეთუბნელი გოგონა ნუშო და ლიხთიმერელი ჯაგუ კორსაია. ჯაგუს სულ პატარას დაეხოცა მშობლები. ნათესავებმა ულუკმაპუროდ დატოვეს და თბილისს მოაშურა, რადგან ყველა უნიადაგო და გზაბნეული ამ დროს ქალაქისაკენ იწვედა. აქ ბედმა გაუღიმა — ათი წელიწადი „ორბელიანთ ბიჭი“ იყო. ამ ოჯახში დაგროვებული ფულით მუშტიადის ბალთან სალხინო გახსნა. ჯაგუს ყველა ის თვისება აქვს, რითაც ხასიათდებიან ბალზაყისა და ზოლას პატარ-პატარა ბურჟუები: „დილიდან-სალამომდე ფეხზე ტრიალებს, ყოველგან სარისტას აძლევს... ყოველთვის იმისთანა რასმე მოიგონებდა ხოლმე... ეს ძალიან იზიდავდა მუშტარას...“ მხნეა და აზრიანი, ამიტომ „ვაჭრობა ძალიან კარგად წავიდა და ისე გაიღმა ფეხებზე, რომ რამდენიმე ამგვარი გასართობი და საგრილობელი ადგილები, რომლებიც ახლომანლო იყვნენ გამართული, დაიკეტა უმუშტრობით. სალხინომ დაჯანა ისინი და მოუხპო არსებობა, როგორც უსპობს სიცოცხლეს ახლო ამოსულ მცენარეებს ამაყად ასული წიფელი“¹⁰.

მწერალი ნათლად ხედავს და ასახავს კაპიტალიზმის არსებით კანონს — მძაფრ კონკურენციას და ამით გამოწვეულ განუწყვეტელი კვლავწარმოების აუცილებლობას. ჯაგუს წარმატება ვაჭრობის სისტემატური გაფართოებისა და აღმავლობის უწყვეტ პროცესზე იყო აგებული. მუშტარი რომ მოაწყდა და „ფული სულ პარკებით შედიოდა პატრონისას“. იმის შედეგი იყო, რომ სალხინოს პატრონი სულ ახალ და ახალ ფანდებს იგონებდა მუშტრის მოსაზიდად, უფრო და უფრო მეტ კონკურენტს იშორებდა გზიდან. ამ საზოგადოებაში გაბატონებულია ჯუნგლის კანონი — ადამიანი ადამიანისათვის მგელია. „მტრები მგლებივით გარს ეხვივნენ ჯაგუსაგან დაწყებულს და თავმომბულ საქმეს. არც თითონ ისინი დაინდობდნენ რასმე, ვინც სალხინოში ტრიალებდა“¹¹. ასეც მოხდა. ჯაგუ დაეცა თუ არა, ყველაზე ახლობელმა ადამიანებმა მის ცოლს, ნუშოს, ყველაფერი გამოაცალეს ხელიდან. სული წაართვეს, მის სხეულსაც დაეპატრონენ და, როცა წასართმევი აღარაფერი დარჩა, ქუჩაში უბიძგეს... ნუშომ ისე გაფლანგა თავისი თავი, როგორც ზოლას ნანამ, და ისიც ნანასებრ დაისაჯა — უსახლკაროდ და უსახელოდ დარჩენილი ის დაუბრუნდა თავის უბანს — ღარიბთა კვარტალს, იმ სოროს, საიდანაც ამოატივტივა მაკდურმა ბედმა, რათა ბოლოს მაინც მარტოობაში, ჭუჭყსა და სიბნელეში ამოხდომოდა სული.

აღმავალი ბურჟუაზიის ვერაგი ბუნება და სისხლისმსმელობა განუმეორებელი მხატვრული სიძლიერითაა ნაჩვენები მოთხრობაში „გველის ზეიმი“. მოთხრობის თემა გახსნილია სათაურშივე — ადამის მოდგმის ბიბლიურ მტერს უძლეეა კაცობრიობა და ზეიმობს... ღმერთზე მონათხრობ ზღაპარ-

⁹ გაზ. „ღროება“, 1874, № 444.

¹⁰ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 1, გვ. 153.

¹¹ იქვე, გვ. 183.

ში ეს ცხოვრების მტერი გველია, მოთხრობაში კი „ყვითელი ეშმაკი“, ოქრო. მოთხრობის მთავარი პერსონაჟის პეტრეს ყოველი საქციელი ჭრელ-ყვითელი გველის მოქმედებასთანაა შეფარდებული. თვით ფერიც პეტრეს სახისა — ყვითელი ფერი — გველის ფერსაა მიმგვანებული, ხოლო პეტრეს თვალები — „კმაყოფილი, ახლად გამძლარი გველის თვალებია“¹².

მოთხრობაში ორი სიუჟეტური ხაზია — ერთი გვიჩვენებს წვრილი მოხელე-ინტელიგენტის გობრონის გაძვალტყავებულ არსებობას (ცხოვრებას ვერ დავარქმევთ), მეორე — ვაჭრობაში გაწაფული ყვითელი პეტრეს გამძლავრების ისტორიას. ფეხშველა გობრონი პატიოსნების კლდოვან ბილიკზე მილოდავს, უსასორო და განწირულა; პეტრე „ისისლით“ გამოხილ შარაზე რკინის ქალამანით მხნედ მიაბიჯებს — ეს ქვეყანა მისია. კაპიტალიზმმა ორივე სოფლიდან ქალაქში გამოაძევა. საზოგადოებაში სხვადასხვა ფუნქცია აქვთ — პეტრე მყვლეფელია, გობრონი — საყვლეფი; პეტრე აქტიურია, გობრონი — პასიური; პეტრე ძარღვიანი, ძლიერი პიროვნებაა და ცხოვრებით ხარობს; გობრონი პეველიანი რომანტიკოსია და იტანჯება. სწორედ ისეა ყველაფერი, როგორც ბალზაკთან — „ადამიანი ყველგან ერთნაირია, ყველგან დამკვიდრებულია ბრძოლა ღარიბსა და მდიდარს შორის. ეს ყველგან გარდაუვალია — მაშასადამე, უმჯობესია სხვა: ყველგან, ვიდრე შენ გყვლეფდნენ. ყველგან გვხვდება ძარღვიანი ადამიანები, რომლებიც მუშაობენ, და უძლური, ადამიანები, რომლებიც იტანჯებიან. სიამოვნება ყველგან ერთნაირია, რადგან ყოველგვარი გრძნობა ყველგან ამოიწურება ხოლმე და გადარჩება მხოლოდ ერთი გრძნობა — დიდების მოყვარულობა. დიდების მოყვარულობა არის ყოველთვის „მე“. დიდების მოყვარულობა მხოლოდ ოქროს ნიაღვრებით კმაყოფილდება... ოქრო კი ყველაფერს შეიცავს ჩანასახში და ყველაფერს იძლევა სინამდვილეში“¹³.

სწორედ ეს არის ბურჟუაზიული საზოგადოების ზნეობის ქვაკუთხედი, მრწამსი ადამიანისა, რომელიც „ყველგან ერთნაირად“ აწყობდა ცხოვრებას-პარიზსა თუ თბილისში.

ამ ზნეობით ცხოვრობს პეტრე და მთელი მისი ოჯახი. ის ფსკერიდან ამოღებული ბურჟუა — ფეხზე მოვაჭრიდან დიდ საქმოსნად ქცეული. მისი მოქმედების რადიუსი მთელი ამიერკავკასიაა; სავაჭრო საქონელი — ყველა და ყველაფერი... მთელ გემ საქონელსაც ყიდულობს და იქვე ყიდის, თითქმის უნახავად, „ბეერჟერ რამდენიმე საათში მანეთზედ თუმანი მოდის“¹⁴.

მთაწმინდის კლდოვან ფერდობზე ღარიბულ ქონში მცხოვრები გობრონი შიშით აღევნებს თვალყურს საშუაროს ორი შემადგენელი ნაწილის — ბუნებია და საზოგადოების წესრიგსა და ცხოვრებას. გარეგნულად ორივე მშვენიერია. არსებობის საფუძველი კი მახინჯი აქვთ: ძლიერი სპობს სუსტს, აღარ არსებობს შებრალება, სათნობა, სიკეთე, სიყვარული. კლდის მცირე ბაქანზე ჭრელი გველი შეჩვევია ჩიტუნებს და უმოწყალოდ ანადგურებს. გასუქდა, გაზულუქდა, ყელყელაობს კლდის ასპარეზზე... ის გასაოცარ ალღოს იჩენს ნა-

¹² ვ. ცისკარიძე, უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1972, გვ. 191, 292.

¹³ ონორე დე ბალზაკი, გობსკი, ფრანგული მოთხრობა, თარგ. ი. ქავთარაძისა, თბილისი, 1964, გვ. 312.

¹⁴ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 6, თბილისი, 1962, გვ. 56—57.

დღირობისას. ყვითელმა პეტრემაც ასე იცის: ალლოთი მიხედება, სად შეუძლიან გამორჩენ ოქროს და აღარც მოეშვება: სუნს იკრავს მეძებარივით, ლბილად შემოეხვევა გველივით, უხსნელად და... დაპკრავს ნესტარს...¹⁵.

გობრონი და მისი ღარიბი მეზობლები ქვრივი ბაბალე და ობოლი ფეფიკო „სოციალური ჩიტუნები“ არიან, რომელიც მიზანში ამოიღო მაცდურმა პეტრემ. გველისათვის არ არსებობს დაბრკოლება არსებობისათვის ბრძოლაში. ის ბალახ-ყვავილოვანი კლდის ქიმის სრული მბრძანებელია. არც პრელი პეტრესათვის არსებობს. აუსრულებელი სურვილი: ცხოვრების მდინარეებამ გზაჯვარედინზე შექყარა პეტრე და გობრონი... და პეტრემ აულელვებლად გადათელა იგი... პეტრემ ჯერ ქვრივი და მისი გოგონა მოსპო: თვალი დაადგა, გაიშინაურა, ჯერ უმანკობა წაართვა, მერე მთელი ოჯახი აყარა ფუძიდან, რათა თავისი სახლ-კარი გაეფართოებინა. უტიფრად უხსნის გობრონს: ლამაზი სასახლით ზევიდან უნდა დაეამშვენო ჩვენი თბილისი და მოზრდილი ადგილი დამპირდებამ, თან ხელით ისე შემოხაზა სიერცე, რომ გობრონის ქონხანიც შიგ მოაყოლა. გობრონი შეჩვეულია ამ აზრს. გათვლილი ჰქონდა, რომ ადრე თუ გვიან მისი სახლიც „ყვითელის“ ხელში გადაიდოდა, რადგან ოქრო, „ყველაფერს შეიცავს ჩანასახში და ყველაფერს იძლევა სინამდვილეში“.

მხატვრული თვალსაზრისით შეუდარებელია კლდის გველისა და ყვითელი პეტრეს ნადირობის სცენები:

გველი: „გამოვიკიდა, ყელი მალდა აიღო, მიიხედ-მოახედა. გააღო საშინელი პირი, ენა გაალავლავა ორკაპიანი. მყის გაეკრა სალს. სწრაფლ გასრიალდა, პირდაპირ გადაეშვა და... საწყალი ჩიტუნები! ერთს რომ პირი სტაცა, მეორე ტანის ხლართში მოიყოლა, ანაზდად შეკრულ რგოლში ტანისა... გადანთქა ერთი, მერე მეორეც. აცურდა ზევით, მორთო სისინი. გაიშხლართა გახურებულ ფიქალზედ, თბებოდა, სტკბებოდა, ტანს აღელვებდა“.

პეტრე: „ერთი დაკვრით მოგვსპო პრელმა პეტრემ ჩვენ და ბაბალენი, როგორც ყვითელმა გველმა წყვილი ჩიტუნა. რა ლბილად! რა ძლიერად! კმაყოფილი წავიდა სოვდაგარი თავის სახლისკენ. ნელ-ნელა მიცურავდა ტანის ოდნავ ხლაკენით — ცხოვრების ტაბლა მაგათი არის, ყვითელი გველისა, პრელი პეტრესი“¹⁶.

გობრონი და მასთან ერთად მწერალიც ვერ ხედავენ ბოროტების დათრგუნვის რეალურ გზას. ამ მოთხრობაში ე. ბარნოვის ღრმა სევდა და წუხილი ადამიანის ბედზე სასოწარკვეთილებამდე მიდის, თუმცა იმის იმედით აქვს, რომ ბოროტება დაუსჯელი არ დარჩება.

ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში პიროვნების საკვალლო ბედზე რელიეფურად მოგვითხრობს ე. ბარნოვი მოთხრობებში: „მეჩვენა“ და „პროფესორი“.

„მეჩვენას“ მთავარი მოქმედი პირის, მასწავლებელ იოსებ სანდომიძის ცხოვრების თხრობით მწერალი ასაბუთებს, რომ საზოგადოებაში, სადაც ყველაფერი დამყარებულია ფულზე, ანგარებასა და გამორჩენაზე, პატიოსან კაცს, ერისათვის გულშემატკივარ მოქალაქეს, დადებითი იდეალებისა და ზნეობრივი პრინციპების მქონე პიროვნებას არ გაეძლევა. მან ან უნდა ისე იცხოვროს, როგორც უმრავლესობა ცხოვრობს, ან მოიკვეთოს.

¹⁵ იქვე, გვ. 51, 52.

¹⁶ იქვე, გვ. 66, 67.

იოსებ სანდომაძემ განათლება რუსეთში მიიღო. რუს მოწინავე ინტელიგენციასთან ურთიერთობაში დემოკრატიული იდეებით განმსჭვალა და სამშობლოში იმ გადაწყვეტილებით დაბრუნდა, რომ მთელი ცოდნა და ენერჯია თავისი ხალხის სამსახურისათვის შეეწირა. სამოღვაწეოდ პედაგოგიური ასპარეზი ირჩია, რამდენადაც ქვეყნის მომავლისათვის სკოლა ყველაზე მნიშვნელოვან დაწესებულებად მიიჩნია... გაიტაცა ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შეგროვებამაც... ცოლსაც არ ირთავდა, რადგან ეგონა, ხელს წეუშლიდა საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში. იოსებს მცირე ხელფასი ჰქონდა, მაგრამ ცდილობდა თავის ღირსებას მოსწავლეებს ფულითაც დახმარებოდა, როგორც რუსეთში ფსიქოლოგიის მასწავლებელი ვიქტორ დიმიტრის ძე ეხმარებოდა... არადადეგებზე ფეხით მოგზაურობდა, მრავალი კუთხეც მოიარა და დიდძალი მასალაც შეაგროვა... აშკარად დასცინოდნენ, მაგრამ საქმის ერთგულება სიმტკიცეს ჰმატებდა.

ასეთი მოღვაწე თავს ბედნიერად უნდა გრძნობდეს, მაღლიერი საზოგადოება კი გვირგვინით ამკობდეს... იოსები კი, ბიბლიური იოსებივით, დიდი გამოცდისა და სატანჯველის წინაშე აღმოჩნდა. ის წმინდა საქმე, რომლითაც იგი ერის გადარჩენას და აყვავებას აპირებდა, მის კოლეგებს მხოლოდ ცხოვრების მოსახვევქ საშუალებად გაეხადათ. მათ უმრავლესობას დაეიწყებინათ თავის გადაელოცა მაღალფარდოვანი აღთქმები, რომლითაც მოღვაწეობას შეუდგნენ. ახლა მათ შორის „მარტო ქონებაზედა იყო საუბარი. არაკითარ სიმდაბლეს და ქუჭყს არ ერიდებოდნენ, ოღონდ შეეძინათ რამე. ქრთამებსაც კი იღებდნენ. ქრთამებს! ფული და სიამოვნება! ასე ეწერა მათ დროშაზე და რადგან ჩვენი სამსახური ვერ იძლეოდა ამას, ისინი ჰგმობდნენ ჩვენს ხელობას, ჩარჩობაზედაც კი დაბლა აყენებდნენ მას“¹⁷.

იოსებისათვის ტრაგიკული აღმოჩნდა სინამდვილის შეცნობა: მან დაინახა, რომ ბილიკი, რომლითაც აღთქმული ქვეყნისაკენ უნდა წაეყვანა ახალგაზრდობა, დამყაყებულ ჰაობში ჩამარხულიყო. ანგარებას ჩაენთქა ყველა მაღალი აზრი და გრძნობა. მისთვის მტანჯველი აღმოჩნდა იმის შეგნება, რომ ყველგან, „ყველა წოდებაში“ გამეფებულიყო ერთი მისწრაფება: დაეჩაგრა მოყვასი, მისი ბედის ნანგრევებზე აეგო თავისი კეთილდღეობა. სხვისი უბედურებით მაღლა ასულნი ურცხვად აფენდნენ ნაძარცვ სიმდიდრეს! პირფერი და ამორალური ბრბო პატიოსანს ეძახის ფლიდსა და უსინდისო მძარცველს, ავანაჯობით გამდიდრებულ კაცს, რომელიც გასუქებულიყო და ახლა კეთილამყოფელობას ჩემობდა... „ბრბომ კარგად იცოდა, ვისთანაც ჰქონდა საქმე, მაგრამ... ნასუფრალს ელოდა და კუდს იჭნევდა“¹⁸. იოსები არ გაჰყვა ქუჭყიან ნაკადს, ამიტომ საერთო ენა ვერ პოვა „საზოგადოების კეთილმოყვებულთან“, მაგრამ მისთვის ამაზე ტრაგიკული ის იყო, რომ თვით მშობელ დედასაც არ ესმოდა მისი — არ აემაყოფილებდა შვილის პატიოსნება და მცირე ჯამაგირი, ჩასჩიჩინებდა, „კიდევ რამე საშუალება გამოსძებნე: სწავლული კაცი ჩამოხვედი რუსეთიდან და ესლა შენ თითებიდანაც ოქრო უნდა გცვივოდესო“¹⁹. დედას ვერაფრით აეხსნა, რატომ ცხოვრობდა დიდებულად, ოთხკლასიანი დიტო მახიშვილი და რატომ უჭირდა მის შვილს. ეს ვერც

¹⁷ ვ. ბარნოვი, თხ., ტ. 1, გვ. 304.

¹⁸ იქვე, გვ. 305.

¹⁹ იქვე, გვ. 304.

იოსებმა გაიგო, ბოლომდე ვერ ჩაწვდა ქვეშარიტებას. მას შეგნებული ჰქონდა, რომ „ეს ცხოვრება უკუღმართი იყო და შეგნებულ მუშაკთ უნდა ჩაეყენებია ის ღირსეულ კალაპოტში, მიეცა მისთვის ის მსვლელობა, რომელიც შეჭურვის ადამიანის ყოფას“²⁰. მაგრამ ის ვერ აგნებს გზას, ვერ პოულობს გამოსავალს, მისთვის (რა თქმა უნდა მწერლისათვისაც) უცნობია საზოგადოების გარდაქმნის, სოციალურ ბოროტებასთან ბრძოლის აქტიური საშუალებები, ამიტომ ის პასიურია. ქრისტიანული და განმანათლებლური მორალით ნაკარნახევი მისი თვითგანწირვა მხოლოდ მასზე ძლიერს აღიზიანებს და საზოგადოებისათვის არაერთგვაროვანი სარგებლობა არ მოაქვს. ის ყველასთვის უცხოა, დედამ ვერ გაუგო, ურცხვად ლაღატობს ცოლი. და... ის ჯერ ალკოპოლს ეზიარა, მერე სიკვდილს დაუმეგობრდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ამ მოთხრობით ვ. ბარნოვმა დაგმო ცხრაასიანი წლების გზაბნეული ინტელიგენტი. ჩემი აზრით, ამ ნაწარმოებს სხვა მიზანი ჰქონდა, კერძოდ, მხილება და გაკიცხვა საზოგადოებისა, რომელიც ასე უღმობლად თელავს ზნემაღალ, ეროვნული და საკაცობრიო იდეებისათვის თავშეწირულ ადამიანებს, ამხედრება მემჩანური ობიექტულობის წინააღმდეგ. მოთხრობის ეს იდეური მიზანდასახულობა ძვეს იმ მწვავე კრიტიციზმში, რომლითაც ეს თხზულება განმსჭვალული.

ტანჯული იოსების სრული ანტიპოდია მოთხრობა „პროფესორის“ ცენტრალური პერსონაჟი ექვთიმე უნდობელი. ის გობსეკის ფილოსოფიით ცხოვრობს. მისი აზრითაც, „ცხოვრება ბრძოლაა, სასტიკი, დაუზოგველი ომი და საკადრის-საპატიო მხოლოდ ის არის, რაც ჩემთვის, პირადად ჩემთვის არის სასარგებლო, რაც მე გამომიყვანს გამარჯვებულს ამ არსებობისათვის ბრძოლიდან ადამიანი ადამიანისათვის მგელია, იცოდე!“²¹. მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ ვ. ბარნოვისათვის ამ რწმენის პატრონი არის: „სინდისდამწვარი, ზნეობაგანადგურებული..., ცბიერი, ძუნწი, მატყუარა... ამხანაგის დასმენა, მეგობრის გაუტანლობა, ბეჩაეის დაჩაგვრა, ძლიერთან ღრეჟა... არაფერ სიმდაბლეს და უღირს ქცევას არ უკადრისობდა, საძრახ და საგმობელ საქმეს ისე უყურებდა, როგორც ჩვეულებრივ რამ მოქმედებას“...²². მწერალი ძრწოლვით მოგვითხრობს ექვთიმეს მიერ გაუბედურებულ პატიოსან ქალზე, ნაბუშარ ლუაზე, იმაზეც, რომ, როცა მის მიერ გათელილი და გაუბედურებული ადამიანები ცხოვრების ფსკერზე ეშვებოდნენ დასაღუპავად, თვითონ ახალი მსხვერპლის მოლოდინში „ეტლს მიაგრიალებდა, მუხლებზე შალი ეფარა, ზიზილ-პიპილები აესხა, სამსახური გამოეცვალა“²³.

ბურჟუაზიული საზოგადოების უმწვავესი კრიტიკაა მოთხრობა „აამოძრავა კაპიტალი“. აქ მხილებისა და განსჯის დონე მაქსიმუმს უახლოვდება. ნაწარმოებში გაშიშვლებულია ბურჟუაზიის ცრუდემოკრატიზმი, პირფერობა, სიყალბე, ორპირობა. გაუგონარი სიფლიდე, ვერაგობა, მოჩვენებითი ზრუნვა ხალხის ბედზე...

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე, გვ. 331.

²² იქვე.

²³ იქვე, გვ. 337.

ფოცხვერას მამამ, გაუნათლებელმა მოურავმა, შვილს განათლება მი-
 ლებინა, რათა „ცოდნა დოვლათის მარჯვე შექმნაზე მოეხმარებინა“²⁴. მოუ-
 რავე მხოლოდ ბატონის საბძანებელს, ერთ რეგიონს ძარცვავდა, ფოცხვერამ
 მთელ ქვეყანას შემოსალტა გამოიმალველი ხელები. ის თამამად გაჰყვა ოქ-
 როს: ციებ-ცხელების იმ სისხლიან გზას, რომელზედაც მთელი კაცობრიობა
 მიაბიჯებდა მეცხრამეტე საუკუნის მთელ გადასარბენზე. „ეს შარა უძლურთა
 სისხლით იყო მორწყული, ადამიანთა ტვინი იყო მუნ დანთხეული ძლიერ-
 თაგან, უხვად ეყარა ადამიანის ტომის გულთა ნაფლეთები კაცთაგანვე ბილ-
 წად ნაქელი. მიისწრაფებოდნენ მრავალნი“...²⁵ იმ გზით მიდიოდა ქართველი
 საზოგადოებაც. გასული საუკუნის 80—90-იან წლებიდან მთელ საქართვე-
 ლოში გაიშალა „ხალხოსნურ-საქმოსნური მოძრაობა“, რომლის მიზანი იყო
 ხალხის განათლებისა და... შეძლების ამალგება (ამას ითვალისწინებს კაპი-
 ტალისტური განვითარების კანონი — წარმოების რენტაბელობა და მოგება
 ბევრად და მოკიდებული ცივილიზებული და კმაყოფილი მუშის გონებასა
 და ხელმარჯვეობაზე). „და მოსდევდა ერთიმეორეს ერის საშველად განზრ-
 ხული თვალწარმტაცი დაწესებულებები და წიგნსაცავები საზოგადოების
 ხარჯით, წიგნების გამომცემელ-გამავრცელებელი ერთობები, შემნახველ-
 გამსესხებელი ამხანაგობები. სანოვაგეთა, ჭურჭლეულობათა და ტანსაცმელ-
 თა ღეპოები...“²⁶ ამ დაწესებულებებში ხელს ითბობდნენ საზოგადოების გა-
 ნათლებულ-გაწვრთნილი ფოცხვერები... მოურავის მემკვიდრე ფოცხვერაც
 ამგვარ დაწესებულებაში „შესდგამდა თუ არა ფეხს, თითონ იცოდა, მკვდარს
 საით უზამდა თავს: გველი ანგარებისა გაიდვიძებდა მის გულში და თავს
 იჩენდა საზიზღარი“²⁷, ხოლო როცა ეს წამოწყება მიწასთან გასწორდებოდა...
 სხვას აწმენდა ჭუჭყს, ხელს იბანდა პილატესებრ... „ყველა ამისთანა ხიფათის
 შემდეგ ფოცხვერა გაწვებოდა. ბრჭყალებს მალავდა, ტუჩებს ილოკავდა,
 რომ სისხლის წვეთი არსად დაჰმჩნეოდა, ელოდა, სანამ აღელვებული ღვარი
 ჩაივლიდა და თან წაიღებდა ყაყანს თუ შითქმა-მოთქმას“²⁸.

მაგრამ მწერალი გრძნობს, რომ ფოცხვერთა საქმიანობა აღარ დარჩება
 დაუქალი. „მოძრაობის ხანაში“, როცა „აზვირთებული ტალღა ერისა შეე-
 ხეთა იმ კლდეს, რომელიც გამოფუყული ეგონათ“ (1905 წელს), ფოცხვე-
 რას სალარომ, მასობრივად რომ დამარცვა ხალხი, ფიასკო განიცადა... ფო-
 ცხვერამ დაწვა საბუთები, სალაროს თანხა მთლიანად მიითვისა და „წარსდგა
 ხალხის წინ ფოცხვერი პირსისხლიანი“²⁹, რათა კვლავ ტკბილი სიტყვითა და
 ნიანგის ცრემლებით ემართლა თავი, მაგრამ ამჯერად ხალხი აღარ დადუმდა —
 „ხალხში ჯერ სიჩუმე სუფევდა სამარისებური, მერე ყრულ გაისმა გაურკვე-
 ველი რამ ხმაურობა; იმატა ხმამ, გართულდა და გარდაიქვა გრგვინვად სა-
 ზარლად, შემბხუთველად, შემადრწუნებლად“³⁰.

²⁴ ვ. ბ ა რ ნ ო ვ ი, თხზ., ტ. 4, თბილისი, 1961, გვ. 119.

²⁵ ვ. ბ ა რ ნ ო ვ ი, თხზ., ტ. II, თბილისი, 1961, გვ. 118.

²⁶ იქვე, გვ. 121.

²⁷ იქვე.

²⁸ იქვე, გვ. 122.

²⁹ იქვე, გვ. 130.

³⁰ იქვე, გვ. 131.

ეს მოთხრობა დაწერილია 1908 წელს და მასში აშკარად იგრძნობა ხალხის ძლიერების განცდა. ამ ძლიერებას უნდა დაემხო ფოცხვერაულთა ბატონობის სამარცხვინო ეპოქა.

ვ. ბარნოვის კრიტიკული მახვილი საზოგადოების ყველა ფენას სწვდა. მან მხილებისა და გაიციხვის მკაცრ დარჯაჟში გაატარა დეგრადირებული არისტოკრატია, უნიათო მემამულენი, დაუნდობელი მეფახშეები, წვერილფეხა თუ ქსვილი ქორვაჭრები, საქმოსნები, ცრუინტელიგენცია, ლოველასები, რიგითი უბრალო ადამიანები, რომლებიც ფეხის ხმას აყოლილნი უკადრისი გზებით ცდილობენ გამდიდრებასა და წინსვლას. მწერლის განსაკუთრებული რისხვა მიმართული იყო ინტელიგენციისა და მოხელეთა მიმართ. ამის საილუსტრაციოდ სანიმუშოა მრავალმხრივ საინტერესო მოთხრობა „ლეველა“ (ერთ-ერთი ვარიანტი „ფეხი იბრუნა“). საინტერესოა მოთხრობის სათაური. ის წარმომდგარია ფრანგული „Levrete“-დან. ლევერტი იტალიური წარმოშობის ოთახის მოკლებეწვიანი ძაღლია, არის პარაზიტული ბუნების, გამოირჩევა ქვებუდანობით. ლევერელი — მოთხრობის ერთ-ერთი პერსონაჟია. დიდი მოხელის შვილი, ლადიკო, პარაზიტული ბუნების ყმაწვილი. ეს სათაური მართო ირონიას არ შეიცავს, პირველ ყოვლისა მასში გამოხატულია მწერლის დამოკიდებულება ბურჟუაზიული საზოგადოების ორფეხა ლევერტებისადმი.

მოთხრობაში ორი სამყაროა — ქალაქი და სოფელი: ორი თვალსაზრისი ცხოვრებაზე. ორი ფსიქოლოგია. ერთს ახორციელებს ტიპური ბურჟუა მოხელე პეტრე, მეორეს მისი ბავშვობისა და სკოლის მეგობარი, სოფლად მცხოვრები მემამულე პორფირი. პეტრესა და მის ოჯახზე ზედგამოჭრილია მარქსისა და ენგელსის ცნობილი გამოთქმა — ბურჟუაზია თავის მსგავსად ქმნის ახალ ქვეყანას. პეტრე (და მისი ოჯახის წევრებიც) არასდროს ამბობს იმას, რასაც ფიქრობს: მხოლოდ იმას იტყვის, რაც აუცილებელია და ნოქენტის შესაფერი: მხოლოდ იმას აკეთებს, რასაც სამსახურისა და სახლის ინტერესები მოითხოვს, ყველაფერი პირადულით აქვს გაზომილი. პეტრე იმდენად ყაღბია, რომ თავისთავთანაც ვერ ბედავს მართლად ყოფნას. ის შინ თუ გარეთ მკაცრად იცავს ეტიკეტს, გარეგნულად ელვარეს, შინაგანად ფუჟეა და ცარიელს. განუმარტავს კიდევ პორფირს: „აქ ჩვენი ცხოვრება თავით-ბოლომდინ ხელოვნურია, ბუნებრივობას მთლად მოკლებული, ამიტომ ჩვენი მოქმედებაც, თვითთული ჩვენი ნაბიჯი მთლად ხელოვნური უნდა იყოს და შეთხზილი. განზრახ საგანგებოდ შეწყობილი, მხოლოდ მაშინ ეწევი წაიღილ“³¹. ამ რწმენამ პეტრეს არსებობიდან ამოტემა ადამიანი. იგი აქცია ცოცხალ ავტომატად, რომელსაც აღარ ჰქონდა გრძნობა, გული, აღარც გონება, რადგან იცის: „მისგან მოითხოვება მხოლოდ ბრძანების შეგნება და უკვე ჩამოქნილი სახეების სწორად დანახვა. ისე უნდა გაისარჯოს, როგორც მოითხოვს მმართველობის მანქანა უძლეველი“³². (შეადარეთ რასტინიაციის მსჯელობა; ვოტრენის შეგონებანი ლუსიენისადმი... ბალზაკიც ასე ფიქრობდა). მწერალი თითქოს ნიშნს უგებს პეტრეს კასტას: „უნდა შეიღწო. რომ შენ მხოლოდ აღმასრულებელი იარაღი ხარ უსულგულო! ნუ ღრტივინავ! მოხელეობა, როგორც დე-

³¹ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 4, გვ. 230.

³² იქვე, გვ. 231.

დაზრდილი, თავის ხელოვნურ ქსელში ხლართავს ცაცს. მთლადა ჰხვევს მასში და დინჯადა სწოვს მისგან თვით ნასახს ადამიანობისას, ბოლოს ისე გადააგვარებს მას, რომ თავის სამსახურის გარეშე ეყარება ყოველივე ღირებულება³³.

პეტრე გახრწნილია შინაგანად. ის მეჭრთამეა და ცდილობს კანონიერ საქციელად მონათლოს თავისი სიხარბე. მას არ შეუძლია ადამიანებთან, თვით ახლობლებთანაც კი უნაგარო ურთიერთობა (მან მოხერხებულად გამოტყუა პორფირის ცხვარი და სოფლური კარაქი).

ბურჟუაზიულ-ბიუროკრატიული მმართველობის მოხელეთა არსი ასეთი სიღრმითა და ცინიზმით ჭერ არც ერთ ქართველ მწერალს არ დაუხატავს. პეტრეს სრული ანარეკლია მისი ოჯახი — „მთლად ხელოვნურად შეთხზილი“, მოკლებული იმ ბუნებრიობასა და სისადავეს, რითაც უჩრდილია სოფლური ყოფა. მზარეულები, მსახურები, გაქათქათებული სუფრა და ხელს.ნოცები, ფაიფურის ჭურჭელი, ვერცხლის კოვზები და დანა-ჩანგალი, მუხლმალალი წკრილა კიქები. მხოლოდ გარეგნულად ელვარე ფორმაა შინაგანად დრამატულად დაძაბული მეშინური კერისა...“ არავითარი თავისუფლება სუფრაზედ. არც შვება და ღიმილ-სიცილი. დიასახლისი მკაცრად ადევნებდა თვალს, რომ წუპრივი არ შერყუელიყო. ყველა ფრთხილობდა ტაბლანზედ, რომ შენიშვნა არ მოელო ქალისაგან. თვით სახლის ვაჟაკიც, სტუმარიც უნებლიედ განიშპეალა ამგვარი შიშით... რალაც მძიმე გრძნობა დასტრიალებდა სუფრაზე შვების შემხუთავი, თითქო უსიამოვნო ქარიშხლის მომასწავებელი³⁴.

ოჯახის წევრებს ერთმანეთთან არაფერი აკავშირებთ, გარდა მეშინური ეტიკეტისა და ანგარებისა. ოჯახის დედაბოძს, „ბოროტი სიტყვის დედაცაც“, „სახლიდან განედევნა გულუბრყვილო სიცილ-ღიმილი, საამო ერთობის მაგივრად დაემკვიდრებინა გაბოროტებული განცალკევება და დაღრჩობა“³⁵.

ეს ტიპური ბურჟუაზიული ოჯახია, ფიქციაზე, ყალბ კავშირებზე აგებული, ამიტომ არ შეიძლება ინიჰ პირშმო ლევერტი არ იყოს. სწორედ ასეთია ლადიკო, ბავშვობიდან მამის კისერზე მიკრული წურბელა, რომელმაც პერე სიპარის (პორფირის) ქონებას დაადგა თვალი.

პეტრეჲ სიყვილიმა დაშალა ოჯახი. მისი ავზნიანი ცოლი მიწასთან გააწწორა მისმავე წრემ. მწერალს სიბრალულის ნასახიც არ აქვს მის მიმართ. პირიქით, თითქოს ნიშნაც უგებს: „ეიხილე ამპარტაენი ფრად დამდაბლებული, და ქედმაღალი დახრილ პირამდე მიწისა, და მდიდარი მთხოველ პურლსა: გარეშეექციათ მისგან პირი თავისი მცნობათა და მახლობელთა მისთა: რომელნი უღიმოდინ მას მსხდომარნი ტაბლას მისსა, აწ უარჰყოფდინ მას. ვითარცა უღირსსა“³⁶.

ასეთია ბურჟუაზიული ჭუნგლის კანონი — იქ ყველაფერი იზომება ძალით. რომელსაც თანამდებობა და ოქრო ბადებს.

პეტრეს გარემოს მწერალი ერთგვარად უპირისპირებს პორფირის პიროვნებასა და ოჯახს. მწერალი ლ. არღანიანისაგან სესხულობს ალექსანდრე რაინდაძის ცხოვრების იდილიას. პორფირი კეთილი მებატონეა, არავის ჩაგრაგს.

³³ იქვე.

³⁴ იქვე, გვ. 239.

³⁵ იქვე, გვ. 307.

³⁶ იქვე, გვ. 311.

არც აზარალებს, გაჭირვებულს ხელს უშარბავს, სოფელთან კარგი ურთიერთობა აქვს, ბუნება სწყალობს და ნეურნოება მოგებას აძლევს... ეს არდაზიანისეული უტოპია ვ. ბარნოვის იმისათვის დასჭარდა, რომ ექვსადა მიწასთან კავშირის, მიწისაგან არ მოწყვეტის აუცილებლობა. მან, საღად მოაზროვნე მხატვარმა. კარგად იცოდა, რომ ახლა ქვეყნის მაჯისცემას ქალაქი წარმართავდა და ეს იყო საზოგადოების განვითარების ლოგიკური შედეგი, მაგრამ იმასაც ხედავდა, რომ სოფელს ჯერ კიდევ შერჩენოდა ზნეობრივი სიწმინდე და ამიტომ ელოლაეებოდა მას. მწერალი ვერ ხედავდა ნამდვილ გამოსავალს და ფიქრობდა, რომ პატარაქალურ-მემამულურ ყოფისაკენ დაბრუნება იხსნიდა საზოგადოებას ბურჟუაზიული უხამსობისა და ზნედაცემულობისაგან.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ მწერლობას თითქმის ტრადიციად მოსდევს შენობებების მასალად სოფლური ყოფის აღება. ეს არ არის საკვირველი, რადგან საქართველო ისტორიულად აგრარული ქვეყანა იყო და ქართველი კაცის ტიპილი იყო სიხარული სწორედ სოფელთან იყო დაკავშირებული. საგულისხმოა, რომ მეოცე საუკუნის ქართული პროზა, ძირითადად, სოფლურ ფონზე გვიჩვენებს იმ დიდ პოლიტიკურ და სოციალურ გარდაქმნებს, რომლებიც მოჰყვა ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში მომხდარ უნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენებს.

ამ ტრადიციას არღვევს ვ. ბარნოვი. ის თავისი მოთხრობების მასალად ძირითადად ქალაქის ყოფას იღებს. „მან ინტელიგენტებისა და ხელოსნების პორტრეტების ან, უკეთ ვთქვათ, სილუეტების მთელი გალერეა დაგვიტოვა. ამ მხრივ ვერც ერთი ქართველი ბელეტრისტი ვერ შეედრება მეცხრამეტე საუკუნეში“³⁷, — წერს გ. ქიქოძე. კ. გამსახურდიას სიტყვითაც, „ჩვენს პროზა ბარნოვმდის არა სჩვეოდა მოქალაქის, ნოქრის, ხელოსანის, შეგირდის, ნაცრისფერი ქალაქელის სულში ჩახედვა“³⁸. გ. წერეთლის, ე. ნინოშვილის, დ. კლდიაშვილის და სხვა ნაწარმოებების ბევრი გმირი გარბის ქალაქში, მაგრამ... მწერლები აღარ მიჰყვებიან თავიანთ გმირებს... იმ გმირთა თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობითაა დასახლებული ვ. ბარნოვის მოთხრობები. იგი სამართლიანად ითვლება ძველი თბილისის ერთ-ერთ უპირველეს და უგულმხურვალეს მხატვრად და მეზობედ. აკი თვითონაც კმაყოფილებით აღნიშნავდა: „თბილისის მეორმოცე წლები ისე მაქვს ამოკვეთილი, როგორც ბეჭედში. ჩვენი ოჯახი, მაშინდელი ბაზრობა, დღეობები, აღებ-მიცემობა, ერთი სიტყვით, იმდროინდელი მაჯისცემა, ვფიქრობ, გადმოვციე ობიექტურად“³⁹.

შართლაც და რა სიყვარულით და სიფაქიზითაა „ისნის ცისკარში“ დახატული ერეკლეს თბილისი თავისი უბნებით: ისნითა და ორთაქალით, ვანქით და გარეთუბნით... ამქრებით. უსტაბაშებით და შეგირდებით, ზარაფებით და მაქანკლებით, მეხანკლებით და მეხამლებით, კონებით, ოქრომჭედლებით, მუშაითებით, მომღერალ-მოსაკრავებით, ექიმებითა და სხვა დარბაისელი მოქალაქეებით. მეცხრამეტე საუკუნემ სახე უცვალა თბილისს. გაჩნდა მუშა (კონჩა, „ქალაქში“), ჩინოვნიკი, ვაჭარი, კინტო, გოროდოვოი და ათასი

³⁷ გ. ქიქოძე, რჩელი თხზულებანი, ტ. 3, თბილისი, 1965, გვ. 404.

³⁸ „ქართული მწერლობა“, 1929, № 6—7, გვ. 175.

³⁹ დ. კასრაძე, ლიტერატურული პორტრეტები, თბილისი, 1962, გვ. 91.

რამ... მწერალი განსაკუთრებული თანაგრძობით, სითბოთი და სიყვარულით ხატავს ე. წ. „პატარა ადამიანებს“, ობლობაში ვაზრდილ უთვისტომო და დაჩიბ ხელოსნებს, ექსპლოატაციისა და კონკურენციის მსხვერპლთ, ქალაქის ჭურღმულეებში გადასაროლილ ხელმოცარულ ადამიანებს, რომლებიც მხოლოდ იმიტომ ისჯებიან, რომ პატიოსანნი და კეთილნი არიან, სხვათათვის ორმოს გათხრა, ცხოვრებაში მრუდე გზით სიარული არ შეუძლიათ.

„როგორც უსუფთაო ადგილას ამოსული მშვენიერი რამ ველის ყვავილნი“, რომელთაც „გარემოყრილი უწმინდურება ვერ ეხება, თითქოს ფესვებიც არ უდგას ამ ნიადაგში და ჰაერში სდგას ჰაეროვანი ქმნილება“⁴⁰. სწორედ ასეთნი არიან ალხო და მარმაშა, მოთხრობის „ვაი შენს დამკარგავს“ მთავარი მოქმედნი პირნი. ალხოს ზედსახელად „გროშუ“ შეიარქვეს და ამ დამაკინებელ სიტყვაში გამოიხატა ამ კაცის მძიმე წარსული (ტერითი მიჰქონდ-მოჰქონდა, რისთვისაც გროშებს უხდიდნენ). „გინახავთ სადმე ღარიბ უბნებში ჩითის კაბაში გამოწყობილი ანგელოზი?.. რად უნდა ამისთანა ბამბის ქულას ძვირფასი ბაღდად-მანდილი, როდესაც შეუქებისაგან შემდგარი კულულები შარავანდელს ჰფენენ მის ნათელ შუბლს, ეალერსებიან მის სპეტაკ ყელ-ყურს, ჰბურავენ მის ნაქანდაკებ ბეჭებს?“⁴¹ ეს მარმაშაა. ალხოს კომპანიონი, მეგობარი, მერე კი ცოლიც. მათ გარშემო ტლანჭი და ბინძური ცხოვრება ბობოქრობს. მწერალი მწუხარედ გოდებს თბილისის ამ ცოცხალ სამკაულთა ტრაგიკულ ხვედრზე. ახალმა ურთიერთობებმა, ცხოვრების კაპიტალისტურმა წესრიგმა უხეში და ანგარებიანი გახადა ადამიანი, სათნოების ნასახიცი აღარ შერჩა. უბნის „ლატაკი და ხეპრე ხალხი“ „პირტუყვეულად ელტვიან მარმაშას სანდომ სხეულს“ და არცთუ უანგაროდ, იციან „იმისი ოქროს თითები გაუადვილებენ იმათ ლუქმის შოვნას... ზარმაცი ბინძურები“...⁴². ამ საზოგადოებაში ცოლქმრობა შეიძლება ამით განპირობდეს, ან გამოისახოს სწორედ ისე, „როგორც ავერ პროშებიანსა სცემს თავისი ქმარი“⁴³.

ალხო და მარმაშა ბედისწერი: ან მწერლის სურვილით როდი არიან გამორჩეულნი. მათი სხეულები ტანჯვამ და შრომამ გააფაქიზა. მარმაშა ხელმარჯვე ოსტატი იყო. ალხომ ნაოსტატარის გასაღებაში გამოიჩინა ფხა... დუქანიც გახსნეს, მშვენიერი სარფაც ჰქონდათ, მაგრამ ცხოვრების გრივალმა მალე ჩააქრო ბედნიერების ეს ორი სუსტი სანთელი. მარმაშა გარდაიცვალა. ალხოს „ყველაფერი დასტაცეს, წაართვეს“ ...შეუერთდა იმათ, ვინც ხელგაშვერილი დგას ტაძართა კარიბჭეებთან...

ხელოსანთა, უსტაბაშ-ქარგალთა და შეგირდთა შესანიშნავი სახეები დახატა მწერალმა მოთხრობებში „ამქრის მშვენება“, „ბედის ვარსკვლავი“, „ფარჩის ახალუხი“. „ხარაზი“, „ხარატი“. მწერალს ხიბლავს ამ ადამიანთა შინაგანი სიფაქიზე, რაინდული ბუნება, შრომისმოყვარეობა, ცხოვრების წესი და რიგი, სულიერი სიმალდე.

კრიტიკულ და სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული აზრი, თითქოს ვ. ბარნოვი რომანტიკული თვალით ჰერეტდეს ხელოსანთ ყოფას, მართებულია, მაგრამ იმას არ ნიშნავს, რომ მწერალი ობიექტურობას ღალატობ-

⁴⁰ ვ. ბარნოვი, ოზ., ტ. I, გვ. 269.

⁴¹ იქვე, გვ. 266.

⁴² იქვე, გვ. 270.

⁴³ იქვე.

დეს და რიმეს აღამაზებდეს. ის შესანიშნავად ხედავს და მკითხველსაც დაუფარავად უსურათხატებს, რომ ხელოსნის შრომა მძიმე და მომქანცველი იყო, ხოლო კიდევ უფრო მძიმე და აუტანელი — შეგირდების, ბავშვების შრომა. ოსტატი, როგორ რომანტიკულადაც არ უნდა დაეხატა ავტორს, ექსპლოატაციას უწევდა შეგირდს, თითქმის ხელზე მოსამსახურედ ჰყავდა. ხელოსანი „შესჩვეოდა შრომას და დამპირაილებოდა თავის ბედს, შრომის გარეშე ველარასა ხედავდა, აღარც არას ელტოდა, არცლა ესმოდა რამე თავის ხელობის გარდა. ხალხში თუ სტუმრობაში პირუტყვივით იყო და ილალებოდა. უქმე დღეს, როცა დუქანი დაკეტილი ჰქონდა, არ იცოდა, რა ექნა თავის თავისთვის და როგორ გაეტარებინა დრო, თავისუფლად ყოფნა ეჩოთირებოდა“⁴⁴.

სწორედ ასეთი შრომის ამსახველია მოთხრობა „ამქრის მშვენება“. ოსტატი პაატა. სამკედლოში რომ „ზამთარ-ზაფხულ პერანგა მუშაობდა, გულგადაღელი, თავზე ხელსახოც-წყარული, ჭლანებით ფეხზე“⁴⁵, ნაწრთობი და დაფოლადებული ოსტატი. სხვებისაგანაც ასეთსავე გულითად შრომას და პროფესიონალიზმს მიაჩნობს. მას ღრმად სწამს, რომ ხელოსანი ბევრად სკობს ნარჩ-ვაჭარს. რადგან ალალ ლუჯმას ჰამს. არავის ატყუებს ზომა-წონაში, არც მდიდრდება. არც კოტრდება და საპყარი არა ხდება.

ესადა, ეს მწერლის თვალსაზრისიკაა.

ხელოსანთა ალალ ზნეობას მწერალი უპირისპირებს ბურჟუაზიული საზოგადოების განუყრელ თანამგზავრებს: პარაზიტობას, არაკაცობას, უპირულობას. უსინდისობას. რამდენადაც ფაქიზი და ამალღებულია პაატა ოსტატი და მისი შეგირდი, ამქრის მშვენება ვანო, იმდენად განაწინილია მირონა, „უბრალო მოხელე ღარიბ-ღატაკი, ხელისუფალთ ნაძირალა გადარეცხილი“⁴⁶, რომელსაც ხელში „ღიტარა“ აუღა, „აწკაპუნებს“ და „ზედ საბრალოდ დასჩხავიან. მითომ მღერიან“⁴⁷. მწერალი დიდად ასხვავებს ამ ორ წრეს, ორ ზნეობასა და ფსიქოლოგიას... პაატა ოსტატს არ მოსწონს მათი სიმღერა, გაოგნებული შეტყუებებს „განათლების ნაყოფს“, ევროპულ ცეკვას და ვერ მიმხვდარა, „რა იყო აქ თვალთ მამებდა, დამატკობელი. თუ არა ქალ-ვაჟის საჯაროდ შეტყუებდა მათის გაერთიანების მანიშნებელ-წინამძღვარი“⁴⁸. რა მშუხარე ირონიაა ჩაღვენთილი მასპინძლის სიტყვებში: „ამენდა ოჯახში ეს არის რალა თქვენი განათლება. აფსუს, ტკბილო დუღღუკო და ზედ ქართულო მარკვედ დავლურო“⁴⁹.

მირონას ბინძურ პრაქტიციზმს მწერალი უპირისპირებს ვანოს პოეტურ სულს, მის მუხამბაზურ მონოლოგებს. გრიგოლ ორბელიანის ყარაჩოხელივით ვანოს „ზედ წამწამზე“ უზის თავისი ანიკო, ერთთავად მის ხოტბასა და საკუთარ თავთან პაექრობაში: „ახ, დამსაქმე, შენი ჰირიშე, მიბრძანე, რაც გინდოდეს! მეტყვი: ვანო, წადი ჯოჯოხეთში! წავალ, მეტყვი: თავი მოიკალ! იმ წამს შენი სანაცვლო გავხდები... მაგრამ ნუ კი დამამდაბლებ, გენაცვა: სა-

⁴⁴ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. II, გვ. 297, 298.

⁴⁵ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 5, თბილისი, 1962, გვ. 8, 9.

⁴⁶ იქვე, გვ. 22.

⁴⁷ იქვე, ტ. 5, გვ. 23.

⁴⁸ იქვე, გვ. 56.

⁴⁹ იქვე, გვ. 57.

წყალი ბიჭი რომ ვარ, მეც ჩემი თავმოყვარეობა მაქვს, ჩემი თავმოშწონეობით ვამაყობ... გავისარჯო?!... ჯოჯოხეთში ჩაეალ ანიკოჯან და იქიდან ამოგიტან ნაკვერჩხლებს, რომ გაათბო. გგონია შემეშინდება თუნდ ტარტაროზისა?? ოღონდ გასიამოვნო და დეე დაიწვას ჩემი საწყალი თავი!...

შენი გულისთვის თუნდ ავღაბრის მორევეში შევეალ, კბილით დავიჭერ ცოცხალ-ცოცხალს... ახ, ერთი შენი გულში ჩაქვრა“...⁵⁰.

ლმერთს კი ევედრება:

„ოღონდ ერთი მადლი ჰქმენ, ოღონდ მაღირსე სიხარულის ყვავილად დაერგო ის სამოთხის ვარდი ჩემ საწყალ კერის პირას და მაშინა ჰნახავ, ღირსია თუ არა ეანო შენის წყალობისა“⁵¹.

ვანოს სიფნიზლემ და რაინდობამ იხსნა ანიკო გაქნილ მირონას ხაფანგიდან... ვ. ბარნოვის ღრმა რწმენით სწორედ ასეთები, სწორედ ვანოსნაირები უნდა იყვნენ საქართველოს მომავლის მჭედლები, ხვალინდელი უკეთესი დღის გამგებელნიც.

კაპიტალისტური განვითარების გზაზე შემდგარ ქალაქში ვ. ბარნოვი მარტო ამქარ-ხელოსანთა იდილიურ თუ დრამატულ ყოფას როდი ხედავს. იგი იმასაც ხედავდა, რომ აღმავალი კაპიტალიზმი, მიისწრაფოდა რა დამსხვილებსაქენ, თავის გზაზე უმოწყალოდ ანადგურებდა ძველ ხელოსნურ-ამქრულ გვერთიანებებსა და ინდივიდუალურ მწარმოებლებს. მწერალი წყრომით შეპყურებს ცაში ატყორცნილ დიდ სახლებს, რადგან ისინი კიდევ და კიდევ მალლა ისწრაფოდნენ, „ღრუბლებს ეთამაშებოდნენ მაღალნი, ბაბილონის გოდოლივით ცისთვის უნდოდათ მიებჯინათ თავი“⁵². და თუ როდის-მე თავს ძირს დახრიდნენ, მხოლოდ იმ მიზნით, რომ „მოეთვალე რებიინათ, კიდევ ხომ არ იდგა მათ ახლო ბეჩავი რამ შენობა, წელში გადახრილ-გაღუნული. რომ დაეპყროთ იგი... მოეხმარებიინათ ქვა-ლორღად ახალი ნაბიჯის წარდგმის დროს და ჩაენთქათ იგი უქვალოდ“⁵³.

ამგვარი თბილისი მწერლისთვის „ხალხით აღსავსე უხმო უღაბნოა“, სადაც „მრავალთაგან გარემოცული“ ეულად გრძნობს თავს. მას სტანჯავს ადამიანთა ყალბი ღიმილი, რომლითაც ფარავენ „სულდგმულთა მუსკრაში“ დახელოვნებულ „სისხლიან ეშვებს“⁵⁴ და გულდამძიმებული მიაშურებს ძველი თბილისის უბნებს... მოივლის ისნის ვიწროებს, ხარფუხსა და ჩულურეთს, ანჩისხატისა და გარეთუბნის ვიწრო . შუკებს, მთაწმინდის განაპირას... და მის თვალწინ იშლება ნალექები ისტორიისა, „ნალარ-ნალეწი საგალი ძნელი... მიყრილ-მოყრილი ბუნავ-ბინები, კაცთა საჭვფევი რამ ყორეები... ყველა თაობას სორო მიუდგამს წინაპართ სადგომისათვის, ყულდე რამ მიუშენებია წარსულთ ბუნავზედ. იქ ყველა შუკა თუ ქუჩაბანდი სავსეა ხალხით, კაცთ ნალექის სიმრავლით უამრავით; გარდასრულ ხალხითაც აღსავსეა ძველს-ძველთა“⁵⁵.

⁵⁰ იქვე, გვ. 24, 49, 53.

⁵¹ იქვე, გვ. 53.

⁵² ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 3, გვ. 7.

⁵³ იქვე.

⁵⁴ ვ. ბარნოვი, თხზ., ტ. 6, თბილისი, 1962, გვ. 99.

⁵⁵ იქვე, გვ. 100.

რომანტიკული სევდით მოგვითხრობს მწერალი ამ ცოცხლად დამარხულ ადამიანთა სულიერ ტკივილებზე მოთხრობაში „გასკვნილი სიმი“. სემონი, მოთხრობის მთავარი გმირი, ერთი იმათაგანია, ვინც ძირს დასცა ახალი დროის ქართველი. ოდესღაც ის ლაღად და თავმომწონედ მიმოდრიდა თბილისის ქუჩებში, ჰქონდა სახლ-კარი, უყვარდა სტუმარი და თარზე სიმღერა... და როცა ის „თვალდახუჭულა მღეროდა ეშხზე მოსული ბულბულივით, მტაცებელი მიეპარა და დაანელა... გაკოტრდა. კიდეც იბრძოდა. გატყდა“⁵⁶. ახლა იჯდა ქუჩაში, „ჭიანური დაებჯინა და უკრავდა. ტყავის წოწოლა ქელი თვალებზე ჩამოფხატა, ტანზედ ტყავი ეცვა ყუარ-ყუარ დახეთქილი, ჯამი ედგა წინ. ფული რამ ეყარა შიგ, შესაწირავი“⁵⁷. ჭიანურს განაპირა სიმი გაწყვეტოდა, გაენასკვა და ისე გაება... იმიტომ ჩანდა „ერთი ნაშენივი ბგერათა შორის“ ...სიმონის მოყვარული ცოლი დაბრმავებულა. ამქვეყნიური ყოველი სიკეთე დაუკარგავთ, მიწურ-ხველში, უკარფანჯრო ბუნაგში დაუდევთ ბინა... ცოლმა არ იცის, რომ ქმარი მათხოვრობს. შესჩივის მწერალს: ყველამ დაგვივიწყა, თითქო დაგემარხესო. ეს ცოცხლად დამარხული თაობა გულმოკლული დადილინებდა თარზე: „აჰ, დრონო, წარსულნო დრონო!“ და ამით გამოხატავდა თავის განწირულობას.

მეცხრამეტე საუკუნის ამ „დამარხულ თაობას“ ფენა-ფენა ემატებოდა მეოცე საუკუნის დიდი პოლიტიკური და ეკონომიკური ქართველებისაგან შემუსვრილი თაობები, ფეოდალური არისტოკრატის ნაშთები, ვალატაეებული მემამულენი და დამხობილი დიდ-დიდი მოხელეები, გაკოტრებული სოფდარები და მერყევი ინტელიგენტები... ვ. ბარნოვის მოთხრობებში მათაც პოვეს საზღუდამო თავშესაფარი, მაგრამ ჰუმანისტი მწერლის თანაგრძნობა მხოლოდ იმთა ეკუთვნის, ვინც ნაშუსის ქვლით დადიოდა, ვინც ქვეყნის სარგოდ ცხოვრობდა, ვინც ხალხის გულსთქმას გამოხატავდა... არამი ლუკმის მოყვარულ ეშვონებს, კი მწერალი ნიშნს უგებს, სარკაზმით აფერადებს მათ დრამატულ ყოფას. ამით იგი ვადაჭრით დგება დემოკრატიულ-სახალხო ჰუმანისმის პრინციპებზე, უპირისპირდება უმისამართო, ზოგად განმანათლებლურ-აბსტრაქტულ კაცთმოყვარეობას, რომლისთვის მკვლელი და მოკლული ორივე თანაბრად შესაწყალლებელია.

სატირული მოთხრობის „აღდგომის ცოდვას“ მთავარი მოქმედი პირის, ოდესღაც თავადობის მაძიებელი დიდი მოხელის კიმოთე ჯაგარაშვილის ცოლის, ეფემიას წინასააღდგომო ბაზრობა შინაგანი ემოციური დამუხტულობითა და ფარული ირონიით ძალიან უახლოვდება დავით კლდიაშვილის „მოგზაურ“ გმირთა (პლატონის, დარისპანის, სოლომანის) ყოფასა და განწყობილებას. მათი ყოფა დრამატულია, რადგან ეკონომიკური საფუძვლები გამოცლიათ და უკიდურეს გაჭირვებაში ჩავარდნილან. აშშყომი სრულიად უიმედოებს, არც რაიმე პერსპექტივა აქვთ, რადგან ახალი ცხოვრებისათვის ფეხის აწყობა არ შეუძლიათ, ძველი კი სამუდამოდ გამჭარალა. ეს ტრაგიკული არსებები სასაცილოდ გამოიყურებიან, რადგან ისინი კვლავინდებურად ებლაუქებიან წარსულს... ცდილობენ გარეგნულად არ დაიმჩნიონ ეს განწირულება და ვარდებიან კომიკურ სიტუაციებში.

⁵⁶ იქვე, გვ. 107.

⁵⁷ იქვე, გვ. 103.

ჯაგარაშვილების ოჯახს ტრადიციად მოსდგამდა სააღდგომო სუფრა. „რა ნამცხვარი! რა მწვადი თუმგბარის სანუკვარი სანოვავე, საუკეთესო სასმელე-ბი, ტკბილეულობა... მაგიდა იზნიქებოდა ფაიფურისა, ბროლისა თუ ვერცხლის კურკლის სიმძიმით“⁵⁸. აქ თავს იყრიდა მთელი ქალაქის პლუტოკრატია... ამ სახლის დიასახლისის უნინი იყო სააღდგომო ნამცხვარი, ყველაზე მაღალი უნდა ყოფილიყო, მსხვილი, ლიტაო... ამიტომ საგულდაგულოდ ემზადებოდა; „ამ დღეებში ეტლს დააქროლებდა, მაღაზიიდან მაღაზიაში; ქარი უფროა-ლებდა შაპონზე ძვირფას ფრთებს, უშრიალებდა ფარჩის ტანსაცმელს“...⁵⁹. მაგრამ ეს ყველაფერი წაჰყვა წარსულს... ესლა კიმოთე ფეხით დადის..., „ფურჩის პური ეშოვნა ვეებერთელა; მკლავები მოეხვივნა, გულზე მიეკრა და მიჰქონდა თვალების ბრიალით, ძღვეამოსილად... თავი მოსწონდა. წინათ კი... კიმოთე თევდორეს ძე და ანეების ტარება?! კაცი კეწკეწ თათმანს არ იშორებდა ნიჩაბივით ფართო ხელიდან“⁶⁰. მისი მუდღე ეფემიაც გამოცვლილა: მოლუქილ-მოცვეთილი ტანისამოსი, ბუმბულგაცილი და გაქუცული შაპო, ჩა-ღრუებულ საქინძისთავე, შეთხელებული მძივი მოწმობდა, რომ „მძიმე დროს ამისთვისაც დაუბიჯებია ტლანქი ფეხი...“ მაგრამ ამ დრამატულ ყოფაშიც არ ღალატობს ძველ ჩვეულებას — სააღდგომო სამზადისშია. ისიც გამოსულა, ოღონდ ახლა ფეხით... ქისა ძალზე გაღარიბებია, სურვილები კი ძველებური აქვს... შეევაჭრა ბატკანს, გოქს, ინდაურს... დაფასებინა: ზუთხი, ხაჭო, კარაქი, ყველი, არაყანი, ვაშლი, ფორთოხალი... ბოლოს ფართოდ დაწყებული ვაჭრობა მკლედ გაათავა — ღაბუა ქათამი იყიდა ღვთისნიერი გლეხისაგან... მეტის ფული არ აქვს... მსახურს კი ვერ შეგლევი; ირონით შენიშნავს მწერალი — დაგლეჯილი გოგო დასდევდა უკან, მწვირიანიო.

ალხოსა და სოლომონისნაირთა ბედით დამწუხრებელი მწერალი თითქოს ჯაგარაშვილთა ტრაგედიით ხარობს. მოესურვა „ენახა გორიზი ბოლომ-დინ დამდაბლებული“ და აღდგომას სადარბაზოდ ეახლა ჯაგარაშვილებს. კიმოთე დამალა ტტუმარს, ეფემიას კი ფერი მისდი-მოსდიოდა... სტუმარი ღაბუას ხორცს რომ ჰამდა, მასპინძელი ისე გრძობდა თავს, თითქოს მას კბენდნენ: „არეული გრძობა აჰხატოდა სახეზედ: განადგურებული თეითმოყვარეობა... ბორბი სიძულელი, ცოფმორეული ჯავრი ალბათ კიმოთეზე; თითქმის ცრემლები, უღონო სიავისაგან ნაჟური გესლი“⁶¹.

ასე გაუსწორდა დროება (და მწერალიც) ოდესღაც გაზულუქებული მოხელის ოჯახს.

თემატურად „აღდგომის ცოდვის“ გაგრძელებაა ნოთხობა „სადედოფლო სარტყელიც“. ისიც პანაშვიდია იმ კლასისა, რომელსაც სულ ცოტა ხნის წინათ ხელთ ეყარა უზრუნველი ყოფის სადავეები, მათი იყო ცხოვრება: „ორსართულიანი დიდი სასახლე მტკვარზე გადაკიდებული აივნებით, ზევით მხარეს მშვენიერი წალკოტი ალვის ხეებით; ლითონის ლომები ალაყაფის დარაჯებად... კედლები დიდრონი სურათებით მოფენილი, ხავერდის სეკარმ-ლები, სელები... ვერცხლის სურები, თასები, ჩოლრათობები... ზეკაცთ სადგომი სამოთხისებური“⁶².

⁵⁸ იქვე, გვ. 91.

⁵⁹ იქვე.

⁶⁰ იქვე, გვ. 92.

⁶¹ იქვე, გვ. 97.

⁶² იქვე, გვ. 115—119.

ასეთი ახსოვდა გოგიას ციაგას სახლ-კარი. ის პაწია ბიჭი იყო, როცა ამ სასახლეში ახალჯვარდაწერილ ციაგას სადღეოფლო სარტყელი შემოართყა. და „რა სარტყელი! უბრალო სჩანდა ერთის შეხედვით იგი ფასდაუღებელი: უმანკი თეთრი ქსოვილი შვიდროდ ნაქედი, შშიმე. სარტყლის ტოტებზედ ამოქარგული ვაშლილი რტონი ყუავილოვანნი. ფოთლებიც, ყუავილებიც შეფერადებული მარგალიტის მარცვლებით გამოყვანილი, დიდის გემოვნებით ნახელოვნარი“...⁶³. ახლა ეს სარტყელი საკომისიოში ძევს... იქ, სადაც იყიდება ძველი დიდების მრავალი ნაშთი: „მოოჭვილი ხმალი... შექედილი დამბაჩა ტალიანი, შირმაიით მორთული სავარძელი, ბაჯალღოს ფარღული, მუზარადი რაღაცა წარწერით, ხმლის პირი რომ ეტყობოდა შებღზედ, ისართან... ვინ მოსთელის?!“⁶⁴.

ეს მოთხრობა დაწერიღია 1920 წელს და თითქოს ეხმიანება ნ. ლორთქიფანიძის ათი წლით ადრე დაწერიღ ბრწყინვალე მინიატურას „საქართველო იყიდება“, მაგრამ ე. ბარნოვის მოთხრობას აკლია ის მწვავე პოლემიკური ტონაცია, რომლითაც გვიპყრობს ნ. ლორთქიფანიძის შედევი. მწერალმა იცის, რა ღვარნაც გამოიტანა ეს მქემეღ დაკული სიმღიდრე საღაროებიდან და გამორიყა დუქანში — ეს შიმშიღია: „ასეთი ძალა. მოიბოვა მქვღმა, ვეღარაფერი გაუმაგრღ მას, ცხრაკლიტული რკინის კარებები ჩაღწეა მისმა ძღეერებამ. წამოაცაღეერა ურყევეღი საუნჯეები“⁶⁵, მაგრამ ამ საუნჯის დაუფღება ჭერ კიდევ არ შეუღღღია გოგიას... ისი ისეთივე ღარიბი და არაფრისმქონეა, როგორც იყო მაშინ, ეს სარტყელი რომ შემოართყა ციაგას, მაგრამ მწერალს სქერა, რომ მომავალი გოგიას კღასს აქვს, ოპტიმისტურღია მისი მსქეღობა: „რა უშავს! ახღად დავიბადენით ისტორიულად და ავი არ უნღა გვიკვირღეს დღეშმანისაგან აკღებულ-გაქეღიღებს, სიკვედიღის პირად მიტანიღით, წამოვკობინღებით, მუხღს გავიმაგრებთ, დავმშვენღებით რიხით, ძაღით, შემმართებღობით და უკეთეს საგანკურთ შევეუკრებთ ერს ნივთიერს თუ სულიერს“⁶⁶.

მწერღის ეს რწმენა განამტკიცა საქართველოში საბჭოთა ხეღისუფღების არსებობის პირვეღმა ათწღუღღმა. მან დღინახა რომ მეფის ტახტისა და ბურჯუაზიის ბატონობის დამამხოზღღ „ძღღევამოსიღ ხაღხს ჳნელი მასაღა შერჩა ხეღთ დაღეწიღი ცხოვრების მოსაწყობად, ახღ საფუძვეღზე მის აღსაგებღად... მიანიც ბუღმბერაზმა ძაღამ ხაღხისა ყოვეღ დღარგში შეამაღღა აღმშენებღობითი მუშაობა საიმეღღო... ეხღდავ: მისწვღება თავის სანატრელს ქარღვეღი ერი თავისუფალი და მიიტანს თავის შრომის კეთიღ ნაყოფს საღაროში კაცობრობისა“⁶⁷.

აღ წერღა მხცივანი შენოქმედი 1931 წელს წღრიღღში „ხაღხთა თავისუფღების ათი წღის თავი“. ეს იყო ნათეღი გონებისა და სამშობღოს მოყვარული გუღის მიერ თანამეღღროვეობის, დღევანღელი დღის დღადი განკერეღა.

⁶³ იქვე, გვ. 120.

⁶⁴ იქვე, გვ. 124.

⁶⁵ იქვე, გვ. 124.

⁶⁶ იქვე, გვ. 124.

⁶⁷ ე. ბარნოვი, თხზ., ტ. 10, თბიღისი, 1964, გვ. 309—311.

С. В. ЧЕИШВИЛИ

КРИТИКА БУРЖУАЗНОГО ОБЩЕСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
В. БАРНОВА

Резюме

В. Барнов — непримиримый критик буржуазного общества и антигуманистических основ капитализма. Он подвергает своеобразной критике частнособственнические порядки. В. Барнов допускал существование наемного труда, если последний не противостоял общенациональным интересам и нравственным принципам.

В своих произведениях писатель показывал, как капитализм, стремящийся к укрупнению, беспощадно разорял и уничтожал мелкобуржуазные слои, старые цеховые объединения и мелких предпринимателей. Описывая в своих произведениях социальные контрасты городского и деревенского быта, В. Барнов отдаст предпочтение деревне, так как в ней он видел больше нравственной чистоты и непосредственности. Поэтому возвращение к патриархальности представлялось В. Барнову единственным выходом, который способен спасти общество от буржуазного аморализма и насилия.

ა. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგი-
ური ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოსმა გ. ჭიბლაძემ

მარი წერიტული

ნიკო ავალიშვილის პუბლიცისტიკა

თვალსაჩინო მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ნიკო ავალიშვილი წარმომადგენელია ქართველ პუბლიცისტთა იმ სახელოვანი თაობისა, (ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, გ. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, ს. მესხი, ა. ფურცელაძე და სხვ.), რომელმაც სათავე დაუდო და დაამყვიდრა ჩვენს პრესაში ეურნალისტური მწერლობის ეს წამყვანი თანრი. მისი მრავალი სტატია და გამოკვლევა განეკუთვნება ქართული პუბლიცისტიკის ძვირფას მემკვიდრეობას.

ნ. ავალიშვილი პუბლიცისტიკას პერიოდული გამოცემის სასიცოცხლო ნერვად თვლიდა და ამ თვალსაზრისით ეურნალს გაზეთთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებდა. „მნათობი“ სახით ქართულ პერიოდიკაში მან შექმნა პუბლიცისტური ეურნალის საუკეთესო ნიმუში, რომელსაც თანამედროვენი „საქართველოს მოამბეს“ ადარებდნენ.

ნ. ავალიშვილმა 60-იან წლებშივე ჩამოაყალიბა თავისი თვალსაზრისი პუბლიცისტიკის დანიშნულებაზე. დროის მოთხოვნათა შესაბამისად პრესის ამოცანად გამოაცხადა პროგრესული საზოგადოებრივი აზრის გამომუშავება, მოწინავე შეხედულებების პროპაგანდა.

„საზოგადო აზრი... ეს არის აზრი უმეტესობისაგან შედგენილი, — ამტკიცებდა ის, — თავისი საყოველღეო ცხოვრებისა და მოქმედების სახელმძღვანელოდ.. წარსული ცხოვრების კანონებით აწმყოში წარმატებით ვერ იცხოვრებ... როგორც იცვლება ცხოვრება, ისევე, მისი კანონებიც უნდა გამოიცვალნონ“.

„უფრო მივდევთ და ვხელმძღვანელობთ იმ საზოგადო აზრით, რომელსაც საფუძველი აქვს ჩვენს ძველს ცხოვრებაში — აწმყო ცხოვრების არა მსგავს ცხოვრებაში. ჩვენ ვცხოვრობთ ჩვენი წარსული ცხოვრების კანონებით“¹.

ამ საინტერესო მსჯელობას მოსდევს მტკიცება იმის შესახებ, რომ საზოგადოებრივი აზრი მატერიალური ძალაა, თუ ის ცხოვრების კონკრეტულ ანალიზს ემყარება და მოქმედების იარაღად იქცევა.

„იდეის უქონლად არაფრის შექმნა არ შეიძლება“² — ეს დებულება უდევს საფუძვლად ნ. ავალიშვილის იმდროინდელ წერილებსაც. 1869 წელს მან პუბლიცისტური გამოცემის დანიშნულებად აღიარა „საზოგადოების წარმატება, ცხოვრების გაუმჯობესება და, საზოგადოდ, ჰუმანიტეტების ძიება“³. იგი არაერთხელ უბრუნდება საზოგადოების რაობისა და მისი თითოეული წევრის მოვალეობის გარკვევის საკითხს. „სად არის ჩვენში საზოგადოებრივი ცხოვრება? — კითხულობს ის — რას ეწოდება საზოგადოება? რომლისთვისაც ყვე-

¹ „მნათობი“, 1871, № 1.

² „დროება“, 1910, № 21

³ „მნათობი“, 1869, № 2.

ლანი არიან ვალდებულნი, თანაგრძნობა და დახმარება გაუწიონ ერთმანეთს. აი ეს არის მრავალ პირთ კრება, რომელნიც ერთგვარ გარემოებაში ცხოვრობენ და ერთნაირ ბუნებითს, ზნეობითს და ნივთიერებითს გავლენის ქვეშ იმყოფებიან, მაგრამ ეს არის გარეგანი სახე... შინაგანი არსი და მნიშვნელობა ის არის, რომ ყველა წევრი ამ საზოგადოებისა თავის თავის ვალად რაცხს ემსახუროს ზნეობითის, გონებითის, გინდ ნივთიერებითის დახმარებით ერთს დედააზრს — ქვეშაირიტებას, ანუ საყოველთაო საზოგადოებრივი ცხოვრების გაადვილებას და ზნეობის გაუმჯობესებას... საზოგადოების ყველა წევრი. ერთმანეთის ცხოვრებით ცხოვრობს...“.

ნ. ავალიშვილი რევოლუციურ-დემოკრატიული პოზიციიდან აფასებს პუბლიცისტიკის დანიშნულებას. მან „კარგი მიმართულება“ უნდა მისცეს საქმეს, „კარგ გზაზედ დააყენოს საზოგადოება“. უფრო მეტიც, ავტორი პირდაპირ ამბობს, რომ პრესა საზოგადოების მარტო წარმომადგენელი კი არა, ხელმძღვანელიცაა. ყურნალ-გაზეთის „დანიშნულება, განსაკუთრებით ის არის, რომ აღძრას საზოგადოებაში სიცოცხლე, აღუფეთქოს მას ცხოვრების ცეცხლი და დააყენოს წარმატებისა და სისრულის გზაზედ... მისი დანიშნულება სულაც არ არის, რომ სიცოცხლემოკლებულ საზოგადოებას ექვეშევრდომოს“⁴.

აქედან ისიც გამომდინარეობს, რომ ნ. ავალიშვილი პუბლიცისტიკის ძალას მის მაშხილებელ ხასიათში ხედავდა. იგი იმ პრინციპით ხელმძღვანელობდა, რომ „საზოგადო საქმეში უმჯობესია ყველა ნაკლი გამომეღვანდეს“, რომ „საზოგადო სენი ყოველთვის გამოაშკარავდეს საზოგადოების სიკეთისათვის, არაოდეს არ დაიფაროს“⁵. მხილების პათოსით იყო განმსჭვალული ნ. ავალიშვილის პირველივე პუბლიცისტური ნარკვევი „მცხეთობა“, რომელიც „ცისკარში“ დაიბეჭდა⁶. „ცული უნდა აილაგმოს, ცრუ აზრი და რწმენა უნდა წოისპოს,“ „ქვეშაირიტებამ და საღმა აზროვნებამ უნდა იმეფოს“, — ასეთი ღვეინით გამოვიდა ახალგაზრდა პუბლიცისტი ასპარეზზე.

ნ. ავალიშვილმა იმთავითვე დაგმო ფრაზიორობა და თვითმიზნური სიტყვაგმრავლობა. „დრო გამოიტკვალა,“ — წერდა ის 1867 წელს, — „წავიდა ის დრო“, როცა გულკეთილი მკითხველები ყურს უგდებდნენ „ქექა-ქუხილიანს და თოვლ-ბუქიანს ფრაზებს“⁷.

საგულსხმთა ნ. ავალიშვილის შეხედულებანი საზოგადო მოღვაწეებისა და სახალხო საქმის გულშემატკივრებზე: „საქმეს ის აკეთებს, ვინც თავგამოდებით შრომობს, არაფერ გაჭირვებას არ ერიდება, აღებული მიზნისაკენ შეუპოვრად მიდის, თუნდაც იმისთვის მსხვერპლიც დასჭირდეს... ნეტავ შენ, რომელიც ცხვირ-ჩით ვერას ჰხედავ და არცა გსურს, რომ დაინახო! შენ არ გამოგიცდია და ვერც გამოცდი იმ გულის-დამჩაგრავ დარდს, რომელიც ვეება ლოდსავით აწევს ზოგიერთი კაცის გულსა და ყოველ წაშში ექალება შესწევით მისი ცემა და ბოლო მოუღოს... მხოლოდ უტვინო ცხვრებს შეუძლიათ უდარდელად და უაზროდ ტანტალი... ვისაც თვალი აქვს და გაუხრწნელი გული... განგებისაგან აქვს შუბლზედ შემდეგი წარწერილი: ქვეყნის სიბილწემ არ

⁴ „მნათობი“, 1869, № 4.

⁵ „მნათობი“, 1869, № 1.

⁶ „ცისკარი“, 1867, № 7.

⁷ „დროება“, 1867, № 26.

დავიმონოს, დეე, იმასთან ბრძოლამ სიცოცხლე გაგიქროს, მაშინაც იქნები სანთელი, სიცოცხლის სიბნელის გამნათებელი“⁸.

მე-19 საუკუნის 60-იანი წლებიდან ქართულ აზროვნებას ახასიათებს სწრაფი დიფერენციაციის პროცესი, იდეური დაჯგუფებების გაფორმება და გარკვეული მსოფლმხედველობრივი პლატფორმის საფუძველზე თანამოაზრეთა ერთგვარი კონსოლიდაცია. ნ. ავალიშვილი ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო ჩვენში, ვინც თავის პუბლიცისტურ ნაწერებში ასაბუთებდა იდეური ნიშნით თანამოაზრეთა გაერთიანების აუცილებლობას და პერიოდულ გამოცემათა მიმართულებას ამ პრინციპით უდგებოდა: „ახლა სამი ჟურნალი და სამი გაზეთი გვაქვს, — წერდა ის, —... ექვსი დროგამოშვებითი გამოცემა!... ამოდენა ასპარეზზე და ამდენს ბანაკში, რასაკვირველია, ბევრი მოქმედება იქნება, ბევრნაირი გაგება, აზროვნება, ლტოლვა... რაღა თქმა უნდა, რომ სხვადასხვა ხასიათისანი და სხვადასხვა გაგებისანიც იქნებიან. რასაკვირველია, ცალ-ცალკე ბანაკებს შეადგენენ და ყველა ბანაკს თავისებური სროლა ეცოდინება მიზანში და თავისებური საქმის წარმოება... ამ ბანაკებს ეყოლებათ, ცხადად თუ იდუმალად, თავიანთი ბელადები, ე. ი. გაჩნდა ლიტერატურული ბანაკები“⁹.

ნ. ავალიშვილმა საზოგადოების მტკივნეულ საკითხებზე სჯა-ბაასი ხალხის მატერიალურ-სულიერი ცხოვრების აუცილებელ მოთხოვნილებად აღიარა და ამ საქმეში აქტიური როლი მიანიჭა როგორც პუბლიცისტებს, ისე ცოცხალ სიტყვას, საჯარო შეკრებებსა და ყრილობებს. „მცნებობას“ რომ აღწერდა 1867 წელს, ნ. ავალიშვილი აღნიშნავდა, „ამ დღეობაზე ხალხის შეყრას. რაღაც აზრი უნდა ჰქონოდაო“¹⁰. შემდეგ ეს მოსაზრება მან უფრო ნათლად ჩამოაყალიბა და „ხალხში გასვლა“ მოითხოვა.

ნ. ავალიშვილის პუბლიცისტური მემკვიდრეობა თემატურად და ქანობრივად მრავალფეროვანია. იგი მოიცავს ეროვნულ, სოციალურ პრობლემებს, მეცნიერების, ყოფა-ცხოვრების, კულტურის საკითხებს. მთავარი თეზებია: ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ დროინდელი სოფლის ცხოვრება და აოფლად სოციალური ურთიერთობის გამწვავება. ინდუსტრიალიზაცია, სავაჭრო სამრეწველო კაპიტალის შეჭრა სოფლის მეურნეობაში, ტექნიკის განვითარება, სხვადასხვა ეკონომიკური თეორიები. ბანკები და აპოციაციები, მედიცინა, ბიოლოგია, აგრონომია, საქართველოს წარსული, აწმყო და მომავალი, ქართული ენის, სკოლის, თეატრის, ლიტერატურის, ჟურნალისტიკის, მწიგნობრობის ბედ-იბბალი, არსებული პოლიტიკური რეჟიმის მანკიერებანი და სხვა... მოკლედ, ცენტრის გამბედებული მეთვალყურეობის მიუხედავად. მის პუბლიცისტურ ნაწერებში დროულად და გაბედულად გაშუქდა იმ დროის ყველა მნიშვნელოვანი პრობლემა.

თემისა და იდეური ჩანაფიქრის შესაბამისად, იგი ოსტატურად იყენებდა ისეთ განსხვავებულ პუბლიცისტურ ქანებს, როგორცაა: ნარკვევი, მოგზაურობა, ფელეტონი, კორესპონდენცია, რეცენზია, შინაური და საერთაშორისო მიმოხილვა, თეორიული წერილები, პოლემიკური სტატიები, ქრონიკა.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ნ. ავალიშვილს როლი ქართული სატირული ფელეტონის განვითარებაში. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქანს კარგი

⁸ „მნათობი“, 1872, № 3.

⁹ „მნათობი“, 1871, № 2.

¹⁰ „ცისკარი“, 1867, № 7.

ტრადიცია ჰქონდა ჩვენში (ი. კერესელიძის „სალაყბო ფურცლები“, ი. ჭავჭავაძის „სხარტულა“ და სხვა), ნ. ავალიშვილმა შესძლო საკუთარი ადგილი დემოკრატებისა ამ მხრივაც. ფელეტონები: „ტივინშერყეულის ბოდეა და მოჩვენება“, „ახირებული სიზმრები“ და სხვა გამოირჩევა თბრობის მანერით, ამბის განვითარების თანმიმდევრულობით, დაცივნის მოტივირებით.

პუბლიცისტის მრავალმხრივ განათლებასა, პოლიტიკურ აღლოსა და დაკვირვების უნარზე მკაფიო წარმოდგენას გვაძლევს მისი „ახალი თქვა და მარათქვა“, „ჩინეთი და მანჯურია“, „იაპონელები და მათი ცხოვრება“, „სპარსეთი“ და სხვა. მის ინტერესს იწვევს არა მხოლოდ შორეული ქვეყნების ბუნებისა და ყოფის ეგზოტიკა, არამედ სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენებიც.

ნ. ავალიშვილის სოციალურ თემატიკაში ძირითადი ადგილი ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ გლეხთა მდგომარეობის საკითხს უკავია.

იგი ცნობდა, რომ რეფორმამ გლეხს მისცა პირადი თავისუფლება და დამოუკიდებელი გახადა, მაგრამ ნათლად უჩვენებდა მკითხველს ამ ღონისძიებათა ფორმალურ ხასიათს, ცხადყოფდა, რომ ბატონყმური ურთიერთობა სინამდვილეში განაგრძობდა არსებობას და მემამულეები კვლავ ინარჩუნებდნენ ეკონომიკურ-პოლიტიკურ პრივილეგიებს. „საგლეხო რეფორმა“ მას ნასუფრალად მიაჩნია: „მეძებრების დანაჰერს კურდღელს მონადირე შეეჭყვევა და შიგნეულობას იმას აჰმევენ, ვინც კურდღელი დაიჭირა“¹¹.

შესანიშნავ პუბლიცისტურ ნარკვევში „მცხეთა, სეკტიცხოვლობა, და რამდენიმე აზრი შესახებ დღეობებისა“, რომელიც ბატონყმობის გაუქმებიდან ორისამი წლის შემდეგ განოქვეყნდა, ნ. ავალიშვილმა ამხილა რეფორმის მემამულური ხასიათი, გამოამხუელა სოციალური უთანასწორობის შემადარწუნებელი სურათები და დაგვანახა მშრომელი გლეხობის უნუგეშო მდგომარეობა. „როცა ვხედავდი,—ამბობს ის,—რა უანგარიშოდ თქველედნენ ზოგიერთები, მე მომაგონდნენ მშიერნი და მწყურვალენი“, მაგრამ, განა, მოგონება გააძლებდა იმათ კუქს? „...სვამდნენ და სვამდნენ იმდენს... მანამ ყელში ამოუვიდოდათ“, ღარიბებს კი ზედაც არ უყურებდნენ. „ეს გულქვა კაცსაც შეაფოთებდა“... წინ უყრიათ იმდენი საკმელ-სასმელი, რომ ყველას ყელში ამოსდის, საკმელს ერთმანეთს ესვრიან (ხუმრობა ამგვარია იმათში), სასმელს ზედ ასხამენ ერთმანეთს (სასწელიც ამგვარია იმათში) და... საწყალს გლახას რისხვითა და უპატიურად აგდებენ ცარიელსა“¹².

სოციალური უთანასწორობა მიაჩნია ნ. ავალიშვილს ყოველგვარი უსამართლობისა და ზნეობრივი დაცემულობის მიზეზად, პროგრესის შემაფერხებლად. ჩვენი დროება და გარემოება ისეთი უსამართლო და მიუღებელია, ამტკიცებს ნ. ავალიშვილი, რომ „ერთი ბევრსა ჰხარჯავს უსაჭიროდ, მეორეს საჭიროს ნათალიც არსად აქვს, მესამე ხვალინდელ დღეზე სრულებით არ ფიქრობს, მეოთხე სულ ფიქრობს, ზრუნავს, მაგრამ ჯამში კი არა აქვს რა... უბედურება მოაქვს მდიდრისაგან დამოკიდებულებას... ამ უბედურების მიზეზია ანდაზა, თუ მე არ ვიქნები, ქვა ქვაზედაც ნულარ ყოფილაო“. ასეთი პირი, ცხადია, ხალხის მომავალზე არ იზრუნებს და საზოგადოებას უფსკრულში ნიჟიანებს¹³.

¹¹ „მნათობი“, 1872, № 1.

¹² „ცისკარი“, 1867, № 7.

¹³ იქვე.

კიდევ უფრო მძაფრ სოციალურ კონტრასტებს შეიცავს „მნათობში“ დაბეჭდილი ფელეტონები, სადაც ნ. ავალიშვილი სამშობლოს ხან „ხეპრეთის“ ხან „პრანჭიეთის“ სახელით იხსენიებს. ამ ფელეტონებში გაკიცხულია ბატონყმობის ნაშთები. პუბლიცისტის აზრით, ქვეყანა დასაღუპადაა განწირული, რადგან „დაბალი მუდამ შრომაშია, ხოლო მაღალი შექცევამი... და ეს არის საზოგადოების გამხრწნელი უთანასწორობა“.

ნ. ავალიშვილი უღმობლოდ გმობდა წოდებრივ ცენზსა და პრივილეგიას, რომელიც რეფორმამ ხელუხლებლად დატოვა. საზოგადოება წინანდებურად დაყოფილია „წითელსისხლიანებად“ და „მუქსისხლიანებად“. „წითელსისხლიანს, თითქოს, ყოველი საქმის გაკეთება ძალუძს, ძინი, ვითამ, უფრო ნიჭიერნიც არიან, ვიდრე „მუქსისხლიანები“; ეეძებთ არა საქმის გამკეთებელს, არამედ „წითელსისხლიანს“, მიუხედავად იმისა, გამოდგება თუ არა ის ამ საქმისათვის. „წითელსისხლიანები“ სამშობლოსა და ხალხის ინტერესებით კი არ მოქმედებენ, არამედ პიროვნული და წოდებრივი ანგარებით. „როდესაც მთელი ხალხი ასეა განაწილებული პოლიტიკურ თუ ნიეთიერებით ცხოვრებაში, მაშინ იმ ზალხში... ურთიერთშორის ზნეობრივი კავშირი და თანაგრძნობაც არ იქნება, პირიქით. იქნება საზოგადო შეგუბებული სიძულვილი“. წოდებრივ-სოციალური უთანასწორობა დაამზობს ქვეყანას; „ნერგავს ბოროტებას და სიძულვილს: ჰზღუდავს ნიჭს. ქეწმარტებას... ერთს შეტის მოპოვების (სხვისი შრომით) უფლება მემკვიდრეობითვე აქვს მინიჭებული და მეორეს კი დღიური ცხოვრებისათვისაც საკმარისი არა აქვს, ამიტომ საზოგადოების სხეული იხრწნება, იშლება და კვდება“.

დღემდე ამ არცთუ ისე ცნობილი ფელეტონების შინაარსიდან თვალსაჩინოა ის კავშირი, რომელიც მათ და მშობლის წლების ქართულ ხალხოსნურ მოთხოვნებს შორის არსებობს (ნ. ლომოური, ს. მგალობლიშვილი, სტ. კრელაშვილი. შ. გულისაშვილი და სტე).

«მკამელს» ჩვენში ეძახიან ძლიერ ავი ზნის მუწუქს, — წერს ნ. ავალიშვილი. თუ დროზედ ძირიანად არ ამოწვეს, მთელს სხეულს მოედება, დაალპობს და გახრწნის... ეს მკამელი მთელს საზოგადოებას სკამს. „ეს გახლავთ პრანჭეთლების პირველი ჭირი და ეს ერთი მარტო ხომ არა? მაგას ტილი ბევრი ჰყავს და სულყველა დასკუბებულია საზოგადოების სხეულზედ და ჩასწაფებიან იმის სისხლს. რა შედეგი უნდა ჰქონდეს ამას, რას უნდა მოელოდნენ პრანჭეთლები?... საზოგადო გახრწნა და ეს გახრწნა დაიწყო კიდევ... ღრმად ჩაუსვია კბილები თავის მსგავსის ხორცში და დასწაფებია იმის სისხლსა, ვითარცა წყაროს“¹⁴.

ეს ამონაწერი „ახირებული სიზმრებიდან“ მოგვყავს. ასეთივე სურათები სხვადასხვა მხატვრული ვარიაციებით გვხვდება ფელეტონებში: „ტინიშერყეულის ბოდვა და მოჩვენება“, „შინაური მიმოხილვა“ და ა. შ.

ნ. ავალიშვილი თანამედროვე ხანას „უხეირო დროს“ უწოდებს, აღშფოთებულია კლასობრივი ჩაგვრითა და უთანასწორობით, გმობს „დესპოტურ მდიდრობას და მტარეალობას“, რასაც იწვევს წოდებრივი ფანატიზმი, რომლის მიხედვითაც „დიდი შთამომავლობის მქონეთ სისხლი მშვენიერი, ალისფერი აქვთ და ძვალი თეთრი, ხოლო დაბალი შთამომავლობებისას სისხლიც შავი და ძვალიც შავია“, მაგრამ ღრმად სწამს „და მკითხველსაც არწმუნებს,

რომ ცხოვრება ხალხის საკეთილდღეოდ შეიცვლება. „ხეპრეთის“ სოციალური დაპირისპირების ეპიზოდებს ის ასეთი იმედიანი შექაზებით ამთავრებს: „ეგ მსხვილები, სხვისი ქონითა და წვენიტ რომ გამსხვილებულან, ბუღასაებრ და-სამჩქლეველ დასკტერიაან წერილებს, მაგრამ წერილებს ისინი ვერ დაამსხვრე-ვენ: მოვა დრო და პანახავენ თამაშსა“. (ხაზი ჩვენია).

ნ. ავალიშვილს კარგად ესმოდა, რომ ეს დრო თავისით არ მოვიდოდა, რომ საჭირო იყო თაობების შრომა, ბრძოლა და ღვაწლი რომ „ქვეყანაზედ ჩინებუ-ლი და გაცხოველებული მიზანი მიიღწევა მხოლოდ მრავალი მოთმინებით და გა-მუდმებული შრომა ვაი-ვაგლახით“¹⁵.

საინტერესოა ნ. ავალიშვილის მტკიცება, რომ სოციალური განვითარება კანონზომიერი მოვლენაა და ამ კანონების შეცნობა შესაძლებელია; „რომ რო-გორც ცხოვრება იცვლება, მისი კანონებიც უნდა გამოიცვალოს“. ეს ნიშნავს, რომ საზოგადოების განვითარების არც ერთა საფეხური მარადიული არ არის, მისი შეცვლა შესაძლებელიცაა და აუცილებელიც.

რადგან 70-იანი წლების დასაწყისში ნ. ავალიშვილი ხალხის, მშრომელი გლეხობის მდგომარეობის შეცვლის უფრო ახლობელ და საიმედო გზას ვერ ხედავდა, მისი აზრი და გრძნობა ხალხოსნური ძიებით იმსჯელება და მის პუბ-ლიცისტიკაში მძლავრად იჭრება რუსეთის ნაროდნიკობიდან თუ ევროპის უტოპიური სოციალიზმიდან მომდინარე ნაკადი, ნარკვევებსა და ფელეტონებ-ში ჩნდება ახალ-ახალი თემები — მეურნეობის კოლექტიური ფორმები, არ-ტელები, კოოპერატივები, ასოციაციები, გლეხთა განათლება-გათვითცნობიერე-ბა, სამეურნეო ტექნიკის გავრცელება და სხვა.

იგი ცხარედ ებაქრება „ამხანაგობების“ მოწინააღმდეგეებს. მათ, ვინც ამბობდა, „მწარმოებელთ და მომხმარებელთ საზოგადოებისა არა მწამს რა, ღვინო და პური მქონდეს გასაყიდი, თორემ... ადვილად გავყიდი, მოვა ავეთიკა ან ფარემუზა და ხელდახელ გავყიდი, თუ დამპირდა სესხადაც გამოვართმევ“; წუხს, რომ არა გვაქვს საზოგადო ბანკები „გაჭირვების დროს ხელის გასამარ-თავათ“, „არა გვაქვს მწარმოებელთ და მომხმარებელთ საზოგადოება“, რომ მწარმოებლებმა ჩარჩ-ვაჭრის შუამავლობის გარეშე გადასცენ მომხმარებელს თავიანთი ნაწარმი; გვესაჭიროება „სასოფლო პურის მაგაზინები“, „სასოფლო ბანკები“¹⁶ და ა. შ.

ნ. ავალიშვილი ამხილებდა ევროპის კაპიტალისტური ცხოვრების ნაკლო-ვანებებს, სოციალურ უთანასწორობას. იგი თანაუგრძობდა ფრანგ მშრომე-ლებს და ბრალს სდებდა საფრანგეთისა და პრუსიის მმართველ წრეებს, საუ-ბარს „პრანკიეთის“ სისხლისმწოველ წურბელებზე პუბლიცისტი საგულესხმო ანალოგიით ამთავრებს: „აი, თუ გინდა ის ამბავი, რომ ორმა კაცმა ნაპო-ლეონმა და ვილჰელმმა რა ჩაიდინეს და კიდევ რაებს ჩაიდენენ, თავიანთი მოძ-მეების ძელებიდან ხიდს იყეთებენ ბედნიერებისაკენ და მათ სისხლში დატუ-რავენ არხენათ“¹⁷.

ეს სიტყვები, დაწერილი პარიზის კომუნის დღეებში, საესვებით ლოგიკუ-რად გამოხატავს ნ. ავალიშვილის პოლიტიკურ აზროვნებას, რომელიც აღი-

¹⁵ „მნათობი“, 1871, № 2.

¹⁶ „მნათობი“, 1871, № 1.

¹⁷ „მნათობი“, 1871, № 5.

რებდა სოციალური ცხოვრების ფართო დემოკრატიულ პრინციპებზე მოწყობას, რესპუბლიკურ წყობილებას, უარყოფდა მონარქიას, აბსოლუტიზმს, დესპოტურ ხელისუფლებას.

თვითმპყრობელობის და დესპოტური რეჟიმის მძლავრი კრიტიკით იმდროინდელი ქართული პუბლიცისტიკის მნიშვნელოვან მონაპოვრად უნდა ჩაითვალოს ნ. ავალიშვილის მიერ თავისუფლად გადმოკეთებული „ლაბულეს ახალი თვალთმაქცური ზღაპარი“¹⁸.

ამ სატირულ თხზულებაში მკითხველს არ გაუჭირდებოდა რუსეთის თვითმპყრობელი რეჟიმის ამოცნობა. განა ცარიზმის პოლიტიკური არსი არ არის მხილებული ავტორის შემდეგ მსჯელობაში? „სახელმწიფო არ არსებობს „მოქალაქეთათვის, არამედ მოქალაქე არსებობს სახელმწიფოსათვის“... ჩვენ ისეთი უბადლო კეთილწყობილება გვაქვს, რომ ყველა ჰაბუკი დოცლაპია ჩვენის ხელთ მიიღებს თავის გონების საზრდოს და ამასთან ყოველგვარი რევოლუციური დუღილისაგან ბეჯითად არის განწმენდილი, ჩვენ ყოველი ოფიციალური გვაქვს: ზნეობაც, ფილოსოფიაც, ისტორიაც, ჰეშმარიტებაც“.

აქ კრიტიკის ქარცეცხლშია მოქცეული ბურჟუაზიული პარლამენტი, შრომის ექსპლოატაცია, აზრის იეზუიტური დევნა; დაგმობილია მონარქია, როგორც ხალხის უბოროტესი მტერი, და წარმოსახულია დემოკრატიულ-რესპუბლიკური საზოგადოებრივი წყობილების იდეალი; გამომკვლავებულია, როგორც ანგრევეს და ხრწნის დესპოტური რეჟიმი კულტურას, ხელოვნებას, ლიტერატურას, ზნეობას: „მივიღებთ რა ყურადღებასა შინა, რომ მოქალაქეობის გაჩენის დროს, ოდესცა ჰეშმარიტება არ იყო უწყებულ, შესაძლებელ არს, ვითარმედ ჰეშმარიტების საძიებლად კარგი იყო ხალხისათვის ნების მიცემა, გარნა აწ, ოდესცა წმინდა უეჭვო ჰეშმარიტება გამოჩენილი არს ამგვარი თვითმნებლობა შეირაცხება მხოლოდ ნების-დართვად, რომ თვითონც ღობე-ყორეს ედებოდეს, და სხვასაც უბნევდეს გზას“.

რომც მხოლოდ მმართველობას, ყოველთვის შეუტყდენელს, ძალუძს მოჰფინოს ჰეშმარიტება, ვინაიდან მხოლოდ იგი არს მფლობელი მისი.

დასასრულ, მივიღებთ რა ყურადღებასა შინა რომც ჰეშმარიტება არს მხოლოდ ერთი, ხოლო სიცრუეე მრავალგვარი, რომც ჰეშმარიტება აკავშირებს ხალხს, გარნა სიცრუეე ჰყოფს მათ... და რომ, მაშასადამე, ბრძნული პოლიტიკა მოითხოვს სრული ერთობის დამკვიდრებას, განსაკუთრებით აზრთ საშუღვარში ამა ჩვენის სრულის სიბრძნის ძალით და უზენაესი შემმკვლავლობით, ჩვენ ებრძანებთ შემდეგს:

მუხლი I. ჩვენს სამფლობელოში იქნება მხოლოდ ერთი ქურნალი „ოფიციალური ჰეშმარიტება“.

მუხლი II. ყოველი მოხარკე ვალდებულია გამოიწეროს და იკითხოს მხოლოდ იგი, დილით ან საღამოთი;

მუხლი III. მათის შემოწმებისათვის, „ოფიციალურ ჰეშმარიტებაში“ წარმატებულან თუ არა, განწესდება 33333 მარაში 33333 ინსპექტორი“ და ა. შ.

„ლაბულეს ახალი თვალთმაქცური ზღაპრის“ მეტისმეტად გამჟვირვალე ალეგორია ფარდას ხდიდა ჩვენში გამეფებულ პოლიტიკურ წყვილადს. ეს იყო გაბედული პროტესტი სიტყვის, პრესის, აზრის ჩაზნობის წინააღმდეგ.

¹⁸ „მნათობი“, 1869, სექტემბერ-ოქტომბერი.

ნ. ავალიშვილის პუბლიცისტიკაში სოციალური საკითხები განუყოფლად უკავშირდება ეროვნულ პრობლემას, სამშობლოს მომავალზე ზრუნვას. სწორედ, სამშობლოზე ფიქრი იწვევს მისი სოციალური ტყვილების გამოაშკარავების აუცილებლობას.

„ახირებულ სიზმრებში“ საქართველოს აღდგომილი სახეა „პრანკიეთი“, სადაც ათასგვარ სიბილწეს გაუღდამს ფესვები და მტერ-მოყვარე აღარ განირჩევა. „ტიენშეჩუეულის ბოდვასა და მოჩვენებაში“ ხეპრეთელები ერთმანეთს დარევიან და მტერს ბოროტი ზრახვის განხორციელებას უადვილებენ: „ხეპრეთში“ ძმთა შუღლი, ჩაგვრა, მამბზღარობა, უდარდლობაა გამეფებული, ეროვნული საქმისათვის თავს არავინ იწუხებს; „პრანკიეთში“ და „ხეპრეთში“ მეტისმეტად დიდ პატივს სცემენ ბახუსს. 1867 წელს ნ. ავალიშვილი წერდა: „მოსულთყვენენ აქ აღსასრულებლად ხორავის დანთქმისა და მუცლების ერთგულად ავსებისა... ჩვენი ქართველი კეფას არ მოიქექს, ვიდრე კარგა არ გაუქირდება, არაოდეს არ იფიქრებს, რომ თუ მსუბუქ ავადმყოფს არ ეწამლა, მძიმე ავადმყოფი გახდება“.

ეს იყო თუმცა სასტიკი, მაგრამ კეთილმოსურნე კრიტიკა. შემდეგ კი იქვე დაჰქენდა: „მე არ ვამბობ, რომ ჩვენი ხალხი ზარმაცი იყოს, შრომა ეზარებოდეს ან უნიჭო იყოს და კარგის მიღება არ შეეძლოს, ჩვენი ხალხი შრომის მოყვარეც არის და კარგი ნიჭის პატრონიც... მაშ, რატომ ვცხოვრობთ ატალახებულ სახლებში, ბოლში, ზამთარ ზურგგაყინული და მუცელ გახურებული?“ „არა ქართველო, შენთვის შექცევის დრო არ მოსულა“¹⁹.

ჭერ კიდევ „ცისკარი“ ნ. ავალიშვილი თანამემამულეებს ურჩევდა ხელი მოეციდნათ ვაჭრობისათვის, სწავლა-განათლებისათვის, რადგან „ამ ხასიათმა (ვაჭრობის თაკილმა — მ. წ.) ძალიან ავნო ჩვენს ხალხს და მომავალში უფრო ავნებს“.

მისი პუბლიცისტური ნაწერების ძირითადი ეროვნული პათოსი ვლინდება ცოცხალი პატრიოტული მოღვაწეობისაკენ მოწოდებაში, რომ „ქართული სკოლა, ქართული თეატრი, ქართული წიგნი არის ყველა ქართველის საქმე, რომ საერთო ეროვნული ინტერესებისთვის ყველა ქართველი უნდა შეერთდეს“²⁰.

ნ. ავალიშვილი თავგამოდებით იცავდა ქართველი ხალხის ეროვნულ უფლებებს სულიერი, ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების ყველა სფეროში, ზრუნავდა დედაენის წარმატებისათვის, ქართული სწავლა-აღზრდისა და ქართული სახელმძღვანელოებისათვის. ერთი შეხედვით, უპრეტენზიო რეცენზიაში „კავკასიის აქეთა მხრის კარტა“ იგი მწვავე ეროვნულ პოლიტიკურ მოთხოვნებს აყენებს; „ეს პირველი რუკაა ქართულ ენაზე, საფუძველია ქართულ სკოლის, აქმდე ჩვენი საკუთარი ქვეყნის რუკაც არ გვექონდა ქართულ ენაზე... პედაგოგიური კემარტებაა, რომ სკოლებში მხოლოდ მაშინ ისწავლიან კარგად, როდესაც სწავლა მოსწავლეთათვის გასაგებ ენაზედ იქნება, ე. ი. სამშობლო ენაზედ... ყველა მომხრე სწავლისა და განათლებისა უნდა ცდილობდეს — მისცეს ჩვენს მოსწავლეებს ქართული წიგნები და საშუალებანი და მით გაუადვილოს ჩვენს ხალხს სწავლა და განათლება... ჩვენდა სასიხარულოდ, ამგვარნი მშრომელნი და ამ მიმართულებისანი ჩვენშიაც გამოჩნდნენ. მათში პირველთა-

¹⁹ „ცისკარი“, 1867, № 7.

²⁰ „ივერია“, 1983, № 264.

განია უფ. ი. გოგებაშვილი, რომელმაც გამოსცა საქართველოს კარტა, „ბუნების კართან“ ერთად“²¹.

ნ. ავალიშვილი დიდი მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველთა კონსოლიდაციას და იმედს გამოთქვამდა, რომ ახალი დრო, ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება, მიმოსვლის გაცხოველება სულ უფრო მეტად დააახლოვებდა და შეამჭიდროვებდა მათ. 1867 წელს წერდა: „ჩვენს ხალხს ეკუთვნის: კახელი, ქართლელი, სამხრელი; (სომხითს რომ ეძახიან), იმერელი, მეგრელი, გურული, მესხი, თუში, ფშაველი, ხევსური, მთიელი და სხვანი... საქირთა, ერთმანეთისაგან მიიღონ, რაც საქირთა და სასარგებლო, უკუაგდონ რაც უფარგისია“²².

ქართულ საქმეებზე ზრუნვა მან ყველა პატრიოტის საამაყო მოვალეობად გამოაცხადა, დიდი მღელვარებით არის დაწერილი მისი წერილები საქართველოს გამირულ წარსულზე, სხვადასხვა პატრიოტულ თაოსნობაზე. იგი ალტაცებულია კავკაეში ქართული სკოლის დაარსებით, და საგანგებო სტატიამი ეფექტურ ღონისძიებებს სახავს დასახელებული სკოლის „მყარ ნიადაგზე დასაყენებლად“, რათა იქ მყოფი ქართველობა არ გადაგვარდეს“. წინადადებას იძლევა, იქაური ქართული სკოლა საშუალო სკოლად გადავაკეთოთ და იქაური ქართული თეატრიც გავაძლიეროთ.

აქედან გამომდინარე, საესებით გასაგებია ნ. ავალიშვილის მკაცრი უარყოფითი დამოკიდებულება კონსოლიდაციზმისადმი, რაც გამოხატულია მის ვრცელ წერილში. „პატრიოტობა თუ კონსოლიდაციზმობა“. აქ ავტორი განმარტავს, როგორ ესმის მას მამულიშვილობა და რა სარგებლობა მოაქვს ქვეყნისათვის პატრიოტულ გრძნობასა და შეგნებას, რომ ქვეყანა იპედნად უფრო წინ მიდის, რამდენადაც მეტი ქემშარტი პატრიოტი ჰყავს, და მთლად ილუპება, თუ პატრიოტული გული აღარაღის შერჩენია, რომ პატრიოტმა ყველაფერი, სიცოცხლეც კი უნდა შესწიროს მამულს. „მაგრამ ამ სიყვარულს სულაც არ მოსდევს სხვა ერის უარყოფა და სიძულელი, პირიქით, სხვა ერის სიყვარული აუცილებელიც კი არის.“ კონსოლიდაციზმობა მას ადამიანის ბუნების საწინააღმდეგო მოვლენად მიაჩნია, „მინამ ყველა ერი მისწრაფებით, საქირთობითა და გარემოებით ერთმანეთს არ გაუთანასწორდება და ენაც ერთი არ გაუხდება... ამ სახელს ეგოისტები ეფარებიან“²³.

ნ. ავალიშვილი 60-იან წლების ერთი იმ მოღვაწეთაგანია, რომელმაც თავისებურად დააყენა ეროვნული პრობლემა.

მოსკოვიდან ახალი დაბრუნებული ოცდასამი წლის მწერალი, თუმცა ქვეტექსტით, მაგრამ საქმაოდ გასაგებად უზიარებდა მკითხველს თავის განწყობილებას: „სვეტიცხოველში შესვლის უმაღ მიემართე საქართველოს მეფეთა საფლავებს.. მიმოზიდა ორმა ამალელებელმა საფლავის ქვამ, გადაფარებულმა ზარის ფარჩით. მე კრთომით ავხადე ამ ქვებს ფარჩა, თითქოს, მეშინოდა ნახეა ქვეშ დამალულისა, მანც ავხადე და წაიკითხე ზედ წარწერა რუსულად დაწერილი, მშვიდობა სულსა შენსა, დიდო მეფეო!... ახლა მეორე საფლავს ავხადე უფრო გაბედვით, რადგან მიხვდვი რაც იქნებოდა იმ ფარჩის ქვეშ. ეს იყო საფლავი მეფის გიორგისა, დავხურე და გავდექე უკან. ჩემს თავში აირივნენ

²¹ „მნათობი“, 1869, № 3.

²² „ცისკარი“, 1867, № 7.

²³ გ. ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის ფონდი, № 3847—6.

კიდევ სხვადასხვა ფიქრები... ვადარებდი ამ ორთ მეფეთა, ამათ ღვაწლს, ამათ საქმეებს... მე ძალიან დამაძმძმა ამ აზრებმა და იძულებული ვიყავ გამოვსულიყავი გარეთ²⁴.

ორმოცი წლის შემდეგ ცხოვრების ქარცეცხლში გამოვლილი ნ. ავალიშვილი წერდა: „ორი ათასი წლის წინადგე ანბანის შემომღები და ძველთაგანვე მწიგნობრობის მიმდევარი ჩვენი ერი, მგონია, არც ერთ დროს არა ყოფილა ისე გაცარებული თავის მწიგნობრობაზედ, როგორც ამ უკანასკნელ „მწიგნობრიანობის და მყუდროების“ ხანაში დაემართა. განათლებულმა საზოგადოებამ „ულტრინგენელად დასთმო თავისი ეროვნული თავმოყვარეობაც, ისტორიული წარსულიც, იმ წარსულის დიდებული წამებიც აბუჩად აიგდო და იქამდე მივიდა, რომ თავის ოჯახებიდან დედა ენა განდევნა“²⁵.

ასე აფასებდა ცარიზმის ბატონობის შედეგებს რუსეთის პროგრესული აზროვნებზ თავიანთსცემელი, ბელინსკის, გერცენის, ჩერნიშევსკის და დობროლუბოვის იდეებზე აღზრდილი, რუსულ ნაროდნიკობას ნაზიარები ნ. ავალიშვილი. ამით აახსნება, რომ მის პუბლიცისტიკაში მთავარი ადგილი უკავია ეროვნული სამეურნეო-კულტურული მშენებლობის საკითხებს, რომელთა განხორციელების პრინციპად ის „სახალხო თოანობას“ თვლიდა. „საქმეში დავებზაროთ ერთმანეთს, მომქმედნი ვიყვნეთ, მაშინ არც ერთი კეთილი სურვილი არ ჩაივლის ამაოდ, არამედ ყველას მიეცემა აღსრულება და მიღწევა“. ასეთი იყო მისი პუბლიცისტური წერილების სულისკვეთება, დასკვნა და მოწოდება, შეერთებული ძალით, გეგმიანად მოქმედება, საზოგადოებრივ-ეროვნული ინტერესების პიროვნულზე მალა დაყენება — აი, რას ურჩევდა დაბეჭდვით ის თავის მკითხველს: „ჩვენი საქმე ჩვენვე უნდა გავაკეთოთ!“ „საათობით უნდა იყო, გამოანგარიშებული მუშაობაც და დასვენებაც“, „საქმის გაკეთება და არა მსხვილ-მსხვილი სიტყვებით ქარების აყენება“, „ყველაფერი შრომითა და მოქმედებით მოიპოვება“. „საზოგადოებრივი ცხოვრება, საზოგადო საქმე, საზოგადო საქიროება, საზოგადო სარგებლობა“ — ის გამონათქვამებია, რომლებსაც ხშირად ვხვდებით ნ. ავალიშვილის ნაწერებში და რომლებიც მკაფიოდ გამოხატავენ მისი პუბლიცისტიკის დედააზრს.

მაგალითსაც თავად იძლეოდა: თვითონვე იყო აქტიური მონაწილე ისეთი ეროვნულ საგანმანათლებლო დაწესებულებების დაარსებისა, როგორიც იყო: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“, „ქართული თეატრალური საზოგადოების“, „ქართული საფილარმონიო საზოგადოების“, „საქართველოს მწერალთა კავშირის“, „საქართველოს საისტორიო და აეთნოგრაფიო საზოგადოების“ და სხვა. უხვად სწირავდა მათ ქონებას, ფულს. წიგნებს. ხელნაწერებს, ნუმისმატიკურ მასალებს, არქივებს.

ქართულ პუბლიცისტიკაში ნ. ავალიშვილმა დაამკვიდრა მეცნიერულ-საგანმანათლებლო თემატიკა. პოპულარული ენით, საინტერესოდ არის დაწერილი მისი სამედიცინო-ჰიგიენური, ბიოლოგიური, პედაგოგიური, გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული, ისტორიულ-ეკონომიკური სტატიები და გამოკვლევები, რომლებიც მეცნიერების უკანასკნელ მონაპოვარს ემყარებოდა. მის მიერ გადმოკეთებული მასეს „ლუკმა პურის ამბავი“, რომელიც „მნათობში“ დაიბეჭდა, პუბლიცისტიკის მნიშვნელოვანი შენაძენი იყო. თითქმის ოცდაათი წლის შემ-

²⁴ „ცისკარი“, 1867, № 7.

²⁵ ს ე რ ე ა ნ ტ ე ს ი, დონ კიხოტი, ავალიშვილის შესავალი წერილი, 1906, გვ. 8.

დგ, 1897 წელს, ეს ნაშრომი ცალკე წიგნად გამოვიდა, რის გამოც ივ. გომართელი წერდა: სამეცნიერო ლიტერატურა არ მოგვეპოვება. მასეს ნაშრომი საუკეთესო წიგნად ითვლება, „წიგნი კარგისა და ადვილის ენით არის ნათარგმნი, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რამდენად ძნელია რომელისაზე სამეცნიერო წიგნის ქართულად გადმოთარგმნა ან დაწერა, ბ-ნი ავალიშვილი დახელოვნებულ მთარგმნელად უნდა ვაღიაროთ“²⁶.

რეცენზენტი აღნიშნავდა, რომ ნ. ავალიშვილმა ათობით ახალი სიტყვით გაამდიდრა უაღრესად ღარიბი ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია.

პუბლიცისტიკის ამოცანად მეცნიერების პროპაგანდის გამოცხადება იმის დადასტურებაა, რომ ნ. ავალიშვილი 60-იანი წლების რევოლუციონერ-დემოკრატ განმანათლებელთა ტრადიციებს აგრძელებდა. დაუცხრომლად იბრძოდა რა ხალხის გათვითცნობიერებისათვის, იგი ამბობდა, სალი მეცნიერული აზრის წინაშე „უნდა დაემხოს ყველა ცრუ რწმენანი, განათლებულებმა უნდა განანათლონ განუანათლებლნი“.

ნ. ავალიშვილის პუბლიცისტური ნაწერების ღირსებაა ლალი, სასაუბრო ენა, ანალიტიკური აზროვნება, პრაქტიკული მიზანდასახულობა, მუდამ კონკრეტულ მასალაზე დაფუძნებული მსჯელობა, რომელიც გაცხველებულია ანდაზებით და სხარტი გამოთქმებით.

М. К. ЦЕРЕТЕЛИ

ПУБЛИЦИСТИКА НИКО АВАЛИШВИЛИ

Резюме

Исследованы вопросы публицистического наследия видного грузинского писателя, журналиста и общественного деятеля Нико Авалишвили (1844—1929).

В своих публицистических статьях Нико Авалишвили выражал мысли и чаяния передовой грузинской интеллигенции, был верен революционно-демократическим идеям шестидесятников, выступал за социальное и национальное освобождение народа, обличал бюрократизм, жестокость царских чиновников, пороки существующего режима.

Публицистика Авалишвили отличается тематическим разнообразием, актуальностью, политической остротой, самобытностью языка и стиля.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ეურნალისტიკის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

²⁶ „ივერია“, 1897, № 65, № 66.

მიხილ მახათაძე

ვეფხისტყაოსნის ძირითადი სიუჟეტური წერტილების
ლოკალიზაციისათვის

ძირითად სიუჟეტურ წერტილებში იგულისხმება ე. წ. ექსპოზიცია, კვანძის შეკერა, კულმინაცია, კვანძის გახსნა და ფინალი, რომელთა შორის მომხდარ ამბებს მოქმედების განვითარებას უწოდებენ. ექსპოზიციას ზოგჯერ წინ უძღვის პროლოგები, ხოლო ფინალს — შემდგომი მდორედ მიმდინარე ამბები, ან ეპილოგები (ზოგჯერ — ორივე). ეს უკანასკნელი მომენტები ყველა ეპიკურ ნაწარმოებს არ ახლავს, მაგრამ ექსპოზიცია, ფინალი და მათ შორის მოქცეული საკომუნიკაციო პუნქტები, საერთო მთელი ნაწარმოებისათვის, როგორც მთელისათვის, აუცილებელია დიდი ეპიკური ტილოსათვის, თუ ის რამდენიმე ერთმანეთისაგან მოწყვეტილი რგოლების ან ეპიზოდებისაგან არ შედგება, სადაც ყველა ცალკე რგოლურ ეპიზოდს უნდა გააჩნდეს საკუთარი „საკომუნიკაციო“ წერტილები.)

წინასწარ უნდა გავაცნოთ მკითხველს თვალსაზრისი ამგვარ პუნქტებზე. მიღებული აზრით, სიუჟეტურ წერტილებს ეპოსში ქმნის არა ამა თუ იმ მომენტის როლი მთავარი გმირების ბედისადმი ინტერესის ზრდაში, ანუ სიუჟეტისა და ამბების შემდგომი განვითარებისადმი ინტერესის გაღვივებაში, არამედ „საკომუნიკაციო“ პუნქტებს სულ სხვა მოვლენები განაპირობებენ და ქმნიან. ჩვენს სტატიის მიზანს, მაგალითად, თუ ყველა სტროფი არა, თითქმის ყველა ახალი თავი იწვევს მკითხველის ინტერესის შემდგომ გაძლიერებას მომავალი ამბებისადმი. ეს, რა თქმა უნდა, მწერლის დიდ ოსტატობაზე მიუთითებს. მაგრამ შეუძლებელია ყველა ესენი ნასკვებად და კულმინაციებად ჩავთვალოთ. არქიტექტონიკულ მწვერვალებად თუ ძირითად პუნქტებად მხატვრულ ნაწარმოებებში გვევლინებიან მომენტები, რომლებიც გარდატეხებს ქმნიან ამბების მსვლელობაში ანუ მოქმედებათა განვითარებაში. ამიტომ გვევლინება ისინი ინტერვალებს შორის, რომელთაც მოქმედების განვითარებას ეძახიან, ნასკვებად, კულმინაციებად და სხვ. საკუთრივ კულმინაციად კი მიიჩნევა წერტილი, როცა მოქმედ პირთა წინააღმდეგობანი და ურთიერთობანი მთლიანად გამოამკარავდება, გაშიშვლდება, როცა მათი ურთიერთობანი, განზრახვანი და მოქმედებანი ერთმანეთს გადაკვეთენ და მათი ბედისა და მომავლის საკითხი აირღაირება, დაიბურღება. მწერალი მკითხველს ამ დონეზე ზოგჯერ შედარებით დიდხანს იჭერს, საერთოდ კი მას მოჰყვება დაბლა დაშვება ვითარების გამარტივების, ამოცანის გარკვევისა თუ გადაჭრის, შედეგთა სავარაუდო ცხადყოფის, ე. წ. კვანძის გახსნისა და ფინალისაკენ მიმავალ გზაზე. /

წინამდებარე წერილში, როგორც სათაურიდანაც ჩანს, წარმოდგენილია ცდა ვეფხისტყაოსნის ძირითადი სიუჟეტური, მე ვიტყვოდი, — საკომუნიკაციო, წერტილების განსაზღვრისა. თუ რუსთველოლოგიაში პოემის სიუჟეტის შესახებ მსჯელობდნენ (განსაკუთრებით ამ საუკუნის 30-იან წლებამდე), მსჯელობ-

დნენ უმთავრესად მისი გენეზისის საკითხებზე. ეს პრობლემა ჩვენში კარგა ხანია დღის წესრიგიდან მოხსნილია, მაგრამ 60-იან წლებში მას კვლავ დაუბრუნდა პროფ. მ. თოდუა. 1967 წ. მან გამოაქვეყნა საერთოდ შესანიშნავი ნაშრომი „ჩილილა და დამანა (საბასეული ვერსია)“, რომელშიც განაცხადა: ხოსრო დეჰლევის, — რომელიც, მისი ცნობის თანახმად, 1325 წ. გარდაცვლილა, — „ჩარდარეშის“ ფაბულა „უთუოდ ჰგავს ვეფხისტყაოსნის ფაბულას“ (გვ. 24), „რუსთაველმა რომ აქ იგი (ჩარდარეშის ფაბულა, — მ. მ.) გამოიყენა, ეს უკვე საეჭვო აღარ უნდა იყოს“ (გვ. 26).

მაგრამ ვეფხისტყაოსნის შექმნა ვერავითარ პირობაში ვერ გადმოსცილდება მონღოლების გამოჩენას ჩვენს მიწა-წყალზე. გამოდის, რომ ვეფხისტყაოსანი 1325 წელზე 100—110 წლით ადრე დაწერილა. რა თქმა უნდა, საქმეს ვერ უშველის ის გარემოება, რომ „ჩარდარეშის“ ფაბულა ინდოეთსა და აღმოსავლეთში, თითქოს, ცნობილი ყოფილა 1325 წლამდეც. თუ ამ ფაბულამ მართლაც თითქმის მთელი აღმოსავლეთი მოიარა, მას ხოსრო დეჰლევიზე ადრე. ან შემდეგ სხვებიც გამოიყენებდნენ, იმ აღმოსავლეთში, რომელშიც საავტორო უფლების შესახებ წარმოდგენა არავის გააჩნდა. თუ ასე არ მოხდა, ეს, ცხადია, იმაზე მიუთითებს, რომ აღმოსავლეთი მისი სამშობლო არაა. ან რითაა დამტკიცებული, რომ რომგურამდე და ხორასნამდე მისული ქართული ლაშქარი ვეფხისტყაოსნის შინაარსს, რომელიც საქართველოში გამოქვეყნებისთანავე ყუმბარასავით გავარდებოდა, შიდა სპარსეთამდე ვერ მიიტანდა? არც ისაა დამტკიცებული, რომ მონღოლების ეპოქაში მათ ჯარში გაწვეულ ათასობით ქართველ მოლაშქრესა და ათობით სარდლებს შორის ვეფხისტყაოსნის შინაარსი არავის ეცოდინებოდა.

საერთოდ რუსთველოლოგიამ მ. თოდუას ეს შეხედულება არ გაიზიარა (პროფ. ალ. ბარამიძე, პროფ. დ. კობიძე, ვეფხისტყაოსნის ფაბულის თაობაზე. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის ზერია, 1971, № 2; ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, VI, გვ. 82—93).

ეუბრუნდებით პოემის სიუჟეტურ წერტილებზე მსჯელობას.

არ შეიძლება ითქვას, რომ რუსთველოლოგიაში ამ მხრივ არაფერი გაკეთებულა. პირიქით, ბევრი საყურადღებო მოსაზრება და შეხედულება მოგვეპოვება პოემის სიუჟეტის არქიტექტონიკის მხატვრულ მხარეზე. რუსთველოლოგიაში აღნიშნულ საკითხს სპეციალური წერილები და ნარკვევებიც კი მიუძღვნა, მაგრამ მართალი იყო პროფ. ს. გაჩეჩილაძე, როდესაც აღნიშნავდა, რომ: „ქვეყნის მიუგნებლობა აძნელებს მოქმედების განვითარებისა და მთელი მხატვრული ნაწარმოების ძირითადი იდეის გაგებას. მისი მიგნება კი ყოველთვის არ არის ადვილი, რადგან ზოგიერთ ნაწარმოებში მთელი რივი წინაღმდეგობაა გადახლართული“ (ლიტმცოდნეობის შესავალი, თბ., 1957, გვ. 149).

აქ მხოლოდ იმას დაუშვებთ, რომ ასევე ძნელია დანარჩენი სიუჟეტური წერტილების დადგენაც. ამ სიძნელეებს იწვევს ბევრი გარემოება, ჩვენს შემთხვევაში კი თვალსაზრისითა სხვადასხვაობა ნაწარმოების მთავარ გმირებსა და მოქმედ პირებს, და სხვა მოვლენები. ვეფხისტყაოსანში სიუჟეტური წერტილების დადგენას აძნელებს მისი თავისებური სტრუქტურა — ორი ურთიერთშერწყმული ამბის. ინდოეთისა და არაბეთის ამბების, პარალელური განვითარება. მიუხედავად ამისა, სავსებით სამართლიანად არის შენიშნული, რომ „პოემისათვის მთავარია ნესტანის ამბავი, მისი დაკარგვა და კვლის ძებნა, განთავისუფლება“, რომ ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტური გრეზილის უმთავრესი

რგოლი საძიებელია ნესტან-ტარიელის ურთიერთობაში. პოემის ძირითადი სიუჟეტური კვანძი ინსკება და იხსნება ტარიელისა და ნესტანის სიყვარულის ამბით. ამ სიყვარულის პერიპეტები ქმნის ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტური შინაარსის ფაზებს... ნესტანი ამ მხრივ უთუოდ შეაგულში (ცენტრში): (ალ. ბ. არამიძე, შოთა რუსთაველი, თბ., 1975, გვ. 87, 88; ნარკვევები, III).

მაგრამ ყოველთვის ასეთ მწყობრ მსჯელობას ვერ ვხვდებით სიუჟეტური წერტილების ლოკალიზაციაზე საუბრისას. ასე. პროფ. ს. გაჩეჩილაძე თავისი ზემოთ დასახელებული შრომის ერთ პარაგრაფში („კვანძი“) წერს: „ვეფხისტყაოსანში მოთხრობილი ამბავი მით არის კომპოზიციური ხერხის გამოყენების თეალსაზრისით საინტერესო, რომ გმირების მიზანს — შეერთდნენ და იწყონ ბედნიერი ცხოვრება — წინ ელობება დიდი დაბრკოლება: მეფის და სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილება — ნესტანი ხვარაზმელს გაატანონ, და შემდეგ — ნესტანის გატაცება ქაჭების მიერ. ტარიელის ბრძოლა მისი მიზნის ამ მოპირდაპირე მოვლენასთან... არის ამ ამბის „სულის ჩამდგმელი“, მკითხველის ინტერესის გამაძლიერებელი. ვეფხისტყაოსანი სიუჟეტური ნაწარმოებია, რადგან მასში მოთხრობილია გარკვეული ამბავი, ნაჩვენებია გმირების ბრძოლა. ამ ბრძოლას აქვს დასაწყისი, განვითარება და დასასრული“ (გვ. 145).

როგორც ვხედავთ, აქ ლოკალიზებული, შემოფარგლული, განსაზღვრული არ არის — რომელი მომენთია ნასკვი, ე. ი. სად იკრება კვანძი. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ამ მომენტად მკვლევარი თვლის ცნობილ თაბიბს ინდოეთის სასახლეში, სადაც გადაწყდა სიძედ მოიყვანონ ხვარაზმელი უფლისწული (და არა ნესტანი გაატანონ მას, როგორც ამას პროფ. ს. გაჩეჩილაძე წერს).

მაგრამ მეორეგან პარაგრაფში „მოქმედების განვითარება და კულმინაცია“ იგივე პროფ. ს. გაჩეჩილაძე წერს: „ვეფხისტყაოსანში ტარიელისა და ნესტანის გამოჩნურების (კვანძი) შემდეგ მათი ბედნიერი ცხოვრებისაკენ მისწრაფებას წინ ელობება საუკუნოებრივი ტრადიცია“ და სხვ. (გვ. 156). ამ უკანასკნელი ტექსტის მიხედვით კვანძს ქმნის არა თაბიბი, არამედ ნესტანის და ტარიელის გამოჩნურება, რასაც წინ ხვდება დიდი დაბრკოლება. აქედან კი გამოდის, რომ პროფ. ს. გაჩეჩილაძის მიხედვით ნასკვი ხან ტარიელის და ნესტანის გამოჩნურებაა, ხან — სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილება ხვარაზმელი უფლისწულის ზედსიზღდ მოწვევის შესახებ. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ არც ერთი მათგანი სწორი არაა.

ცალკეული სიუჟეტური წერტილების ლოკალიზაციის ვრცელი ცდა წარმოდგენილია დოც. დ. ქუშიშვილის შრომაში „რუსთაველის პოეტური ხელოვნების ზოგიერთი საკითხი“, რომელსაც და რომელშიც შეტანილ ნარკვევებსაც რუსთაველოლოგია ბევრჯერ გამოეხმაურა (აკად. ალ. ბ. არამიძე, ნარკვევები, V, რუსთაველის პოეტური ხელოვნების საკითხის გარშემო: ბ. ჟღენტე, დაეიცვათ ვეფხისტყაოსანი უდიერი ხელყოფისაგან, „კომუნისტი“, 1973, № 175, და სხვ.). სამწუხაროდ, პოზიტიურთან ერთად წიგნში გვხვდება მიუღებელი მოსაზრებანიც.

დ. ქუშიშვილი ფიქრობს, რომ პოემა ორპლანიანი, ორი სიუჟეტური ხაზის მქონე თხზულებაა და ამათში ძირითადია არაბეთის ამბავი. პოემის მთავარი გმირებიც არაბები არიან. ამ კონცეფციიდან გამომდინარე ეძებს იგი პოემაში სიუჟეტურ წერტილებს.

უკვე ეს შეხედულება იმდენად მცდარია, რომ მთელი შემდგომი მსჯელობა, ზოგიერთი სიუჟეტური წერტილი უცდომელადაც რომ იყოს მიკვლეული,

ადარ შეიძლება სწორად ითვალისწინებდეს პოემის მთელი სიუჟეტის არქიტექტონიკას. ასეთი აზრი რუსთველოლოგიაში (არაბი გმირების პრიმატისა) წინათაუც გამოთქმულა. აქ ილია სელვინსკის დასახელებაც კმარა. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ, ეს შეხედულება მცდარია, რაც ექვემოთაყენებდა არის დასაბუთებული ალ. ბარამიძის მიერ („ტარიელი“, „ნესტანი“ და სხვ.). მართლაც, პოემის ძირითადი ნაწილი რომ არაბეთის ამბები იყოს, მაშინ რუსთაველი თავის პოემას დაარქმევდა არა ვეფხისტყაოსანს, არამედ „თინათინას“, „ავთანდილიანს“, ან „ავთანდილთინათინას“, როგორც მიღებული იყო რუსთაველის ეპოქაში: ვისრამიანი, თამარიანი, აბდულმესიანი, ამირანდარეჯანიანი... ყველა ეს სათაური ამ თხზულებათა მთავარი გმირების სახელებიდან მოდის. ასეთგვარია ამ ეპოქის ჩვენამდე არმოდწეულ თხზულებათა სათაურებიც. ილ. სელვინსკი ფიქრობს, რომ ვეფხისტყაოსანი თხზულებას შეიძლება ხალხმა უწოდა შემოკლებით და არა ავტორმა (რუსული კულტურის მოღვაწენი შოთა რუსთაველს, თბ., 1966, გვ. 114—118, რუსულ ენაზე). შუა საუკუნეებში მართლაც არსებობდა ვრცელი სათაურების ტრადიცია და ვეფხისტყაოსნის ჩვენამდე მოღწეულთა შორის უძველეს, XVII საუკუნის ხელნაწერებშიც გვაქვს ვრცელი სათაურები — ზედწარწერები. მაგრამ ამ ვრცელ წარწერილობებში პოემის გმირებად დასახელებული არიან ან ტარიელი და ნესტანი, ან არაფინ, ხოლო ვეფხისტყაოსნად პოემა თვით ამ წარწერილობებში იწოდება. მიუხედავად ამისა, თუ მაინც დავივიწყებთ, რომ ვეფხისტყაოსანი პოემას ხალხმა უწოდა, ეს პოემის მთავარ გმირად ტარიელის სახალხო აღიარების არგუმენტი იქნებოდა. ან რა თავგადასავალი აქვს თინათინს? ის გამოედა და 5—6 წლის შემდეგ ქმრად შეირთო ავთანდილი. ესაა და ეს. პიროვნული, საკუთარი თავგადასავალი ავთანდილისა კიდევ უფრო ღარიბია.

„არაბეთის ხაზს“ პოემისას არ გააჩნია სიუჟეტური პერიპეტეიები. თინათინის და ავთანდილის მომავალი შეუღლება წინასწარ არის გადაწყვეტილი ყველა პირობაში, აღმოაჩენდა ვეფხისტყაოსან ჰაბუკს ავთანდილი, თუ ვერა. დაიბარა რა თავისთან, თინათინმა უთხრა ავთანდილს:

სამსა ძებნე წელიწადსა იგი შენი საქმნარი,
 კპოეო, მოდი გამარჯვებით, მხიარულად მოუბნარი;
 ეერა კპოვებ, დავიჭერებ, იყო თურე კჩინაოი;
 კოკობი და დაუფრკენელი ვარი დავებვდე დუშქნარი (133).

ფიციტ გითხრობ: შენგენ კიდე თუ შევირთო რაცა ქმარი,
 მზეცა მომხვდეს ხორციელი, ჩემთვის კაცად შენქაქარი,

შენს გარდა თუ სხვა შევირთო, თუნდაც ხორცშესხმული მზე, „სრულად მოუსწყლე სამოთხესა, ქვესკნელს ვიყო დასანთქმარი“ და შენც „გულსა დანა ასაქმარი“ (134), გულში დანა დამეციო (ტექსტს ვიმოწმებთ ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის 1966 წლის გამოცემით). შემდეგშიც ავთანდილი ჭავრობს: რომ ვერ აღმოვაჩინო ის მოყმე, თინათინს რა ვუთხრაო, და არა — თინათინი ჩემი შეუღლე არ გახდებაო. მართალია, მან უთხრა ტარიელს ქვაბში, გაცნობისას: თინათინმა

მიბრძანა: მაცან ამბავი მის ყმისა, წარხლომილისა,
 მაშინ ვარ მქმნელი საქმისა, მის შენგან მონღომილისაო (292), —

მაგრამ ეს იყო ერთგვარი ხერხი — გამოეწვია ტარიელი თავისი ამბის საამბობლად: ავთანდილმა ტარიელს შეუქმნა შთაბეჭდილება, რომ იგი, ავთანდილი, მიზანს ვერ მისწვდება. თუ მას ტარიელმა არ უამბო საკუთარი თავგადასავალი. ასე რომ, ვიმეორებთ, თინათინის და ავთანდილის მომავალი წინასწარ არის ნაგულისხმები ყველა პირობაში. ასეთ „ამბავს“, არ შეიძლება გააჩნდეს ნასკვები და კულმინაცია. თავგადასავალი აქვთ ნესტანსა და ტარიელს, და ღრმად დრამატულიც. გამოაცალეთ იგი პოემას. რა დაგვრჩება? უბრალო ქრონიკა თინათინის გამეფებისა და ავთანდილთან ქორწინებისა. მას არ ექნება არც მხატვრული ფაბულა, არც მხატვრული სიუჟეტი, პოემა გადაიქცეოდა ლექსად დაწერილ ბიოგრაფიულ თხზულებად, როგორებიც მრავლად შეიქმნა აღორძინების ეპოქაში. გამოაცალეთ არაბეთის ამბები პოემას და მაინც დაგვრჩება ნესტან-ტარიელის დრამატიზმით აღსავსე თავგადასავალი.

რომ პოემის ორ სიუჟეტურ ხაზს აქვს საკუთარ-საკუთარი სიუჟეტური წერტილები, ხოლო მესამე სიუჟეტური ხაზი აქვს თვით პოემას, ამას დ. ქუმსიშვილი მრავალჯერ აღნიშნავს. ერთგან ის წერს: „იმის შემდეგ, რაც ტარიელ-ნესტანის ამბის აღწერით რუსთაველმა ქალის მეფედ ყოფნის კანონზომიერება გვაჩვენა და სიუჟეტურად და იდეურად ამბავი თითქოს დაამთავრა, მას შეეძლო წერტილის დასმა, მაგრამ რუსთაველი ასე არ მოიქცა. მან განაგრძო პოემა და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, დაწერა მისი მეორე ნაწილი, რომელიც მოკულობით პირველის ტოლია“ (დასახ. შრომა, გვ. 54). აშკარაა, დასაწყისში დ. ქუმსიშვილი ლაპარაკობს არა ნესტან-ტარიელის სიყვარულზე და ამბავზე, არამედ თინათინ-ავთანდილის თავგადასავალზე, მაგრამ ეს უბრალო მექანიკური შეცდომაა. მთავარი ისაა, რომ გამოდის რა ორპლანიაზობის თვალსაზრისიდან. დ. ქუმსიშვილი განაგრძობს: „კონფლიქტი (ინდოეთის ამბებისა. — მ. მ.) დაბაბულობის უმაღლეს წერტილს — კულმინაციას აღწევს მაშინ, როდესაც ფარსადანის და დავარი ნესტანს ინდოეთიდან აძევენ და თვითონ თავს იკლავს. ე. ი. ამ სიუჟეტურ ხაზს აქვს თავისი კულმინაციაც. მთელი ამ კონფლიქტის და ორი მოწინააღმდეგე ბანაყის ბრძოლის შედეგი, ანუ კვანძის გახსნა, იქნება ნესტან-დარეჯანის უკვალოდ დაკარგვა, ტარიელის სრული სასოწარკვეთილება და სიკვდილის ლოდინი... ამრიგად, ნესტან-ტარიელის ამბავს აქვს სიუჟეტისათვის დამახასიათებელი ყველა ატრიბუტი და დასრულებულ სახეს ატარებს“ (იქვე, გვ. 55—56).

მაგრამ მხატვრული ნაწარმოების მთავარი გმირის უკვალოდ დაკარგვა, არაერთი პირობაში არ შეიძლება კვანძის გახსნად მივიჩნიოთ.

ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტურ წერტილებზე ერთნაირი თვალსაზრისი რუსთველოლოგიაში საერთოდ ჭერჭერობით გამოუმუშავებული არ არის. ნიშანდობლივია, რომ სპეციალურად საკითხისადმი მიძღვნილ ნარკვევებსა და შრომებშიც კი ამ მხრივ ყველაფერი დამაჭრებელი, როგორც ვნახეთ, არაა. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახ. ლიტერატურის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიურ განყოფილებაში იხანება უდროოდ გარდაცვლილ ა. ნ. სლოვინსკის ხელნაწერი „რუსთაველის პოემის მხატვრული აგებულება“. მოზრდილი შრომა, რომლის VI თავში „პოემის კომპოზიციის შესახებ“, ლაპარაკობს რა ნადირობასა და ტარიელის პირველ გამოჩენაზე, ავტორი დასკვნის: „ეს საწყისი იმდენად ძლიერია, რომ იმორჩილებს ავთანდილ-თინათინის ურთიერთობას. ეს ორივე საწყისი შეადგენს იმ ლიტერატურულ კონსუქტურას, რომელიც ცნობილია კვანძის სახელით“. (გ. იმედიაშვილი, რუსთველო-

ლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, სტ. № 2139; ხსენებული ხელნაწერი, გვ. 296—341; აგრეთვე, ა. ჭ ი ლ ა ი ა, ლიტერატურათმცოდნეობის ძირითადი ცნებები, გვ. 192; ასევე მცდარია ა. ჭილაიას იქვე გამოთქმული შეხედულება, თითქოს პომის კვანძს ხსნიდეს ქაჭეთის დაცემა).

მაგრამ ჩვენ პირადად ვერ დავიჯერებთ, რომ მთავარი გმირის შენიცყანი-სას იქმნებოდეს თხზულებაში მისი ნასკვი. ფინალიც პომისა, ა. ნ. სლოვინსკის აზრით, არის „ზღაპრული ხასიათისა ლიტერატურული ტრადიციის წყ-ლით“ (?). ეს ყოფილა 1595-ე სტროფი („თხა და მგელი ერთგან ძოვდეს“), რომელიც ჩვენი აზრით ყალბია. ასე რომ, ა. ნ. სლოვინსკის ლოკალიზაციებიც ვერ იმსახურებენ ნდობას.

ქვემოთ ვიძლევიტ პომის სიუჟეტური წერტილების ლოკალიზაციას, ანუ სიუჟეტური არქიტექტონიკის ანალიზს. წინასწარ უნდა განვაცხადოთ, რომ რუსთველოლოგთა უმრავლესობის თვალსაზრისი პომის სიუჟეტური ერთი-ანობისა ერთადერთი სწორი თვალსაზრისია პომის სიუჟეტის შესახებ. ისევე, როგორც შეხედულება, რომ პომის შენაკად ეპიზოდებს აქვთ საკუთარ-საკუთარი სიუჟეტური წერტილები. აკად. ალ. ბარამიძეს წარმოდგენილი აქვს პირველი ნაღობის ეპიზოდის ანალიზი (გვ. 82). დანარჩენთაგან ასახელებს ფრიდონის ამბავს, ფატმანის ამბავს... ჩვენ ცალკე გამოვყოფთ ქაჭეთის ეპიზოდს მთლანად.

1. ე ქ ს პ ო ზ ი ც ი ა ქაჭეთის ეპიზოდისა მოცემულია ქაჭეთზე პირველ საუბარში ფატმანსა და ავთანდილს შორის.

2. ნოქმედების განვითარება წარმოდგენილია ქაჭეთზე მეორე საუბარში ფატმანსა და ავთანდილს შორის, წერილიანი ქაჯი მონის გაგზავნით ქაჭეთში და მისი საუბრით ნესტანთან.

3. ე ვ ა ნ ძ ს კ რ ა ე ს ნესტანის პოზიცია მისი განთავისუფლების საკითხისადმი — წერილები ფატმანისადმი და ტარიელისადმი. ნესტანი ფატმანს ევედრება:

გეაჭები, საყვარელსა შემახვეწე, შემამარაღე,
ნუ წამოვა ძებნად ჩემად, მიუწერე, შეცასთვალე (1289).

ტარიელს კი ავალბდა:

შენ მკვდარსა გნახავ, დავიწვი, ვითა აბელი კვესითა;
მოგშორდი, დამთვე გულითა, კლდისაცა უმაგრესითა (1301).

წალი, ინდოეთს მიმპართე, არგე რა ჩემსა შშობელსა,
მტერთაგან შეიწრებულსა, ყოვლგნით ხელაუპყრობელსა (1307).

უკიდურეს სასოწარკვეთილებაში მყოფი ნესტანი, რომელსაც არა აქვს ქაჭთაგან განთავისუფლების არავითარი იმედი, ფატმანს სთხოვს — იმოქმედოს ტარიელზე და ხელი ააღებინოს ნესტანის გამოხსნის იდეაზე, რადგან ასეთი ცდა, მისი აზრით, გამოიწვევს ტარიელის აუცილებელ დაღუპვას. ეს კი ნესტანისთვის იქნება უკანასკნელი მეზი, რაც მას ბოლოს მოუღებს. ტარიელს კი ავალბებს, მისი გამოხსნის ნაცვლად (რაც, თითქოს, შეუძლებელია), მიეშველოს იგი სამშობლოს და მტერთაგან უკიდურესობამდე შევიწროებულ ნესტანის შშობლებს. ამრიგად, რუსთაველმა ტარიელი მკითხველის თვალწინ დააყენა ალტერნატივის წინაშე: სატრფო თუ სამშობლო? ცხადია, ქაჭეთის ეპიზოდში აქ იკვრება კვანძი.

4. კულმინაცია წარმოდგენილია ავთანდილის მესამე შეხვედრაში ტარიელთან. ამ შეხვედრის შედეგად საქმე იქამდე მივიდა, რომ ავთანდილი მოთქვამს: „მე მოვკალ ჩემი მოყვარე (1344)... ჩქარად ეცეს, ვერ გაუძლებს გული ლხინსა მერთს-მეტსა... (1343).

5. ამას მოსდევს მოქმედების კვლავ განვითარება: ქვაბში დაბრუნება ასმათთან, საჭურველ-იარაღის აღმოჩენა, ფრიდონთან გამგზავრება, შეხვედრა.

6. კვანძი გაიხსნა თათბირზე ქაჭეთის ზღურბლთან: ქაჭები „მოგვეგებვიან“, ციხის კარებს თვითონვე გააღებენ, რადგან „ვემცრობითო“ (1403), — აცხადებს ტარიელი. ამრიგად, მიუვალი და აუღებელი ქაჭეთის დაცემის გასაღები ნაპოვნია.

7. ფინალი წარმოდგენილია ქაჭეთის დაცემით, ნესტანის განთავისუფლებით და მომდევნო ამბებით („ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა... მონახეს და არ აცოცხლეს... სამი ათასა აჰკიდეს... სამოც კაცი დაადგეს...“).

როგორც ვხედავთ, ქაჭეთის ეპოპეაში გვაქვს ყველა „საკომუნიკაციო“ წერტილი. ასევე ყველა „საკომუნიკაციო“ წერტილი, სიუჟეტის ყველა საკვანძო წერტილი გვაქვს, ცხადია, მთელ პოემაში, როგორც მხატვრულ მთელში. აი, რას წერს ამის შესახებ ოლივერ უორდროპი პოემის ინგლისური თარგმანის პირველი პუბლიკაციის წინასიტყვაობაში (1912 წ.): „პოემაში სამი არასასიამოვნო შემთხვევაა მოთხრობილი: ავთანდილისაგან ჭაშნაგირის მოკვლა, მისგან ფატმანის გამოჩნდება და ტარიელისაგან ხვარაზმშას ძის მოკვლა. ჩვენ აზრად არა გვაქვს ზნობრივ მოქმედებად ჩათვალოთ პოემის გმირთა ხსენებული საქციელი; გვიჩვენია ვიფიქროთ, რომ ასეთი საქციელი იმდენადვე საწყენი იყო რუსთველისათვისაც, როგორაც ჩვენთვის. ასეთი ქცევა საჭირო იყო მხოლოდ ინტრიგის ნასკვისათვის (დაყოფა ჩვენია. — მ. მ.) და სამივე საქმე ჩადენილი იყო ქალის გულისათვის თვით ქალებისავე პირდაპირი გავლენით“. შემდეგ: „პოეტი არც კი შეთხზავდა ამ ეპიზოდს (ლაპარაკია ფატმანის და ავთანდილის ურთიერთობაზე. — მ. მ.) და პოემაში არც კი ჩაურთავდა, პოემის კვანძის გასახსნელად საჭირო რომ არ ყოფილიყო“ (რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში, ტ. I, თბ., 1976, გვ. 332, 342; იხ. აგრეთვე თედო სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბ., 1962, გვ. 223, 228).

ამრიგად, ოლ. უორდროპი კვანძის შეკვრად და კვანძის გახსნად თვლის ჩვენ მიერაც ასეთებად ნაგულისხმებ მომენტებს ვეფხისტყაოსანში. ის არ თვლის კულმინაციად მხოლოდ დეარის თვითმკვლელობას, მაგრამ ჩვენ დავაწმუნდებით, რომ კულმინაცია სწორედ ამ მომენტით არის წარმოდგენილი. ქვემოთ განსაზღვრულია ძირითადი სიუჟეტური წერტილები, მათ შორის მომხდარი ამბები კი სიმოკლისათვის მხოლოდ „მოქმედების განვითარებად“ იწოდება.

1. პოემის ექსპოზიცია წარმოდგენილია თინათინის გამეფების სამზადისით და გამეფების სურათით (რუსთველოლოგები ამ განსაზღვრებაში უფრო ერთიანობას ამჟღავნებენ).

2. ხვარაზმელი უფლისწულის მოკვლამდე ტარიელის მიერ ყველაფერი მოქმედების განვითარებაა.

3. კვანძის კრავს ხვარაზმელი უფლისწულის (სასიძოს) მოკვლა.

4. კვანძის შეკვრას მალე მოსდევს კულმინაცია: ნესტანის დაკარგვა და დეარის თვითმკვლელობა.

5. ჭაშნაგირის მოკვლამდე ყველაფერი მოქმედების განვითარებაა.

6. კვანძი იხსნება ჭაშნაგირის მკვლელობით.

7. კვლავ მოქმედების განვითარებას მოსდევს

8. ფინალი: ქაჩეთის დაცემა და ნესტანის განთავისუფლება. დანარჩენი ფინალის მომდევნო ამბებია, დასასრულია.

ამრიგად, კვანძის შეცვრა, კულმინაცია და კვანძის გახსნა პოემაში ერთგვარი მოქმედებით არის გამოხატული — მკვლელობებით. მართო ეს გარემოება კმარა იმის საბუთად, რომ სამივე ეს წერტილი აქ განსაზღვრულია სწორად. სამივე შემთხვევაში დიდი პერსონა დაიღუბა ადამიანის ხელით (ერთი მათგანი — საკუთარი ხელით): ინდოეთის ტახტის მემკვიდრის საქმროდ მოწვეული ზვარაზმელი პრინცი, ინდოეთის მეფის და, მემკვიდრის აღმზრდელი დავარი და ჭაშნაგარი, რომელიც გულანშაროს სამეფო კარზე, „დარბაზს იყო მეტად ხასი“ (1205). ცხადია, ეს გარემოება არ შეიძლება შემთხვევითი იყოს და მათ არავითარი ფუნქციები არ ეკისრებოდეთ სიუჟეტის განვითარებაში.

საკმარისია ღრმად ჩაუყვირდეთ ტექსტს და ნათელი გახდება, რომ ამ წერტილებზე, როგორც გარდატეხის პუნქტებზე, მითითებები გვაქვს თვით პოემაში.

ტარიელი გვიამბობს, როგორ მოკლა სასიძოდ მოწვეული უფლისწული. ის ამთავრებს ეპიზოდს:

ხმა დამივარდა, შეიქმნა ზახილი მოსაწეარი;
წამოე, ძებნა დამიწყეს, დაეხოცე ჩემი მღევარი;
ქალაქი მქონდა მაგარი, მტერთაგან მოურევარი,
მუნ შიგან შევე მშვიდობით, აზოდ იგივე მე ვარი (567).

ამგვარად, მეფესა და ტარიელს შორის ხიდი ჩატყდა, მათი გზები გაიყარა, ტარიელი საკუთარ ქალაქში ჩაიკეტა და პოლიტიკური აჯანყება გამოაცხადა:

კაცი გავგზავნენ, ვაცნობე ყოვლგან ლაშქარსა ყველასა:
„აქა მომმართეთ, ვინცაღა ჩემსა იქმოდეთ შეელასა“.
არ გაწყდა მოსლვა მღევართა ღამესა ღია ზნელასა,
ჩემი რა ცნინან, სტველიან თავებსა მათსა მართელასა (563).

ინდოეთის მეფეს კი შეუთვალა:

შენი ქალი არად მიხდა, გაათხოვე, გამარიდე!
ინდოეთი ჩემი არის, არვის მივსცემ ჩემგან კიდე.
ვინცა ჩემსა დამეცილოს, მისით მასცა ამოვფხვრიდე,
სხვად მეშველსა, გარეგანსა, მომკალ, ვისცა ვინატრიდე (569).

ნათელია, რომ სასიძოს მოკვლამ გამოიწვია პირველი გარდატეხა როგორც ინდოეთის პოლიტიკურ, ისე გმირების ცხოვრებაში. აღარ ვიცით, რა მიმართულებას მიიღებენ მოვლენები, რა გადაწყვეტილებას მიიღებენ მეფე, დავარი, სამეფო საბჭო, ზვარაზმელები. ცხადია ერთი რამ: ტარიელი აუქანყლა ფარსადანს, მიჯნურთა მომავალი დაიბინდა, გაჩნდა კვანძი. მის წარმოშობას ხელი შეუწყო ნესტანის და ტარიელის შეცდომამ: მათ ვერ გაითვალისწინეს თავიანთ ღემარშზე საპასუხო რეაქციები მეფისა, დავარისა და ზვარაზმელთა მხრივ, და არც ნესტანი, არც სასახლე სამხედრო დაცვას არ დაუქვემდებარეს.

შედგმაც თავი სწრაფად იჩინა: ნესტანი სასტიკად დასაჯეს (სხვათა შორის, ტარიელის შეცდომაზე ლაპარაკი ზოგიერთ რუსთველოლოგს შეიძლება ჩვენს მხრივ კანდიერებად მოეჩვენოს. მაგრამ არაფერ არ უნდა დაიფიქროს, რომ რუსთაველი ადამიანებს ხატავს და არა ღმერთებსა და ზეაკებს).

კიდევ უფრო მკაფიოდ მიუთითებს რუსთაველი კულმინაციაზე. უამბობს რა ასმათი ტარიელს ნესტანის დაქარგვის შესახებ, წინასწარ ამზადებს მას შემადარწუნებელი ამბის მოსასმენად:

ღმერთმან სიმგრგლე ცისა ჩვენთვის რისხვით წამოგრაგნა (572).

ნესტანისათვის, ინდოეთის ტახტის ერთადერთი მემკვიდრისათვის (530), უფრო დიდი უბედურება, ვიდრე ტარიელის ჩამოშორება, ზანგთავან გატაცება და მათთან ზღვა-ზღვა სახიფათო ხეტიალია შეუძლებელია. ასევე ტარიელისთვის უფრო უარესი უბედურება, ვიდრე ნესტანის უგზო-უყვლოდ დაქარგვაა, არაფერი მოხდება. ხოლო ყველაფერ ამას მოჰყვა ისეთი დიდი პერსონის თვითმკვლელობა; როგორცაა მეფის და, ნესტანის აღმზრდელი დეარო. თავისთავად ნათელია, აქა გვაქვს კულმინაცია.

დეარის თვითმკვლელობა შეუვალი არგუმენტია იმისა, რომ ამ ფაქტის უშუალო წინამავალი მოვლენით და თვით ამ ფაქტით ქმნის რუსთაველი კულმინაციას: თვითმკვლელობას ხომ ადამიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიმართავს, როცა ის ან იგრძნობს, რომ მისი არსებობის ყველა გზები დაიჭურა და სიცოცხლეს აზრი აღარ აქვს, ან გამოუსწორებელი და აუტანელი შეცდომა ჩაიდინა. აქი ამას თვით დეაროვე აღიარებს: „შქმნელი ამისა (ნესტანის დაქარგვისა) ვინ არ დამქოლოს, ვინ არ, და! ვიდრე მომკვლიდეს (ფარსადანი), მოკვდები, სიცოცხლე გასაწყინარდა“. ამას მოსდევს ტაეზი:

ღანა ღაიკა, მუცაკელა, ღაეცა, გასისხლმდინარდა (585).

ეს კი იყო შედეგი მის მიერ გადადგმული საბედისწერო ნაბიჯისა: მიჯნურთა შემაერთებელი გზების მთლიანად დახლართვისა, დაბურღვისა.

ასევე მკაფიოდ მიუთითებს რუსთაველი, რომ ჭაშნაგირის მკვლელობით გაიხსნა დაბურღული ვითარების ნასკევი: იწყებს რა ამ ეპიზოდის შემდეგ ნესტანის თავგადასავალს, რუსთაველი საგანგებოდ აფრთხილებს მკითხველს ფატმანის პირით:

თავითგან ვითხრობ ყველასა, თქვენ სმენად დამზადნუ (1120).

მართლაც, ჭაშნაგირი რომ არ მომკვდარიყო, აეთანდლილი ვერაფერს გაიგებდა ნესტანისას. აქი შეშინებულმა ფატმანმა უთხრა აეთანდლის:

ორისგან ერთი ქმნით: ამის მეტსა ნურას ჰლამით:

მო-ვითა-ჰკლავ იმა კაცსა, წადი, მოკალ მალვით, ღამით,

მხოვალ, ვითხრობ ყველაქასა, მო-ვით-ვითხრა ცრემლთა ღამით (1107).

თვარა ღამითვე ტვირთები შენი წაიღე ვირითა,

დააგდე ჩემი მიდამო, სრულად მიკრიფე, მი,-რითა;

ვაჰე, რომე ჩემთა ცოდვათა შენცა აგავსონ პირითა,

თუ დარბაზს მივა ისი ყმა, შეილთა დამჰმევეს პირითა (1108).

სრულიად სამართლიანად წერს მკვლევარი მანუჩარ ანთაძე, რომ „გულან-შაროდან წასვლით (ე. ი. თუ ის ფატმანის მეორე პირობას შეასრულებდა —

ჭაშნაგირის მკვლელობას განერიდებოდა — მ. შ.), ავთანდილი კარგავდა ნესტანის ამბის გაგების იმ ერთადერთ და ისედაც სათუო შანსს, რაც მას ფატმანთან დაახლოებით ეძლეოდა“ (რუსთაველის მხატვრული სიმართლე და შემოქმედების ფსიქოლოგია, კრ. „ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთაველოლოგიის საკითხები“, წ. VI, თბ., 1974, გვ. 75). მაშასადამე, ვიმეორებთ, ეს მკვლელობა ხსნის კვანძს. მართლაც, ავთანდილმა მოკლა ჭაშნაგირი, ფატმანი გაიძახის:

მე და უსენი შვილითურთ აწ ახლად დავიბადენით...

თავითგან გითხრობ ყველასა, თქვენ სმენად დაემზადენით (1120)...

მე მგონია, საქმისათვის უმჯობესი იქნება, ვერწმუნოთ თვით უდიდესი პოეტის მითითებებს თავისი პოემის საკომუნიკაციო წერტილებზე, ვიდრე „აღმოვაჩინოთ“ იქ, სადაც არ შეიძლება ეს წერტილები მღებარებოდნენ.

М. С. МАХАТАДЗЕ

ОТНОСИТЕЛЬНО ОСНОВНЫХ СЮЖЕТНЫХ ТОЧЕК «ВЕПХИСТКАОСАНИ»

Резюме

В статье доказано, что главными героями непременно «одноплановой» поэмы являются Нестан и Тарнел, а завязкой, кульминацией и развязкой, соответственно, убийство Хатайского принца, самоубийство Давар в связи с бесследным исчезновением Нестан и убийство Чашнагира.

Руставели сам акцентирует внимание на этих узловых моментах, но большинство руствелологов обходит молчаливым авторские указания.

ნ. ბარათაშვილის სახელობის გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

ელენე შიბრაძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

ჰიმნობრაფიული ტარმინი „მნიშვნელოვანი“

გამოკვლევაში, რომელიც წინ უძღვოდა ქართული „ძლისპირის“ უძველესი რედაქციების პუბლიკაციას, ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა შევხებოდით საკითხს, თუ როგორ ხდებოდა ბერძნულიდან ქართულად საგალობლების თარგმნა და თარგმნილი ტექსტისათვის კილოს შეწყობა¹. აქ არ გავიმეორებთ იმას, რაც უკვე ითქვა, შეგახსენებთ მხოლოდ ზოგიერთ დებულებას, რომელიც უშუალოდ უკავშირდება წინამდებარე წერილის თემას: 1. X საუკუნეში მოღვაწე მეხელნი² იყვნენ გალობის მოძღვარნი და მეცნიერნი, რომლებიც ერთდროულად ფლობდნენ ორ პროფესიას: ა. ბერძნულიდან საგალობლების თარგმნის ტექნიკას, რაც გამოიხატებოდა იმაში, რომ საგალობლების თარგმნისას ისინი იცავდნენ, გიორგი მთაწმიდლის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „დასდებლის ძალასა და შენაწყვრებას“, ე. ი. ზუსტად გადმოსცემდნენ დასდებლის, ანუ საგალობლის, შინაარსსა და სილაბიკას. ბ. მეხელები თარგმნილ საგალობლებს თვითონვე შეუწყობდნენ ბერძნულ კილოს.

მეხელები საგალობლის ტექსტთან ბერძნული კილოს შეწყობის სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავდნენ. თავდაპირველად ქართულ რიტმულ საგალობლებსათვის ბერძნულ კილოთა მრავალგვარა ხლებულა ზეპირად. მეხელებმა და ქართველმა პროფესიონალმა მგალობლებმა იცოდნენ ზეპირად ბერძნული კილოება და გაუზიარეს პრაქტიკაში უსადაგებდნენ ქართულ ტექსტებს საჭირო ბერძნულ კილოს.

შემდეგ ერაკ³ მეხელები ჭაოული ძლისპირისა თუ საგალობლის ტექსტთან მოუთხოვდნენ ბერძნული ძლისპირისა თუ საგალობლის ტექსტის დასაწყისზე ქართული ტრანსკრიფციით და ამ გზით მიანიშნებდნენ ბერძნული საგალობლის კილოზე.

და ბოლოს, ეს წესი შეცვალა ტექსტებზე კილოს ფიქსაციამ ნეუმებით, რაც ბერძნული კილოს გახსენებისა და აღდგენის ტექნიკურად უფრო სრულყოფილი საშუალება იყო. ეს ორივე საშუალება ერთხანს ერთად იხმარებოდა: საგალობლის დასაწყისთან მიუთითებდნენ ბერძნული ძლისპირისა ტექსტის დასაწყისს ქართული ტრანსკრიფციით და, ამავე დროს, კილოს აღნიშნავდნენ ტექსტზე ნეუმების დატანით. შემდეგ მითითებები ბერძნული ძლისპირის დასაწყისებზე ხელნაწერებში თანდათან ქრება და რჩება მხოლოდ ნეუმები (იხ. „ძლისპირნი“, გვ. 060).

სამწუხაროდ, ქართული ნეუმური სისტემის განვითარების ქრონოლოგიური სურათი ქართულ ხელნაწერებში შესწავლული არ არის, განვითარება კი (მარტივი მოხაზულობიდან რთულიაკვე) ამკარად შეიძინევა X საუკუნის I და II ნახევრის ნეუმობრუნულ ხელნაწერებში.

ამრიგად, მეხელები ერთდროულად იყვნენ პოეტი-მთარგმნელებიც და მუსიკის თეორიის დაუფლებული მგალობლებიც, რის გამოც მათ ხელეწიფებოდათ ბერძნულიდან საგალობლის თარგმნაც და ხმაზე დადებაც.

1 ძლისპირნი და ლმრთისმშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა და გამოკვლევა დაუთმო ელენე მეტრეველმა, თბ., 1971, გვ. 47—55.

² „მეხურისა“ და „მეხელის“ შესახებ იხ. აქვე, გვ. 85.

ამავე გამოკვლევაში აღნიშნულია ისიც, რომ XI საუკუნის დამლევისათვის მეხელებისაგან განსხეავებით, საგალობლის ბერძნულიდან თარგმანსა და მის ხმაზე გაწყობას უკვე ორი სხვადასხვა პირი ჰქარულებდა³. ამის მაგალითად მოყვანილია სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ასრენ იყალთოელის ანდერძი, რომელიც ერთვის მის მიერ თარგმნილ ანდრია კრიტიელის „დიდ კანონს“. ანდერძიდან ირკვევა, რომ დავით აღმაშენებლის ბრძანებით არსენს უთარგმნია ეს კანონი „უცვალებელად თვისსაგან კმისა, თუ მათვე ძლისპირთა ზედა, რომელთა ზედა წმიდასა ანდრეას ბერძულად აღწერნეს“. ხოლო იოანე კათალიკოსს, რომელიც ზეცით მომადლებული ნიჭით სამუსიკო ხელოვნების ოსტატი იყო, დავით აღმაშენებლისაგან ებრძანა ამ კანონის „კმისა დადებისა კელ-ყოფამ, ვინამთგან უცხონი იყუნეს ჩუენისა ენისაგან ძლისპირნი ამათნი“. ე. ი. იოანე კათალიკოსს არსენის მიერ თარგმნილი ვალობებისათვის უნდა შეეწყო ნევმების საშუალებით. შესაბამისი ბერძნული ძლისპირების კილოები, ვინაიდან ეს ძლისპირები აღრე ქართულად თარგმნილი არ იყო, ამდენად ამ ძლისპირთა კილოებს ქართული მაგალობლები არ იცნობდნენ და არც ქართული „ძლისპირის“ რეპერტუარში იყვნენ ასახულნი.

თუ რა დროიდან ხდება ბერძნულიდან საგალობლების თარგმნის დროს ფუნქციების განაწილება ორ პირს შორის — „დასდებლის მეცნიერსა“ და პროფესიონალ მუსიკოსს შორის, ამის თქმა ძნელია. საკუთრივ ქართული ნევმირებული ხელნაწერების გადაწერის დროს კი შრომის განაწილება გადაწერსა და ნევმატორს შორის უკვე ჩანს XI საუკუნის დამდეგის ნევმირებულ ხელნაწერებში. ამ მხრივ ერთ საყურადღებო ცნობას გვაწვდის ქართული ნევმირებული „ძლისპირის“ ათონური ხელნაწერი № 85.

მაგრამ, სანამ ამ ხელნაწერს შევეხებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია შევეხოთ მიქაელ მოდრეკილის ცნობილ იადგარში დადასტურებულ ორ ჰიმნოგრაფიულ ტერმინს, რომლებიც აგრეთვე უშუალოდ საგალობლების ნევმირებასთან არიან დაკავშირებული.

მიქაელ მოდრეკილის იადგარში „აღდგომის დასდებლების“ ციკლს ერთვის მიქაელის ცნობილი ანდერძი: „მე ვლახაკმან... მიქაელ მოდრეკილმან ვილუაჟე და უზეშთაეს უძლურისა ძალისა ჩემისა შრომამ ვაჩუენე და შევკრიბენ საგალობელნი ესე წმიდისა აღდგომისანი რომელნი ეპოენ ენითა ქართველთამთა მეხურნი⁴ ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა წესისაებრ საეკლესიომას: ო რ ლაღატყავითა, ოხითითა, მოიხილითა და აქებდითითა ძლიერად და სიწმიდით და სიმართლით, ს ი ს წ ო რ ი თ ა კ ი ლ ო მ ს ა მ თ ა და უ ც თ ო მ ე ლ ო ბ ი თ ა ნ ი შ ნ ი ს ა მ თ ა“.

ანდერძის მიხედვით მიქაელმა მოიპოვა მაღალი მხატვრული ღირსების მქონე მეხური ბერძნული და ქართული აღდგომის საგალობლები, რომლებიც გამართულნი იყვნენ „დასდებლის მეცნიერების“ ყველა წესის დაცვით კილოს სისწორითა და ნიშანთა უცთომელობით.

³ იქვე, გვ. 054.

⁴ მიქაელ მოდრეკილი ამ შემთხვევაში მეხური დასდებლების ქვეშ გულისხმობს მეხელების მიერ ქართულ ჰიმნოგრაფიაში დამკვიდრებულ რიტმულ პროზას, ძლისპირ-დასდებლის თანფარდობაზე დამყარებულ საგალობლებს როგორც ბერძენი ავტორებისა, ასევე ქართველებისაც.

ჩვენთვის საინტერესოა ანდერძის უკანასკნელი წინადადება, სადაც ხაზგასმულია საგალობელთა კილოს სისწორე და ნიშანთა უცთომელობა: ცხადია, ნიშანი აქ სხვა არაფერია, თუ არა ნემში, რომლითაც ხდება დასდებულზე კილოს გაწყობა.

„ნიშანი“ სპარსული სიტყვაა (نشان) ქართულში ის თავისი ძირითადი მნიშვნელობით (знак) შემოიღა. ახალი სპარსული ლექსიკის გავრცელება ქართულში IX საუკუნეზე ადრე არ ივარაუდება. ეს ფაქტი იმის საბუთადც გამოდგება, რომ ქართულ ჰიმნოგრაფიულ მწერლობაში ნემების სისტემა IX—X საუკუნემდე ვერ დამკვიდრდებოდა. ამას მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ უძველესი ნემშირებული ხელნაწერები X საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება და უკავშირდება მეხელების მოღვაწეობასა და პირველი მეხური ილდვარის თარგმან-ჩამოყალიბებას (მეხელისა და მეხურის შესახებ — იხ. აქვე. გვ. 85).

„ნიშანი“ რომ აქ უთუოდ ნემების აღმნიშვნელი ტერმინია, ამას ადასტურებს მიქაელ მოდრეკილის კიდევ ერთი შენიშვნა: „საყუარელნო, უკუეთუ ერთსა ძლისპირსა ზედა რომელიმე კილოა ერთი ორგუარად იყოს აღნიშნული. ნუ უცხო გიჩნ, ნუცა ურთიერთას წინააღმდეგომ, რამეთუ რომელიმე მრავლისა ძლისპირისა ერთი კილოა ორგუარად არს მეხურად, ხოლო შენ, რომელი გინე, ბრძანე, რამეთუ ორივე კეშმარიტ არს“⁸.

ამ ცნობაში „აღნიშნული“ ძლისპირი ნიშნადამსულ ძლისპირს ნიშნავს, „ნიშანი“ კი, როგორც უკვე ითქვა, ნემების ქართული შესატყვისია. ამრიგად, „აღნიშნული ძლისპირი“ ნემშირებული ძლისპირია“, ხოლო ტერმინი „აღნიშვნა“ ნემშირებას ნიშნავს. ამ მინაწერით მიქაელი აფრთხილებს პროფესიონალ მგალობელს, რომ თუ მას შეხედება ნიშნებით ორნარიად აღნიშნული ერთი და იგივე კილო. ნუ გაუკვირდება და ნურც ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ მიიჩნევს, ვინაიდან მრავალი ძლისპირის კილო ორგვარად არის მეხურად. აქ იგულისხმება ის შემთხვევები, როდესაც ნემშირებულ ხელნაწერებში ძლისპირების კილო ნემებით საცხებით ერთნარიად არ არის ფიქსირებული. ეს არის ერთი კილოს ფარგლებში დასაშვები მუსიკალური ვარიანტები. ამ ფაქტს ხსნიან ნემური სისტემის არასრულყოფილებით. რის გამოც რჩება ადგილი მგალობლის თავისუფალი შემოქმედებისათვისაც. ძლისპირთა კილოებში ეს ვარიანტული სხვაობები ცალკეული მგალობლის ან მგალობელთა სკოლის ტრადიციასაც ასახავენ ზოგჯერ. ეს ფაქტი ბიზანტიური მუსიკის ისტორიაში კარგად არის ცნობილი და სათანადოდ ახსნილიც.

მაგრამ მიქაელის შენიშვნაში მითითებულ ამ ფაქტს შეიძლება სხვაგვარი ახსნაც მოეძებნოს: ცნობილია, რომ ბერძნულ „ირმოლოგიონებში“, უფრო იშვიათად ქართულ „ძლისპირნიც“, რიგ შემთხვევაში ერთი და იგივე ძლისპირი შეტანილია სხვადასხვა ემის ერთისა და იმავე გალობის ძლისპირთა რიგში. ზოგჯერ სხვადასხვა ემის სხვადასხვა გალობაშიც კი. ასეთ შემთხვევაში ემისა და გალობის შესაბამისად ერთი და იგივე ძლისპირი სხვადასხვა კილოს იძენს და, მამასადამე, განსხვავებულად არის ნემშირებული ანუ აღნიშნული. მიქაელ მოდრეკილი ერთ-ერთ აქ დასახელებულ შემთხვევას გულისხმობს თავის შენიშვნაში, თუ ორივეს ერთად, ამაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა საგანგებოდ ნემშირების თვალსაზრისით შესწავლილ იქნეს ნემებიანი „ძლისპირნის“ ნუსხები ერთმანეთის გვერდით. ჩვენ-

⁸ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (S კოლექცია). ტ. 1. 1960. გვ. 544, 1. (შენ.).

⁹ ხელნაწერთა აღწერილობა (S), ტ. 1, გვ. 545, 4 (შენ.).

თვის კი ამ შემთხვევაში საინტერესოა ის, რომ უკვე X საუკუნეში არსებობს ორი ჰიმნოგრაფიული ტერმინი — „ნიშანი“ და „აღნიშვნა“ და ორივე დაკავშირებულია საგლობლის ნევმირებასთან.

ცხადია, რაკი ხდებოდა „ნიშნებით“ საგლობლების „აღნიშვნა“, უნდა ყოფილიყო ამ საქმის მცოდნე და შემსრულებელიც. ამ პროფესიის აღმნიშვნელი ტერმინი მართლაც არსებობდა. ის დადასტურდა ათონის ზემოთ მოხსენიებულ ნევმირებულ „ძლისპირნში“ — ათონის კოლექციის ხელნაწერ N 85-ში.

ამ ხელნაწერის ერთ-ერთ მინაწერში ვკითხულობთ: „ქრისტე, შეიწყალე ამის წიგნის ამნიშნელი, ამინ“ (გვ. 287). ეს მინაწერი შეუძმნეველი დარჩათ ალ. ცაგარელსა და ჯ. ბლეიკს ათონის ხელნაწერთა აღწერილობებში. არ გამოეპარა ის მხოლოდ ნ. მარის მახვილ თვალს.

ნ. მარის ნაშრომი «Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера»⁷ შეიცავს ხუთი ათონური პავოგრაფიული ხასიათის ხელნაწერის ვრცელ აღწერილობას. ამ აღწერილობას დამატების სახით ერთვის მოკლე შენიშვნები კიდევ რამდენიმე ათონურ ხელნაწერზე. ამ „დამატებაში“ ავტორი გაკვირთ ეხება ორ ათონურ „ძლისპირთა“ კრებულს. ერთი მათგანია Ath. 85. ამ ხელნაწერიდან ნ. მარს მოჰყავს რამდენიმე მინაწერი, მათ შორის ზემოთ მოყვანილი მინაწერიც, რომელმაც მისი ყურადღება მიიპყრო, ჩანს, სწორედ ტერმინ „მნიშველის“ გამო⁸. ამრიგად, ეს მინაწერი, და ამდენად ტერმინი „მნიშველიც“, ნ. მარის შრომის მეოხებით. ჩვენთვის დიდი ხანია ცნობილი იყო, მაგრამ მის მნიშვნელობაზე მსჯელობა ხელნაწერის ნახვის გარეშე შეუძლებელი იყო.

ახლა, როდესაც შესაძლებელი გახდა ამ მინაწერის გაცნობა თვით ხელნაწერში, მისი მნიშვნელობაც უკეთ გამოიკვეთა.

ხელნაწერი Ath. 85 ნევმირებული, ანუ „აღნიშნული ძლისპირანია“. დაწერილია ხელნაწერი კლასიკური XI საუკუნის დახრილი, მსხვილი ნუსხურით. ხელნაწერის უფრო ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი შემოფარგვლის საშუალებას იძლევა ხელნაწერის ერთი მინაწერი, რომელიც ერთ-ერთი სათაურის გაგრძელების სახით ტექსტის მთავრულით არის მიწერილი: „ქრისტე ადიდე ჟ(ო)ჯიკ ერისთავთა ერისთავი აწ და უკუნისამდე, ამინ“ (გვ. 133).

მინაწერის მიხედვით ჯოჯიკ ერისთავთა-ერისთავი ხელნაწერის გადაწერის დროისათვის ცოცხალია და, საფიქრებელია, დაკავშირებულია ამ ხელნაწერის შექმნასთან (შესაძლებელია მომგებელიც იყო).

ჯოჯიკ ერისთავთა-ერისთავს ქართულ ნარატიულ წყაროებში ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ. შესაძლებელია, ჯოჯიკ ერისთავთა-ერისთავი იყო მამა ან ძმა ფერის ჯოჯიკის ძისა⁹. თუ ამ ვარაუდს მივიღებთ, მაშინ ხელნაწერი XI საუკუნის პირველ ნახევარში სამხრეთ საქართველოს რომელიმე მონასტერში გადაწერილად უნდა მივიჩნიოთ, მონასტერში, სადაც გლობის სწავლება მაღალ პროფესიულ დონეზე იყო დაყენებული. XI საუკუნეში ერთ-ერთი ასე-

⁷ Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера, ч. I, СПб., 1900. — Записки Восточного отделения Имп. русского археологического общества, т. XIII.

⁸ იქვე, გვ. 10.

⁹ იხ. ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967, გვ. 117. ასლიცის ცნობით ჯოჯიკ ერისთავთა ერისთავი თორნიკე ერისთავთან ერთად ებრძოდა ბარდა სკლიაროსს.

თი მონასტერი იყო ხახულის მონასტერი, სადაც ქართულ გალობაში ჯერ გაიწაფა, ხოლო შემდგომ მგალობელთა მოძღვრის პატივი დაიმსახურა გიორგი მთაწმიდელმა, რომლის ერთ-ერთი აღმზრდელი და მფარველი იყო ფერისჯოჯიძის ძე.

საფიქრებელია, რომ Ath. 85 ხელნაწერში ნემები, ანუ ნიშნები, როგორც ჩვეულებრივ, სინგურით არის შესრულებული (ფოტოპირში ეს არ ჩანს). ჩვენთვის სინტერესო მინაწერი შესრულებულია ტექსტისაგან სრულიად განსხვავებული XI ს. სწორი კუთხოვანი ნუსხურით; საფიქრებელია, ასევე სინგურით, ე. ი. იმავე მელნით, რომლითაც „მნიშვნელი“ სეაჰმა „ნიშნებს“ ძლისპირზე. განსხვავება ხელნაწერის ძირითად ხელსა და მინაწერის ხელს შორის მოწმობს იმას, რომ „ძლისპირნის“ გადაწერილი და მისი „მნიშვნელი“ ერთი და იგივე პირი არ ყოფილა და რომ „მნიშვნელი“ ამ დროისათვის უკვე ცალკე პროფესიაა. ამ ხელნაწერის შექმნაზე მუშაობდა ჯერ „ძლისპირნის“ გადაწერილი, ხოლო შემდეგ მისი „მნიშვნელი“. ორივესათვის მოდელი უნდა ყოფილიყო „ქართული ძლისპირნის“ უფრო ადრეული ნუსხა. თუ რა ევალეობდა „მნიშვნელს“, გარდა ტექსტის „აღნიშვნისა“, აკონტროლებდა და ასწორებდა თუ არა ის ტექსტს რიტმული თვალსაზრისით და ამოწმებდა თუ არა ის ძლისპირის კილოს სისწორეს ბერძნული ნემვრებელი „ირმოლოგიონით“, ეს ცალკე შესწავლის საგანია. წინასწარი ვარაუდით კი „მნიშვნელის“ ფუნქციებში ეს, ალბათ, არ შედიოდა. მისი ცოდნა იფარგლებოდა ქართული ძლისპირების უკვე დადგენილ კილოთა ტრადიციული რეპერტუარით და ამ რეპერტუარის მიხედვით ტექსტების „აღნიშვნით“ (ნემვირებით).

ეს ტრადიციული რეპერტუარი კი გამოვიდა „მეხელების“ ხელიდან¹⁰. მათ არა მარტო თარგმნეს ძლისპირთა პირველი კრებულები, არამედ შეუწყვეს კიდევ ძლისპირებს ბერძნული კილოები. ამის საშუალებას მათ აძლევდა მაღალი პროფესიონალური განათლება. ისინი დაუფლებული იყვნენ როგორც დასდებლის თარგმნის მეცნიერებას, ასევე ბიზანტიური გალობის რთულ თეორიას, რომელიც დღემდე არ არის ბოლომდე შესწავლილი და ამოხსნილი.

მეხელთა შემდეგ ქართული საგალობლების ტრადიციული წიგნების გადაწერა და გამკრავლება ევალეობდათ განსხვავებული პროფესიის ჰიმნოგრაფებს. ერთი მხრივ, „დასდებლის მეცნიერებს“, რომლებსაც ტექსტების გადაწერის პროცესში საგალობლების მეტრული გამართვა ევალეობდათ, ხო-

¹⁰ მეხელების თარგმნითა პროდუქციამ თავი მოიყარა „მეხურ იაღარიში“, რომელიც მოხსენებულია მელქისედეკ კათალიკოსის 1040 წლის ანდერში (იხ. კ. ქეკელიძე, მცხეთის ლიტურგიკა XI საუკუნისა და მისი ცნობები ქართული მწერლობის შესახებ: ეტიუდები, I, გვ. 248, № 20). რა უნდა ევალეობდათ „მეხური იაღარის“ ქვეშ პირველი იაღარი, შედგენილი მეხელების მიერ. მათ მიერვე თარგმნილ მეხურ, ანუ ძლისპირ-ტროპართა თანაფარდობაზე დამყარებულ და კილოზე გაწყობილ საგალობელთა გამოყენებით, თუ მეხური საგალობლების შემცველი როგორც პირველი, ასევე მისი შემდგომი შეესებოდა მიღებული X—XI საუკუნეების ყველა იაღარი? ვფიქრობთ, რომ „მეხური იაღარი“ მეხურ ვალ-ზაზა შექუეულა იაღარების ზაჯად სახელწოდება. ერთი მხრივ, „უძველესი იაღარის“ საპირისპიროდ, ხოლო, მეორე მხრივ, კერძო დანაშნულების ლიტურგიული კრებულების საპირისპიროდ, რომლებიც ათონის ჰიმნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლებმა—(ეგვიმე და გიორგი მთაწმიდელმა) მეხელების შემდგომ შეადგინეს და დაამკვიდრეს ქართულ ლიტურგიულ მწერლობაში XI ს. (შტრ. კ. ქეკელიძე, დასახ. წერილი, გვ. 217, № 14).

ლო. მეორე მხრივ, „მნიშვნელებს“, რომლებიც მეტრულად გამართული საგალობლების „აღნიშვნას“, ანუ ნევემირებას, აწარმოებდნენ.

მაგრამ „მნიშვნელის“ პროფესიის პარალელურად XI საუკუნეში არსებობდნენ მეცნიერი-მუსიკოსებიც (ეგულისხმობთ იოანე კათალიკოსს), რომლებიც კარგად ფლობდნენ ბიზანტიური მუსიკის თეორიასა და პრაქტიკას და უშუალოდ ბერძნული ირმოლოგიონებიდან ან საგალობლებიდან ვადმოჰქონდათ ქართულად ახლად თარგმნილი საგალობლებისათვის ქართული ნევემური სისტემით იმ ძლისპირთა კილოები, რომელთაც არ იცნობდა ქართულ ძლისპირთა ტრადიციული რეპერტუარი.

ველ ქართულ ხელნაწერებში გამოვლენილი ზემოთ განხილული ჰიმნოგრაფიულ-მუსიკალური ტერმინოლოგია და ნევემებიან ხელნაწერებზე მუშაობის ორგანიზაცია მაჩვენებელია იმ მაღალი დონისა, რომელსაც X—XI საუკუნეებში მიაღწია ქართულმა ჰიმნოგრაფიამ.

„Е. П. МЕТРЕВЕЛИ

ГРУЗИНСКИЙ ГИМНОГРАФИЧЕСКИЙ ТЕРМИН «МНИШНВЕЛИ»

Резюме

Известный грузинский Тропологий X века (S—425) сохранил нам два термина, связанных с невмированием песнопений: 1. ნიშანი (нишани) — грузинское название невмы; 2. აღნიშნული (агнишнули) — означает невмированный.

В афонской рукописи № 85 первой половины XI века был выявлен еще один термин — „მნიშველი“ (мнишнвели), содержание которого до сих пор не было раскрыто. Этот термин этимологически связан с ნიშანი (невма) и означает профессию певчего, который занимается невмированием музыкальных рукописей (невматор).

Исследование музыкальных рукописей X—XI вв. показало, что такое разделение труда, когда писец только переписывает песнопения, а «мнишнвели» только невмирует тексты, характерно для XI века.

В X веке, когда переводился с греческого и пополнялся первый Тропологий, содержащий ирмологий и годичный цикл песнопений, составлением таких сборников занимались грузинские профессиональные гимноды, которые именовались «мехели». Они были знатоками византийского стихосложения и теории византийской духовной музыки, что позволяло им не только перевести должным образом песнопения, но и приспособлять к ним греческие мелодии этих песнопений. Таким образом, «мехели» были одновременно и поэтами, и знатоками пения, и композиторами.

С XI века, когда основной репертуар музыкально-литургических книг был уже составлен, в универсальных гимнодах (мехели) уже не было надобности. Для размножения же этих книг использовались люди двух профессий: писцы-каллиграфы, которые переписывали тексты песнопений, и профессиональные певчие—мнишнвели, хорошо владеющие грузинским репертуаром песнопений, которые невмировали тексты по существующим грузинским моделям.

ცოტნე კიკვიციანი

„ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტისათვის

ცნობილია, რომ „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტი ცალკეულ ნუსხებში ხშირად კუროზებამდეა დამახინჯებული. ამ ტექსტის მეცნიერულად დადგენისათვის დიდი მუშაობა ჩაატარეს ივ. ჭავჭავაძემ, კ. კეკელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. მიუხედავად ამისა, ტექსტში ბევრი ადგილი ჯერ კიდევ გააქართავი და დასაზუსტებელია. „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტის შესწავლა ამჟამადც გრძელდება და ცალკეული დაკვირვებანი და შესწორებანი ქვეყნდება კიდევ¹.

„ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემის შემდეგ აღმოჩნდა „ქართლის ცხოვრების“ კიდევ ერთი ნუსხა 1697 წლისა, რომელიც „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტსაც შეიცავს². ამ ახალი ნუსხის (რომელსაც ჩვენ S ლიტერით აღვნიშნავთ) ჩვენება აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული საერთოდ „ქართლის ცხოვრების“, კერძოდ „ისტორიათა და აზმათა“, ტექსტის დასადგენად. ჩვენი დაკვირვებით, ბევრი ადგილი ამ ნუსხამ შეიძლება შეასწოროს და ბევერიც. რომელიც კონიექტურის წყალობითაა გამართული დღეს გამოცემაში, დადასტუროს. აქ წარმოვადგენთ „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტის ზოგიერთ შესწორებას, რომელიც ძირითადად S ნუსხის გათვალისწინების შედეგადაა მიღებული.

1. მაშვერებელი? „ისტორიათა და აზმათა“ ერთ ადგილას ვკითხულობთ: „საღღეს საღჩუკიანი, რომელი სულტანთა გუარსტომობდა სრულიად, მრავალთა დიდთა მეპატრონეთა და ფაღანშაჰთა სპარსეთისათა თანა, მსგავსად მვეცთასა აღმლესეული კბილთა, დიდითა და მიუწდომელითა ძალითა და უპამრავითა ლაშქრითა მოვიდა და მოადგა ანისსა, ყოველთა დღეთა კართა ზედა მბრძოლი მ ა შ ქ ე რ ბ ე ლ ი და მამკერებელი ცხენთა და აბჯართა“³. ხაზგასმული სიტყვა ასევე იკითხება აკად. კ. კეკელიძის გამოცემაში⁴. „ქართლის ცხოვრების“ II ტომის ლექსიკონში გამომცემელს კითხვის ნიშნით აქვს ეს სიტყვა განმარტებული: მ ა შ ქ ე რ ბ ე ლ ი („მამკერებელი“)⁵. ამ ძეგლის კ. კეკელიძისეულ რუსულ თარგმანში კი შესაბამის

¹ ა. შანიძე, „ისტორიათა და აზმათა დასაწყისი სტრიქონები, თსუ შრომები, ტ. 114, თბ., 1965, გვ. 27—28; გ. ცქიტიშვილი, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“ს ერთი ადგილის წყაუხჩიშვილისეული, კრებული „საქართველო რუსთაიელის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 223—227 და სხვ.

² ა. კლიშიაშვილი, „ქართლ-ს ცხოვრება“ ერთი ახალი ნუსხა 1697 წლისა (წინასწარი ცნობა), იმბ, ტ. XXIV, № 3, 1960, გვ. 371—376.

³ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი II, თბ., 1959, გვ. 7.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი (ცდა ტექსტის ადგენისა), აკად. კორ5. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბ., 1941, გვ. 57 მ.

⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ლექსიკონი, გვ. 573.

ადგილას ვკითხულობთ «бряцая оружием и вздымая коней на дыбы»⁶. S სუსხა-ში ეს ადგილი ასე იკითხება: „მ ა ბ გ ე რ ე ბ ლ ი და მ ა ძ გ ე რ ე ბ ე ლ ი უ ნ და ი ყოს, რომელიც ბ გ ე რ ე ბ ა სიტყვიდანაა ნაწარმოები და ძველ ქართულში ნიშნავს დ გ რ ი ა ლ ს⁷. ასე რომ, კ. კეკელიძის რუსული თარგმანი (бряцая) მართებულად გადმოგვეცემს ამ სიტყვის მნიშვნელობას. სხვა ნუსხათა მ ა შ ქ ე რ ე ბ ე ლ ი კი, როგორც ჩანს, მიღებულია ჯერ ნუსხური ყ-სა და ყ-ს აღრევის, ხოლო შემდეგ კი მხედარულში: შგ—შქ ასიმილაციის შედეგად. ამრიგად, ეს ადგილი ასე უნდა გაიმართოს: „... მოადგა ანისსა, ყოველთა დღეთა კართა ზედა მბრძოლი, მ ა ბ გ ე რ ე ბ ე ლ ი და მ ა ძ გ ე რ ე ბ ე ლ ი ა ბ ჯართა და ცხენთა“.

2. იროად, იროელად? ს. ყაუხჩიშვილი „ქართლის ცხოვრების“ II ტომს წამძღვარებულ გამოკვლევაში, როდესაც აღნუსხავს ტექსტის კონიექტურებს, ერთ ადგილას წერს: „და თვთ იხილნეს ტანითა გორგასლიანითა და მკლავითა აქილიანითა და პირითა მნათობიერითა კაცი ი რ ა ო ლ საგონებელი Мп. (<V) აქ ვაღამწერს მხოლოდ ის შეცდომა მოსვლია, რომ ხმოვნები გადაუსხამს; უნდა იყოს „ი რ ო ა ლ“: „იროად საგონებელი“, ე. ი. „გმირად მისაჩნევი“. სწორედ ასეთი ფორმით არის ცნობილი ეს სიტყვა იოანე პეტრიწთან: „ვითარ სულები ღმერთთა და იროთაა“ (იოანე პეტრიწის შრომები, II, 165, 24).

სიტყვისაგან „იროა“ (իրადა) ვნებითი ბრუნვა შეიძლება იყოს მხოლოდ „ირო-აღ“. ამიტომ სრულიად ზედმეტია კ. კეკელიძის კონიექტურა: „ი რ ო ი კ ო ლ სა-გონებელი“ (კ. კეკელიძის გამოც., გვ. 73, 1).

ეს სახელი „იროიკოა“ ძველ ქართულ მწერლობაში იხმარება როგორც ზედსართავი სახელი: „გმირული“, „საგმირო“, კერძოდ სალექსო საზომის მიმართ, დაქტილური ჰეგზამეტრის აღსანიშნავად. ასე, მაგალითად, ეფრემ მცირე წერს პეტრე იბერის (ფს. დიონისე არეოპაგელის) შრომათა თარგმანის კომენტარებში: „და ესეცა ი რ ო ი კ ო ა ო რ მუჯღელი ჩუდმეტ მარტუალი“...

ამ ფუძისაგან ნაწარმოები სიტყვა სხვაც გვხვდება თამარის ისტორიკოსის თხზულებაში: 35,5—7: ხოლო სხუანი ზნენი: გამმარჯუებლობანი... რანილობანი და მკვრცხლ-მოქმედობანი და მკედრობანი მკედართანი, ი რ ო ე ლ ა დ საგონებლობანი... თუ რანი და რაოდენ იქმნეს, წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმენელთა (Мп).

„იროელად“ ზმნისზედაა და ნაწარმოებია ზედსართავისაგან „ი რ ო ე ლ ი“, ე. ი. „გმირული“. ისტორიკოსი ლაპარაკობს თამარის გამარჯვებებზე, მის მხედართა ისეთ საქმეებზე. რომლებიც „გმირულ მოქმედებებად არის ჩასათვლებელი“.

ეგ სიტყვა მხოლოდ Мп-შია (V-ში არაა), ისიც სხვა ფორმით: „ირიკლიდ“, ფორმა „იროელად“ ჩვენს კონიექტურას წარმოადგენს. ხოლო კ. კეკელიძეს თავის გამოცემაში ისევე „იროიკო“ აქვს ნახმარი („იროიკოდ საგონებელნი“, გვ. 80, 18). გასარკვევია, თუ რა უნდა წერებულყოფი დედანში: „იროელად“, თუ „იროიკოდ“. Мп-ის „ირიკლიდ“ თავისი „ლ“-ასით უფრო პირველს („იროელად“) უახლოვდება და, მაშასადამე, „კ“ უნდა წარმოადგენდეს „ე“-ს დამა-

⁶ «История и восхваление венценосцев», грузинский текст гегееел, предисловием и примечаниями снабдил действительный член Академии наук Грузинской ССР проф. К. Кекелидзе, Тб., 1954, გვ. 24.

⁷ ი ლ ი ა ა ბ ლ ა ძ ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1973, იბ. სიტყვების: ბ გ ე რ ა, და ბ გ ე რ ე ბ ა ს-ს განმარტება.

ხინჯებას. რომ ქართულში ყოფილა სიტყვა „იროელი“, ეს ჩანს საბას „ლექსიკონიდან“, სადაც დაწვრილებით არის ლაპარაკი „იროელ“-ზე, როგორც ნახევარ-ღმერთზე („ამისთვის იროელ უწოდეს, ვითარმედ კერძოდღმერთი“: ყიფშიძისა და შანიძის გამოცემა, გვ. 153)⁸.

პირველი კონიექტურა ს. ყაუხჩიშვილისა, იროელ-ის ნაცვლად იროად, ჩვენ პრინციპულად სწორად მიგვაჩნია. მაგრამ ვნებითი ბრუნვის ფორმა იროა (ირო) სიტყვიდან ძველ ქართულში მხოლოდ იროად კი არა მხოლოდ იროდ შეიძლება იყოს.

ამ კონიექტურის მართებულობას ადასტურებს S ხელნაწერი, სადაც ეს სიტყვა სწორედ იროდ ფორმით არის დადასტურებული. ასე რომ, S ხელნაწერმა ზედმეტი გახადა კონიექტურა და ტექსტიც სათანადოდ შესწორდა: „კაცი იროდ საგონებელი“.

რაც შეეხება მეორე კონიექტურას: ირიკლიდ→იროელი (ს. ყაუხჩიშვილი), ირიკლიდ→იროიკო (კ. კეკელიძე), აქ უფრო რთულადაა საქმე. ძალიან გაჭირდებოდა ირიკლიდ და იროელი ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ფორმად მიგვეჩნია. აქ, ვფიქრობთ, ს. ყაუხჩიშვილს მსგავსმა კონტექსტმა უფრო უკარნახა იროელი აღედგინა (იროდ საგონებელი||იროელად საგონებულობანი), ვიდრე ირიკლიდ სიტყვამ. ასევე მოიქცა კ. კეკელიძეც: პირველ კონტექსტში აღადგინა იროიკო და მეორე, მსგავს კონტექსტშიაც იგივე სიტყვა იგულისხმა.

S ნუსხაში ამ ადგილას იკითხება: „ირკლიდ საგონებლობანი“. თუ პირველ სიტყვაზეც ქარაგმას ვიგულისხმებთ და ქარაგმებს გავხსნით. წაიკითხათ: „ირაკლიდ საგონებლობანი“. ხომ არ შეიძლება ეს წაიკითხვა დედნისეულად მივიჩნიოთ, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ირაკლიდ ბერძნული მითოლოგიის გმირი ჰერაკლე (ერაკლე) იგულისხმება.

ეს არც ისე მოულოდნელი უნდა იყოს, რადგან, როგორც უკვე შესწავლილი და დადგენილია, „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორი ხშირად ზიზარტავს ბიბლიურ, მითოლოგიურ და ლიტერატურულ გმირებს შესადაარებლად⁹.

სხვა ნუსხების ირიკლიდ ფორმა შეიძლება ასე აიხსნას: ძველ ქართულ ხელნაწერებში ხშირია შემთხვევა, როდესაც ა-ს დაქარაგმებისას ქარაგმის ქვეშ იწერება: ირადკლიდ, შემდგომმა გადაწერმა, როგორც ჩანს, აი-დ წაიკითხა და არა ა-დ.

თუ ეს ყველაფერი სწორია, ტექსტი ასე გაიმართება: „...ირაკლიდ საგონებლობანი“... და კონიექტურა საჭირო აღარ იქნება.

8. ფრიად თუ ვითარ? ერთ-ერთ ბრძოლაში გამარჯვების სიხარული ასეა გადმოცემული „აზმანში“: „რა[ლ]ცამცა სახე[ლ] დაისახოდ[ა], თუ ვითარ მხიარულნი და მმადლობელნი ღმრჯისანი და ღმრთისაგან მის სახედ ჩენილისა პატრონისანი იშუებდნენ ფრიად მპოენელნი მამა ძისა და ძე მამისა, ძმა ძ[მ]ი-სა და თესი ნათესავისა, პატრონი ყმისა და ყმა პატრონისა“¹⁰.

S-ში ფრიად სიტყვის ნაცვლად იკითხება ვრ (= ვითარ), რაც მე მგონია, უფრო მართებულია. ასევე ვითარ იკითხება ამ ადგილას V-შიც.

⁸ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 042—043.

⁹ კ. კეკელიძე, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, როგორც ლიტერატურული წყარო, რუსთაველის კრებული, თბ., 1938.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 10 (ხაზი ჩვენია).

ავტორი კითხვას სვამს: რაგვარად, რანაირად გამოიხატებოდა, თუ როგორ მხიარულნი იყვნენ და იხარებდნენ და იქვე ამბობს: როგორც მამა შვილის, შვილი მამის, ძმა ძმის, ნათესავი ნათესავის, პატრონი ყმისა და ყმა პატრონის მპოვნელი. აქ კონტექსტით უფრო ვითარ არის მოსალოდნელი, ვიდრე ფრიად. გარდა ამისა ძმისა, იკითხება S-ში (ნაცვლად M-ის ძისა) და ეს უკვე კონიექტურა აღარ იქნება.

4. თავისა-მსხმელი, თავს-მსხმელი თუ თავისდა ამხმელი? ქრისტეს შესახებ „აზმანში“ ერთ ადგილას ვკითხულობთ: „ამისად შემდგომად, თავისა-მსხმელმან ცოდვათა და ცთომათა მედინისა ამის და ხრწნადისა სოფლისათამან, მიიღო სიკუდილიცა უკუდაემან“¹¹.

კ. კეკელიძე ხაზგასმულ სიტყვას ასე კითხულობს: თავს-მსხმელმან, M-შია თავის მსხმელმან. S-ში კი შესაბამის ადგილას (125r) იკითხება თავისდა ამხმელმან. ლექსიკონში სხვა ადგილზე მითითებით ს. ყაუხჩიშვილი განმარტავს „თავის-მსხმელი“ („რომელთაც თავს დაიტყვნენ“) 703¹².

იოანეს სახარებაში ქრისტეზე ნათქვამია: „აჰა, კრავი იგი ღმრთისაჲ, რომელმან აღიხუნეს (ან აიხუნეს) ცოდვანი სოფლისანი“ (1, 29). ცოდვათა აღხუმა ცოდვათა (თავის თავზე) აღებაა, კისრებაა. სწორედ იოანეს სახარების ამ ადგილის გამოძახილია „აზმანში“. ასე რომ, S-ის თავისდა ამხმელმან ცოდვათა საესებით მართებულია. ის, რაც ზმნურადაა გამოხატული სახარებაში, აქ მიმღობითაა წარმოდგენილი. მიმღობური კონსტრუქციები კი დამახასიათებელია „აზმანის“ სტილისათვის.

არც კ. კეკელიძისეული წაკითხვა თავს-მსხმელია გამოსარიცხავი. ერთ-ერთ ძველ ძეგლში ვკითხულობთ: „მან (ე. ი. ქრისტემ) ცოდვანი ჩუენნი თავს-ისხნა (ე. ი. თავს იღო) („ი. რომ. კურთხ. ისაკ და იაკობ“ 20, 12¹²). აქედან „აზმანისათვის“ დამახასიათებელი მიმღობური სტილით სწორედ „თავს-მსხმელი“ გვექნება. რაც შეეხება თავისა-მსხმელს ის, ვფიქრობ, უმართებულოდ უნდა ჩაითვალოს.

5. შყარბინიან თუ შეუყრებიან? მ. ძლუენნი თუ ძალნი? „აზმანში“ თამარის შესახებ ერთ ადგილას ვკითხულობთ: „და შეკრიბნიან შორის მისსა ძლუენნი გონებათანი და სულთანი, გრძნობათანი და ნერგოვენებათანი“¹³. შეკრიბნიან ს. ყაუხჩიშვილის კონიექტურაა, M-შია შეკრებიან, M-ში შეკრიბიან. კ. კეკელიძით კი — შეიკრებიან. ვფიქრობ, არც ერთი ამ წაკითხვათაგანი მართებული არ არის. ეს ე. წ. „ძლუენნი“ შორის მისსა (ე. ი. თამარში) არც თავისით იკრიბებიან და არც სხვები კრებენ თუ სხვათ შეუყრებიათ. უფრო მართებული უნდა იყოს S-ის წაკითხვა მცირე შესწორებით შეუკრებ[ი]ან, ე. ი. თამარს თავის თავში შეუყრებია.

ამ კონტექსტში სრულიად გაუგებარია სიტყვა ძლუენის ხმარება. ძლუენის ის მნიშვნელობები, რომლებიც ცნობილია ძველ ქართულში („შესაწირავი, მისართმეველი“¹⁴, ქრთამი“), აქ არ ესადაგება. უფრო მართებული ჩანს S-ის წაკით-

¹¹ იქვე, გვ. 23 (ხაზი ხეენია).

¹² ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები).

¹³ „ქართლას ცხოვრება“, II, გვ. 29.

¹⁴ ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები).

ხეა ძლ ნ ი (= ძალნი). ძლ ნ ი-დან ძ ლ უ ე ნ ი ს მიღება ნუსხური *ნ*-სა და *ნ*-ს გრაფიკული აღრევის ნიადაგზე ადგილი წარმოსადგენია: ძლ ნ ი → ძლ ნ ი.

ფეიქრობ, ეს ადგილი *S*-ის მიხედვით ასე უნდა გაიზარტოს: „და შ ე უ კ რ ე ბ [ი] ა ნ შორის მისსა ძ ა ლ ნ ი გონებათანი და სულთანნი, გრძნობათანი და ნერგოვნებათანი“.

7. ქორწინება თუ განქორწინება? „და მიეცა ობოლთა და ღონიერ ქურიეთა კელწიფობა განქორწინებად ობოლთა“ (*M*—627—628 გვ.).

მოაქვს რა ეს ადგილი მარიაპისეული „ქართლის ცხოვრებიდან“. კ. კეკელიძე წერს: „ეს უაზრო სიტყვები ვახტანგის კომისიას ასე გაუაზრებია: „და მისცა ობოლთა და ქურიეთა კმასაყოფელი მათი და ხელწიფობა განქორწინებად ობოლთა მათთა“ (ქართლ. ცხოვრ., I, 279). მაინცდამაინც ნათელი აზრი არც აქ არის მოცემული. ჭერ ერთი, გამეორება: „მისცა ობოლთა... და ობოლთა მათთა“. მეორე — „განქორწინებად ობოლთა“. თუ მარიაპისეულ ხელნაწერში გამოვადგებთ მეორეჯერ ხმარებულ სიტყვას „ობოლთა“, როგორც დი-ტოგრაფიულ შეცდომას, მივღებთ: თამარს „მიეცა ობოლთადა ღონე და კელ-მწიფებაჲ არ ა „გ ა ნ ქ ო რ წ ი ნ ე ბ ა დ“ (ქერიეს რაღა განქორწინება უნდა?) არამედ „ქორწინებად“, ესე იგი — ქერიეებს მიეცათ ქორწინების უფლება¹⁵. ამასთან დაკავშირებით 1945 წლის 14 სექტემბერს გაზეთ „ლიტერატურა და ხელოვნებაში“ (*N* 30) გამოქვეყნდა რუგოშელის შენიშვნა, სადაც ავტორი მართებულად მიუთითებდა. რომ ძველ ქართულში „განქორწინებას“ გათხოვების მნიშვნელობა აქვს და კონიექტურა საჭირო არ არის¹⁶.

მიუხედავად ამისა, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში გაზიარებულია კ. კეკელიძის კონიექტურა.

ამ ადგილას აუცილებლად უნდა აღდგეს წაკითხვა გ ა ნ ქ ო რ წ ი ნ ე ბ ა დ, როგორც ეს ყველა ნუსხაშია.

„აზმანში“ ბევრი ადგილი მართებულადაა შესწორებული ჩვენი ცნობილი მეცნიერების მიერ. მაგრამ ეს მაინც კონიექტურებად ითვლება, თუმცა კონიექტურები უმეტესად *V*-ს მონაცემებს ეყრდნობა. *S*-ის გათვალისწინება ხშირ შემთხვევაში ადასტურებს ამ შესწორებათა მართებულობას და ამდენად ისინი შეგვიძლია კონიექტურებად აღარ ჩათვალოთ.

ასე მაგალითად, *M* (616) *m* (415)-ში იკითხება: „შემოსილი პირად პირადითა ფერადითა ოქროანითა ბისონითა...“ გამოცემაში *V*-ს მიხედვით შესწორებულია: „ფესვედითა, ასევეა *S* (124r)-შიც. *M* (617) *m* (415): „შემვედრებელი ღთისა მაკურთხევე [ლ] ექმნა აბრამიანთა და ისაქისადმდე და ლ უ ე ნ ი ა ნ თ ა ი ა კ ო ბ ის ა დ მ დ ე“. გამოცემაში მიღებულია კ. კეკელიძის კონიექტურა: „ი ს ა კ ი ა ნ თ ა, ასევე (ი ს კ ნ თ ა) ი კ ი თ ხ ე ბ ა *S* (124r)-შიც. ასე რომ, კონიექტურად აღარ ჩაითვლება. *M* (625) *m* (221)-ში: „ჰკრეს სპერმურთა შუკთა ქოსთა და წინწილათა“, გამოცემაშია ბ უ კ თ ა, ასევეა და მართებულად *S*-ში. *M* (652) *m* (440)-ში: „მივიდეს მ ტ ე რ თ ა ზ ე ლ ა“. ს. ყაუხჩიშვილი ასწორებს: „მ ტ კ უ ა რ ს ა ზ ე ლ ა“, ასევეა *S* (135r)-ში, ე.ი. კონიექტურად აღარ ჩაითვლება. ერთი ადგილი *Mm*-ის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილმა თავის გამოცემაში ასე დაბეჭ-

¹⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, კ. კეკელიძის რედაქციით, გვ. 8—9. (ხაზი ჩვენია).

¹⁶ უნდა აღინიშნოს, რომ კ. კეკელიძეს თავისი გამოცემის საკუთარ ცალში, რომელიც ამჟამად მისი სახელობის კაბინეტშია დაცული, შენიშვნა განქორწინების თაობაზე ფანქართა ვალუხაშაეს (რუგოშელის შენიშვნის შემდეგ).

და: „პელ-ყო ქაიხოსროს მსგავსმან ჯელმწიფემან წყალობად და შეწყალებად, განცემად და მინებებად“. კ. კეკელიძემ ეს ადგილი ასე გამართა: „განცემად და მინიკებად“. ასევეა S (127r)-ში და, ვფიქრობთ, მართებულადაც.

მსგავსი მაგალითები მრავლადაა, რაც ადასტურებს S ნუსხის ღიდ მნიშვნელობას „ქართლის ცხოვრების“, კერძოდ „ისტორიათა და აზმათა“, ტექსტის დასადგენად.

Ц. В. КИКВИДЗЕ

К УСТАНОВЛЕНИЮ ТЕКСТА «ИСТОРИИ И ВОСХВАЛЕНИЯ ВЕНЦЕНОСЦЕВ»

Резюме

В статье в основном по данным вновь обнаруженного списка «Картлис цховреба» («Истории Грузии») 1697 года уточняются некоторые чтения текста «Истории и восхваления венценосцев» и подтверждается большое значение данного списка для установления критического текста этого памятника.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია

წარმოადგინა შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენმა კომისიამ

ლელა ალექსიძე

პეტრიწის კომენტარების 41-ე თავის წყაროებისთვის

1. პროკლეს თხზულების „კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნის“ 41-ე თავის კომენტარში იოანე პეტრიწი წერს:

„რამეთუ არა რომელსა უსხეულოთა გუარათასა შესახავს განსაზიდი ადგილისაჲ, ანუ სადაობაჲ, რამეთუ ყოველგან სწორად წარმომდგომი არს, და ერთსა ადგილსა შორის, ხოლო სხეულთა შორისი გუარი ადგილსა შორის იოცნების და ინიღებისცა. რამეთუ ამას ზედა განსქდა რწვალებაჲ არისტოტელის-გამოთაჲ და ძეულთა ღმრთისმეტყუელთაჲ, რამეთუ პლატონ და აღლაოფიმოს და ორფევს და ყოველნი ელეაით-გამონი, ვითარ ბრძენი ელეატი ქსენ[ოფან]ი, და სხუანი ყოველნი პითაღორომს-გამონი, ვითარ პარმენიდი და ზინონ, არა აღრევენ უსხეულოთა გუართა სხეულთა შორის, დაღათუ იყვნენ ციერთა ნაწილისანი“ (1).

ჩვენი სიტყვებით რომ გამოვთქვათ იგივე აზრი: უსხეულოთა გუარს, სხეულის მქონეთა საწინააღმდეგოდ, არ ახასიათებს ადვილზე მდებარეობა (სივრცეში განფენილობა). უსხეულოსა და სხეულის მქონეთ, არისტოტელეს მიმდევართაგან განსხვავებით, ერთმანეთისგან მიჯნავენ პლატონი, აგლაოფიმოსი, ორფევსი, ელეატები. ელეატი ქსენ[ოფან]ი, პითაგორელები, პარმენიდე და ძენონი.

ქვემოთ ჩვენ შევხებით: 1. წყაროს, რომლის საფუძველზეც პეტრიწი ამბობს, რომ ორფევსი, ისევე, როგორც პლატონი და პითაგორა, არა აღრევს „უსხეულოთა გუართა სხეულთა შორის“. 2. წყაროს, რომლის საფუძველზეც პეტრიწი ერთ ჭგუფში აერთიანებს პლატონს, პითაგორას, აგლაოფიმოსსა და ორფევსს.

2. ჭერ მოკლედ ზემოთ მოყვანილ ტექსტში დასახელებული დანარჩენი პირების შესახებ: ა) არისტოტელე. ბ) ელეატი ქსენ[ოფან]ი, პარმენიდე. ძენონი.

ა) არისტოტელე „მეტაფიზიკაში“ (991b, 1080a) აკრიტიკებს იდეების თეორიის მომხრეებს, კერძოდ პლატონს. არისტოტელეს აზრით, საგნისაგან მისი არსის განცალკევებით არსებობის დაშვება არ შეიძლება. იმავე თხზულებაში (985b, 987b, 989b—990a) არისტოტელე პითაგორელებსაც აკრიტიკებს, რადგან ისინი ბუნებისათვის არსსა და საწყისს ეძებენ არა გრძნობით აღსაქმელოში, არამედ რიცხვებში.

საინტერესოა, რომ იმ ფილოსოფოსთა შორის, ვინც უსხეულოს სხეულის მქონესაგან მიჯნავს, პეტრიწი არ ასახელებს სოკრატეს, მოუხედავად იმისა, რომ იდეების შესახებ პლატონის მოძღვრების უდიდესი ნაწილი სოკრატეს პირითაა გადმოცემული. მაგრამ საქმე ის არის, რომ არისტოტელეს აღნიშვნით, სოკრატემ თუმცა კი საფუძველი ჩაუყარა ზოგადის კერძოსაგან გამოყოფას, მაგრამ არ განაცალკევა ისინი, და სწორადაც მოიქცა (მეტაფიზიკა, 985b).

ბ) ელეატები — პარმენიდე და ძენონი პლატონის „პარმენიდეს“ პითაგორი მოქმედი პირები არიან. ელეატი ქსენ[ოფან]ი კი, ალბათ, არა ქსენოფანად,

არამედ ქსენად უნდა მივიჩნიოთ, ისე, როგორც ეს პეტრიწის ტექსტის ხელნაწერებში იკითხება, რაც გამოცემის სქოლიოებშია აღნიშნული (1). ქსენი (Ξένος) უნდა გავიგოთ როგორც საზოგადო სახელი („სტუმარი“, „უცხოელი“) და არა როგორც საკუთარი; ელვატი სტუმარი პლატონის „სოფისტეს“ მთავარი მოქმედი პირია.

პარმენიდე პლატონის „პარმენიდეში“ (134a—135e) და ელვატი სტუმარი „სოფისტეში“ (246b—249d) განიხილავენ მოძღვრებას, რომლის თანახმად იდეები ხილული საგნებისაგან განცალკევებით არსებობენ. ორივე ფილოსოფოსი, ერთი მხრივ, ამ შეხედულების დადებით მხარეს ითვალისწინებს, მეორე მხრივ კი, გარკვეული თვალსაზრისით მას აკრიტიკებს. რაც შეეხება პარმენიდეს მოძღვრების მიმდევარ ძენონს, პლატონის „პარმენიდეში“ იდეისა და სხეულის გამიჯვნის საკითხთან დაკავშირებით იგი ღუშს. პეტრიწის ნათქვამი ამ სამ ელვატზე („არა აღრევენ უსხეულოთა გუართა სხეულთა შორის“) პლატონის ორი ზემოხსენებული დიალოგის შედარებით თავისუფალი ინტერპრეტაციაა, რომლის ავტორი ან თვითონ პეტრიწია, ან კიდევ მას ხელო ჰქონდა უფრო პირდაპირი წყარო, რომელიც პლატონის კომენტატორთა თხზულებებშია მოსაძებნი.

3. პეტრიწის მიერ ორფევსის ხსენება იმ ფილოსოფოსთა კვერდით, რომლებიც „არა აღრევენ უსხეულოთა გუართა სხეულთა შორის“, ერთდროულად ბუნებრივიც არის და მოულოდნელიც. ბუნებრივი იმიტომაა, რომ ორფეული მოძღვრების არსი სულის უკვდავების, ხორცისაგან მისი დამოუკიდებლად არსებობისა და სხვა გვამში გარდასახლების რწმენაში მდკომარეობდა; რწმენაში, რომელსაც პლატონი და პითაგორელები იზიარებდნენ, ხოლო არისტოტელე აკრიტიკებდა. მოულოდნელი კი იმიტომაა, რომ მითაური მომღერალი ორფევსი, ანტიკურ ხანაში რელიგიური მოძღვრების, ორფიზმის ფუძემდებლად მიჩნეული, გაცილებით უფრო ნაკლებად იყო ფილოსოფოსი, ვიდრე პეტრიწის ზემოთ მოყვანილ ფრაგმენტში ხსენებული სხვა პირები (აგლაოფიმოსს არა ვგულისხმობთ, რადგან მის შესახებ სარწმუნოდ არაფერია ცნობილი). პოეზია (ძირითადად, თეოგონიები), რომელიც ორფევსს მიეწერება, ფილოსოფიურ შინაარსს არ შეიცავს, ხოლო ორფიზმის როგორც ფილოსოფიური ხასიათის მოძღვრების წარმოდგენის ცდა ანტიკურ ლიტერატურაში ნეოპლატონიკოსებამდე არ შეიძინევა.

ნეოპლატონიკოსებმა, განსაკუთრებით პროკლე (ხოლო ჩვენამდე მოღწეული ლიტერატურის ჩვენებით ორფევსის შესახებ ყველაზე მეტი მას დაუწერია), ორფეული მითების ფილოსოფიურად განმარტება და ორფიზმის პლატონურ ფილოსოფიასთან შეხამება სცადეს (2). თავად პლატონი ძველ მითებს აკრიტიკებდა, ორფევსსა და მის მიმდევრებს კი, ცოტა არ იყოს, ირონიით უყურებდა (ნადიმე, 179d; სახელმწიფო, 364e). პროკლე თვალს ხუჭავდა პლატონის ორფევსისა და ძველი მითებისადმი დამოკიდებულების უაზოფით მხარეზე. მისი აზრით, პლატონიცა და ორფევსიც თეოლოგიის საკანს იკვლევდნენ, და ერთმანეთისაგან მხოლოდ მსჯელობის ფორმით განსხვავდებოდნენ (3). პლატონსაც და ორფევსსაც პროკლე თეოლოგებს უწოდებდა, ისევე, როგორც პეტრიწი მათ „ძველთა ღმრთისმეტყუელთა“ რიგს მიაკუთვნებდა.

ის, რომ პროკლე ორფეული მითების ფილოსოფიურად განმარტებას ცდილობდა, და ისიც, რომ მას პლატონისა და ორფევსის შორის თანხმობის ჩვენება სურდა, გვაფიქრებინებდა, რომ წყარო პეტრიწის კომენტარების იმ აღ-

გილისათვის, სადაც ნათქვამია, რომ ორფევსი არა აღრევს „უსხეულოთა გუართა სხეულთა შორის“, და სადაც ორფევსი პლატონთან ერთადაა მოხსენიებული, პროკლეს თხზულებებში უნდა მოძებნილიყო.

მართლაც, ერთი ადგილი პლატონის „პარმენიდზე“ (130b) პროკლეს კომენტარებიდან ზუსტად შეესაბამება ორფევსის შესახებ პეტრიწის ვაჟონათქვამს. მოგვყავს ფრაგმენტის სიტყვასიტყვითი თარგმანი: „ღმერთებიც პლატონის მოსაზრებას დაემოწმენ, იღებენ უწოდეს გონიერ მიზეზებსა და თქვეს, რომ მათი მიხედვითსამყაროს ფორმა მიეცა. რაკი მსჯელობები(οὐρανῶν) გვარწმუნებენ ამ დებულებაში, და ბრძენიც ამ საკითხში შეთანხმებულან — პლატონი, პითაგორა, ორფევსი, და ღმერთებიც მათ აშკარად დაემოწმენ...“ (4).

4. ჩვენ ვნახეთ, რომ პეტრიწი ერთ ჯგუფში აერთიანებს ორფევსს, პლატონს, პითაგორასა და აგლაოფიმოსს. წყარო, რომელიც საფუძველს მისცემდა პეტრიწს ეს მოღვაწეები ერთმანეთთან დაეკავშირებინა, შეიძლებოდა ყოფილიყო ნაწყვეტი პროკლეს „პლატონური თეოლოგიიდან“ (1,6) და კომენტარებიდან პლატონის „ტიმაიოსზე“ (Proem. E), აგრეთვე იამბლიქოსის „პითაგორული ცხოვრებიდან“ (28).

„პლატონური თეოლოგიაში“ პროკლე წერს: „მთელი ბერძნული თეოლოგია ორფევსის მისტიკური მოძღვრების მემკვიდრეა. პირველად პითაგორამ ისწავლა აგლაოფიმოსისაგან ზიარება ღმერთებთან, შემდეგში კი პლატონმა პითაგორული და ორფიკული ნაწერებიდან მთელი ცოდნა შეითვისა“ (3).

ანალოგიურს წერს პროკლე პლატონის „ტიმაიოსზე“ კომენტარში. იგი იამბლიქოსს იმოწმებს და მის ნათქვამს გადმოგვცემს: „ტიმაიოსი პითაგორელი იყო, მიმდევარი პითაგორული საწყისებისა¹, რომლებიც ორფიკული მოძღვრებიდან მომდინარეობენ. რაც ორფევსმა საიდუმლო სიტყვებში მისტიკურად გადმოგვცა, პითაგორამ შეისწავლა, როცა თრაკიის ქალაქ ლიბეთრაში აგლაოფიმოსმა მისტერიებს აზიარა, ხოლო ღმერთების შესახებ სიბრძნე ორფევსმა დედისაგან, კალიოპესგან შეითვისა“ (5).

პეტრიწის წყარო რომ პროკლეს კომენტარსა და იამბლიქოსზე მეტად პროკლეს „პლატონური თეოლოგია“ უნდა იყოს, ამას მოწმობს: 1. პეტრიწი ერთმანეთთან უშუალო კავშირში ახსენებს პლატონს, პითაგორას, აგლაოფიმოსსა და ორფევსს, ისევე, როგორც პროკლე „პლატონური თეოლოგიაში“. „ტიმაიოსის“ კომენტარში კი პლატონის ადგილზე ტიმაიოსი დგას, თუმცა ეს არსებითი განსხვავება შეიძლება არ იყოს. რაც შეეხება იამბლიქოსს, იგი უშუალო კავშირს ამყარებს მხოლოდ პითაგორას, აგლაოფიმოსსა და ორფევსს შორის: ტექსტის საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთში, სადაც მოხსენიებულია ეს სამი მოღვაწე, პლატონი არ არის დასახელებული. 2. იამბლიქოსთან და, აქედან გამომდინარე, პლატონის „ტიმაიოსზე“ პროკლეს კომენტარებშიც აგლაოფიმოსი იკითხება, მაშინ როდესაც პროკლეს „პლატონური თეოლოგიაში“ სახელის ფორმა Ἄγλαοφῆμις (ბიზანტიური წაკითხვით აგლაოფიმოს) იგივეა, რასაც პეტრიწთან ვხვდებით.

ამრიგად, პროკლეს „კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნის“ 41-ე თავის კომენტარში პეტრიწი, ჩვენი ვარაუდით, იყენებს პროკლესავე სხვა თხზულებებს: კომენტარებს პლატონის „პარმენიდზე“ და „პლატონური თეოლოგიას“.

¹ ამის შემდეგ პროკლე თითქმის სიტყვასიტყვით იამბლიქოსს იმეორებს (4).

ლიტერატურა

1. ივანე პეტრიწის შრომები, ტ. II, თბ., 1937, გვ. 99—100.
2. С. А в е р и н ц е в, Неоплатонизм перед лицом платоновой критики мифопоэтического мышления, сб. «Платон и его эпоха», Москва, 1979.
3. Proclus Diadochus, Théologie Platonicienne, Paris, 1968.
4. О. К е р н, Orphicorum fragmenta, Berolini, 1922.
5. Proclus Diadochus, In Platonis Timaeum commentaria, III, Lipsiae, 1850.

Л. З. АЛЕКСИДЗЕ

ОБ ИСТОЧНИКАХ 41-ой ГЛАВЫ КОММЕНТАРИЕВ ИОАННА ПЕТРИЦИ

Резюме

В 41-ой главе комментариев Петрици к трактату Прокла «Первоосновы теологии» повествуется о разграничении бестелесных и телесных родов Платоном, Аглаофимом, Орфеем, элейцами и пифагорейцами. Источниками данного комментария, по мнению автора статьи, являются комментарии Прокла к диалогу Платона «Парменид» (130 в.) и его же «Платоническая теология» (1,6).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლასიკური
ფილოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა თ. ყაუხჩიშვილმა

კორნელი ზანელია

საკუთარ სახელთა გადმოცემისათვის ძველი ალთქმის ქართულ რედაქციებში

ბიბლიურ წიგნთა საკუთარი სახელების ქართულ რედაქციებში გადმოცემის საკითხი რთულია და მონოგრაფიულ შესწავლას მოითხოვს. მას ორმხრივი ინტერესი ახლავს: ლინგვისტური და ფილოლოგიური. დასმული საკითხის ლ ი ნ გ ვ ი ს ტ უ რ ი ა ს პ ე ქ ტ ი თ შესწავლას შეუძლია საყურადღებო მასალა გამოავლინოს შესაღარებელ ენათა ფონეტიკური სისტემის ძველი ვითარების დასადგენად, რომელიმე ბგერის ადრეული ბუნების გასარკვევად. ცხადია, ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ურთიერთშესაღარებელი ენების ბგერითი სისტემის სპეციფიკა, რადგან უცხოენოვანი ტექსტების შედარებით გამოვლენილი ბ გ ე რ ა თ ა ფ ა რ დ ო ბ ა ხშირად არ უდრის ბ გ ე რ ა თ ა ე ქ ე ვ ა ლ ე ნ ტ უ რ ო ბ ა ს. მაგალითად, ებრაული ძველი ალთქმის ბერძნულ თარგმანში (სექტუაგინტაში) რომ სისტემებზე ებრაულ შიშინა სპირანტს შ(š)-ს სისინა ს(s) გადმოსცემს (შდრ. ებრ. יִשְׁרָאֵל, ბერძნ. Ἰσραήλ), ეს სრულებით ა რ ნ ი შ ნ ა ე ს იმას, რომ თარგმნის დროისთვის (დაახლოებით ძვ. წ. III—II საუკ.) ებრაულ უკანანუნისმიერ შ(š)ს დაკარგული ჰქონდა შიშინა ბუნება და მისი არტიკულაცია ემთხვეოდა წინანუნისმიერ სისინა ს(s)-ს არტიკულაციას. უბრალოდ, ბერძნულს არ ჰქონდა საერთოდ შიშინა სპირანტი შ(š) და მის გადმოსაცემად იძულებული იყო მიემართა მასთან რამდენადმე ახლო მდგომი სისინა ს(s) სპირანტისათვის. სხვათა შორის ზემოდასახელებულ ქεჩაქაქ ფორმაში ბერძნულმა სრულებით ვერ შეძლო გადმოეცა ებრ. ფარინგალური ჟ(ç), რადგან მისი ფარდი ბგერა არ ჰქონდა (სხვა შემთხვევაში მას გადმოსცემს მიახლოებით, ყ-თი ან ხმოვნიანი სპირიტუს ასპერით თუ ლენეთი) ¹.

დღეს სადავო არაა, რომ ბიზანტიური ხანის ბერძნულის ბგერითი სისტემის შესასწავლად ბერძნულიდან მომდინარე ძეგლების ქართულ² თუ სომხურ³ თარგმანებში დაცულ საკუთარ სახელთა თუ ნასესხებ სიტყვათა ფორმებს სერიოზული ანგარიში ეწევა, ასევე ქართული მ-ს, ვ-ს და მ-ს ბგერითი ბუნების დასადგენად გათვალისწინებულია ბერძნული თ-ს, ხ-ს და ფ-ს რაობა⁴.

¹ მზ. შ ა ნ ი ძ ე, უკანანუნისმიერი სპირანტების არსებობის საკითხისათვის ძველ ებრაულ ენაში: საქ. მეცნ. აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 64—65.

² ს. ყ ა ე ხ ჩ ი შ ე ი ლ ი, გიორგი ამარტლის ბრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II, ტფ., 1926, გვ. 57. ნ. მ ა ხ ა რ ა ძ ე, ბიზანტიური ბერძნულის ფონეტიკის საკითხები, I, თბ., 1965, მისივე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, თბ., 1978.

³ A. Thumb, Die griechischen Lehnworten in Armenischen. Beiträge zur Geschichte der Koiné und der Mittelgriechischen: BZ IX, 1900, p. 389—452.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 18. მისივე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, გვ. 29. გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 36.

საკითხის ფილოლოგიური ასპექტით განხილვას შეუძლია მეტად მყარი მასალა გამოავლინოს თარგმანის პირველწყაროს დასადგენად. ასეთ შემთხვევაში საკუთარ სახელთა ფორმების შესწავლის გზით გამოვლენილი მასალა უდიდეს ისტორიულ მნიშვნელობას იძენს ხალხთა ადრეული ქულტურული კონტაქტების დასადგენად. უდავოა, რომ ბიბლიურ წიგნთა ქართულ რედაქციებზე ბერძნული წყაროს უდიდესი (წამლეკავი) გავლენის შემდეგ სუსტად, მაგრამ მინც კიდევ თუ შეიმჩნევა მათში აღმოსავლური (არაბერძნული) ტექსტობრივი ტრადიციის იკითხვისები, ეს უპირველესად სწორედ საკუთარ სახელთა ფორმებში ცნაურდება. ბიბლიის ძველ ქართულ რედაქციებში წარმოდგენილ საკუთარ სახელთა ორივე ასპექტით შესწავლა გადაუდებელი საქმეა. ამ მიმართულებით გაწეული შრომის შედეგიანობა ექვს არ უნდა იწვევდეს.

ამ საკითხის საფუძვლიანად შესწავლის უცილობელი წინაპირობაა ბიბლიურ წიგნთა ქართული რედაქციების სრული ბეჭდური კორპუსის არსებობა. მერმე ყველა ქართული რედაქციის მთლიანი, ურთობლივი მონაცემები უნდა შეუდარდეს პირველწყაროდ სავარაუდებელ უცხოენოვან ტექსტებს (ებრაულსას, სირიულსას, ბერძნულსას, სომხურსას). მაგრამ ძველი აღთქმის ქართული რედაქციების სრული კორპუსის გამოუცემლობა დასმული საკითხის შესწავლასაც აყოვნებს. ოღონდ თვით ასეთი სრული კორპუსის გამოცემისას არ შეიძლება გვერდი ავლონდ ერთ მეტად რთულ და პრაქტიკულად ძნელად მოსაგვარებელ საკითხს: როგორ დაიბეჭდოს საკუთარი სახელები, ისე, როგორც ხელნაწერებშია, თუ ისე, როგორც უნდა იყოს. საქმე ისაა, რომ საკუთარ სახელთა ფორმები ბიბლიის ქართულ რედაქციებში ხშირად ძალზე დაშორებულია უცხოენოვანი ტექსტების მიხედვით სავარაუდებელ ფორმებს, ზოგჯერ კი აშკარად შერყენილია.

ა. შანიძემ, რომელმაც კრიტიკულად გამოსცა ბიბლიურ წიგნთა შემცველი ძველი ქართული რედაქციები გარკვეული ხელნაწერების მიხედვით, პრინციპად მიიღო საკუთარ სახელთა გაუსწორებლობა. ბიბლიის განთქმული ოსურნი ხელნაწერის გამოცემის I ტომის I ნაკვეთის წინასიტყვაობაში ის წერს: „დიდი სიჭრელეა და ზოგჯერ დიდი შეცდომებიც საკუთარ სახელებში. მაგრამ მათი გასწორება, საზოგადოდ, ჩემს მიზანს არ შეადგენდა. მაგალითები: სოხალ (დაბ. 36, 20) და სახალ (დაბ. 36, 23), ბახემათ (დაბ. 36, 10) და ბახიმათ (დაბ. 36, 13), ბესეფონსა (გამ. 14, 2) და ბელსეფონსა (გამ. 14, 9)“⁵. თუ ვაკითხავთ, მინც რატომაც საკუთარ სახელთა მცდარი ფორმები გაუსწორებლად დატოვებული, ამის პასუხსაც იძლევა გამომცემელი: მცდარი ფორმების „სათანადოდ გასწორება სხვა ვერსიებთან შეჯერებისა და სხვა ხელნაწერების ტექსტის გათვალისწინების შემდეგ არის შესაძლებელი“⁷. აქედან ჩანს, რომ ა. შანიძე აუცილებლობის შემთხვევაში და გარკვეული პირობით პრინციპულად არ გამორიცხავს საკუთარ სახელებში შესწორების შეტანას. ეს კარგად ჩანს თვით გამოცემის კრიტიკული აპარატიდან, სადაც ჩატანილია ხელნაწერი-

⁵ J. Molitor, Die Eigennamen in der altgeorgischen Übersetzung der Evangelien und Apostelgeschichte und ihre textkritische Bedeutung, Bamberg, 1962, გვ. 3—22.

⁶ წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაყ. 1, დაბადებისაჲ. გამოსლეთაჲ, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1947, გ. VIII.

⁷ იქვე, გვ. VIII.

სეული მცდარი იკითხვისები. მაგალითად, გასწორებულია ასეთი ფორმები: ახტარონს (დაბ. 14, 5) — ახტარონს; სავხეხა (დაბ. 14, 17) — სავხეხა; გარადსა (დაბ. 16, 14) — ბარადსა; გერრას (დაბ. 20, 1) — გერარს; ფილოქ (დაბ. 21, 22) — ფიქოლ; ექონ (დაბ. 25, 4) — ენოქ, რამშსა (დაბ. 47, 11) — რამესშსა და სხვ.

მაგრამ ა. შანიძის მოწაფეთა მიერ გამოცემულ ტექსტებში სახელმძღვანელო პრინციპად დარჩა მაინც ხელნაწერისეული ჩვენების ხელუხლებლობა. ამას თავისი გამართლება აქვს: ერთი და იგივე ბიბლიური სახელი ქართულ რედაქციებში ნაირგვარადა წარმოდგენილი და არ არის გამორიცხული, რომ ასეთ ნაირგვარობას თუ ყოველთვის არა ხშირად სხვადასხვა უცხოენოვანი წყარო აპირობებდეს. თუ საკუთარ სახელთა კრელი ფორმების უ ნ ი ფ ო რ მ ა - ც ი ი ს გზას დავადგებოდით, ამით წავშლიდით ქართული რედაქციების განსხვავებული ტიპის უცხოენოვან წყაროებთან დამოკიდებულების კვალს, ფაქტიურად ძველი საქართველოს აღმოსავლეთის სხვადასხვა ხალხთან კულტურული კავშირების კვალს. ამიტომაც ბიბლიურ წიგნთა ქართულ რედაქციებში საკუთარ სახელთა ფორმებისთვის ხელუხლებლობის შანიძისეული პრინციპი ობიექტური გარემოებით იყო ნაკარნახევი, როცა არ იყო ბიბლიური ხელნაწერები გამოცემული, როცა არ იყო ქართულ რედაქციათა რაობა და გენეზისი დადგენილი, როცა ამ პრობლემით ძალიან ცოტა იყო დაინტერესებული. დღეს კი ბიბლიურ წიგნთა ქართულ რედაქციების კვლევის დონემ საგრძნობლად აიწია. თუ ნახევარი ან ერთი საუკუნის წინ ბიბლიურ წიგნთა ქართულ რედაქციებზე და მათ მიმართებაზე უცხოენოვან წყაროებთან ძალიან ბუნდოვანი და ზედაპირული წარმოდგენა ჰქონდათ (რაც უხეიროდ გამოცემული ტექსტის რამდენიმე მუხლის თუ თავის პონაცემებს ემყარებოდა), დღეს მოგვეპოვება საფუძვლიანი შრომები ცალკეულ ბიბლიურ წიგნებზე: ოთხთავზე, ეპისტოლეებზე, მოსეს ხუთწიგნეულზე, ფსალმუნზე, მეფეთა წიგნებზე, წინასწარმეტყველთა წიგნებზე, ძველი აღთქმა აპოკრიფულ თხზულებებზე. ბიბლიურ წიგნთა თარგმნის ისტორიის შესწავლით დაინტერესებულ მკვლევართა ჯგუფი გაიზარდა, დაზუსტდა შესაძარბებელ წყაროთა წრე, მკრთალად გამოჩნდა კონტურები ქართული რედაქციების განსხვავებულ უცხოენოვან წყაროებთან რთული დამოკიდებულებისა. თითქოს ყველა პირობაა, რომ განხორციელდეს დიდად დაყოვნებული ეროვნული მნიშვნელობის საქმე — ქართულ ბიბლიურ წიგნთა სრულყოფილი გამოცემა. ამ დროს კვლავ მწვავედ დგება საკითხი: რა ვუყოთ საკუთარ სახელებს: ხელუხლებლად დარჩეს თუ შერყენილი ფორმა გასწორდეს. ხოლო თუ გასწორდება, რისი, რომელი წყაროს მიხედვით? თუ გვეცოდინებოდა პირველი წყარო, ალბათ, პირველი წყაროს მიხედვით გასწორდებოდა, მაგრამ სირთულე იმაშია, რომ არც ერთი ქართული რედაქცია არაა პირვანდელი სახით უცვლელად მოღწეული, ყველა მათგანს ეტყობა გადაკეთება. ერთი რამ უდავოა: ბიბლიურ წიგნთა პირვანდელი თარგმანები, რა წარმომავლობისაც უნდა იყვნენ ისინი, მოგვიანებით კოდიფიკაციას განიცდიან მხოლოდ ბერძენული წყაროს კვალბაზე, რაც გასაგებია ისტორიული გარემოს გათვალისწინებით. ეს ფაქტი ბერძენულ წყაროს სხვებთან შედარებით ერთგვარ უპირატესობას ანიჭებს ქართული რედაქციების ტექსტის დადგენის საქმეში. მაგრამ სანამ ასეთ თავსატეხი საკითხების თაობაზე ერთიანი პრინციპი დადგინდებოდეს, უნდა გაირკვეს საკუთარ სახელთა გადმოცემაში არსებული შეც-

დომეზის რაობა, რაგვარობა, ე. ი. დაჭვუფდეს შეცდომათა ტიპები და მერმე დადგინდეს, კონკრეტულად რა სახის, რატოპის შეცდომები შეიძლება გასწორდეს და რა სახისა არა. ცხადია, საბოლოო რეკომენდაციების შემუშავება სათანადო დაწესებულებათა საქმიანი წარმომადგენლობის კომპეტენციას შეადგენს. ჩვენი წერილის მიზანია, აჩვენოს იმის საჭიროება, რომ დროა ბიბლიურ წიგნთა ქართული რედაქციების გამოცემის თაობაზე არსებობდეს გარკვეული ერთიანი სავალდებულო წესები, მათ შორის საკუთარ სახელთა დაბეჭდვის საკითხშიც.

ერთი აშკარაა: საკუთარი სახელები გამოცემაშიც ნაირგვარადვე დარჩება, თუ ამ ნაირგვარობას განსაზღვრავენ სხვადასხვა ტიპის უცხოენოვანი წყაროები. ასეთი ფორმებია: იოვანე და იოჰანე, აბრაამ და აბრაჰამ, სიმონ/სუმონ და სუმეონ, ზაბულონ და ზაბილონ, თადეოზ და თადეოს, კაფერნაუმ, კაფარნაომ და კაფერნაომ, აპრონ და არონ... ცხადია, ასეთი ფორმები სამწერლო ენიის ისტორიის კუთვნილებაა და უცეკლად დარჩებთან ტექსტში, რადგან მიანიშნებენ განსხვავებული (ბერძნული და სირიულ-სომხური) ლიტერატურულ-ტექსტობრივი ტრადიციის ფორმათა არსებობას ქართულ თარგმანში. კერძოდ, აღმოსავლური ტექსტობრივი ტრადიციისა ჩანან ჰაენანი, ვინიანი (ინტერვოკალურ პოზიციაში), ასევე შინიანი ფორმები (ინქუშ, I მეფ. 28, 1—2P, შაროელი, III მეფ. 2, 5P, ბეთშანი, I მეფ. 31, 10—12P, თარში, ეს. 60. 9P...).

ასევე ხელუხლებლად დარჩება სხვადასხვა ქრონოლოგიური დონის ფორმები, როცა, ვთქვათ, ნაირგვარადაა გადმოცემული ბერძნული ბგერები: აი-აი/ე; ე-ე/ე; ა-ა-უ/ვ/ი და ა. შ. ფურემ/ფურაიმ (ი. 11,55); ისმაელ/ისმაილ (დაბ. 17, 26; 16, 11S); ლეზიელი/ლუზიელი/ლიზიელი, (ეზეკ. 38,5).

ცხადია, არ გასწორდება ფონეტიკური პროცესის შედეგად, სახეცვლილი ფორმები, ვთქვათ, ბგერათა შენაცვლების შემთხვევები: ანბაკუენ-ამბაკუმ (ამბ. 1, 1P) Ἀββαχισμ; მალიქოს/მალიქოზ (ი. 18, 10); ლეზეოს/ლეზეოზ (მ. 10, 13); ევმანუელ/ენმანუელ (←ევმანუელ, მ. 1, 23) Ἐμμανουήλ); დისიმილაციის შემთხვევები: ლეფთალემ (გამ. 1, 4, მსაჯ. 7, 23 P) ← ნეფთალემ Νεφθαλὲμ; ნიჩქაჟი, ბეთბაგე (მ. 21, 1, ლ. 19, 29) ← ბეთფაგე, Βηθφαγή, ნიქრაჟტ; გერალ-ელ (დაბ. 26, 8—20 A)←გერარ-ელ Γεραράς; ყიჩიყაყი; მეტათეზისის შემთხვევები: ფალოქ (დაბ. 21, 22 A)←ფოქოლ Φ:χάλ, ყიყაყი; ექონ (დაბ. 25, 4 A)←ენოქ, Ἐνωχ, სნიღ; ბეთორ (II შჯ. 10,6 P)←ბეროთ Βηροθ რერიქს; აბინერეზ, (მსაჯ. 6, 34 P)←აბიუნერ აβუნერ, არჩიყჩი; სორომონ (ეს. 7, 9 P)←სომორონ (A) Σωμάρων, სომიკოქს.

სადავო არ უნდა იყოს, რომ ზემოდასახელებული შემთხვევები და მათი ტიპის სხვა ფორმებიც სამწერლო ენიის ისტორიის ამსახველი ფაქტებია და მათი გასწორება მძიმე შეცდომა იქნებოდა.

მაგრამ ხშირად ბიბლიურ და ლექციონარების ქართულ ხელნაწერებში საკუთარი სახელები ისეა შერყვნლი, რომ გამოცნობა ჳირს, ან არც შეიძლება გამოცნობა რეალურად საგულვებელი სიტყვისა. სანამ ასეთ ფორმებს დავასახელებდეთ, უნდა აღვნიშნოთ: საკუთარ სახელთა შერყვნილი ფორმები საგრძნობლად მეტი ძველი აღთქმის ქართულ რედაქციებში, ვიდრე ახალი აღთქმისაში. ეს იმიტომ, რომ ახალი აღთქმის ქართული თარგმანის ტექსტი საუკუნეების განმავლობაში არა ერთჯერად უდარებიან ბერძნულ წყაროს-

თან, როგორც საეკლესიო პრაქტიკაში დღენიადაც სახმარი წიგნი. მაგრამ ძველი აღთქმის ქართულ თარგმანს უფრო ნაკლებად ეტყობა მაკოდიფიცირებული მუშაობის კვალი და ამიტომაცაა მასში ქარზად საკუთარ სახელთა შერყვნილი ფორმები, სხვა სახის ნონსენსები და ასევე არათუნიფიცირებული ბიბლიოლოგიური ტერმინოლოგია.

გადაწერის პროცესში, როცა უცხოენოვან წყაროსთან შეჯერება არ ხდებოდა, ყველაზე მეტად მახინჯდებოდა საკუთარი სახელები, რადგან საზოგადო შეინაარსის უქონლობის გამო გადაწერით უჭირდათ მათი გაცნობიერება, უჭირდათ იმიტომაც, რომ შორეული ჰურთისტანის ტომონიშები და ანთროპონიშები მათთვის სრულებით უცხო სამყაროს წარმოდგენდა. საეკლე არ უნდა იყოს: ჩვენ რომ ძველი აღთქმის წიგნების პირველმთარგმნელთა ავტოგრაფული ნუსხები შემოგვჩვენოდა, საკუთარ სახელთა აშკარად მცდარი ფორმების რაოდენობა მინიმალური იქნებოდა.

ტექსტოლოგიისათვის არაა უცნობი მცდარი ფორმების გაჩენის მიზეზები. ჩვენც ამ მიზეზების კვალობაზე გამოვეყოფთ საკუთარი სახელების მცდარ ფორმათა რამდენიმე ტიპს (ძირითადად პარიზული ლექციონარისა და ოშკური ბიბლიის⁸ მასალების მიხედვით). მაგრამ აშკარად უნდა ითქვას, რომ ყოველთვის შესაძლებელი როდია შეცდომის მიზეზის დადგენა. ეს მაშინ, როცა ხელნაწერში დადასტურებულ ფორმასა და რეალურად საგულეებელ ფორმას შორის არც ერთი ასობგერა არაა საერთო. აი მრავალთაგან რამდენიმე მაგალითი: ცნობილი ბიბლიური პერსონაჟის — ნოვეს ერთ-ერთი ძის — ქამის შეილება პარიზულ ლექციონარში დასახელებული არაა: იქუს და იმს, ტრემფოს და ნანტი (დაბ. 10,6). აქ რეალურად რა ფორმებია საგულეებელი, ამას მიახლოებით მაინც გადმოსცემს მცხეთური ბიბლიის ხელნაწერი (S—51); ხუს, და მესრაიმ, ფულ და ქანან⁹. საგონებელში ჩავარდნილ მკითხველს შეიძლება უნებურად აღმოხდეს: საეკრეღნი არიან, უფალო, საქმენი შენნი! რადგან არათუ ძნელი, არამედ საერთოდ შეუძლებელია პარიზულ და მცხეთურ ხელნაწერთა იკითხვისებს შორის რაიმე საერთო იპოვოს კაცმა. პარიზულ ლექციონარში ისეა დამახინჯებული საკუთარი სახელების ფორმები, რომ ვერავინ ამოიცნობს მათში რეალურად საგულეებელ ფორმებს, არც ერთ უცხოენოვან ტექსტში არაა მათი ოდნავ მსგავსი რამ. ებრაულში: *khuš*, *mīšraim*, *fuṭ*, *khanān*; სირიულში: *khuš*, *mešrīm*, *futh*, *khanān*; ბერძნულში: *Χουσ*, *Μεσραϊμ*, *φουτ*, *Χαναν*; სომხურში: *խուშ*, *მხსრაიმ*. *ფი'ი*, *ქანან* მამასადამე, პარიზული ხელნაწერის ზემოდასახელებულ ფორმებს უცხოენოვანი წყაროები არ განსაზღვრავენ (დასახელებული უცხოენოვანი ტექსტების რაიმე დღეისთვის უცნობი, განსხვავებული ტიპის არსებობაზე ფიქრი მოღწეული წყაროებისადმი ზედმეტი სეკსისი იქნებოდა). აშკარაა, შეცდომები გადაწერის პროცესშია დაშვებული (და არა თარგმნისას): ოთხივე მცდარი ფორმა მიღებული ჩანს ასოთა კლება-მატებითა და ერთი სიტყვის ნაწილის მეორე სიტყვასთან მექანიკური შეერთების გზით:

1. იქუს ფორმას ი დაშმატებია წინა სიტყვის ბოლოკიდური ი-ს გამეორებით. ხოლო უ-ინო ქუს ზუსტად გადმოსცემს ბერძნ. *Χουσ*-ს (მცხეთური ხელნაწერის *ხუს*-იც ბერძნული წყაროს გვიანდელი გამოთქმას ემყარება: *Χ → ქ → ხ*), მაგ-

⁸ საკუთარ სახელთა მცდარ ფორმებზე მსჯელობისას ოშკური (A) ხელნაწერის მონაცემები არსებითად მოგვყავს ა. შანიძის გამოცემის კრიტიკული აპარატთან.

ლიტერების მნიშვნელობანი: A — ბიბლიის ათონური ხელნაწერი, J — ბიბლიის იერუსალიმური ხელნაწერი, S — ბიბლიის მცხეთური ხელნაწერი, M — ჰაქარისეული ბიბლიის თბილისური გამოცემა, P — ქართული ლექციონარის პარიზული ხელნაწერი.

რამ თავიდან აქცე აღმოსავლური ტექსტობრივი ტრადიციის ქუშ უნდა ყოფილიყო, როგორც ესა მომდევნო მე-7, მე-8 მუხლებში.

2. იმჟს-ს ი დაჰმატებია I სახელის ანალოგიით და მოჰკლებია ტრემ მარცვალი (მნსტრემ→[ი][ც(ს)], რადგან ეს ტრემ მომდევნო სახელისათვის მიუკუთვნებიათ (ფოს→ტრემ+ფოს), ე. ი. თავიდან უნდა ყოფილიყო მესტრემ (-მესტრემ), რომელიც ემთხვევა სომხ. *მხատრემ*-ს. ქართულსა და სომხურ ფორმებში ზედმეტი ჩანს ტ. თუ ეს მექანიკურად მიმატებული არაა, შეიძლება ის გადმოსცემდეს სიმკვეთრეს სირიული ემფატიკური თანხმოვნისას, ე. წ. სადე-სი (ჟ-სი), რომლის ებრაული ფარდია ე. წ. ცადე (ც ბგერა).

3. ტრემფოს ფორმაში, როგორც აღვნიშნეთ, ტრემ მარცვალი წინა სიტყვიდანაა წამოღებული, ხოლო ფოს სახეცვლილი ფუძე უნდა იყოს. უ-ს ო-ით შეცვლა გასაგებია, მაგრამ დ-ს ადგილზე ს-ს არსებობა გაუგებარია.

4. ნანტი. შეუძლებელია ამ ფორმაში ქანაან ამოეკითხოთ. ალბათ. ნუსხა, საიდანაც გადაწერა ხდებოდა, ამ ადგილზე დაზიანებული ან გადაღებული იყო. ამიტომ უნდა იყოს თითქოს ქა მარცვალი გამოტოვებული: ქანაან→ნაან/ნან, რომელსაც შემდგომ შეცდომით ტი მარცვალი დაჰმატებია: ნან→ნან+ტი.

ჩვენ სრულებით არ ვფიქრობთ, რომ ზემოდასახელებული ფორმებიც და მახინჯების ყველა მიზეზი გამოვავლინეთ. მაგრამ ის აშკარაა, რომ ტექსტის შერყვნა გადაწერის პროცესს უკავშირდება და არა თარგმნისას. ცხადია, რთულია ასეთი ფორმების გასწორება, რადგან მეთოდოლოგიურად ძნელი გასამართლებელი იქნება თარგმანის გენეზისის დაუდგენლად რომელიმე უცხოენოვანი წყაროს კვალობაზე ვასწოროთ საკუთარი სახელის ფორმა, მაგრამ უფრო ძნელია ტექსტოლოგ-ფილოლოგი შეურიგდეს იმ აზრს, რომ ასეთ წარმოუდგენლად გაუგებრობამდე შერყვნილი ფორმები ხელუხლებლად მიაწოდოს მკითხველ საზოგადოებას.

ერთ ტიპურ მაგალიტს დავასახელებთ კიდევ: „დაბადებამი“ ნათქვამია, რომ ასურმა აღაშენა ქალაქები: „ნინევე, რუბუთი და სამოსნწ შორის ნინევეს ქალაქსა“ (დბ. 10, 12 P). რა ქალაქია ეს სამოსნწ? ამის მსგავსს ვერც ერთ ბიბლიურ საცნობარო წიგნში ვერ იპოვის კაცი, ვერ იპოვის, რადგან ასეთი რამ არ არსებობს. უცხოენოვან წყაროებშია: ებრ. *resen*, სირ. *resen*, ბერძ. *Δαση*, სომხ. *դասնաս*. ჩანს, ბერძნულში შეცდომაა: ებრაული რ [ר] გრაფიკული მსგავსების გამო წაკითხულია დ [ד] -დ, მაშასადამე, ქართულში მოსალოდნელი იყო, გვექონოდა არა სამოსნწ, არამედ ან დასე (ბერძნული წყაროს მიხედვით), ან რესენ (ებრაულ-სირიული წყაროების მიხედვით). ჩანს, ტექსტი საოცრად შერყვნილია და არც ჩანს შერყვნის მიზეზი. შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ, რომ თავიდან იყო არა: და სამოსნწ, არამედ: დასე მესონ (შეიძლება ბერძნული წინდებული *μασων* „შორის“ საკუთარი სახელის ნაწილად ყოფილიყო მიჩნეული. ქართულ თარგმანში „შორის“ თანდებულიც გვაქვს, მაგრამ დაშვებულ ვარაუდს ეს არ გამოირიცხავს, რადგან ცნობილია საძნელო ადგილების მრჩობლი გადმოღება, შდრ. ბერძნული *Σεμόλιε* გიორგი მთაწმიდლის რედაქციაში ერთდროულად ორგვარადაა გადმოღებული: დ მ რ თ ი ს მ ო ყ უ ა რ ე ო თ ე ო ფ ი ლ ე (ლ. 1, 3). მერმე, „და“ კავშირის გამორჩენის შემდეგ, „დასე მესონ“-ის „და“ გაუაზრებიათ კავშირად. დარჩენილი *ს ე მ ე ს ო ნ მცდარი ეტიმოლოგიზაციით ან უბრალოდ მექანიკურად დანიშნულენების ტიპის სახელისთვის მიუშვავსებიათ: *სემესონ→სამოსნწ.

ვფიქრობთ, ასეთი ფორმების ხელუხლებლად და უკომენტაროდ, აპარატში უშენიშვნოდ გაშვება ძნელად გასამართლებელი იქნება.

ახლა აღვნიშნავთ საკუთარი სახელების მცდარ ფორმათა რამდენიმე ტიპს.

1. გადამწერი ქართულ თარგმანში ნახშიარი მისთვის უცნობი ებრაული საკუთარი სახელის გრაფიკულ სახეს მცდარად აღიქვამს (არაზუსტად კითხულობს ან იმახსოვრებს) და მას აცნობიერებს ქართულ საზოგადო სახელად. ასეთი შემთხვევები არცთუ იშვიათია.

1. A-შია: ქალაქი (ეს. 10,9) მოსალოდნელი იყო: ქალანე, შდრ. ბერძნ. *Χαλάνης*, სომხ. *քաղանէ*, ებრ. *khalnē* (რუს. Халне).

2. A-შია: მეფისანი (ეს. 19, 13), მოსალოდნელი იყო: მეფისანი, შდრ. ბერძნ. *Μεμφασ*, სომხ. *մեմփասաց*, ებრ. *nef* (რუს. Мемфисские).

3. P-შია: აღაშენა ნინევე და რუბუთი ქალაქი (დაბ. 10, 11), შდრ. აღაშენა ნინევი და ქალაქი რომოთი და ხალანი S. ჩვენთვის აქ საინტერესოა არა ის, რომ ერთისა და იმავე ქალაქის სახელი ხან რუბუთი და ხან რომოთი-ა (ამას დიდ სხვაობად არ ვთვლით, რადგან ო-სა და უ-ს გრაფიკული, ან ბავისმიერ ბ-სა და მ-ს მონაცვლეობა საესებთი გასაგებია), არამედ ის, რომ P-ის გადამწერს შეგნებულად გამოუტოვებია წინადადებაში ნახშიარი მესამე ქალაქის სახელწოდება ქალაქი, რადგან ის საზოგადო მნიშვნელობის „ქალაქ“ სიტყვად გაუგია. ცხადია, თავიდან იქნებოდა: ნინევე და რუბუთი ქალაქი და ქალაქი, ე. ი. გამოტოვებული სახელი, ბერძნული წყაროს შესაბამისი ქალაქი უნდა ყოფილიყო. შდრ. ბერძნ. *Χαλὰχ*, სომხ. *քաղახ* (ქალან), ებრ. *kālāh* (რუს. Калах):

აღსანიშნავია, რომ სხვაგან ქალდეაც ქალაქად არის გააზრებული. A-შია: მკვდრთა ქალაქისათა (იერ. 51, 24). უნდა იყოს: ქალდეასათა (ასეცაა J-ში), შდრ. ბერძნ. *Χαλδαίαις*, სომხ. *քաղդხասուցნ*, ებრ. *khasdim* (რუს. Халдеи). მამასადავ, სამი საკუთარი სახელი (ქალანე, ქალაქ, ქალდეა) გადამწერთ მცდარად აღუქვამთ, როგორც საზოგადო ქალაქ სიტყვა.

4. P-შია: მიქუბადმდე (დაბ. 14, 15), მოსალოდნელი იყო: მიქობადმდე. მაგრამ საკ. სახელი ქობა გაგებულია საზოგადო ქუბ სიტყვად. შდრ. ბერძ. *Χοβὰ*, სომხ. *քորաղ*, ებრ. *hōbā* (რუს. до Хобн). აღსანიშნავია, რომ ა. შანიძეს A-ს იკითხვისი „ქუბადმდე“ გაუსწორებია „ქობალადმდე“ ფორმით, ალბათ, სომხ. ქობალ (*քորաღ*) ფორმის გათვალისწინებით.

5. P-შია: რომელ იყენეს ხავს ქალაქისანი (დაბ. 14, 5), მოსალოდნელი იყო: ხავს, რადგან აქ ლაპარაკია ხავს ქალაქზე (A-შია: ხავს შინა ქალაქსა), შდრ. ბერძნ. *ἐν Σαυῆ κηρίαις*, სომხ. *ի շաւէ քաղաքին*, ებრ. *b'Save', k'riathim* (რუს. в Шаве-Кириафим). თავიდან კი უნდა ყოფილიყო ბერძნული წყაროს შესაბამისი „სავს“ (ე. ი. ეტას, უ-ს გადმოცემად ო უნდა ეხმარათ).

6. P-შია. დაბად კერძო (მსაჯ. 7,23), მოსალოდნელი იყო: ტაბათ კერძო (S-შია: ტაბუთად კერძო), შდრ. ბერძნ. *Ταβὰθ*, სომხ. *տաբაթ*, ებრ. *tabāth* (რუს. Табаф). შერყვნა, ალბათ, ასე წარიმართა: ტაბათ → ტაბად → დაბად. რეგრესული ასიმილაცია ნაკლებ საფიქრებელია, უფრო მცდარ ეტიმოლოგიზაციას უნდა ჰქონდეს ადგილი.

7. J-შია: გზასა ზედა (იერ. 47,5), მოსალოდნელი იყო: გზასა ზედა. შდრ. ბერძნ. *ἐπὶ Γαζῶν*, სომხ. *ի վերայ գազայ*, ებრ. *gāzā* (რუს. Газа).

8. P-შია: სიმეწამულს სამოსლისა მისისაჲ ბოხონით (ეს. 63,1), მოსალოდნელი იყო: ბოხონით (ასეცაა M-ში). კონტექსტი მაცოფრებული იყო. აქ საუბარია ბოხორ-ში დამხადებულ მეწამულს ამოსელზე, მაგრამ გადამწერს ის გაუ-

აზრებია, როგორც ბისონ-ისგან დამზადებული (ბერძნ. Βύσσος „თხელი ტილო“). შდრ. ბერძ. Βύσσος, სომხ. բուսոր, ებრ. בִּיסּוֹר (რუს. Висор).

II. გადამწერი საერთოდ უცნობი საკუთარი სახელის გრაფიკულ სახეს მცდარად აღიქვამს (არაზუსტად კითხულობს ან იმახსოვრებს) და მას აცნობიერებს მისთვის უფრო ცნობილ საკუთარ სახელად.

1. გეოგრაფიულ ბეთელ სახელს გადამწერი ხშირად აღიქვამს უფრო ცნობილ ბეთლემ სახელად. ასეთი აღრევის შემთხვევები ხშირია A-ში (მსაჯ. 20, 18; 20, 31; 21,2; 21, 19...), P-შიც (მსაჯ. 2, 1; IV მეფ. 2,2; 2,3...) დსახელებულ ადგილებში იკითხება: ბერძნ. Βεθλήλ, სომხ. բեթլէլ, ებრ. beth-²el (რუს. Ветхил). აღსანიშნავია, რომ ძველი აღთქმის ებრაულ-რუსული პარალელური ტექსტების 1877 წ. ვენურ გამოცემაში Ветхил არის, მაგრამ რუსული თარგმანის 1968 წლის მოსკოვურ გამოცემაში Ветхил-იც არის (მსაჯ. 20, 31; 21, 19) და ებრაული სახელის ეტიმოლოგიური თარგმანიც—дом Божий (მსაჯ. 20, 18; 21,2).

2. P-შია: ისუხ, ძესა ნავსა (III მეფ. 19, 16), მოსალოდნელი იყო: იუხ, ძესა ნამესისსა, შდრ. იუხს, ძე ამესისსა M, ბერძნ. Ἰὺν υἱὸν Ναμεσσί..., სომხ. լէու, որդին ამեսისს, ებრ. ihū ben-pameši (რუს. Инуи, сын Намессина).

3. იუ, რომელიც ზემოთ (III. მეფ. 19, 16) ისუ-დ იქნა გაგებული, P-ში მომდევნო მუხლში იუდა-დ არის გადაქცეული: მოკლას იგი იუდა, და, რომელი განერეს მახვლსა იუდახსა, მოკლას იგი ელისე (III, მეფ. 19, 17). შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პირველად იუ-ს (შდრ. Ἰὺς, լէու, Иудей) „და“ კავშირი შეუერთდა (იუ და→იუდა), მერმე კვლავ „გაუჩინეს“ და კავშირი, ხოლო უკვე იუდა-დ ქცეული ფორმა მეორეჯერაც განმეორდა ფრაზაში.

4. P-შია: იესთერ (III. მეფ. 2,5). მოსალოდნელი იყო: იეთერ, შდრ. ბერძნ. Ἰεθέρ, სომხ. լէթեր, ებრ. iether (რუს. Исфет). საეკვო არ უნდა იყოს, რომ იესთერ ფორმაში ს ჩამატებულია ესთერ სახელის ანალოგიით (ასოციაციით).

5. P-შია: გალილეა-დ (ის. ნაე. 22,9), მოსალოდნელი იყო: გალაად-დ (მიმართ. ბრუნვის ფორმა), შდრ. ბერძნ. Γαλαად, სომხ. դադաად, ებრ. gal'ad (რუს. Галаад).

6. P-შია: ძე იოსიანისი (მსაჯ. 8, 13), მოსალოდნელი იყო: ძე იოანისი (ასეც არის S-ში), შდრ. ბერძნ. υἱὸς Ἰωάν, სომხ. որդի յովասու, ებრ. ben-iohān- (რუს. сын Иоаса).

7. A-ში ხშირად არის ნინევე-ელი (იობ. 2, 11; 11, 1, 20.1) თითქოს მოსალოდნელი მინევე-ელის ნაცულად (შდრ. მინელი M). მოსალოდნელი მინეველ ფორმა ა. შანიძეს აქვს აღდგენილი თავის გამოცემაში, შდრ. ბერძნ. Μιναιος, სომხ. մինեցույ, ებრ. pa'amāthe (რუს. паамитянин), როგორც ჩანს, გასწორებისას გათვალისწინებულია ბერძნულ და სომხურ წყაროთა ჩვენებანი (ებრაული ტექსტის ჩვენებით, გასწორება არ იყო აუცილებელი).

8. A-შია: ვაჭირო არაბიელსა (ეს. 29, 2). მოსალოდნელი იყო: არიელსა, შდრ. ბერძნ. Ἀραήλ, სომხ. արիէլ, ებრ. ʾariʾel (რუს. Ариил).

III. გადამწერი უცნობი საკუთარი სახელის გრაფიკულ სახეს მცდარად აღიქვამს მსგავსი მოხაზულობის ასოების ერთმანეთში აღრევის გამო და საერთოდ გაუცნობიერებელი რჩება ფორმა.

1. P-შია: უზამაოს (დაბ. 28, 19). მოსალოდნელი იყო: ულამაოს ან უკეთ: ულამლუ (შდრ. A-ს: ულუშაუშ), ბერძნ. Οὐλάμαος, სომხ. ուլամաուս, ებრ. ʾulam

ლუ (რუს. Луз). თავი რომ დაეწინებოთ ქართული და უცხოენოვან შესატყვისობათა ხმოვნებს შორის სხვაობას მიზეზების დადგენას, ერთი მაინც უეჭველია: პირველ მარცვალში ლ უნდა იყოს და არა ზ, და ამ ასოთა მრგლოვანი დაწერა იღობაა შეცდომის მიზეზი: ზ წაკითხულია ზ-დ.

2. A-შია: ლუკამ (დაბ. 36, 27) უნდა იყოს: ზუკამ, რადგან ბერძნულ წყაროზე ჩანს დამოკიდებული: შდრ. ბერძნ. Ζουκᾶμ, სომხ. ჟოკან, ებრ. זִכְרִיָּא (რუს. Заваим). აქაც შეცდომის მიზეზია ზ-ს წაკითხვა ზ-დ.

3. A-შია: გოზომ (დაბ. 36, 23), მოსალოდნელი იყო: გოლომ ან გოლამ. შდრ. ბერძნ. Γωλᾶμ, სომხ. გოლომ, ებრ. גֹּזֶלֶם (რუს. Агван), თავი რომ დაეწინებოთ ქართულ და უცხოენოვან წყაროთა ფორმებში ხმოვანთა განსხვავებულობას, ერთი მაინც უეჭველია: ფუძეში ლ უნდა იყოს და არა ზ, ე. ი. შეცდომის მიზეზია: ზ-ს წაკითხვა ზ-დ.

4. A-შია: ელონია (იერ. 35.3). მოსალოდნელი იყო: იეზონია. შდრ. ბერძნ. Ἰεζωνία, სომხ. յէզոնիա, ებრ. jazanijā. (რუს. Иазания). ცხადია, ზ წაკითხულია ზ-დ.

5. A-შია: გაბალონისასა (ეს. 28, 21), მოსალოდნელი იყო გაბალონისასა ან გაბალონისასა (ა. შანიძე ასეც ასწორებს ტექსტს), შდრ. ბერძნ. Γαβαλόν. სომხ. გაბალონ, ებრ. gabalon, სირ. gabalon (რუს. Гавалон). შეცდომის მიზეზი უნდა იყოს ზ→ზ (შდრ. სომხ. გაბალონ) და არა ზ→ზ, რადგან უცხოენოვან წყაროებში ჰ-ს ფარდი არ მოიპოვება, ებრ. ז(ז) და სირ. ܙ(ܙ) სომხურსა და ქართულში ჰ-თი არ გადმოდის ჩვეულებრივ. ძველ ქართულშიც ეს ფუძე ჰ-ს გარეშეა (ის. ნაე. 10, 10; 10, 12 P, S-ში: ის. ნაე. 9, 3, 9, 17—27, 10, 1—2...). ზ და ზ-ს გრაფიკული აღრევა სხვაგანაც, ქვემოდასახელებულ მაგალითშიც უნდა გვქონდეს.

6. P-შია: ელეზარ (დაბ. 15, 2), მოსალოდნელი იყო: ელეზარ ან ელეზერ (ასეცა A-ში), შდრ. ბერძნ. Ἐλεζάρ, სომხ. ლეზარ, ებრ. Eli'ezer. (რუს. Елиезер). უეჭველია, რომ ფუძეში ვ-ს მაგიერ ლ უნდა იყოს, მაგრამ ხმოვნებით P გვერდით უდგას სომხურსა და სირიულ ფორმებს, შდრ. ლეზარ, სირ. Eli'azar, ქართ. ელეზარ←*ელიზარ (მრგლოვანი ႁ აღრეულია ႁ-ში). A-ს ელეზერ ფორმა კი ზუსტად გადმოსცემს ბერძნულ Ἐλεζάρ-ს.

7. A-შია: სინელნი (დაბ. 15, 19), მოსალოდნელი იყო: კენელნი ან კენელნი. შდრ. ბერძნ. Κηνελνις, სომხ. სინელი, ებრ. ʾeth-haqēne (რუს. Кенеев). შეცდომის მიზეზი ჩანს მრგლოვანი s-სა და ს-ს აღრევა (s→ს).

8. P-შია: გერათელთა (დაბ. 20, 1). მოსალოდნელი იყო: გერათელთა (←გერარელთა), შდრ. ბერძნ. Γερατᾶν, სომხ. გერარე, ებრ. gerār (რუს. Герарский). აღრეულია ნუსხური თ და თ. შდრ. სწორი ფორმები: მეფემან გერათელთამან (დაბ. 26, 8), გერათელთანი (დაბ. 26, 20).

IV. გადამწერი მდარად აღიქვამს უ ც ნ ო ბ ს ა კ უ თ ა რ სახელს, ა კ ლ ე ბ ს მას თავიკლურ ასოს ან მარცვალს წინა სიტყვის მსგავსი ასოებით დაბოლოების გამო, ე. ი. ო რ ჯ ე რ დ ა ს ა წ ე რ ი, ერთი და იგივე ასოები (წ ი ნ ა ს ი ტყვის და ბ ო ლ ო ე ბ ი ს ა და მ ო მ ლ ე ე ნ ო ს ი ტყვის და ს ა წ ყ ი ს ი ს ა) ე რ თ ხ ე ლ იწერება. ამ დროს უფრო საკუთარი სახელი კარგავს დასაწყის ასოებს, ან საერთოდ ცუდად დამახსოვრებული სიტყვა იწერება ასოს (ასოების) დაკლებით.

1. P-შია: ყოველმან ასერმან (მსაჯ. 7, 23). მოსალოდნელი იყო: ყოველმან მანასემან (-მანასემან, შდრ. S-ის: ყოველისგან მანასესა), ბერძნ. ἄπα πάντες

Manasseh, სომხ. *յամანსյան մանասէ*, ებრ. *v'men bäl-manasseh* (რუს...Манасина). ცხადია, „მანასესმან“ ფორმას „მან“ დააკლდა, ხოლო მოსალოდნელი „ასესმან“ ვააზრიანდა „ასერმან“ სიტყვად, რადგან წინადადებაში იქვე გეოგრაფიული სახელი ახერც არის ნახმარი.

2. P-შია: ჩრდილოეთ კერძო მისა ბორცუთაგან **ამორსთ** ლელესა შინა (მსაჯ. 7, 1), მოსალოდნელი იყო: ბორცუთაგან **გამორსთ**... (შდრ. S-ის: *გ ა ბ თ ა ნ ი ს ა ველსა*), მაგრამ „გა“, დააკლდა, რაც წინა სიტყვის დაბოლოების „გან“-ის დაწერამ განაპირობა. სხვა საქმეა, რომ **გამორე** საგრძნობლად დაშორებულია უცხოენოვანი ტექსტების იკითხვისებს: ბერძნ. *ἄπαθ Γαβριήλ*! ... სომხ. *ի գաբա-აթამ იუ* *ի ჩიქაქ ანაქ* ებრ. *m'gabē'ath hamoreh* (რუს. *у холма Морé*).

3. P-შია: მკედრნი მისნი (ეს. 10, 31). მოსალოდნელი იყო: მკედრნი **გიმიმისნი** ან **გიმირისნი**, შდრ. *Γίμμιρ*, სომხ. *ի գիმი,* ებრ. *gebim* (რუს. Гемим). ჩანს, გიმიმ საკუთარი სახელისაგან მ-ს მეტი არაფერი დარჩენილა, რადგან „გიმი“ გამოუტოვებით დაზიანებული დედნის არასწორად წაკითხვის ან წაკითხულის არასწორად დამახსოვრების გამო. ანალოგიური ვითარებაა ქვემოდასახელებულ შემთხვევაშიც.

4. A-შია: **თვსთანი** (ეს. 22, 8). მოსალოდნელი იყო: **დავითისთანი** შდრ. ბერძნ. *Δαυδ*, სომხ. *դավիթ*, ებრ. *dāvid* (რუს. Давид). ჩანს, სიტყვის დაწერაში გამორჩათ „დავი“ (არასწორად წაკითხვის ან დამახსოვრების გამო) და დარჩენილი *თისთანი ვააზრიანდა, როგორც **თვსთანი**.

შეიძლება სიტყვის *შ უ ა ნ ა წ ი ლ ი დ ა ნ ა ც* იყოს მარცვლი გამოტოვებული.

5. P-შია: **გაოს შინა** (ის. ნავ. 10, 10), მოსალოდნელი იყო: **გაბაონს შინა**. შდრ. ბერძნ. *Γαβαόν*, სომხ. *գաբաონ*, ებრ. *gaba'on*, (რუს. Габанон). ცხადია „ბა“ მარცვლი გამორჩენილია გადაწერისას.

V. გადამწერი მცდარად აღიქვამს (არასწორად კითხულობს ან იმახსოვრებს) უცნობი საკუთარი სახელის ფორმას, მას მექანიკურად აკლებს ან უმატებს ასოს. ასეთი შემთხვევები ხშირია, ამიტომ დავასახელებთ ორიოდ მაგალითს: **ქნანისა** (=ქანანისა), (დაბ. 16, 2A), **აბმელიქი** (=აბიმელიქი); (დაბ. 26, 9A), **მაქა** (=მაქმა) (ეს. 12, 28), **გოდლია** (=გოდოლია) (იერ. 38, 1P), **ასაორონი** (=სარონი), (ეს. 39, 9P), **ფართურა** (=ფათურა) (რიცხ. 22, 5P)...

ცხადია, ხელნაწერებში საკუთარ სახელთა შერყვნის სხვა სახის შემთხვევებიცაა, მაგრამ მათი დასახელების გარეშეც ერთი რამ ამკარაა: ძველი ალთქმის რედაქციების შემცველ ქართულ ხელნაწერებში **გ ა დ ა მ წ ე ო თ ა** (და არა მთარგმნელთა) უყურადღებობით საკუთარ სახელთა საგრძნობი ნაწილი დამახინჯებულია. ძველი ალთქმის ქართულ რედაქციათა სრული კორპუსის გამოცემისას საჭიროა გასწორდეს საკუთარ სახელთა ისეთი შერყვნილი ფორმები, რომელთაც რაიმე მნიშვნელობა არა აქვთ ქართული ტექსტისა და საერთოდ სამწერლო ენის ისტორიისათვის და ტექსტში ან კრიტიკულ აპარატში უნდა აღინიშნოს სავარაუდებელი სწორი ფორმები. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში აქნება შესაძლებელი, რომ ძველი ალთქმის წიგნთა ქართული რედაქციების სრული კორპუსის გამოცემის შემდეგ სწორად შედგეს ამ ტექსტზე საცნობარო წიგნები — სიმფონიები და საკუთარ სახელთა ლექსიკონი.

K. D. DANELIA

О ПЕРЕДАЧЕ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН В ДРЕВНЕГРУЗИНСКИХ РЕДАКЦИЯХ ВЕТХОГО ЗАВЕТА

Резюме

Сопоставление форм собственных имен грузинских редакций ветхозаветных книг и предполагаемых иноязычных первоисточников дает интересный материал как для установления сущности звуковой системы сравниваемых языков, так и для изучения генезиса грузинского перевода.

В работе проанализировано несколько десятков собственных имен грузинского перевода библейских книг, форма которых явно искажена и их исправление необходимо при издании полного корпуса грузинских редакций ветхозаветных книг. Также указано, что без исправления остаются те формы, которые имеют значение для изучения истории текста или грузинского литературного языка. Таковы: 1. формы, происходящие из разных иноязычных источников (abraham/abraam); 2. формы разных хронологических уровней (ismael/ismail, swimon/simon); 3. формы, являющиеся результатом фонетических процессов — ассимиляции, диссимиляции, метатезиса (lebeos/lebeoz, nefthalem/lefthalem, somoron/soromon).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული
ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოსმა ა. შანიძემ

М. М. ГЛОНТИ

БИСКАЙСКИЕ НАЗВАНИЯ ДНЕЙ НЕДЕЛИ

(несколько общих замечаний)

1. В баскском ареале, как известно, имеются две существенно различные терминологические системы или парадигмы для дней недели: парадигма всего восточного ареала, включая Гипускоа, и парадигма бискайского¹. Самой существенной и тоже хорошо известной чертой этой второй парадигмы является ее особая близость к латино-романской септимальной системе, которая видна уже из прямых заимствований для субботы и воскресенья (см. ниже).

Легко заметить, что бискайская парадигма делится на две существенно различные части:

<i>ilen</i>	понедельник	<i>bariaku</i>	пятница
<i>martitzen</i>	вторник	<i>zaratu</i>	суббота
<i>eguazten</i>	среда	<i>domeka</i>	воскресенье
<i>eguen</i>	четверг		

На возможность выделить первые четыре слева термина по их общему окончанию *-en* уже обращалось внимание². Одновременно один из обративших на это внимание авторов: Х. Горостиага отмечал, что это общее *-en* может быть в данном случае окончанием баскского родительного падежа (посессивности): ср. *aita-g-en* *liburua* «отца книга», и что, если это так, то мы имеем структурную аналогию в испанском, где в *lunes, martes, miércoles, jueves, viernes* (от понедельника по пятницу) окончание *-es* считается обобщенным продолжением латинского родительного падежа на *-is*, ср.: лат. (*dies*) *Martis* «вторник» от *Mars*; (*dies*) *Jovis* «четверг» от *Jos*; (*dies*) *Veneris* «пятница» от *Venus*, а затем также (*dies*) *Lunae* «понедельник» вместо (*dies*) *Lunae* от *Luna*, (*dies*) *Mercurii* «среда» вместо (*dies*) *Mercurii* от *Mercurius*³.

То же окончание *-en* баскского посессивного падежа Х. Горостиага усматривал, однако, не только в *ilen, martitzen, eguen*, но и в *eguazten* «среда»⁴ (см. у нас среди левых четырех терминов), что абсолютно противоречит и, вместе с тем, опровергает общепринятое значение *eguazten*, как *egui* «день», *azten* «последний» (ср. биск. *egun* «день», *azten* «последний»), которое, как показывает семантико-морфологическая структура этого термина, предельно ясно, просто и даже бесспорно и от которого нет никаких оснований отказываться.

В восточно-баскском ареале среда носит название *aste-azken*, где при любом толковании первого компонента *aste* второй компонент равен восточно-баскскому же *azken* «последний» (ср. биск. *azten* «последний» в составе того же биск. *egui-azten*, которое мы только что обсуждали). Это значит, что

биск. *egu-azten* представляет собой просто диалектный вариант от вост. баск. *aste-azken*, и именно такой вариант, где первый компонент разный (хотя, видимо, и синонимичный), а второй одинаков и имеет легко объяснимое небольшое различие в одном звуке.

Само *aste-azken* в восточной парадигме баскской недели вместе с наименованиями понедельника и вторника на почве общего элемента *aste* (который существует только в этих трех названиях дней недели), создает известную тройку терминов (см. ниже). Если мы сравним эту тройку с единственным ее бискайским коррелятом

?		<i>aste-len</i>	понедельник
?		<i>aste-arte</i>	вторник
<i>egu-azten</i>	среда	<i>aste-azken</i>	среда.

то нам трудно будет отказаться от мысли, что биск. *egu-azten* само является единственным остатком от такой бывшей тройки терминов, которая аналогична показанной нами справа, т. е., иначе говоря, что перед нами в неполном виде следующая бывшая микросистема терминов (в двух ее диалектных вариантах):

биск.		вост.-баск.
<i>+egu-len</i>	как	<i>aste-len</i>
<i>+egu-arte</i>	как	<i>aste-arte</i>
<i>egu-azten</i>	как	<i>aste-azken</i>

(Одновременно с нами такая реконструкция предлагается в подготавливаемой печатной работе Ю. В. Зыцарем; возможно, что она предлагалась и ранее).

Из этого следует, что, возможно, неделя из трех дней существовала некогда не только у восточных басков (т. е. деление времени тройками, как это обычно выводится из наличия приведенной справа тройки терминов)⁵, но и у бискайцев (реконструкт слева).

Итак, *-en* родительного падежа (возможного) имеют в бискайском только три термина (понедельника, вторника и четверга). Все они приходятся на «левую» часть бискайской недели от понедельника до четверга (см. первую схему). Но это как раз та ее часть, для которой реконструируется бывшая бискайская трехдневная неделя с соответствующей тройкой терминов — неделя исконная в силу уже ее аналогии с восточно-баскской. Таким образом, перед нами в нашей левой части оказываются два разных типа терминов, относящихся к разным историческим этапам бискайской недели: один на *egu-* (*egu-azten*, *egu-en*, *egu-bakoitz*, а также *+egu-len*, *+egu-arte*), несомненно старый, другой с окончанием *-en* (*il-en*, *martitz-en*, и здесь опять появляется *egu-en*⁶), очевидно, более поздний. И этот второй тип, конечно, связан уже с латино-романским этапом бискайской недели⁷, что заставляет вновь вспомнить о теории Горостиага (родительного падежа) или же допускать какое-то иное решение, но тоже идущее в направлении латинского влияния.

(Мысль о латинском влиянии, таким образом, получает свое подтверждение на фоне чисто внутренних реконструкций. Кстати, если именно четыре левых дня оказались в бискайском оформленными отлично от трех правых, то это можно объяснить опять-таки только внешним фактором, т. е.

тем, что на правые три дня — *bariaku, zapatu, domeka* — должно было приходиться наибольшее или особое влияние христианства; какое-то историческое расслоение сразу можно предвидеть, следовательно, и в собственно романской, или, лучше сказать, христианско-романской части бискайской недели и ее терминов (напр., латинское и христианско-романское, где в виде реликта бытует собственно баскское), и притом предвидеть, исходя еще только из формальной группировки последних).

Недавно крупнейший басколог Л. Мичелена предложил как раз иное предположительное решение для терминов типа *ilen*. тоже идущее в направлении латинского влияния⁸. Это решение состоит в том, что элемент *-en* в данных терминах представляет собой просто остаток баскского слова *egun* «день», которым прямо переводилось лат. *dies* латинских терминов типа *Lupaes dies*, как при этом переводился. т. е. калькировался и весь состав этих терминов.

Является ли эта теория более приемлемой. имеет ли она преимущества? Мы считаем, что да — по следующим причинам.

1. Баскскому исследователю удалось найти такие формы, которые показывают, что в *eguen* второй компонент *-en* восходит к более полному слову и скорее всего к слову *egun*: это форма *egu-un* в Мунгия (*Mungia*) и *egu-au* в Алаве, в районе Сигонтия и Нафаррате⁹, ср. также точно такую же форму *egu-au*, отмечаемую Л. Мичелена в словаре Ландуччи (1562)¹⁰; *egu-en*, *egu-un* и *egu-au* вполне могут восходить, таким образом, к ⁺*egu-egun*, откуда после падения второго интервокального (*g*), ⁺*egu-eu* и т. п. Незачем говорить, что *eguiun* и *egui^{au}* уже невозможно вывести из формы родительного падежа *eguen*.

2. В восточной части баскского ареала, хотя и в одном только слове *ortz-egun* «четверг» также имеем элемент *egun*, притом на втором месте композита; тут надо учесть и то, что этот термин также является очевидной калькой с латинского (с лат. *Jovis dies*). Баск. *or(t)z* «небо», «гром» равняется древнегерманскому богу бури, грома, молнии (X. Каро Бароха) и соответствует громовержцу Юпитеру.

3. Наличие большого числа прямых калек с латинского вполне понятно в составе бискайской парадигмы, поскольку мы имеем здесь и три прямых заимствования, а также указание на кальки в первом компоненте типа *il* «луна» слова *ilen* и др.

4. Латинская семидневная неделя была вообще образцом для калькирования во всем европейском ареале, и она в принципе вполне могла стать таким образцом в его маленькой баскской части.

5. Как мы увидим, баск. *martitzen* «вторник» представляет собой такую кальку с латинского, где прямо сохранен не только первый компонент, но даже и его родительный падеж, через который в латинском оригинале шло согласование с *dies* и который, очевидно, сохранился здесь при прямой замене этого *dies* через баск. *egun* (>*-en*); сама форма латинского родительного падежа как будто подсказывает, таким образом, что на месте *-en* в *martitzen* исторически должно было стоять эксплицитное *egun*, а за ним (в латинском оригинале) *dies*.

Если калькирование баскского термина типа *martitzen*, а вместе с ним и *ilen*, *egun* производилось с оригиналов, где *dies* стояло на втором месте, то это заставляет вспомнить прежде всего о французских терминах от понедельника до субботы (*lundi, mardi, mercredi, jeudi, vendredi*), а также итальянских от понедельника по пятницу (*lunedì, martedì, mercoledì, giovedì, venerdì*), сохраняющих в виде компонента *-di* память о народно-латинском типе (*Lunae dies*) с *dies* на втором месте. Да и сам Л. Мичелена в данной связи акцентирует внимание именно на этой стороне.

Более того, любопытные отзвуки именно латинского языкового мира Франции (т. е. древней Галлии) и Италии известны и в слове (тоже бискайском) *domeka*, которое, таким образом, также как-то «подстраивается» сюда (на что обращает наше внимание Ш. Кинтана). В самом деле биск. *domeka* «воскресенье», восходящее к лат. *dominica*, букв. «Господний» (день) сходно с галло-романскими и итало-романскими формами уже по их грамматическому роду (франц. *dimanche* и ит. *doménica* женского рода и восходят к форме женского рода этого слова в самой латыни, т. е. к форме *dominica*, а не к *dominicus* мужского рода, как исп. *domingo*): если бы биск. *domeka* восходило к лат. *dominicus* м. рода, а не к *dominica* женского, то оно имело бы форму **domeku* или **domekuia* с артиклем, а не *domeka*. Кроме того, биск. *domeka* заставляет вспомнить о галльской и итальянской латыни и своим (е), поскольку в испанском мы имеем на месте данного звука (i), тогда как франц. *dimanche* и ит. *doménica* восходят к лат. *dominica* не непосредственно, а через этап **doménica*, как и бискайское слово (лат. **domenica* дало в баскском **domeika*, т. к. интервокальный (n) в баскском и гасконском, как правило, падал, а форма **domeika* утратила (i), т. к. оно оказалось в знании).

Имеет значение, конечно, и то, что «галльский акцент» ощущается в данном случае в таком баскском слове, которое входит именно в парадигму недели (а сами его колебания в форме, отражающей грамматический род, восходят в конечном счете к наличию обоих — женского и мужского — грамматических родов у латинского слова *dies*, которое давало поэтому *dies dominica*, как и *dies dominicus*, а также оба этих варианта с *dies* на втором месте).

II. Если объединить указанную реконструкцию Л. Мичелена с нашей предыдущей, то мы получаем следующую картину: на фоне исконного типа **egu-len*, **egu-arte*, *egu-azten* имеет место калькирование с помощью слова *egun* (в его свободном употреблении) с латинских оригиналов типа *Lunae dies*, *Martis dies*, *Jovis dies*, в результате чего возникают термины противоположной структуры со словом *egun* на втором месте: **il-egun* (>*il-en*), **martitz-egun* (>*martitz-en*), **egu-egun* (>*egu-en*). Для ясности то же самое можно себе представить так:

На фоне	Кальки	С оригинала
1. <i>*egu-len</i>	<i>*il-egun</i>	< <i>Lunae dies</i>
2. <i>*egu-arte</i>	<i>*martitz-egun</i>	< <i>Martis dies</i>
3. <i>egu-azten</i>	- - -	< <i>Mercurii dies</i>
4. ?	<i>*egu-egun</i>	< <i>Jovis dies</i>

Из левого ряда реликтивно выживает *eguazten* «среда» и добавляется название четвертого дня во втором столбце, приходя либо, так сказать, на пустое место, либо на место неизвестного нам бывшего дня с неизвестным названием.

Структура баскского языка, в котором прилагательные постпозируются (всегда), а определяющий компонент композитов чаще всего препозирован (по крайней мере, в современном языке), никак не может препятствовать допускаемому калькированию и смене одной терминологической парадигмы другой. Со стороны структуры перед нами в общем вполне реальная возможность.

III. Для истории самого баскского языка и особенно для внешней истории его носителей очень важно по возможности точно установить, действительно ли для калькирования терминов недели бискайцам служил латинский оригинал типа *Lunae dies*, и если да, то не возник ли он под влиянием какой-либо региональной разновидности народно-латинской речи. Вот несколько наблюдений или соображений.

Если ориентироваться на преобладающий в современном баскском языке тип композитов (*mendi-buru* «горы вершина», *egiotza-egun* «день смерти»), то можно сказать, что с помощью этого типа такие кальки, как *ilen* < *+il-egun* «луны день» могли быть получены не обязательно с оригинала *Lunae dies*, но и с оригинала *dies Lunae*; ведь при господстве указанного типа композитов гораздо труднее с любого оригинала сплечь ряд таких калек, как *+egun-il*, *+egun-martitz* и т. д., чем ряд *+il-egun* и т. д. Но это означает, что прототипом для рассматриваемых бискайских калек не обязательно было лат. *Lunae dies*, могло быть и *dies Lunae*.

В слове *martitzen*, в его части, отражающей латинский родительный падеж, как уже говорилось выше, заключено, правда, противоположное указание, которое важно потому, что проще всего за этим словом с его составом *+mart-itz-egun* видеть лат. *Mart-is-dies*, да и формант *-is* легче мог, видимо, сохраниться в баскской копии в том случае, если он был воспринят в состав именно такого латинского оригинала, ибо в нем он точно соответствует по месту в структуре термина баскскому композитному маркеру посессивности и т. д. (*aíta-g-en liburu* или *etxe-ko-jauna* или *mendi-Ø-buru*) и, значит, в таком оригинале его легче понять и сохранить. Однако и все это не является решающим. Во-первых, нельзя исключать, что *martitz* было воспринято как именительный падеж. Во-вторых, если это не так, то *-is* как формант родительного падежа мог быть принят и в состав *dies Mart-is*, а затем воспроизведен в структуре иного типа *mart-itz-egun*. Здесь все возможно и все недостаточно доказательно. И, на наш взгляд, едва ли можно принять только одно, что в основе калек типа *+il-egun* может лежать просто *Lunae* или *Lunis* с подразумеваемым, но неявным *dies*.

Тем не менее, аргумент простоты и вероятности остается все же, конечно, на стороне типа *Lunae dies* как возможного оригинала.

Такой тип, как уже говорилось, считается характерным для итальянской и галльской латыни — судя хотя бы по современным итальянским и французским названиям дней недели. Однако думать о каком-либо влиянии галльской латыни на бискайцев, так сказать, через голову латинского

населения Южной Галлии (см. ниже) нет смысла. Кроме того, вот что писал по поводу латинских названий дней недели в романских языках один из крупнейших романистов нашего века Эдуард Бурсье: «Аналогичными словами в народном языке были названия дней недели: *Lunae dies* «день Луны» понедельник, *Martis dies* «день Марса» — вторник и т. д. (ср. ит. *lunedì, martedì*, франц. *lundi, mardi*). Однако в латинскую эпоху все эти слова еще не представляли собой устойчивых словообразований; так, в южной и северо-восточной Галлии порядок членов сочетания был обратный: пров. *diluns, dimartz*, и еще у Фруассара *devenres = dies Veneris* «день Венеры» — пятница и т. д.; в Иберии же, а также на востоке и отчасти в северной Италии определяемое вообще отпало: исп. *lunes, martes*, рум. *luni, marti*, пенец. *lûni, márti*»¹¹. (выделено нами — М. Г.).

Как видим, даже в самой Галлии наряду с так называемым «галльским» типом *Lunae dies* существовал, таким образом, другой: *dies Lunae*; в зоне ближайшей с севера к багкам, преобладал именно этот второй тип, а не «галльский». Падение *dies* могло иметь место только в ограниченной какой-либо зоне (ср. о Сев. Италии) и, очевидно, наоборот, где-нибудь в Иберии могли быть небольшие зоны сосуществования обоих типов. И все это раскрывает достаточно прихотливую картину в масштабе как всей Романии, так и ее частей; и указывает на вероятность такой же картины на Пиренейском п-ове, в его латыни: следовательно, здесь в какую-то пору вполне мог использоваться тип *Lunae dies* с эксплицитным *dies* в конце, а не только противоположный ему с начальным *dies*.

В Иберии, — говорит Э. Бурсье, — определяемое вообще отпало. Но когда? Очевидно, не сразу. И, значит, оно могло бытовать там, притом в конце композитов, в частности, в период появления наших бискайских калек типа *+il-egun*, поэтому за последними может стоять бытовавший в Иберии, а не в Галлии, тип *Lunae dies*, хотя и достаточно ранний, но до сих пор себя как будто не заявлявший.

Кстати, тип *Lunae dies* мы не можем с уверенностью постулировать даже для ит. *doménica* «воскресенье», а для франц. *dimanche* обычно постулируется, наоборот, *dies dominica*, и это несмотря на наличие данного типа (*Lunae dies*) даже во французском названии субботы *samedi* из *sabbati dies*¹²; во французском названии воскресенья мы имеем начальный элемент *-di* — потому, по всей вероятности, что это слово испытало влияние южно-французской парадигмы недели (к тому же, влияние последующее, позднее, как христианский термин), где на первом месте во всех названиях, включая название субботы, имеется такой же элемент, оставшийся от лат. *dies*. Кстати же, пути, на которых мыслится сложение исп. *lunes, martes* и т. д., весьма сложны: это, кроме падения *dies*, обобщение окончания *-is* и его переход в *-es*¹³. Последнее мы имеем, правда, и в Галлии на месте *-is* (*devenres*, см. выше в цитате), а переход *lunae > lunis* зафиксирован в документах (Э. Бурсье, цит. раб., с. 62 со ссылкой на *CIL*, IX, 6129). Но все же можно, по-видимому, спросить себя, не сохраняется ли компонент *dies* хотя бы в исходе *-es*, например, испанского *martes*? Т. е. исключен ли в ис-

панском полностью исторический переход типа *Martis dies* > **marties* > *martes*?

Итак, в кальках *ilen* и др. мы имеем, очевидно, не «галльский акцент», а наоборот, скорее указание на старый тип *Lunae dies* в испанской латыни (см. выше). Поскольку же речь может идти, конечно, только о старом типе в этой латыни, то приходим к мысли о раннем характере тех же калек, раннем влиянии полуостровной латыни на бискайский.

Иное дело — биск. *domeka*. Наличие форм типа *dimenche, dimenje* с (e) в южной Франции, восходящих к лат. *dies dominica* (ж. рода), говорит, действительно, о возможности влияния на баскский здесь со стороны аквитанской латыни. И хотя остается непонятным, как оно могло осуществляться через голову восточных басков, у которых нет (или исчез?) коррелят бискайского *domeka*, но это все же освобождает нас от необходимости строить головокружительные гипотезы о влиянии галлов на бискайцев через голову не только восточных басков, но и аквитанов.

IV. Биск. *zaratu* «суббота» своим глухим (-t-) указывает на то, что оно заимствовано, во всяком случае, до V века (да и в *domeka*, откуда бы оно не пришло, мы имеем глухой интервокальный (-к-/), что является достаточно ранним периодом для бискайских заимствований¹⁴. Биск. *ilen, martitzen* и т. п. тоже производят впечатление ранних калек, и в силу этого, а также в силу их принадлежности вместе с *domeka, zaratu* к одной узкой сфере словаря, наконец, в силу того, что все это имеет единый латинский источник, складывается впечатление, что как данные кальки, так и заимствования относятся к одному времени и даже одному социальному источнику — например, церковно-христианскому, на который *domeka* указывает и своей семантикой. Такое впечатление, естественно, трудно преодолеть.

Однако мы лично вовсе не уверены в одновременности появления описанных калек и указанных заимствований *zaratu* и особенно *domeka*. Прежде всего, против такой одновременности говорит типология календаря, согласно которым термин типа «Господний день» или «воскресенье» появляется в последнюю очередь, будучи особенно тесно связан с христианством. Против указанной одновременности говорит и общая типология самой субботы и ее названий в языках Средиземноморья (см. подробно нашу готовящуюся публикацию «О планетарной неделе и ее латинской модели» в «Известиях Академии наук Грузинской ССР», серия истории, археологии, этнографии и истории искусства, 1983, № 2).

На баскской почве, хотя и без подробностей, Х. Горостиага отмечает следующее: «христианство перекроило предыдущую неделю, заменив ее последний седьмой день — день праздничный, т. е. субботу — воскресеньем»¹⁵. Эта цитата пренебрегает так называемым промежуточным II этапом латинской планетарной недели (т. е. прахристианским этапом, когда центральным днем латинской планетарной недели стал «день Солнца», который занял место предыдущего центрального дня, «дня Сатурна» — см. нашу вышеуказанную готовящуюся публикацию). Однако на сей раз это обстоятельство не является решающим, ибо высказывание Х. Горостиага для нас имеет значение лишь настолько, насколько оно подчеркивает поздний характер бискайского христианского названия воскресенья — *domeka*¹⁶.

Из наших предыдущих реконструкций тоже видно, что калькирование в бискайском, поскольку оно основано, очевидно, на типе] *Lunae dies* иберийской латыни, является достаточно ранним, как и биск. *zaratu*, тогда как биск. *domeka*, связанное скорее всего с аквитанской латинской и христианской традицией, является более поздним. Из этого следует, что бискайское калькирование плюс заимствование *zaratu* должны относиться к одному периоду, тогда как появление в бискайском *domeka* — к другому, чисто христианскому, что подтверждается, в частности, и иным — «галльским», а точнее, видимо, аквитанским «акцентом» в биск. *domeka*.

Языковые факты сложны. Они могут представлять как разрозненные, но лишь внешне. И они могут казаться исторически едиными, но в действительности относиться к разным эпохам (акад. В. Ф. Шишмарев по свидетельству Ю. В. Зыцаря). К нашему случаю, видимо, применимо это последнее положение.

V. Дополнение. На фоне изложенного мы можем обратиться непосредственно к каждому из затронутых калькированных терминов *martitzen* и *eguen*. Остановимся на этот раз на *martitzen*.

Биск. *martitzen* «вторник» имеет вариант *martizen* в Оньяте¹⁷ и *martixep*, который фиксирует М. Агуд¹⁸, причем *martixep* восходит к *martizen* с переходом *z > x*¹⁹. Отправной исторически является, однако, центральная форма *martitzen*, и первый компонент *martitz* здесь имеет исконный ауслат (-tz). Баскские латинизмы с исходом на (-tz), как известно, отражают такие оригиналы, где в исходе было (-s): ср. баск. *gorputz*, сул. *khoputz* «тело» из лат. *corpus id.*, баск. *gurutz* «крест» из лат. *crux id.*, баск. *lapitz* из лат. *lapis* «камень», баск. *bortitz*, *portitz* «сильный» из лат. *fortis id.*²⁰. В свою очередь, такие оригиналы (это тоже общеизвестно) являются формами именительного падежа и их исходный согласный есть собственно согласный латинского именительного падежа.

Но как не менее известно, в самих романских языках формы латинского именительного падежа сохранились только как редкие исключения, в качестве основного в романских языках обобщился винительный падеж, и он, как правило, оформлял и все те народные латинизмы, которые были заимствованы баскским. Поэтому формы, основанные на латинском именительном падеже, в самом баскском языке тоже являются исключениями, своего рода реликтами, и они, в принципе, должны происходить либо из очень ранней латыни, где винительный падеж еще не был обобщен на месте именительного, либо из церковной латыни, продолжавшей пользоваться классическим латинским языком. В силу этого последнего обстоятельства мы имеем в баскском, напр., *gorputz*, восходящее, как принято думать, не к народнолатинскому обозначению тела вообще, а церковному *corpus Christi* «тело Христова», а также такие слова, как *gurutz* «крест», который указывает на церковный источник своей семантикой. Из церковной латыни могли выйти также такие слова, как *bortitz* «сильный», хотя по своей семантике они не показывают отношения к церкви. Однако, напр., баск. *lapitz* не обнаруживает в самом баскском значения типа надгробной каменной плиты: судя по словарию Мухика²¹, оно связано в баскском с грифельным письмом (исп. *lápiz*

«карандаш» тоже восходит к лат. *lapis* «камень»), а это является элементом более общей культуры, чем церковная (хотя и здесь отношение к церкви вовсе не исключено).

Компонент *martitz* в составе биск. *martitzen* не является по происхождению формой именительного падежа и не имеет прямого отношения к церковной латыни. Хотя тот же компонент по своему (-tz), отражающему былой лат. (-s), стоит в одном ряду с такими латинизмами, как *gurutz* и *gorputz*, и в силу этого последнего, можно было бы заключить, что *martitzen* и само имеет церковное происхождение, но такая мысль исключается уже генитивным происхождением того же *ауслуа*. Кроме того, термины недели вовсе не обязательно должны были возникать благодаря церковной латыни.

Примечания

1. J. Gorostiaga, *La semana vasca: El sistema y los nombres de los días*, «Gernika» (Bayonne), 1947; см. также M. Agud, *Los nombres de los días de la semana en vasco*, *Anuario del seminario de filología vasca «Julio de Urquijo»*, II, 1968, San Sebastián, Во время обсуждения баскских названий дней недели в большинстве случаев подразумевают именно эти две диалектные парадигмы (когда речь заходит о диалектных системах баскской недельной лексики); — см. подробно М. М. Глonti, *Названия дней недели в баскском языке*, «Известия Академии наук Грузинской ССР», серия языка и литературы, 1982, № 2.

2. X. Горостиага, ук. раб., с. 52.

3. Э. Бурсье, *Основы романского языкознания* (русс. пер.), М., 1952, с. 62; см. также J. Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, II ed., Madrid, 1967.

4. X. Горостиага, ук. раб., с. 52.

5. J. Caro Baroja, *Sobre la religión antigua y el calendario del pueblo vasco*, II ed., San Sebastián, 1980, с. 92—94.

6. Термин *eguen*, как видим, выступает в составе обоих типов. Это обстоятельство, конечно, требует особого внимания и разъяснения, и оно является темой отдельного суждения.

7. Ср. биск. *ilen* «понедельник, где il «луна», а само название — калька с лат. *Lunae dies* «день Луны» — понедельник; биск. *martitzen* «вторник», где компонент *martitz* заимствование из латинского (*Martis*), а само название является калькой с лат. *Martis dies* «день Марса»-вторник. Здесь же заметим, что о подобных двух этапах также говорит М. Агуд (см. его ук. раб., с. 42, 43): по его мнению, в терминах *eguzaten*, *eguen*, *egubakoitz* четко вырисовывается индоевропейское влияние, где биск. *+egu* аналогичен индоевропейскому корню *+diu-*, а в терминах *ilen*, *martitzen* (вместе с ними — *bariaku*, *zapatu*, *domeka*) — романское (нижне-латинское) влияние. Таким образом, М. Агуд в бискайской парадигме предстает два исторически различных, притом калькированных, типа терминов, из которых первые испытывают раннее индоевропейское влияние (в силу первого компонента *egu-*), и среди них *eguzaten*, а вторые — латино-романское.

8. L. Mitxelena, *Egunak eta egun-izenak*, Munibe (San Sebastián), 23 (1971), № 4, с. 584—585.

9. Л. Мичелена, ук. раб., с. 584.

10. Там же.

11. Э. Бурсье, ук. раб., с. 62.

12. Типологически евр. *šabbath* в названиях субботы, как правило, представлено без всякого аранжмента, т. е. без элемента «день». С этой точки зрения в виде исключения привлекает внимание немецкое диалектное название субботы *samstag* (в литературном этот день обозначается термином *sonnabend* букв. «солнца вечер»). По происхождению термин *samstag* связывают с евр. *šabbath* (см. G. Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, s. I., 1980, под

названием *samstag*): он оформлен семантическим компонентом «день» (*tag*), тем самым, в этом случае *samstag* подчиняется свойственному для терминологии недели (как системной) закону формальной унификации (ср. все немецкие названия дней недели, где фигурирует тот же компонент «день»). Можно было бы думать, что франц. *samedi* также подчинился упомянутому закону унификации (ср. все французские названия дней недели, кроме воскресенья), хотя не исключено, что конечный элемент *-di* во французском термине субботы мог возникнуть из *-ti*.

12. Как мы уже знаем, в классической латыни имелись термины *dies Martis* с род. пад. на *-is* «день Марса» — «вторник», *dies Lunae* с род. пад. на *-ae* «день Луны» — «понедельник», *dies Mercurii* с род. пад. на *-i* «день Меркурия» — «среда», *dies Jovis* с род. пад. на *-is* «день Юпитера» — «четверг», *dies Veneris* с род. пад. на *-is* «день Венеры» — «пятница». Затем, согласно известной схеме, происходит то падение элемента *dies*, о котором мы говорили, но этим дело не ограничивается и уже в народной латыни *dies Lunae* формально перестраивается в *dies Lunis*, а термин *dies Mercurii* формально перестраивается в *dies Mercuriis*, что происходит под влиянием терминов *dies Martis*, *dies Jovis* и *dies Veneris* с исходным на *-is* (т. е. имеем дело с формальной унификацией терминов). Наконец, преобразование состоит в том, что конечный *-is* везде в этих словах (испанских) дает *-es*, так что мы имеем уже не исп. *lunis*, *martis*, и т. д., а исп. *lunes*, *martes* и т. д. (исп. *martes* впервые засвидетельствован в 1219 г., *lunes* — в 1295 г. и т. д.). Последнее, т. е. переход конечного *-is* в *-es* не относится, по-видимому, к числу регулярных или во всяком случае типичных иберо-романских явлений.

Поскольку речь идет о парадигматическом внутренне цельном фрагменте, о лексической закрытой микросистеме, то предполагаемая формальная унификация является, конечно, весьма вероятной, но, как видно, вся рисуемая картина такой унификации оказывается достаточно сложной, состоящей по меньшей мере из трех шагов или этапов (опущение *dies*, распространение *-is*, переход *-is* в *-es*).

14. Ср. J. Gorostiaga. *Los nombres vascos de los días de la semana*. Euzkera IV (1959). Bilbao. с. 89, где автор прямо отмечает, что биск. *zaratu* является латинизмом, а не романизмом (как, например, исп. *sábado*).

15. J. Gorostiaga. *La semana vasca*., с. 51.

16. Тем не менее мы понимаем, что несмотря на эти типологические аргументы, теоретически возможно допустить, что в силу христианизации бискайцев где-нибудь в V или IV в. к ним сразу могли нагнать и описанные кальки, в *zaratu*, и *domeka* — этот завершающий день и термин романо-христианской недели.

17. Л. Мичелена, ук. раб., с. 585.

18. М. Агуд, ук. раб., с. 36.

19. L. Michelena, *Fonética histórica vasca*, (FHV), San Sebastián, 1977, с. 181.

20. L. Michelena, FHV, с. 288.

21. P. Mugica Berrondo, *Diccionario castellano-vasco*, Bilbao, 1965, s. v. *pedra*, *lápiz*.

Сокращения

баск. баскский	ит. итальянский
биск. бискайский (диалект баскского языка)	лат. латинский
венец. венецианский	пров. провансальский
вост.-биск. восточно-баскский (все диалекты баскского языка, кроме бискайского)	рум. румынский
евр. еврейский	сул. сулетинский (диалект баскского языка)
исп. испанский	франц. французский

Кафедра новогрузинского языка Тбилисского государственного университета

Представил академик АН Грузинской ССР Ш. В. Дзидзури

Н. Е. ДЖИКИЯ

ФРАЗЕОЛОГИЗМ КАК НОМИНАТИВНОЕ СРЕДСТВО ЯЗЫКА

В последние годы в лингвистике, особенно в отечественной, заново, в широком плане поставлен вопрос о способах наименования объектов действительности средствами языка, о языковой номинации¹.

В обширном круге способов номинации выделяются два типа — прямая, непосредственная номинация и номинация опосредованная, косвенная. В данной статье нас будет интересовать особый вид косвенной номинации — фразеологизм. Рассмотрение фразеологизма под этим углом зрения вообще проливает новый свет как на проблему номинации в целом, так и на фразеологизм как особую единицу языка. В самом деле, фразеологизмы обычно рассматривались главным образом с точки зрения их устойчивости, состава, образности и т. д. Но они выступают еще и как единицы языка, называющие не что. В этой связи возникают, по крайней мере, два вопроса: 1. в чем особенности называния чего-то и что такое само это «что-то», этот объект, когда средством его называния выступает фразеологизм; 2. как фразеологизм, будучи предельно связанной (изнутри) и устойчивой единицей языка, может осуществлять эту функцию — называние?

Вот те вопросы, которые мы попытаемся если не осветить, то хотя бы отчетливо поставить в этой краткой статье. Начнем с последнего. (Мы берем свои примеры из детально обследованной нами фразеологии французского языка, но, как нам кажется, наши выводы могут относиться и к другим языкам).

1. Номинативные возможности фразеологизма. Не все фразеологизмы обладают такими возможностями — поговорки, пословицы и вообще обороты, имеющие форму предложения, как правило, не называют объектов (ср., напр., русск. «цыплят по осени считают»). В. Н. Телия справедливо отмечает, что к номинативным единицам языка принадлежат «все те фразеологизмы, которые, имея строение предложения, не обладают пропозитивным типом значения»², как русск. «кот заплакал», «очень мало», «малое количество чего-то», а также фразеологизмы, имеющие вид глагольных перифраз типа русск. «забивать голову», «внушать что-либо вредное или бесполезное». Последний тип мы и возьмем в качестве основного типа для примеров по этому вопросу.

Однако, как известно, отдельными примерами в современной лингвистике нельзя ничего доказать³, необходимо рассмотрение в системе.

¹ См., напр., двухтомную коллективную работу: Языковая номинация. Общие вопросы. М., 1977; Языковая номинация. Виды наименований, М., 1977; коллективную работу: Аспекты семантических исследований, М., 1980.

² Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова. М., 1981, с. 20.

³ Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения. М., 1981, с. 24.

В данном случае это тем более необходимо, что наша главная мысль заключается в том, что именно системное отношение фразеологизма к лексической системе языка является той основой, которая позволяет выполнять ему номинативную функцию. В последнее время, в частности, в упомянутой очень содержательной монографии В. Н. Телия, подчеркивается роль текстовых связей слов, синтагм; мы же хотим подчеркнуть роль системной организации фразеологизмов в лексиконе — их системность, данную заранее, до всякого текста.

В качестве объекта наблюдения выберем, скажем, фразеологизм — сочетание *déposer le bilan* «признать себя побежденным», 2 (арго) «умереть» (буквальное, дословное значение «снять», «сложить свой баланс»). Проследим все связи элемента *déposer* «справа», такие, что получающиеся двухкомпонентные сочетания — тоже фразеологизмы. По данным «Французско-русского фразеологического словаря» под ред. Я. И. Рецкера (М., 1963) таких сочетаний — 14: *déposer les armes*, — *son bilan*, — *sa carte* и т. д.

Далее возьмем все «правые» компоненты — существительные *les armes*, *le bilan*, *la carte* и т. д. и проследим все сочетания каждого из них с глаголами «слева». Разумеется, эти данные в силу размеров статьи мы привести здесь не можем.

Таким путем мы получим общую дистрибуцию данного фразеологизма — *déposer le bilan* в микрополе или микросистеме фразеологизмов его типа.

Мы считаем, что номинативные возможности фразеологизма определяются и одновременно ограничиваются его местом в таком микрополе, подобно тому, как номинативные возможности простого имени существительного или глагола определяются их положением в соответствующих микрополях простых существительных или глаголов⁴.

Однако поскольку, как мы уже сказали, в рамках данной статьи невозможно привести всей дистрибуции для фразеологизма такого типа⁵, мы ограничимся указанным методическим приемом.

II. Особенности объектов, называемых посредством фразеологизмов. В настоящее время (в отличие от того времени, когда мы начали заниматься исследованием фразеологизмов, — см. упомянутую выше нашу работу) достаточно выяснены контуры такого своеобразного языкового влияния, как связанное значение слова, к которому относятся и значения фразеологизмов.

В. Н. Телия дает такое определение: «Связанные значения слов образуют основной арсенал номинативных средств, обслуживающий лексику невидимых миров признаковыми именами, а также — с меньшей степенью продуктивности — средств, участвующих в образовании сложных наименований элементов предметного (т. е. видимого. — Н. Дж.) ряда»⁶. (Под «невидимыми мирами» В. Н. Телия понимает непосредственно ненаблюдаемые явления — объекты внутреннего мира человека, его эмоциональные состояния, оценки и т. п.).

⁴ Ср. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. М., 1975, с. 40—41.

⁵ Практически эта работа проведена нами для ряда фразеологизмов, см. Джикия Н. Е. Варпацки и тождества фразеологических единиц в их отношении к лексической системе языка (на материале французского языка), автореф. канд. дисс., Тбилиси, 1973.

⁶ Телия В. Н., указ. соч., с. 11.

Мы присоединяемся к этому определению. Однако наши материалы показывают, что фразеологизмы, именуя подобные объекты, выполняют еще одну функцию — а именно, что называемые ими объекты, принадлежат к «ненаблюдаемым мирам», вместе с тем являются в них еще и объектами особого вида. Это станет ясно из следующего разъяснения.

В подобных случаях речь идет не о значении существительного, прилагательного или глагола по отдельности, а именно о совокупном значении всего фразеологического сочетания. Рассмотрим это совокупное значение со стороны существительного; считается, хотя и до некоторой степени условно, что, если, например, фразеологизм *hausser le nez* значит «задирать нос», то в этом совокупном значении участвует и имя существительное «*nez*».

В этом смысле мы и будем говорить о значении фразеологизма, во-первых, формулируя его в виде какого-нибудь существительного (реже глагола)⁷, и во-вторых, считая это существительное синонимичным опорному существительному фразеологизма. (Заглавное существительное — тему сразу переводим на русский язык). Иными словами, мы классифицируем значения фразеологизмов по содержащемуся в них имени существительному. Разумеется, что и это можно сделать не всегда и не без натяжки, и всегда можно спорить об отнесении того или иного отдельного сочетания к той или иной группе. С этой оговоркой, однако, сами группы, а следовательно, и общие значения выделяются достаточно однозначно.

Так, сочетания со словом „*nez*“ образуют следующие группы:

I. Важничанье

<i>le nez en l'air (au vent)</i>	—задрать нос; задрать голову;
<i>aller la nez au vent</i>	—держат нос по ветру;
<i>marcher (porter) le nez au vent</i>	—ходить задранным нос;
<i>hausser le nez</i>	—задирать нос;
<i>aller (marcher) le nez levé</i>	—ходить с высоко поднятой головой;

II. Любопытство

<i>regarder qn. sous le nez</i>	—невежливо разглядывать кого-либо; проявлять назойливое любопытство;
<i>mettre son nez; fourrer son nez</i>	—вмешиваться не в свои дела;

III. Упадок духа

<i>baisser le nez</i>	—повесить нос; упасть духом;
<i>faire un long nez (un nez long d'une aune); faire un drôle de nez</i>	—повесить нос, иметь упылый вид;
<i>avoir le nez long (allongé)</i>	—остаться с носом;

IV. Пьянство (напиваться)

<i>se piquer (se salir) le nez</i>	—наклокаться, напиться до чертиков;
<i>avoir le nez piqué (sale, salé)</i>	—нализаться, быть под мухой;
<i>mettre son nez dans le bleu</i>	—лапиться пьяным;
<i>se noircir le nez</i>	—выпивать;
<i>avoir un verre dans le nez</i>	—быть под хмельком;

⁷ Frei H. La méthode des dictionnaires de phrases — In: A. Gobel (ed.) Geneva School Reader in Linguistics. Indiana Univ. Press, Bloomington and London, 1969, с. 305.

V. Ненависть

- vouloir manger le nez de qn —незавидеть, не переносить кого-либо;
avoir qn dans le nez —не выносить кого-либо;

VI. Нюх

- avoir bon nez —иметь нюх, быть прозорливым;
avoir le nez bon (creux, fin) —иметь хороший нюх, обладать нюхом;
avoir le nez dur —иметь плохой нюх;

VII. Драка (избивать)

- bouffer le nez (le blair, les foies) à qn —поколотить кого-либо;
casser le nez à qn —избить кого-либо;

Основные и второстепенные значения слова „nez“ в сопоставлении выглядят следующим образом

Свободные значения (прямая номинация)	Фразеологически связанные значения (косвенная номинация)
1. Нос	1. Важничанье
2. Обоняние; нюх; чутье	2. Любопытство
3. Острый мыс	3. Упадок духа
4. Носик, кончик носа (вала)	4. Пьянство (напиваться)
5. Центр (в токарном станке)	5. Ненависть
	6. Нюх
	7. Драка (избивать)

Из вышесказанного следует сделать следующие выводы.

1. Когда фразеологизм выступает как средство номинации, то фразеологически связанные значения слов представляют собой дальнейшее развитие вариаций свободных значений слов и осуществляются в «микрочастьях» фразеологической системы. Можно также констатировать, что между свободными и фразеологически связанными значениями нет какого-либо радикального разрыва или «перелома» семантической доминанты, имеет место лишь ее дальнейшая конкретизация.

2. Классификация связанного значения существительного показывает, что в нем как правило реализуется лишь то значение, которое так или иначе отвечает значению глагола, реализованному в том же сочетании, и подавляются, уходят в скрытое, латентное состояние те значения (или те семантические признаки), которые не отвечают реализованному значению глагола. Следствием этого и оказывается то, что в большинстве случаев значение существительного сливается со значением всего фразеологического сочетания.

3. Фразеологическое сочетание, так же как и лексическая единица в составе лексической системы языка вообще, осуществляет функцию номинации, однако по сравнению со свободной лексической единицей (словом) номинация посредством фразеологического сочетания отличается особой, часто весьма дробной и «мелкой» детализацией наблюдаемых объектов. Таким образом, фразеологическая номинация усиливает номинативную функцию лексики, развивая ее в определенных сферах.

Кафедра французского языка Тбилисского государственного педагогического института иностранных языков им. И. Чавчавадзе

Представил академик АН Грузинской ССР С. С. Джиква

Н. В. ЦИТИШВИЛИ

О НОРМАХ ПЕРЕВОДА ИСПАНСКИХ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН

Время настоятельно требует разобраться во множестве существующих вариантов перевода испанских собственных имен, как личных, так и географических названий. Все более наблюдается тенденция к сужению числа произносительных вариантов и к более корректному транскрибированию в рамках согласованности с законами развития испанского и русского языков. На телевидении, радио и в прессе, в работах отдельных современных авторов, в специальных [1] и общих [2, 3] словарях в настоящее время встречаются сбалансированные фонетические соотношения испанских собственных имен и их аналогов в русском языке. Все реже стали говорить и писать «Андалу́зия» вместо правильного «Андалу́сия», «Пана́ма» вм. «Панама́», «Никарагуа́» вм. «Никара́гуа», «Мигуэ́ль» вм. «Миге́ль» и «Эстеба́н» вм. «Эсте́бан». Тем более удивительно прозвучали бы сейчас «Гишпаня́» (Испания), «гишпанцы́» (испанцы), «гишпанский язык» [4 с. 243] или «они говорят также по-кастилья́нски» [5, с. 141], то есть «по-кастильски» (по-испански).

В 30—40-е годы прошлого столетия в России испанская тема особенно звучала. Результатом путешествия по Испании 1845 года явились «Письма» Василия Петровича Боткина (1811—1869), одного из известных в то время переводчиков испанской литературы, критика и литературоведа [5]. У В. П. Боткина читаем: «Вот я и в Мадрите!» (с. 11), «мадритский воздух» (с. 17), что вполне согласуется с правилами произнесения испанского, ослабленного на конце слова, звука (d) в современном Madrid (Mad'rid₀) «Мадрид». Этот же вариант встречается у Пушкина: Дон Гуан —

Что за беда, хоть и узнают. Только б
Не встретился мне сам король. А впрочем
Я шкого в Мадрите не боюсь.

[6, с. 371].

Позже, в 70-х годах, появляются такие варианты знакомых нам имен (интервокальный s, с озвончается, немой h произносится): Гренада (Гранада), Барселона (Барселона), Сан Винcente (Сан-Висенте), Алонзо (Алонсо), Веласкес (Веласкес), Лас-Росас (Лас-Росас), Каstellана (Кастельяна), Арагония (Арагон) и т. д. [7]. Эта разнородность, а зачастую и разноречивость в переводах прежде всего объясняется тем, что в XVIII веке (1725—1742 гг.) «первые русские переводчики итальянских и испанских писателей пользовались главным образом французскими переводами» [4, с. 243]. Кроме того, испанскую речь нередко исправляли под «правильную» латинскую, что приводило к прочтению, а затем и написанию на русском языке сочетаний se, si не как (se), (si), а как (tse), (tsi). Отсюда и вышеупомянутые неправильные Барселона (Барселона), Сан-Винcente (Сан-Винсенте), Цервантес (Сервантес) и др.

Мешали в этом случае и существующая «традиция» однозначного соотношения «буква-звук», умножающая ошибки при транскриби-

ровании, а также влияние латинского языка, ибо диграф *ll* вместо сложного испанского звука (*ʎ*) передавался двумя *l*: исп. *Valladolid* читалось «Валладолид» (Вальядолид), а сочетание *qu* (*k*) обязательно как (*qv*): исп. «*Guadalquivir*» читалось «Гвадалквивир» (Гвадалквивир).

Рассмотрим некоторые случаи фонетических соответствий в испанском и русском языках при переводе собственных имен. Анализ был проведен на материале словарей и специальных географических, исторических и других работ за различные годы: 1845, 1876, 1898, 1913, 1936, 1947, 1949, 1975 годы [5, 7, 8, 9, 10, 11; 12; 1]; карт, атласов, газет и журналов за 1982 год.

Буквы *b* и *v* в испанском языке в звуковом отношении не различаются, они произносятся одинаково, то есть как (*b*) или (*ʙ*). В интервокальном положении это ослабленный по сравнению с началом слова звук, образуется он сближением, но не смыканием губ (*ʙ*). В начале слова сильный звук (*b*) должен в пределах испанской произносительной нормы соответствовать как букве *b*, так и *v*, то есть названия городов *Bilbao* и *Valencia* на русском должны звучать одинаково в своем начале: «Бильбао» и «Валенсия», однако по старой традиции, ибо в староиспанском в интервокальном положении *b* и *v* различались, слова эти на русском произносятся как «Бильбао» и «Валенсия». По правилам современного испанского языка в середине слов *Alava*, *Cuba*, *La Habana*, несмотря на написания, должен быть один звук (*ʙ*), однако и в этом случае имеет место путаница в русском переводе: Алава, Куба, Гавана. Если присовокупить и тот факт, что раньше не различали *u* и *v*, то получится разнородное чередование трех звуков: (*b*), (*v*) и (*u*):

<i>Guadalquivir</i>	Гвадалквивир
<i>Bolivia</i>	Боливия
<i>Bolívar</i>	Боливар
<i>Bartolomé</i>	Бартоломе
<i>Pablo</i>	Пабло
<i>Berja</i>	Берха
<i>Zurbarán</i>	Сурбаран
<i>Iberia</i>	Иберия
<i>Cuba</i>	Куба

Некоторые испанские имена соответствуют русским в рамках нормы. Совсем не соответствуют фонетическим закономерностям варианты:

<i>Córdoba</i>	Кордова
<i>Habana</i>	Гавана
<i>San-Sebastián</i>	Сан-Себастьян (иногда сейчас произносят правильно «Сан-Себастьян»).

Например, одна и та же буква *v* при переводе имен превращается то в «в», то в «б»:

<i>Valencia</i>	Валенсия
<i>Vasconia</i>	Баскония
<i>Valdivia</i>	Вальдивия
<i>Vizcaya</i>	Бискайя (корректный перевод имени баскской провинции)

Характерная черта испанского вокализма — сложнейшая система дифтонгов и трифтонгов. Их образуют так называемые «сильные»

элементы со «слабыми», или «слабые» со «слабыми». Наиболее распространены дифтонги *ue* и *ie*, доставшиеся в наследство современному языку из народной латыни; элементы *u* и *i*, представляющие полузвук, создают фонетические условия для постоянного варьирования:

Guatemala	Гватемала, иногда Гватсмала
Ecuador	Экуадор, часто Эквадор,

где скользящий *u* часто слышится как *v*.

Прочтение испанских дифтонгов и трифтонгов на русском языке:

ua соответствия

Aguada	Агуада
Badiguato	Бадигуато
Baragua	Барагуа
Desaguadero	Десагуадеро
Iguara	Игуала
Manicuare	Маникуаре
Managua	Манагуа
Nicaragua	Никарагуа часто Никарагуá
Guantánamo	Гуантанáмо „ Гуантанáмо

несоответствия

Ecuador	Эквадор
Guatemala	Гватемала
Guadiana	р. Гвадпана, сейчас Гуадпана
Guadalajara	Гвадалахара
Guadalupe	Гвадалупе
Guadarrama	р. Гвадаррама
Guadalquivir	р. Гвадалквивир, сейчас Гвадалквивир

Названия рек на «Гва-» арабского происхождения, от арабс. *wādī*, что означает «река».

ue соответствия

Venezuela	Венесуэла
Buena-Vista	Буэна-Виста
Buenos-Aires	Буэнос-Айрес
Duero	р. Дуэро

трифтонг uau

несоответствия

Paraguay	Парагвай
Uruguay	Уругвай и т. д.

В сочетаниях *gua*, *güo* испанская буква *u* по-русски должна читаться как «у», а в сочетаниях *qui*, *que* она не читается вовсе. Несоблюдение этих правил приводит к неправильному прочтению таких популярных в Испании имен как: *Miguel*, на русском часто слышим «Мигуэль», правильный вариант «Мигель». Мы уже говорили о названии известной реки Андалусии *Guadaquivir*, которое претерпело несколько вариаций, а затем стало читаться «Гвадалквивир» и еще более корректно «Гуадалквивир», то есть в рамках испанской произносительной нормы.

буквенные сочетания **gue, gui**
соответствия

Guernica	Герника
Guevara	Гевара
Aguirre	Агирре
Miguel	Мигель

—, — сочетания **que, qui**
соответствия

Quito	Кито
Paquita	Паquita
Esquivel	Эскивель
Joaquín	Хоаквн
Quintana	Кинтана
Enrique	Эрике

Что касается прочтения испанской **y**, то здесь мнения расходятся. В середине и конце слова она примерно соответствует русской «й», однако бывают случаи, когда она и совсем не произносится:

y соответствия

Goya	Гоя
Los Hoyos	Лос-Ойос
Mayo	Майо
Vizcaya	Бискайя

несоответствия

Peñarroya	Пеньярроя
Luis Moya	Луис Моя
Curipaya	Куриплая
Saraya	Капая
Goya	Гоя (город в Аргентине).

Очень характерен для испанского языка щелевой хрипящий согласный (**x**). На письме он представлен двумя буквами: **g** (перед **e, i**) и **j** (в любом другом положении). На русском он звучит как «х»:

j Juan	Хуан
Jiménez	Хименес
Loja	Лоха
Jaén	Хаэн
Fuenteovejuna	Фуэнтсовехуна
Cartagena	Картахена
Algeciras	Альхесирас
Fuengirola	Фуэнхирола
Orgiva	Орхива

При переводе иногда этот звук заменяется русским «г»:

Argentina	Аргентина
Gibraltar	Гибралтар
Giraldá	Гиральда

Буква *h* не обозначает никакого звука, она сохраняется лишь по традиции на письме в некоторых именах латинского и арабского происхождения:

Hernández	Эриандес
Hidalgo	Идальго
Huelva	Уэльва
Huesca	Уэска
Alhama	Алама
Alhambra	Аламбра

Стараясь все-таки восполнить пробел, иногда на русском произносят ее как «г»:

Habana	Гавана, вместо Авана, даже Абана
Honduras	Гондурас, вместо Ондурас от исп. <i>hondo</i> — «глубокий».

Рассмотрим произнесение еще одного своеобразного звука (θ), соответствующего буквам *z* и *s* перед *e* и *i*. Он не встречается в других романских языках. Считают, что он схож по звучанию с английским звуком в словах: *thing, thin, thirty*, однако, как доказал известный испанский фонетист Т. Наварро Томас [13], артикуляционные данные его разнятся с английским звуком. По-русски он передается звуком «с». Очень многие испанские фамилии оканчиваются на этот звук:

Álvarez	Альварес
Díaz	Диас
Dominguez	Домингес
Fernández	Фернандес
González	Гонсалес
López	Лопес
Narváez	Нарваэс
Núñez	Нуньес
Velázquez	Веласкес и т. д.

Нередко он встречается и в географических названиях:

Zaragoza	Сарагоса
Zamora	Самора
Iználor	Иснальос
Badajoz	Бадахос

в сочетаниях *se, ci*:

Barcelona	Барселона
Aracena	Арасена
Valencia	Валенсия
Algeciras	Альхесирас и других.

Неверным является и перевод имен с согласным *s* или *z* как «з»:

Baltasar	Балтазар
José	Хозе
Luisa	Луиза
Mendoza	Мендоза
González	Гонзалес
Alonso	Алонзо и др.

И наконец, следует отметить ошибки, имеющие место в испанских собственных именах со сложными по произнесению звуками — мягкими согласными *ll* (λ) и *ñ* (p) на русский они должны передаваться сочетаниями с мягким знаком «ль» и «нь»:

Sevilla	Севилья
Murillo	Мурильо
Valladolid	Вальядолид, непр. Валладолид
Callao	Кальяо, по неправильные:
Castilla	Кастилья, прав. Кастилья
España	Испания от древнего Hispania
Cataluña	Каталония от древнего Catalonia

В общую культуру речи входит и соблюдение орфоэпических норм. Ударение в испанском слове играет здесь не последнюю роль. Оно создает ритмику всей испанской речи. Необходимо следовать при переводе трем правилам испанского ударения, которое зависит от того, на какой звук оканчивается слово:

1. Если на гласный и на (п) и (s), ударение падает на предпоследний слог:

Cervantes	Сервантес
Carmen	Кармен
Caracas	Каракас

Однако при переводе соблюдается «ложная» традиция (из французского языка) с ударением на последнем слоге:

Cervantes	Сервантэс
Carmen	Кармэн
Caracas	Каракáс

2. Если на согласный, оно падает на последний слог:

Teruel	Теруэль
Salvador	Сальвадор и т. д.

3. Если в слове стоит специальный графический знак ' acento, ударение приходится на обозначаемый им слог:

América	Амэрика
Aragón	Арагón
Badájoz	Бадáхос
León	Леón
Lérida	Лэрида
Jaén	Хаэн

Несоответствия, однако, особенно многочисленны именно на почве ударения:

Неправильные	
Alcalá	Алька́ла
Córdoba	Кордо́ва
Perú	Пéру
Guernica	Гéрника
Bolívar	Болива́р
Panamá	Панама́
Paraná	Пара́на
Nicaragua	Никарагуа́

Следует отметить, что с каждым годом ошибки, сопровождающие перевод испанских собственных имен на русский язык, все более и более устраняются. В сегодняшних сообщениях по радио, телевидению, в прессе мы уже находим однозначные переводы испанских наименований. Совершенно правильно произносятся сегодня:

Боготá	вместо прежнего	Богóта
Карáкас		Каракáс
Кóрдова		Кордóва
Мáлага		Малáга
Перú		Пéру
Гернiка		Гéрника
Кáрмен		Кáрмэн
Сервáнтес		Сервантэс
Мигéль		Мигуэль
Никарагуа		Никарагуá
Панамá		Панáма
Кáдис		Кáдикс

Несмотря на это, многочисленны еще нарушения произносительной нормы испанского языка. Пока остается неясным, почему вместо исп. Chile (Чиле), мы все еще произносим «Чили», вместо «Колумбия» — «Колумбия» по английскому образцу, вместо правильного «Эстремадура» — неправильное «Экстремадура». Непонятны пока и случаи произнесения по-разному одинаковых букв в одинаковых фонетических условиях, как то:

Vizcaya	Бискайя (норма)
Valdivia	Вальдивия (нет)
Cuba	Куба (норма)
Havana	Гавана (нет)
Pablo	Пабло (норма)
Córdoba	Кóрдова (нет).

Эти и другие вопросы ждут своего решения.

Использованная литература

1. Словарь географических названий стран латинской Америки, I—IV т., М., 1975.
2. Испанско-русский словарь, под общ. ред. Ф. В. Кельмина, 6-ое изд., М., 1966.
3. Русско-испанский словарь, сост. Х. Ногейра и Г. Я. Туровер, 2-е изд., М., 1974.
4. Голенищев-Кутузов И. Н., Романские литературы, М., 1975.
5. Боткин В. П., Письма об Испании, Литературные памятники, Л., 1976.
6. Пушкин А. С., Полное собрание сочинений в десяти томах, 2-е изд., т. V, М., 1957.
7. Испания, пампасы Южной Америки, С.-Петербург, 1876.
8. Реклю Э., Земля и люди. Всеобщая география, т. I, II, книга I, С.-Петербург, 1898.
9. Энциклопедический словарь, под ред. Ф. Павленкова, 5-е изд., СПб., 1913.
10. Испания в цифрах, Партиздат ЦК ВКП(б), 1936.
11. Испания и Португалия, под ред. П. И. Лебедева-Полянского и др., М., 1947.
12. Хрестоматия испанской литературы, XX век, сост. И. Ю. Тынянова, под общ. ред. Ф. В. Кельмина, М., 1949.
13. Navarro Tomás T., Manual de pronunciación española, 12-a ed., Edición Revolucionaria, La Habana, 1966.

Кафедра II специальности Тбилисского государственного педагогического института иностранных языков им. И. Чавчавадзе

Представил академик АН Грузинской ССР Ш. В. Дзидангури

ცნობები და შენიშვნები

ზ ა ზ ა ს ხ ი რ ტ ლ ა მ ი

ფილას ქართული წარწერით ახტალის მონასტრიდან

შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობის საყურადღებო ნიმუშის — ახტალის მონასტრის მთავარი ტაძრის ფერწერული შემკულობის შესწავლის მიზნით მორიგი ექსპედიციის დროს, ეკლესიაში მუშაობისას ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ნაცრისფერი ბაზალტის საშუალო ზომის (დაახლოებით 30 X 60 სმ.) ფილამ, რომელიც ნაგებობის ინტერიერში, მის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში იყო დადებული. გადმობრუნებისას მასზე აღმოჩნდა რელიეფური ქვარი და ექვსსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა (სურ. !,2). ეს ქვა ადრე ეკლესიაში არ ყოფილა; იგი ადგილობრივ მცველს უბოვია იქვე, მონასტრის ტერიტორიაზე (ადგილი ზუსტად ვერ მიგვითითა) და ტაძარში შემოუტანია დასაცავად.

აღნიშნული წარწერა დიდი ხანია რაც ცნობილია — მისი მხედრული ტრანსკრიპცია ე. თაყაიშვილს მოჰყავს ახტალის ლაპიდარული წარწერებისადმი მიძღვნილ მკითრე წერილში¹. მკვლევრის იქ ყოფნის პერიოდში ფილა სამეზის ეკლესიაში — მთავარი ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით მდგარ ნაგებობაში ყოფილა. შემდგომ, ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, წარწერა დაკარგულად ითვლებოდა. სომხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების კრებულში იგი ე. თაყაიშვილის პუბლიკაციის მიხედვით არის მოხმობილი² (მითითებულია, რომ წარწერა ახლა აღარ არსებობს), რის გამოც პუბლიკაციას ცალკეული უზუსტობები ახლავს.

ქვემოთ ვაქვეყნებთ ქართულენოვანი წარწერის მქონე ფილის ფოტოს, მის გრაფიკულ მონახაზს და თავად წარწერის კრიტიკულად დადგენილ ტექსტს.

გამოცემები: (1) ე. თაყაიშვილი (თ) (მხედრ. ტრანსკრ.), (2) პ. მურადიანი (მ) (მხედრ. ტრანსკრ.).

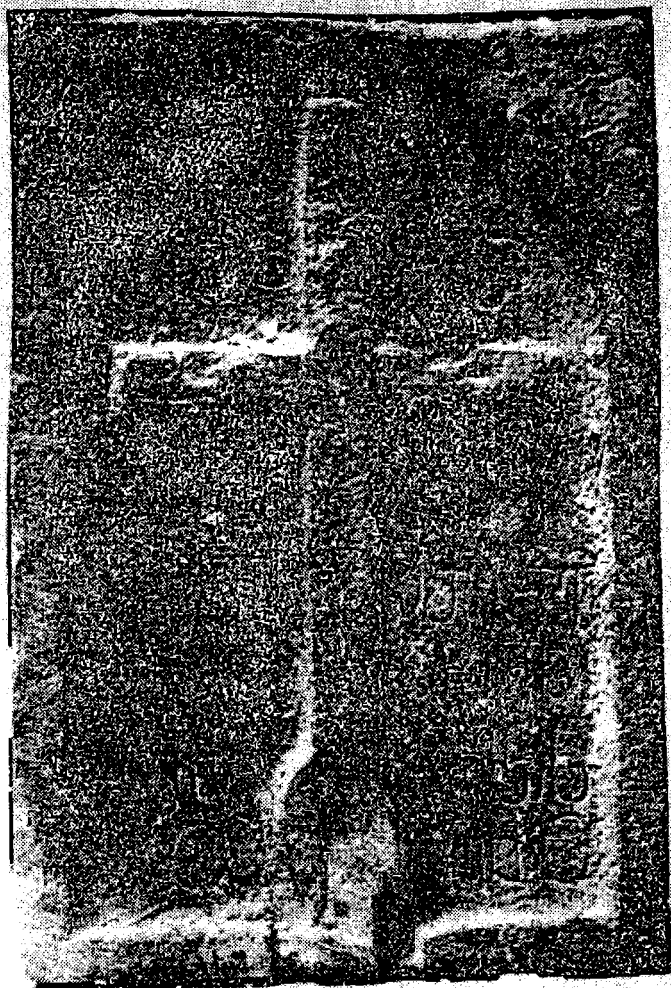
1. ძზუა ქს
2. ცმცი ცძუ
3. უზსც მყრე
4. ყუზც ძესუ
5. უს ძსსს
6. ყრცა იცა.

ძლ(ე)ვ(ა)ჟ ქ(რისტე)სი. |² ამა ადგ¹ილისა მ(ა)შენე⁴ ბელთა დ(ე)მეტრეს, |⁵ გ(იორგ)ის და ს(ვმე)ონს |⁶ შ(ეუნდვე)ნ ო(ვფა)ლო ლ(მერ)თო.

1 ძლ(ე)ვ(ა)ჟ ქსი — თ, ძლ(ე)ვ(ა)ჟ — მ. 3-4 მშენებელთა — თ, მ; დტრეს — თ, დ(ი)მეტრეს — მ. 5 გის — თ, ს(ი)მე)ონს — მ. 6 შნ ოო ლთო — თ, უ(ფა)ლო — მ.

¹ Е. С. Такаишвили, Грузинские надписи Ахталы, СМОНПК, вып. XXIX, 1901, გვ. 144.

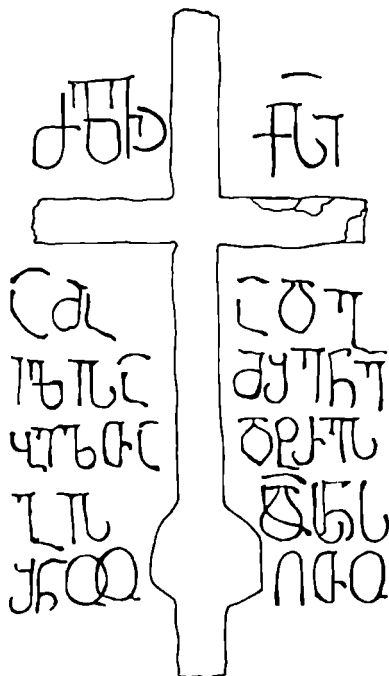
² პ. მ. მურადიანი, ქართული წარწერები სომხეთში, ერევანი, 1977, გვ. 219 (სომხურ ენაზე).

სურ. 1.

წარწერა თანაბარი ზომის გრაფემებით არის შესრულებული (მხოლოდ პირველი სტრიქონის ასოებია დანარჩენებზე ოდნავ დიდი); განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან იმ შემთხვევაშია დაცილებული, თუკი მათ ჯვრის ვერტიკალური შკლავი ჰყოფთ. ქარაგმის ნიშანი — განივი, ოდნავ გაღუნული ხაზია (იგი მხოლოდ ერთხელ არის ნახმარი).

ეს საგულისხმო ეპიგრაფიკული ნიმუში პალეოგრაფიული ნიშნებით XIII საუკუნეს ეკუთვნის. ასოთა მოხაზულობით იგი განსაკუთრებით ახლო დგას იქვე, ახტალის მონასტრის სიახლოვეს აგებული მცირე სამლოცველოს საკტიტორო წარწერასთან, რომელსაც 1245-1250 წლებით ათარიღებენ³. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ ასოთა მსგავსი გრაფიკით ღასიათ-

სურ. 2.

დება ფინეზაურისა (1207—1222 წწ.)⁴ და არხოტის (1222—1230 წწ.)⁵ სტელეზის, ნიკორწმინდის (ეფემია დეოფალთა-დეოფლის — XIII ს. პირველი ნახევარი)⁶, აბელიას ეკლესიის არსენ შშიდლობაძისძისიუელი (1250—1259 წწ.)⁷ წარწერები, აგრეთვე XIII საუკუნით დათარიღებული რამდენიმე სხვა ეპიგრაფიკული ძეგლი. ასოთა ჩართვის მანერა, რომელსაც რამდენჯერმე ვხვდებით ზე-

³ პ. მ. მურადიანი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXIV, 3.

⁴ გ. ოთხმეზური, XII—XIII საუკუნეების მიწის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981, გვ. 109—111, სურ. 23, ტაბ. XXI.

⁵ იქვე, გვ. 74—76, სურ. 4, ტაბ. IV, 2.

⁶ ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. II, ნაკვ. 1, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1980, გვ. 169—170, სურ. 155.

⁷ ი. გომელაური, ხუროთმოძღვრული ძეგლი სოფელ აბელაში, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მაცნე, 1968, № 1, ტაბ. VII, 2.

მთ მოყვანილ ტექსტში, XII—XIII სს. ძეგლებისთვის არის დამახასიათებელი (არმაზის მონასტრის XII ს. მესამე მეოთხედის ლაპიდარული წარწერა⁸, ბერთუნის გამოქვაბული ტაძრის ქართულენოვანი ფრესკული ეპიგრაფიკა — XIII ს. დასაწყისი⁹, A — 138 ხელნაწერის სახედაო ასოები — XIII ს¹⁰., ახტალის მცირე სამლოცველოს ზემოთ დამოწმებული წარწერა და სხვ.).

წარწერაში დასახელებულ პირებზე მონასტრის ისტორიის შესახებ არსებული მასალა ფაქტობრივად არაფერს გვაწვდის; შეგვიძლია მხოლოდ ვარაუდის სახით დავუშვათ, რომ ტექსტში მოხსენიებული სვიმეონი შესაძლოა იყოს სვიმეონ პლძაძანქელი, ქალკედონიტი ბერი, რომელიც მონასტერში XIII საუკუნის პირველ ნახევარში, ან შუახანებში მოღვაწეობდა და ინტენსიურ მთარგმნელობით საქმიანობას ეწეოდა (მას სომეხი დიოფიზიტებისათვის ქართულიდან სომხურ ენაზე საღმრთისმეტყველო და ფილოსოფიური მწერლობის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ძეგლი უთარგმნია)¹¹.

ჩვენ მიერ აღწერილი ფილის უკანა მხარე დაუმუშავებელია. ხანს, იგი კედელში იყო ჩაშენებული.

ზემოთ მოყვანილი მცირე ქართულენოვანი წარწერა, რომელიც XIII საუკუნეში მონასტრის მესვეურთა მიერ გაწეული სამშენებლო მოღვაწეობის შესახებ მოგვითხრობს, ერთობ ფასეულია ახტალის მონასტრის — საქართველოსომხეთის კულტურულ ურთიერთობათა ამსახველი ამ საინტერესო ძეგლის ისტორიისათვის, რომლის შესახებაც, მასალის სიმწირის გამო, დღემდე აზრთა სხვაობაა.

3. Н. СХИРТЛАДЗЕ

КАМЕННАЯ ПЛИТА С НАДПИСЬЮ ИЗ МОНАСТЫРЯ АХТАЛА

Резюме

В работе публикуется критически установленный текст на каменной плите из Ахталского монастыря, считавшейся утерянной. Текст на ней гласит: «Победа Христа, Строителей сего места Деметра, Георгия и Свимеона благослови Господь Бог». Надпись выполнена уникальным письмом «асомтаврული», палеографические особенности которого дают возможность датировать текст первой половиной XIII в. Этот интересный эпиграфический памятник может пролить свет на некоторые важные вопросы истории монастыря.

⁸ თ. ბ ა რ ნ ა ე ე ლ ი, არმაზის მონასტრის წარწერის თარიღისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXIV, № 5, 1960, გვ. 626—627.

⁹ Г. Н. Ч у б и п а ш в и л и, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Тб., 1948, таб. 104, 105.

¹⁰ ე. მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, ასომთავრული დამწერლობის მხატვრული თავისებურებანი ქართული ხელნაწერების მიხედვით (V—XIII სს.), «მრავალთავი», II, 1973, ტაბ. VII.

¹¹ ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები, რუსთაველის კრებული, თბ., 1938, გვ. 123—134. იო ა ნ ე დ ა მ ა ს კ ე ლ ი, დიპლომატიკა, ქართული თარგმანების ტექსტიკოსისა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მაია რაფაეამ, თბ., 1976, გვ. 19, პ. მ უ რ ა დ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208—211.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის სახვითი ხელოვნების განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ბერიძემ

მეცნიერის იუზილმ

გიორგი ჯიბლაძე — 70

ჩვენი დროის ქართველ მეცნიერ-მკვლევართა და საზოგადო მოღვაწეთა შორის გიორგი ჯიბლაძეს ერთ-ერთი თელსაჩინო ადგილი უჭირავს თავისი მრავალმხრივი საქმიანობით. მის სახელთან არის დაკავშირებული თანამედროვე ქართული ფილოლოგიის, კრიტიკული აზროვნების, პედაგოგიური მეცნიერების, საბჭოთა პრესის განვითარება, მკვლევართა და პედაგოგთა ახალგაზრდა კადრების მომზადება, რესპუბლიკაში საშუალო და უმაღლესი განათლების საქმის ორგანიზაცია.

აღრე ახალგაზრდობის წლებიდან შეუდგა დაუღალავ მუშაობას გ. ჯიბლაძე. ჭერ კიდევ სიჭაბუქის ხანაში მოიპოვა მან ჟურნალისტის, პუბლიცისტისა და კრიტიკოსის სახელი. ამის შემდეგ თანდათან ფართოვდება მისი — მოღვაწისა და მკვლევარის — ინტერესები და თვალსაწიერი.

ბრესაში, უმაღლეს სასწავლებლებში ხელმძღვანელო პარტიულ და საბჭოთა ორგანოებში, მეცნიერებათა აკადემიაში მრავალი წლის მუშაობას იგი უხამხამს კრიტიკოსის, ფილოლოგიისა და თეორიტიკოსის შემოქმედებით საქმიანობას. ამის შედეგია, რომ გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქციაში, მწერალთა კავშირში, პარტიულ ორგანოებში, საშუალო და უმაღლესი განათლების სამინისტროებში თუ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმში სხვადასხვა დროს მუშაობის პარალელურად მან ხუთასზე მეტი ნაშრომი დაბეჭდა, მათ შორის 44 — ცალკე წიგნად.

ამ ნაშრომთაგან ბევრი გამოქვეყნებულია რუსულ, ინგლისურ, გერმანულ, სლოვაკურ, სპარსულ ენებზე და მათ საზღვარგარეთელი მკითხველის აღიარება მოიპოვეს. ნაშრომთა შორის განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ კაპიტალური გამოკლევა „ხელოვნება და სინამდვილე“, „კომუნისტის ფილოსოფია“, „ესთეტიკური აღზრდის პრინციპი“ და სხვ., რომელთაგან ორი უკანასკნელი აღნიშნულია საგანგებო პრემიებით.

ამ წიგნებში და „კრიტიკული ეტიუდების“ ექვს ტომში, მონოგრაფიებში — ილია ჭავჭავაძე, „ვაჟა-ფშაველა“, „შოლოხოვის ეპოსი“, „ბარათაშვილის პოეტური გენია“ და სხვ., ძირითადად შექამებულია გ. ჯიბლაძის — მკვლევარ-მეცნიერის, პედაგოგის, კრიტიკოსისა და ფილოლოგი-ესთეტიკოსის — თვალსაჩინო მუშაობის შედეგები.

შობლიური კლასიკური თუ თანამედროვე მხატვრული ლიტერატურის პრობლემებს, მისი განვითარების ისტორიასა და მთავარ ტენდენციებს გ. ჯიბლაძემ, უკვე დასახლებულ ნაშრომთა გარდა, ათეულობით გამოკლევა თუ კრიტიკული წერილი უძღვნა. ამ ნაშრომთა ერთ-ერთი უპირველესი ღირსება ის არის, რომ კლასიკოსთა შემოქმედება აქ განიხილილია კონკრეტული ისტორიული ეპოქის მოთხოვნილებათა შუქზე, დროის მიერ წამოჭრილ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეროვნულ ამოცანებთან შესაბამისად. ამგვარად არის დანახული დავით გურამიშვილისა თუ სულხან-საბა ორბელიანის, ეპიტანგ VI-ისა თუ ბესიკის, გიორგი ერისთავისა თუ ალექსანდრე ყაზბეგის, ილია ჭავჭავაძისა თუ აკაკი წერეთლის, დანიელ ჭონჭიძისა თუ გიორგი წერეთლის შემოქმედებითი სამყარო და მოღვაწეობა.

ლიტერატურული ცხოვრებისადმი გ. ჯიბლაძის განსაკუთრებული ინტერესის მანიშნებელია ის ფაქტი, რომ თანამედროვე ქართული მხატვრული ფენომენის ყველა ძირითადი მოვლენა მის მიერ დროულად იყო შენიშნული და შეფასებული. თანამედროვე ლიტერატურული პროცესისადმი მიძღვნილი მისი ნაშრომების მნიშვნელობა იმდენად თელსაჩინოა, რომ ქართულ საბჭოთა ლიტერატურაზე, მის ისტორიაზე მსჯელობისას მთ გვერდს ვერავენ აუვლის.

გალაკტიონ ტაბიძეზე, მიხეილ ჭყავხიძელზე, ლეო ქიაჩელზე, კონსტანტინე გამსახურდიაზე,

გიორგი ლეონიძეზე, შალვა დადიანზე, იოსებ გრიშაშვილზე და სხვებზე დაწერილ მონოგრაფიულ გამოკვლევებში გიორგი ჭიბლაძე ახორციელებს აღნიშნული ქართველი მწერლების მდიდარი, ხშირად რთული და სალიტერატურო კრიტიკული დავის საგნად ქვეული შემოქმედების სრლმა ანალიზს. აღნიშნულ მწერალთა მიერ შექმნილი მხატვრული სამყაროს მისეული გააზრება ემყარება როგორც კლასიკური ლიტერატურული კრიტიკის ტრადიციებს, ასევე საბჭოთა ლიტერატურისმცოდნეობის უახლეს მიღწევებსა და ავტორის ღრმა პროფესიულ ალღოს.

სწორად ამ ალღომ უყარნახა მკვლევარს ქართული საბჭოთა ლიტერატურის პირველი ოცნებების პროცესისადმი მიძღვნილ თავის ფართო დიპაზონის ანალიტიკურ ნაშრომებში თვალსაჩინო ადგილი დაეთმო აგრეთვე ისეთი გამოჩენილი ქართველი მწერლებისათვის, როგორც არიან: ნიკო ლორთქიფანიძე, დემნა შენგელაია, სერგო კლდიაშვილი, ლადო ასათიანი, გრიგოლ აბაშიძე, ილია მოსაშვილი...

ბუნებრივია, რომ გ. ჭიბლაძის უნდადამენტური კვლევითი მუშაობის თვალსაწიერში ქართული საბჭოთა ლიტერატურის სწორად აღნიშნული წარმომადგენლები მოხედნენ, რადგან ძირითადად ისინი განსაზღვრავდნენ ჩვენს საუკუნის ოც-ოცდაათიანი წლების ქართული ლიტერატურის დონეს, განაპირობებდნენ იმ ისტორიულ წარმატებებს, აღნიშნულ პერიოდში რომ მოიპოვა ქართულმა მხატვრულმა აზრმა.

არანაკლები ყურადღებით გვიღებდა გ. ჭიბლაძე მოძმე ხალხთა ლიტერატურების, კერძოდ კი რუსული ლიტერატურის, კვლევის პრობლემებს. აქაც იგი აღიზნებდასებულია როგორც კლასიკური, ასევე თანამედროვე მწერლობით. ამის დასაბუთად იმარაგებდა თუნდაც უკვე მოხსენიებული „მიხეილ შოლოხოვის ეპოსი“. მაგრამ ჩვენ არ შეიძლება, მასთან ერთად არ გავიხსენოთ გ. ჭიბლაძის ნაშრომები: „ბესარიონ ბელინსკი“, „ნიკოლოზ ჩერნიშევსკი“, „ბარათაშვილი და ლერმონტოვი“, პუშკინის, ლ. ტოლსტოის, ნერასოვის, გერცენის, ოგარინოვის, დობროლიუბოვის, პისარევის, გორკის, ბლოკის, მაიაკოვსკის, ტიხონოვის, სიმონოვის, ლსია უკრაინკას, თუმანიანის, ისაიანიასა და ა. შ. შემოქმედებისა და შეხედულებებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევები.

გ. ჭიბლაძის კვლევითს სამყაროზე სრული წარმოდგენა რომ შევიქმნათ, უნდა გავითვალისწინოთ აგრეთვე მის მიერ შეტანილი თვალსაჩინო წვლილი ქართული ესთეტიკური აზრის განვითარებაში. ამ მხარე მსაყრადღებია მისი ნაშრომები — „პრობლემმა ბუნებისა და ხელოვნების მშვენიერებისა“, „ხელოვნება და სინამდვილე“, „ესთეტიკური თეორიის სა-

კითხები“, „რუსთაველის ესთეტიკური სამყარო“ და სხვ., რომლებიც თანამედროვე საბჭოთა ესთეტიკური აზროვნების მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. მათში, მაქსისტულ-ლენინური ესთეტიკის სახელმძღვანელო პრინციპებზე დაყრდნობით, წარმატებით ხორციელდება ქართული ესთეტიკური აზრის როგორც ისტორიის, ასევე პრინციპებისა და ევოლუციის პროცესის კვლევა.

როცა ვლადიმერ გ. ჭიბლაძის მრავალმხრივ შემოქმედებითს ინტერესებზე, ჩვენ მხედველობით გვაქვს აგრეთვე მისი ნაყოფიერი კვლევითი მუშაობა პედაგოგიური მეცნიერების განვითარებისათვის. ამ დარგში გ. ჭიბლაძემ შექმნა რამდენიმე კაპიტალური ნაშრომი, რომელთაც თვალსაჩინო ინტერესი აღძრეს როგორც ჩვენში, ასევე საზღვარგარეთ. აქ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ „ესთეტიკური აღზრდის პრინციპი“, რომელსაც იაკობ გოგებაშვილის სახელობის პირველი პრემია მიენიჭა და „პედაგოგია და მეთოდოლოგია“. რაც შეეხება დიდი ჩუხი პედაგოგის ი. ა. კომენსკისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიას — „კომენსკის ფილოსოფია“, მან სპეციალისტთა მხრივ მალე შეფასება მიიღო უპირატესი ყოვლისა, თვით კომენსკის სამშობლოში, სადაც მონოგრაფიის ავტორი კომენსკის სახელობის მედლით დააჯილდოვეს. წიგნის ასეთი წარმატება იმან განაპირობა, რომ, როგორც სპეციალისტები მეთითებენ, აქ ორგანულ ერთიანობაში აღქმული კომენსკის ფილოსოფიური თვალსაზრისი და მისი პედაგოგიური იდეები.

გიორგი ჭიბლაძე თავის მოღვაწეობაში პედაგოგიურ მეცნიერებას დიდ ადგილს რომ უთმობს, ამას ადასტურებს ის საყურადღებო ფაქტიც, რომ ამ ორიოდ წლის წინათ მისი რედაქციითა და წინასიტყვაობით მოსკოვში ორტომად გამოიცა ეან-ეკ რუსოს პედაგოგიური თხზულებანი. ეს ინტერესი ძნელი ასახსნელი არ იქნება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ გ. ჭიბლაძემ აქტიურ პედაგოგიურ მოღვაწეობას გწევა 1935 წლიდან როგორც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჭერ დოცენტი, ხოლო შემდეგ — პროფესორი. აქ იგი წლების მანძილზე განაგებდა ეურნალისტიკისა და ესთეტიკის კათედრების მუშაობას და მისი ხელმძღვანელობით ამ დარგების ბევრი სპეციალისტი მომზადდა; იგი დღესაც ესთეტიკის კათედრის პროფესორია. გ. ჭიბლაძის ხელმძღვანელობით ათეულობით მეცნიერმა დაიცვა კანდიდატისა და დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი.

მშობლიური ლიტერატურისა და კულტურის წინაშე გ. ჭიბლაძის ერთ-ერთ თვალსაჩინო დამსახურებად ისიც უნდა ჩავთვალოთ, რომ მისი რედაქციით ქართულ ენაზე გამოცემულია

სხვა ხალხების ლიტერატურისა და კულტურის გამოჩენილ წარმომადგენელთა თხზულებანი, რომელთა შორის განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ ორმოცდათიანი წლების დასაწყისში თბილისში დატანებული ბ. გ. ზელინსკის რჩეულ თხზულებათა ორი ტომი.

როგორც საბჭოთა, ისე საზღვარგარეთელ მეცნიერებთან და ლიტერატურის მოღვაწეებთან მჭიდრო კონტაქტები, საერთაშორისო შეხვედრებში მონაწილეობა გ. ჯიბლაძეს საშუალებას აძლევს ახლო გაეცნოს თანამედროვე მსოფლიოს კულტურისა და მეცნიერების მიღწევებს და, ამასთანავე, ამ ფორუმებზე თვითონ წარმოაჩინოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, მხატვრული და ესთეტიკური აზროვნების დარგში საბჭოთა საქართველოს მიერ სამოცი წლის მანძილზე მოპოებული წარმატებანი.

ენივეს 1957 წლის განათლების მუშაეთა XX საერთაშორისო კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობის დროს, მონრეალის საერთაშორისო გამოფენაზე ყოფნისას, პრადის უმაღლესი განათლების პრობლემებისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე, ბერლინის პედაგოგიკისა და ესთეტიკური აღზრდის საკითხების გამო გამართულ კონფერენციაზე, იენესკოს რეგიონალური სემინარზე გამოსვლებში იგი ეხებოდა საბჭოთა ლიტერატურის, კულტურის, პედაგოგიკური მეცნიერების აქტუალურ პრობლემებს, აშუქებდა საბჭოთა კულტურისა და მეცნიერების მოღვაწეთა მიერ ამ სფეროებში მოპოებულ უახლეს მიღწევებს.

ჩამდენიმე ცნობა ბიოგრაფიიდან. გ. ჯიბლაძე დაიბადა 1913 წელს, 10 მაისს, ქუთაისში. 1933 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. 1933-44 წლებში მუშაობდა გაზეთების „ახალგაზრდა კომუნისტის“, „ქუთაისის“, „კომუნისტის“ რედაქციებში სხვადასხვა საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე. ამის შემდეგ მას ირჩევენ საქართველოს მწერალთა კავშირის მდივნად. 1946 წლიდან ხელმძღვანელ პარტიულ სამუშაოზე: 1951-53 წლებში იყო პარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის მდივანი; 1953 წლიდან განაგებდა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მეცნიერებისა და კულტურის განყოფილებას; მალე იგი იკავებს რესპუბლიკის განათლების მინისტრის პოსტს, სადაც რვა წლის განმავლობაში მოღვაწეობს, 1960-61 წლებში იგი გადააყვით პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნად იდეოლოგიის დარგში. ამის შემდეგ მას ნიშნავენ რესპუბლიკის უმაღლესი და სპეციალური საშუალო განათლების მინისტრად; აქ იგი მოღვაწეობს მთელი 17 წლის განმავლობაში.

საინტერესო გზა განვლო გ. ჯიბლაძემ როგორც მეცნიერმა. 1939 წელს იგი იცავს დისერტაციის ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად. მისი ნაშრომის თემაა ბუნებისა და ხელოვნების მეცნიერების პრობლემა. ცხრა წლის შემდეგ იგი უკვე ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორია. ეს სამეცნიერო ხარისხი მას მიენიჭა ფუნდამენტური გამოკვლევისათვის — „ხელოვნება და სინამდვილე“, რომელიც ცალკე წიგნად გამოიცა 1948 წელს. 1955 წელს აირჩიეს საბჭოთა მთავრობის მიერ ღირსი სამაჟორი ომის წლებში შექმნილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, ხოლო 1960 წლიდან იგი ამ აკადემიის ნამდვილი წევრია. დაახლოებით იმავე ხანებში გ. ჯიბლაძეს ირჩევენ რსდსრ პედაგოგიკურ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად და პრეზიდენტის წევრად; 1976 წლიდან დღემდე იგი უკვე სსრ კავშირის პედაგოგიკურ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის წევრია. 1980 წლიდან გ. ჯიბლაძე არჩეულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტად და პრეზიდენტის წევრად.

გ. ჯიბლაძე მრავალჯერ იყო არჩეული (მთა შორის უკანასკნელი მოწვევის არჩევნებშიც) საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად, პარტიის ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობაში, საბჭოთა მწერლების კავშირისა და სხვადასხვა საზოგადოების ხელმძღვანელ ორგანოებში, სადაც აქტიურად მოღვაწეობდა თავისი ხალხისა და სამშობლოს საკეთილდღეოდ. გ. ჯიბლაძის მრავალმხრივი მოღვაწეობა მუდამ იყო ხალხის ყურადღების ცენტრში და ღირსეულადაც ფასდებოდა: მას მინიჭებული აქვს საქართველოს სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპატიო წოდება, არის ლენინის ორი ორდენის, ოქტომბრის რევოლუციის, შრომის წითელი დროშის სამი ორდენისა და „საბატო ნიშნის“ ორდენის კავალერი.

განვლილია ცხოვრების დიდი გზა, უკან დარჩა იუბილარის მოსუვენარია და თავისი შინაარსით მდიდარი მეცნიერული და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ნახევარ საუკუნეზე მეტი. ამ დროს ბევრი სიხარულიც მიუნიჭებია და ბევრი მეცნიერი გამოიყვანა მოუწყვია მისთვის. მგაბრ იგი ყუველთვის რჩებოდა მის მიერვე არჩეული საქმის ერთგულ მსახურად და მოუღულელ მუშაკად. ასეთია იგი დღესაც, თავისი დამატების სამოცდაათი წლისთავეზე, რომელსაც იმ რწმენით ეგებება, რომ წინ კიდევ დიდი გზა გასაყვლილი.

კ რ ი ტ ი კ ა ლ ა პ ი ბ ლ ი გ რ ა ფ ი ა

შ. В. ДЗИДЗИГУРИ, Ю. В. ЗЫЦАРЬ

О СОСТОЯНИИ ГИПОТЕЗЫ БАСКСКО-КАВКАЗСКОГО ЯЗЫКОВОГО РОДСТВА

(К выходу в свет книги И. Уррениэта-Ривера)

В 1980 году в ЭНН арборе (параллельно в Лондоне) издана докторская диссертация Ирель Уррениэта-Ривера (защищенная в том же году в университете штата Аризона) под названием «Баскский и кавказские языки: обзор методов установления древних генетических связей» [1].

Здесь мы предполагаем познакомить читателя с этим изданием и прокомментировать его.

Как известно, сравнения баскского языка с иберийско-кавказским и попытки установления их родства давно уже являются предметом научного обсуждения. В частности, этот вопрос был одним из основных в той дискуссии, которая еще в 1954 году была организована журналом «Вопросы языкознания» по проблеме возможного родства картвельских и других кавказских языков в Средиземноморье. Еще до этой дискуссии, а также после нее баскско-кавказский вопрос обсуждался в различных рецензиях и статьях, главным образом по поводу исследований Карла Боуда, Рене Лафона и др. Между прочим, в одной из своих последних книг [2] В. Георгиев вновь «выдвигает аргументы против родства баскского с кавказскими языками и наличия баскского или кашказского субстрата в Эгеиде» [3]. Ср. дальше: «Думается, что эта глава значительно выиграла бы, если бы В. И. Георгиев как-то прореагировал здесь на книгу Э. Фюрне [4], выводы которого являются почти во всем полярно противоположными выводам В. И. Георгиева» [3, 25].

Еще в одной своей итоговой работе [5] К. К. Уленбек собрал такие баскско-кавказские сравнения современных ему и предшествующих авторов, которые казались ему наиболее убедительными. С этого времени наряду с рецензиями (а иногда и среди них) часто появляются все новые подобные работы, в которых подводятся итоги, показывается состояние баскско-кавказской гипотезы (причем таких работ, пожалуй, гораздо больше, чем самих исследований, содержащих конкретные сравнения).

Опубликованная диссертация Уррениэта также представляет собой попытку подвести итог соответствующим сравнениям, показать состояние гипотезы, широко рассматривая при этом применение в баскско-кавказской области не только обычного сравнения, но и всех остальных, более современных методов.

Если оценивать настоящее издание не как диссертацию, т. е. не в плане проявленной автором эрудиции и т. д., а как книгу, т. е. с точки зрения полезности для читателя, то в общем, пожалуй, можно сказать, что она представляет на сегодняшний день нечто наиболее подробное и обстоятельное из числа соответствующих итоговых обзоров, и поэтому в целом появление такого издания можно считать полезным. На наш взгляд автор умеет правильно выбирать самое существенное как в плане достижений, так и критики. В частности, не может не радовать постоянное обращение к таким авторитетам, как Р. Лафон, А. Товар, Л. Мичелена, А. Мартине, а с другой стороны — к таким особенно критичным и осторожным авторам, как Г. Фогт (Вугт), хотя в то же время вызывает сожа-

ление, что указанная выше дискуссия в ВЯ осталась в целом, так сказать, за кадром книги и, в частности, не учтена открывавшая эту дискуссию критическая статья Е. А. Бокарева [6].

Как положительный можно отметить далее тот факт, что в книге приведены достаточно обширные списки сравниваемых обычным методом слов и форм. (с. 67—88), причем эти списки взяты у разных компаративистов с учетом проведенной уже критики сравнений, а сами конкретные сравнения для этих списков отобраны с критическим тактом и, мы бы сказали, с этимологическим вкусом: ср. такие яркие параллели, как баск. *zazá* «корзина» — груз. *dzigi* «корзина с крышкой», или баск. *huts* «пустой» — груз. *phuts* «пустой», баск. *uziz* «урожай» — груз. *stv (eli)* «сбор винограда» — лаз. *sv(eli)* «время урожая», из которых последнее с нашей точки зрения является особенно перспективным, т. е. в баскском слове при этом вскрывается эпипетический гласный, который и вообще присутствует перед сочетанием (*st-*) в анлауге, и это является древнейшей чертой баскского фоностроя, а в картвельских языках такой гласный в том же положении исторически не обязателен.

Так же и даже еще более обстоятельно знакомит нас данная книга и с процедурой лексикостатистического и типологического сравнения: см. сопоставительный список слов для лексико-статистического обчета в таблицах (с. 90—106) языков: английского, баскского, чукотского, кабардинского, аварского, грузинского; см. также таблицы десяти индексов Гринберга для двадцати языков (с. 124—126).

С этими новейшими методами сопоставления автор старается ознакомить именно в силу их новизны, и как читатели мы особенно благодарны американской исследовательнице за это, в частности, за интересный рассказ об опыте А. Дэйена по лексикостатистической классификации многочисленных австронезийских языков с применением ЭВМ [7].

1. Относительно лексикостатистического зондирования баскско-кавказского родства [8] отмечается, в первую очередь, что оно показывает больше совпадения баскского с хамито-семитскими языками, чем с иберийско-кавказскими, ср.:

с хамито-семитскими:

языком берберов — рифов — 6 %; 9,67%,
языком берберов — сусов — 7,36%; 10, 86%;
коптским — 5, 18%, 6,59%;
арабским — 4,90%, 3,26%

с иберийско-кавказскими:

грузинским языком — 4,73%; 7,52%,
аварским — 3,80%, 5, 37%;
черкесским — 6,62%; 7,52%

Отраженные в этих процентах кавказско-баскские совпадения А. Товар толкует в том смысле, что они взяты, возможно, из древнейшего общего источника Средиземноморского региона, на который позже наложился пришлый (transient) элемент; то, что у баскского оказывается общим с северо-африканскими языками, может принадлежать, по А. Товару, к «западному фонду» (western pool), а общее с иберийско-кавказскими языками — к более северному, не достигавшему южного Средиземноморья; при этом в связи с первым говорится о глубине в 8 тысячелетий, а в связи со вторым менее определенно о «глубине неолита».

Этот вывод сам А. Товар делает, конечно, как чисто предположительный, более того — как, скорее, экспериментальный, т. е. вывод, вместе с которым выносятся на обсуждение сама принципиальная полезность и применимость метода. К сожалению, иначе, с уклоном к большей категоричности, был этот вывод воспринят некоторыми читателями работ А. Товара (например, в Тбилиси). Думаем, что будет поэтому небесполезно сделать следующие замечания.

Что дело в данном случае не вышло за рамки эксперимента (притом в самой какой-то начальной его стадии), об этом говорят уже разногласия между соавторами А. Товара по данной работе и разнообразие их сомнения как в части отбора материала, так и принципиальной оценки результатов. Взять хотя бы тот факт, что сам «отец метода» М. Сводеш, выводя совершенно иной результат из обчета тех же сопоставлений, «находит, что число словарных корреляций между северо-западно- и северо-восточно-кавказскими языками достигает, возможно, 28%.

а между баскским и грузинским — 22% (1—109): в аспекте баскского родства это ставит картельскую версию не на последнее, а уже, наоборот, на первое место»¹.

О чрезвычайной шаткости выводов из того же эксперимента говорит и наличие в нем многих непреодоленных противоречий общего и конкретного характера, ср.: «Товар согласен, что он и его сотрудники не однажды нарушали правило подбора одной формы для одного образца. Другая трудность связана с устранением заимствований: некоторые, очень поздние, отбраковались, другие, старые — нет» [1, 107]. В противоречии с этим для образца «человек» (№ 118) в баскском было взято, однако, слово *persona* романского происхождения, поздний характер которого очевиден, а мотивы его привлечения не приведены и вовсе не очевидны.

Возьмем, далее, следующий факт: баск. *zutik* «стоя», «стоящий» (№ 30) Сводеш готов отождествить с груз. *deg* «стоять», т. к. он членит первое из них на *zu-tik* и находит сходство элемента *tik* с *deg* [1, 110]. Но это баскское слово не может быть так истолковано: корень в нем *zut* или *zu* «прямой», «вертикальный», (ср. *zuzen* «прямой» исторически пре²восх. степень от *zuz-zut*), а элемент */tik* является паритивом (или отправительным), и находится здесь по тем же причинам, по которым однозначный романский предлог *de* имеем в исп. *estar de pie* «стоять» (баск. *zutik*, кстати, только и употребляется в аналогичной конструкции *zutik egon* «стоять», букв. «estar de zu или de zut»). Если бы мы применили в данном случае элементарное сравнение, то должны были бы, следовательно, указать на сходство баск. *zutik* «прямой» не с груз. *deg*, а с груз. *zue-i* «столб», «колонна» (баск. корень *zu*, *zuz* — ср. груз. *sveti*).

Главное здесь, впрочем, не в самой этой неточности, а в том, что для уяснения сходства, обнаруженного его методом (т. е. прямым соположением образцов), Сводеш все равно вынужден прибегать к обычному сравнению. А такое «соскальзывание» к обычному сравнению вряд ли является здесь методически непротиворечивым: между тем, оно наблюдается не в единичном случае, ибо кто, как не очень знающий компаративист, мог бы уловить сходство между, например, баск. *izen* «имя» и др. -евр. *šm* «слышать» и т. п. (№ 207 списка), [1, 110]? (Правда, имеются как будто и формы типа *šdm*). А если взять все коррекции, которые вводятся Сводешем в его истолкование того же опыта в связи с «усеченностью» северокавказского корня? А привлечение им в той же интерпретации данных исторической фонетики самых различных языков?

В итоге складывается впечатление, что если мы и имеем перед собой действительно какой-то способ зондирования родства, то это такой способ, который слишком зависит от элементарной осведомленности и опыта экспериментаторов в сравнительном языкознании. Но, в свою очередь, что может означать подобная зависимость? Не означает ли она, что речь должна идти скорее не о методе, а просто о новых работах Сводеша и Товара, которые, опираясь на свой опыт и знания компаративистов, пытаются зондировать родство языков?

Уместно вспомнить в этой связи о неудачах лексикостатистики — например, о попытке Дж. Клоусона [9] опровергнуть алтайскую теорию, а также о неудачах некоторых других подходов, отталкивающихся, подобно лексикостатистике, от прямого сличения образцов или групп лексики: такова в той же алтайской области работа Г. Дёрфера [10], слабость которой убедительно показана Н. Д. Андреевым и О. П. Суинком [11].

Оставим, однако, вопрос о том, как получен вывод, что баскский генетически наиболее близок к хамито-семитским языкам и т. д., рассмотрим сам этот предположительный результат. Здесь небесполезно будет обратиться сначала к истории данной версии.

¹ Ср. однако, тут же: «между баскским и северокавказскими языками в силу усечения в последних корня речь может идти по Сводешу о 10% или 15%, а между баскским и грузинским менее, чем о 3% — при подсчете только тех форм, которые имеют не более двух согласных» [1, 110—111].

Как известно, семито-хамитская версия баскского родства со времен еще Г. Шухардта и А. Тромбетти конкурировала с кавказской. С таким положением вещей было, однако, покончено (думалось, навсегда) после выхода в свет одной статьи Е. Zuhlagz'a, получившей большую известность [12], в которой все сколько-нибудь заслуживающие внимания баскско-семито-хамитские сравнения были подвергнуты сокрушительной критике. В результате первоначально наметившаяся даже тенденция к полному отказу от баскско-семитской гипотезы. Затем, однако, право научного гражданства было возвращено части прежних сравнений (притом сравнений лексических и, главным образом, явно контактных: баск. *pagusi* «хозяин» и т. п.), и в этой части некоторое число было добавлено или уточнено К. Боуда [13].

Сложившийся в итоге статус баскско-семитского варианта (бытующий и в современной компаративной лингвистике) сводится к тому, что баскский не имеет элементарного родства с семито-хамитскими языками, а те соответствующие сходства, которые обнаруживаются преимущественно в лексике, являются либо результатом влияния (в большинстве случаев), либо восходят к каким-то чрезвычайно отдаленным связям неясного пока характера. Таково то положение вещей, которое якобы изменилось или меняется в связи с интересующим нас лексикостатистическим экспериментом.

Сколько-нибудь значительных изменений вряд ли, однако, можно здесь ожидать уже потому, что этот эксперимент вновь имеет дело с лексикой и только с лексикой. Конечно, сама лексика в нем по возможности подбирается, как известно, в расчете на выявление древних генетических связей. Но ясно, что, во-первых, средствами одной лексики (даже при оптимальной подборке) очень трудно, может быть, невозможно разграничить (тем более, в зондаже) элементарное родство и некое сверхродство или какие-либо древние контактные, субстратные и т. п. связи. Вторых (это еще более важно), относительно языков с развитой морфологией (как в данном случае) важнейшим показателем родства является, по общему признанию, общность грамматических систем. Между тем, сколько-нибудь удовлетворительных и достаточных грамматических сравнений баскского с семито-семитскими языками просто нет². Что же, спрашивается, здесь зондировать? И как можно, с учетом этого, доверять любому лексическому зондажу?

В структуре языков существуют, далее, такие фундаментальные особенности, которые при всей их «структурности» являются важнейшими показателями родства (элементарного) или его отсутствия. В семитских языках такой чертой или особенностью является внутренняя флексия. Между тем, в баскском, как, например, и в картвельских языках, нет ничего похожего на внутреннюю флексию [14], и это тоже исключает элементарное родство баскского и семито-хамитских языков.

Далее: если бы баскский был элементарно родственен семито-хамитским языкам, то наиболее глубокие, частые и системные связи он должен был бы обнаруживать с их семитской частью, т. е. общезвестно, что хамитские языки составляют в целом такую группу, которая отдалена от семитской в силу наибольшей смешанности с местными негроафриканскими языками, в силу «работы» в хамитском мире соответствующего субстрата. Между тем, связи баскского языка в семито-хамитском мире (пусть не системные — их вообще нет — но более частые и глубокие) обнаруживаются, прежде всего в хамитских языках, а из них в первую очередь — в ближайших географически, т. е. в берберском, туарегском и т. д. Это видно, в частности, и из приводившихся выше цифр эксперимента А. Товара: свыше 10% совпадений с берберским и не выше 5% с арабским.

² Сравнивают possessивный суффикс *-en* баскского, берберского и египетского языков, также баск. *pi* «я» (*p* — префикс первого лица в глаголе) и элемент *pi* в семитском глаголе. Это сравнение, впрочем, требует уточнений. В баскско-кавказской области насчитывается несколько десятков морфологических параллелей.

В связи с этим трудно, по нашему мнению, говорить уже не только о баскско-семитском родстве, но даже и о равноценности тех двух фондов (pools), которые, как считают, выявляются в баскском языке лексикостатистическим экспериментом (т. е. иберийско-кавказского фонда и какого-то иного, уходящего в хамитическую Африку). Более того, трудно на этом фоне, видимо, вообще постулировать два этих разных фонда в языке басков: скорее уж надо думать о том, что в хамитских языках, особенно по мере их географической близости к баскскому, сохраняются остатки родственного баскскому досемитского субстрата, который, как и сам баскский язык в целом, ближе всего стоял к иберийско-кавказскому языковому миру (или к его части).

Затем интересно, что новые факты, устанавливаемые «простым» сравнением, нередко свидетельствуют как раз в пользу исконности тех или иных баскских слов, считавшихся до сих пор семитскими или хамитскими по происхождению, а это, естественно, ставит вопрос о том, откуда они в самих афразийских языках. Здесь особенно важны некоторые этимологии такого блестящего компаративиста, как А. Товар. Например, последний показал [15], что баск. атаг «10» (которое обычно сравнивали до этого с берб. игаи «10», гуанч. пагаи «10», туарег. тегаи «10») в несколько иной форме бывало ранее и баскском языке в значении «5» и что оно связано с распространенным на Пиренейском п-ове топонимом Атага. Из типологии числительных известно, что значение «5» могло давать «10», но не наоборот. Кроме того, уже сама разветвленность термина в топонимике (а он имеет и другие дериваты среди баскских апеллятивов) говорит о его исконности на Пиренеях. Какой же следует из этого вывод? Если, как думал в свое время А. Тромбетти [16], вся эта группа форм связана с банту капа «рука», то даже и в этом случае речь вряд ли может идти о хамитском происхождении баск. атаг «5» и т. п. (учитывая особенно, что это слово как будто имеет и параллели в картельских языках). Но коль скоро это все так, нам остается лишь думать, что в указанных хамитских числительных выявляется какой-то связанный с баскским языком субстрат (это скорее всего); либо что перед нами такие древние связи, природу которых мы пока просто не в состоянии понять. В любом случае об элементарном родстве нет речи.

То, что предстает как факт возможного родства, может быть в баскском просто заимствованием из хамито-семитского мира, каковым, судя по всему, являются, например, баск. baltha «дом» северных диалектов, или баск. esker «благодарность», а также упомянутые pagusi «хозяин», bergi «новый», видимо, bego «тепло» и т. д. Именно заимствовал этот рода в баскском и, с другой стороны, проявления баскско-кавказского субстрата в хамитском (иногда в семитском) мире — вот все, что допускал по части данной версии такой ученый, как Р. Лафон³ [1,16].

Прежде чем говорить о баскско-афразийских генетических связях, должны быть (во всяком случае) для каждого сравнения рассмотрены именно возможности того рода. К сожалению, столь большой специалист в своей области как Ганс Мукаровский [17] их предварительно не рассматривает, как не выясняет он и отношения каждого сравнения к предыдущим, а это лишает его коллег возможности полностью включить в свое рассмотрение и использование его интересные материалы.

Кстати, баскские элементы в испано-иберийском все более интерпретируются тоже как проявления субстрата (доиберийского-дохамитского), родственного баскскому языку. В частности, сейчас это положение с полной определенностью высказывает и развивает Ф. Орос [18] и отметим, что более четверти века назад его высказал по-русски один из авторов настоящей работы [19] (на что, однако, не обратили внимания). Где-то местами этот субстрат, видимо, выступал, так сказать, на

³ Показанные А. Товаром поразительные совпадения берберского с баскским в т. п. женском и мужском спряжении сложнее (но не невозможно) объяснить в том же плане.

поверхность в испано-иберийском мире вплоть до эпохи надписей, и поэтому-то и обнаруживаются баскские деклинационные элементы в иберийских надписях близких к баскам территорий [20], а также такие (вообще говоря, поразительные) отрезки текстов, как *dadula, ecusi, banecarsie* [21, ср. 1, 15], которые прямо напрашиваются из истолкования с помощью личных форм баскского глагола, ср. еще ибер. *osaba* = баск. *osaba* «дядя», *lagun* = баск. *lagun* «друг, житель, сосед», *beltz* = баск. *beltz* «черный»⁴ [15, 170; 1, 15].

II. Труднее всего оказывается извлечь какие-либо общие выводы из типологического зондирования кавказско-баскского родства, выполненного в ряде опытов А. Товаром [23] на основе известной методики Дж. Гринберга [1, 118—140]. И дело тут, видимо, не в сложностях самого метода, процедуры и т. д. — к счастью, все это не так уж сложно.

Дело в другом. Возьмем такой факт. Как нечто дополнительное (*additional*), к обследованию по разработанным параметрам привлекается тот факт, что грузинские варианты слова «голова» сравнимы с баск. *buru* id. как средством грамматической рефлексивности, возвратного залога [1, 136], чему следуют примеры.

Однако, насколько мы знаем, такой способ выражения рефлексивности, кроме баскского и картвельских языков, имеется только в абхазском (где он, впрочем, не в такой степени грамматически обобщен). Здесь, следовательно, перед нами избирательный, селективный факт типологической близости, который, конечно, тоже может быть результатом случайного совпадения, но в то же время гораздо более показателен, чем, допустим, постпозиция или препозиция прилагательного. Но если это так, то разве перед нами «дополнительный» факт? К чему он «дополнительен»? К параметрам Дж. Гринберга? Но разве у Дж. Гринберга просчитана значимость подобных селективных факторов, да и вообще сам фактор селективности?

Бесспорно важным представляется следующее обобщение: «относительно своего порядка SOV баскский язык относится к типу III... хотя [отклоняется от него в порядке NA (сущств. + прилагат.)... С другой стороны, кавказские языки вообще лучше удержали тип III, но более продвинулись к порядку SVO» [1, 139]. Этот вывод кажется тем более существенным, что он прямо перекликается с одним советским коллективным исследованием по иберийско-кавказским языкам [24], в котором мог бы, возможно, найти свои уточнения.

Тем не менее, было бы, на наш взгляд, в высшей мере полезно еще до сих пор обобщений по SOV или SVO в баскском и др. языках рассмотреть два следующих (в общем, не такие уж трудоемких) вопроса: а) отношение типа SVO и др. к т. н. актуальному членению предложения; б) диахрония типов SVO и т. д. (ср. в приведенной только что формулировке: «более продвинулись к порядку SVO»).

Наконец, заметим, что если уж давать точную характеристику баскскому синтаксическому типу в параметрах Гринберга, то это будет двухвариантный тип SOV = OVS (даже безотносительно и к актуальному членению), что видно из элементарных баскских учебников [25] и что, строго говоря, имеет в баскском прямые синтаксические аналогии вне самой основной структуры S-V-O, как и во всех кавказских языках [24].

Существенным выводом из типологического зондирования А. Товара в том же изложении [1] представляется также избирательная (по параметрам Дж. Гринберга) морфолого-типологическая близость аварского и грузинского языков [1, 137]. Здесь, на Кавказе, этот вывод внимательно изучается. Мы пока что не считаем себя вправе его комментировать. Заметим только одно: пока что более показаны отношения картвельских и западно-кавказских языков (усилиями акад. А. С. Чикобава и его школы), и это естественно, поскольку восточно-кавказские языки пред-

⁴ Надпись на камне в Каталонии похожа на баск. *jaun beltz* «черный господин» (в действительности, скорее, * «господин ворон»), отчетливо прочитана не как *laur beles* [1, 13], а как *Jaun beles* [22].

ставляют собой в целом исключительно сложную и (в отличие от западно-кавказских языков) гораздо более многочисленную группу. Но хотя бы в силу именно этих обстоятельств (степень изученности, с одной стороны, многочисленность — с другой) нельзя исключать и ориентировочную значимость предлагаемого зондирования (аварский — грузинский): Археология в этом смысле как раз настораживает [26]. О типологии баскского глагола см. ниже.

Дальнейшее совершенствование всего аппарата типологического зондирования, над чем А. Товар продолжает упорно работать [27], принесет, возможно, более определенные результаты и по части отношений баскского языка к кавказским. Впрочем, уже сейчас из некоторых данных типологии (которые как раз почему-то не учитываются) ясно, что баскский язык должен оказаться ближе всего к картвельским (затем, возможно, к нахским и языкам типа лакского и табасаранского). Дело в том, что, во-первых, баскский глагол, как и глагол картвельских языков, полиперсонален, но в то же время имеет только личное спряжение (и не имеет классного или классно-личного); во-вторых, баскское личное спряжение, как и картвельское, является префиксально-суффиксальным; в-третьих, это префиксально-суффиксальное спряжение, как и в картвельских языках, характеризуется большей древностью префиксов при несколько большей развитости суффиксов, и для него нехарактерна в целом гипертрофия префиксов за счет суффиксов или наоборот.

Типологически это отводит баскскому, как и картвельским языкам, среднее положение в кавказском ареале между такими языками, как лезгинский (с гипертрофией склонения и суффиксов за счет спряжения и префиксов), и таминым, как абхазский, с гипертрофией спряжения и префиксов за счет склонения и суффиксов⁵; правда, в баскском, как и в картвельских языках, глагол, поскольку он полиперсонален, тоже является гипертрофированным, но, во-первых, не за счет склонения, как в абхазском, во-вторых, не с таким преобладанием префиксов над суффиксами. Не только степень удаленности от категории классов, но и самый полиперсонализм, а также его сбалансированный префиксально-суффиксальный характер имеют важнейшее значение и для выяснения отношения баскского к нахским, а также дагестанским языкам.

(Считают, что гораздо важнее всего этого эргативный принцип устройства баскских финитных форм и что по этому принципу баскский язык в целом ближе к языкам типа лакского и дальше от картвельских. Лакское спряжение, действительно, больше производит «баскское» впечатление, чем спряжение картвельского глагола. Но причина этого, конечно, не только в выраженной эргативности лакских финитных форм, но и во всех тех неконтекстных типологических признаках, о которых мы только что говорили. Кроме того, принцип организации картвельских финитных форм, на наш взгляд, сам еще нуждается в уяснении. При всех его кажущихся отличиях он может оказаться исторически очень близким к эргативному).

Несмотря на то, что перечисленные три признака не относятся даже к континентальной (а лишь к чисто структурной) типологии, они, по нашему мнению, гораздо глубже «зондируют» генетическое отношение баскского языка к иберийско-кавказским (и даже его место среди них), чем многое другое: это и неудивительно, т. к. речь идет о признаках, в которых все само по себе пронизано и дышит историей (сложение префиксальных систем в отличие от суффиксальных или вместе с ними и т. д.). Конечно, все это как-то очень далеко стоит от квантификации, типолого-морфологических параметров и т. д., а тем более от типологических универсальных значений. Но что делать, если таков наш «случай», через который, видимо, пролегает и путь к совершенствованию самих указанных параметров.

Несмотря на свой чисто структурный характер, указанные три признака являются достаточно показательными именно в генетическом отношении, ибо, в отли-

⁵ Этим двум типологическим полюсам кавказского ареала соответствует их полярная география (лезгинский на крайнем востоке, абхазский на западе) и, что исключительно важно, должна соответствовать также их полярная диахрония.

чие от других (а это отличие было бы особенно важно квантифицировать), несомненно, имеются в языках такие типо-признаки и их комбинации, которым трудно отказать в генетической показательности (А. П. Дульзон). Так, В. И. Георгиеву оказалось в свое время достаточно (и он прав в этом) как раз гипертрофии префиксов с реляционным значением в протохаттском глаголе для того, чтобы квантифицировать этот язык как вероятно родственный абхазскому [28]. Ср. также то, что говорилось выше о внутренней флексии в афразийских языках и ее отсутствии в баскском.

Предлагаемый подход (к вопросу о месте баскского среди иберийско-кавказских языков) покажется особенно сомнительным тем, кто не видит в самих иберийско-кавказских языках единого типологического или структурного стереотипа [1, 83] и даже проводит через Кавказ лишнюю, разделяющую — по структуре глагола и наличию/отсутствию категории классов — всю Евразию на два ареала, восточный и западный [29]⁹.

С нашей точки зрения, наоборот, сомнительным является, однако, положение об отсутствии указанного стереотипа.

В самом размахе, даже в исключительности диапазона различий между кавказскими языками сомневаться, конечно, не приходится. Однако уже тот факт, что эти различия носят континуальный ареальный характер (см. выше) с переходом от полиперсонности на западе до многопадежности на востоке (а также факт соответствия этому переходу от префиксов к суффиксам, особенно развитым в хурри-урартском), говорят о том, что перед нами скорее всего не конгломерат двух или трех структурных стереотипов, а поразительное варьирование одного и того же стереотипа, связанное, видимо, с его дроблением по мере образования спряжения и склонения.

О первых опытах по выявлению кавказских структурных общностей [24] уже говорилось. Мы бы в этой связи особенно отметили также следующее: а) если в каком-либо кавказском языке имеется классное спряжение (или вообще что-либо классное), то оно префиксально; б) префиксы вообще древней суффиксов; в) полиперсонализм (начинающийся в принципе с префиксов) является фреквентативом.

Кроме этих, есть много таких мелких типопризнаков (вообще не обязательно проходящих по всем кавказским языкам), которые в совокупности создают именно кавказский структурный стереотип (хотя тот или иной из этих признаков в отдельности не обязательно «привязан» к Кавказу). Но именно этот-то стереотип и в крупном (полиперсонность и т. д.), и в мелком характерен и для баскского языка, определенно указывая на его генетическую принадлежность. Поэтому, если бы баскский язык бытовал среди иберийско-кавказских (где-нибудь, например, рядом с баибийским, сванским), то он ни в чем не нарушал бы типологической картины кавказского языкового мира. Вообще перенесение на Кавказ баскского языка, типологически должно было оставаться незамеченным, настолько он «вписывается» в иберийско-кавказский языковой мир. Между тем при всем разнообразии последнего такое перенесение мыслимо **вообще не для каждого языка**.

Пока происходит совершенствование методов зондирования, типологические аналогии и материалы настолько широко и глубоко привлекаются в самих компаративных реконструкциях, сливаясь с обычным сравнением, что можно, пожалуй, без преувеличения сказать: современная реконструктивная лингвистика является не только сравнительной, но и типологической. В баскологии образцы привлечения типологии для реконструкций принадлежат тому же А. Товару [30], а также А. Мартине [31] и др., причем они нередко обращаются за аналогиями опять-таки к иберийско-кавказским языкам: вот, очевидно, начало того пути, на котором типология

⁹ Ср. 1, 59. К сожалению, изложенное здесь таково, что не дает возможности уяснить ни точную суть изоглоссы, ни точный рубеж, по которому ее проводят. Спряжение абхазского глагола, как известно, является не чисто личным, а классно-личным.

вместе со сравнением материала приведет к решающим (действительно) открытиям как в баскологии, так и в баскско-кавказской области. К сожалению, в издании [1] об этом мы ничего не находим, как не находим и констатации того факта, что привлечение типологии для реконструкций особенно необходимо тогда, когда речь идет о младописьменных языках — изолятах.

Кстати, особое значение приобретают в таком случае и те сравнения, которые так любил К. Боуда: материальные сравнения «всего со всем», в результате которых выясняется, например, что по каким-то причинам та или иная основа имеется в определенной группе родственных и заведомо неродственных языков (например, основа *lag* «человек», «сосед», «товарищ» проходит от баскского и кавказских до языков юго-восточной Азии) — [32]. Дело в том, что подобные сравнения, конечный смысл которых часто еще не ясен, бывают нередко уже способны помочь в анализе форм языка-изолята, и, следовательно, уже работают на вполне методически правильное и необходимое внутривидовое сравнение. Так, на основании селкуп. Гака «товарищ», др.-яван. *lek* «человек», «мужчина», черк. *legho* «товарищ», и т. д. в баск. *lag-un* «сосед», «друг», «товарищ» мы можем выделить компонент *-un* как вторичный [33], и что (перекрестным образом) усиливает вероятность чисто внутренней интерпретации данного компонента в качестве, скажем, окаменевшего суффикса с уменьшительным значением. Аналог последнего имеем в картвельских (как, впрочем, и в и-е) языках.

III. Само обращение автора комментируемого издания к лингвистическому аспекту кавказско-баскской проблемы (с. 141—153), разумеется, заслуживает одобрения. В частности, важное значение имеют приводимые данные о группах крови у басков и картвелов, из которых первые имеют очень высокий фактор O, низкий A, самый низкий в Европе B и самый высокий в мире отрицательный Rh- (как и берберы). Согласно старым уже (до 1947 г.) исследованиям картвелы также в отношении B характеризуются чрезвычайно низким показателем (7,1% у мегрелов, 7,2% у сванов, 11,3% у карталнищев, 10,9% у имеретинцев, 9,8% у гурийцев) ср. [21, 517]. Важнейшие современные исследования [34] подтверждают низкий B у ряда популяций Кавказа, а для аджарцев и сванов показывают его равным 5%; аджарцы по Мурагу имеют в то же время очень высокий фактор O (=77%).

Наконец, в целом для Западного Кавказа устанавливается [34]: A=20%, B=5%, O=75%; для Восточного Кавказа: A=25%, B=11% с резким возрастанием B по мере движения на юг и на север. Что касается отрицательного Rh- (или генов d, иначе D-), то он оказывается на Кавказе равным 41%, что вновь имеет аналогии у басков с их 50% для этого фактора.

Этнологические выводы из этих данных состоят прежде всего в том, что «кавказские народы в целом составляют очень древнюю реликтовую группу, окруженную народами, возникшими из смешения с позднейшими переселенцами, которые, возможно, заселили остальную Европу во время неолитической революции» [32, 74]. В то же время группы крови сванов и других иберийско-кавказских народов (особенно западных) «указывают скорее на их западные, чем восточные связи» [34, 74].

Что касается басков, то они «в соответствии с интересной гипотезой Кавалли-Сфорца и Бодмера являются потомками позднепалеолитического населения Западной Европы, с которым столкнулись неолитические мигранты, принесшие с востока агрикультуру» [34, 64]. В связи с этим начало существования баскского физического типа (на нынешних местах обитания) связывается по меньшей мере с V тыс. до н. э.⁷ (ср. 1, 143, 152 со ссылкой на X. М. де Барандиарана).

⁷ Древнейшим человеком (50000 лет), останки которого найдены в Стране Басков, является неандерталец. Орудия кромашонца (40000), также найденные на месте, отмечают следующий этап, связь которого с предыдущим ничем в находках не подтверждается. Кромашонидные черты обнаружены в физическом типе современных басков, и от последних к кромашонцу же ведет цепь палеоантропологических свидетельств (хотя и не доходящих до 40 тыс. до н. э.) [1, 144].

Как с той, так и с другой стороны антропологически подчеркивается, таким образом, момент восхождения к древнейшему населению Кавказа и Пиренеев, но в то же время намечаются или допускаются, во-первых, какие-то избирательные «западно-кавказские» связи, а во-вторых, длительные перемещения крупных масс населения с востока, со стороны Кавказа в Западную Европу, принесшие сюда земледелие и скотоводство (что и является неолитической революцией); зарождение последних форм хозяйства, как известно, тоже связано, в частности, с регионом Кавказа. Правда, по самой мысли упомянутых антропологов (Мурапа и др.) соответствующие миграции скорее разъединили старую общность с отрицательным Rh-, тянувшуюся от Западной Европы до Кавказа, но при наличии кавказского компонента в ранних земледельческих мигрантах на запад последние могли и усилить и даже определить такой компонент в той или иной части западноевропейцев. Более того, допуская появление и развитие производящих форм хозяйства в Западной Европе (и вообще в Средиземноморье) в связи с миграциями, т. е. само то древнее глобальное распространение народов, каким должны были быть такие миграции, вряд ли стоит (мы думаем) искать решение кавказо-баскской проблемы в каких-то еще более древних и еще более глобальных континуумах.

При всей слабости рассмотренного ее антропологического варианта теория кавказского происхождения басков, связывающая их появление в Западной Европе с земледелием и скотоводством, является наиболее перспективной и даже, пожалуй, единственно перспективной. В частности, она имеет уже серьезное обоснование в трудах советского ботаника акад. Вавилова, и она может быть, как нам кажется, капитально обоснована в свете новейших данных археологии и лингвистики, не исключая кавказско-баскской, где ряд сравнений прямо указывает на общее неолитическое прошлое (термины «мясо», «молоко», «шерсть», «ткаль» и т. д.). Между тем, в той же публикации [1] не меньше места и значения уделяется в высшей степени слабому построению Р. Марсьяля о западном (баскском) происхождении кавказцев [35], а также теории П. Фуше [36], постулирующего происхождение басков от кавказских металлургов (медников) III тыс. до н. э.; пошла отражение [1] даже та мысль, что баски и кавказцы, будучи генетически связаны, тем не менее всегда «сидели» на местах своего нынешнего обитания и что, следовательно, их общий (грамматический и лексический) фонд есть как бы следствие передачи по цепи родственных языков от Пиренеев до Кавказа [1, 139]. Однако, хотя существование подобного континуума родственных языков в принципе можно постулировать в качестве этапа кавказско-баскской истории [19], но панно было бы думать, что такому этапу никогда не предшествовало нечто гораздо более сжатое по территории (как условие сложения единого языкового генопла).

Если взять ту же теорию П. Фуше, к которой отчасти присоединялся и Р. Лафон [21], то на первый взгляд она имеет все основания конкурировать с теорией земледельческой миграции с Кавказа: в частности, она получила сильное подтверждение в факте открытия останков кавказоидов-медников в самой Стране Басков, в пещере Урбиола [37]. Однако, во-первых, сейчас является общепризнанным, что хотя просачивания таких кавказоидов через Альпы (также, возможно, морем и т. д.), несомненно, имели место и хотя именно с ними связано появление культуры меди в Испании, но самое их количество, их слой в этнических напластованных этой страны не был значительным [37], и, следовательно, от них не могут происходить все те языки баскского типа, которые были распространены на Западе, а значит, и сам современный язык басков (в целом).

Во-вторых, П. Фуше связывал появление восточных металлургов на Западе не только с началом здесь металлургии меди, но и с появлением т. н. мегалитической культуры (о меди и об этой культуре он говорит применительно не только к Пиренейскому п-ову, но и к югу Италии и северу Африки; общее время — 2400 до н. э.). Но, как известно, вся мегалитика Запада в последнее время оказалась сильно удреветенной (иногда даже на тысячу лет) в сравнении с ее прежней дати-

ровкой, а это означает, что строители мегалитов в данном регионе жили, во-первых, гораздо раньше металлургов и, во-вторых (поскольку западные мегалиты столь древни), распространялись они скорее с запада на восток, чем с востока на запад: применительно к ним сама идея Фуше оказывается, следовательно, невозможной; здесь применима скорее идея Р. Марсьяля [35] о миграции со стороны древней Испании на Кавказ, но только с той коренной поправкой, что это была миграция не басков, а какого-то иного этноса (который сам Р. Марсьяль, видимо, угадывал или старался нащупать прежде всего в абхазах). В настоящее время о такой миграции говорят все настойчивее [36], особенно после удручения западных мегалитов.

Таким образом, если даже оставить в стороне тот подчеркнутый Г. Чайлдом факт, что еще в III тыс. все Средиземноморье представляло собой огромную торговую сеть, в частности (и особенно) имея в виду морскую транзит, то все равно оказывается, что древних миграций между Пиренеями и Кавказом было несколько (повторяем: миграций, а не гипотез или теорий о миграциях, о которых только и говорится в [1]). Из этих миграций позднее движение металлургов было, однако, не решающим, а лишь добавочным в плане баскско-кавказского родства, ранняя миграция западных строителей мегалитов по ряду причин тоже. В качестве решающей остается поэтому миграция кавказских носителей неолитической революции.

Л и т е р а т у р а

1. Urreiztieta-Rivera I. Basque and caucasian: a survey of the methods used in establishing ancient genetic affiliations, Ann Arbor, London (University Microfilms International), 1980, 165 pgs.
2. Georgiev V. I., Introduction to the history of the Indo-European Languages, Sofia, 1981.
3. Откупщиков Ю. В., Из истории индоевропейского языкознания, ВЯ, 1982, № 3, с. 25.
4. Furnée E., Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen, The Hague—Paris, 1972.
5. Uhlenbeck C. C., Sur la possibilité d'une parenté entre le basque et les langues caucasiques — Revista Internacional de los Estudios Vascos (RIEV), t. 15, cc. 565—588.
6. Бокарев Е. А. Вопросы сравнительно-исторического изучения кавказских языков, ВЯ, 1954, № 3.
7. Dyen I., A lexicostatistical classification of the Austronesian languages — Supplement to International Journal of American Linguistics, 31, 1.
8. Tovar A., Bouda K., Michelena L., Vycichl W., Swadesh M., El método léxico-estadístico y su aplicación a las relaciones del vascuence — Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País (San Sebastián), t. 17, cc. 249—281.
9. Клоусон Дж., Лексикостатистическая оценка алтайской теории, ВЯ, 1969, № 5, ср. критику у Лигети Л. Алтайская теория и лексикостатистика ВЯ, 1971, № 3, ср. ниже 11—26.
10. Дёрфер Г., Базисная лексика и алтайская проблема, ВЯ, 1981, № 4.
11. Андреев Н. Д., Суник О. П., О проблеме родства алтайских языков и методах ее решения, ВЯ, 1982, № 2, с. 26.
12. Böhig G., El vasco y el camítico, RIEV, t. 25 (1934), cc. 240—244. где см. и изложение работы E. Zyhlarz'a.
13. Bouda K., Baskisch und Kaukasisch — Zeitschrift für Phonetik, 1948, Heft. 5/6 («Baskisch und Hamitische»).
14. Michelena L., Sobre el pasado de la lengua vasca, San Sebastián, 1964, c. 173; также [1, 17].
15. Tovar A., Esp. amarraco, vasc. amar, amai y el topónimo Amaya—Etimológica. W. von Wartburg zum Geburtstag (18 mai 1958), Tübingen, cc. 831—834.

16. Trombetti A., *Numerali—Memoria de la Academia delle Scienze di Bologna*, 1913, с. 146, cfr; A. Tovar cit. «Esp. amarraco», с. 832.
17. Mukarovsky H. G., *Commun Hamito-Semitik and Basque, with examples for a proto-phoneme B* — Encuentros Internacionales de Vascólogos, Iker-I, Bilbao, 1981, с. 189—198.
18. Oroz Arizcuren F. J., *La relación entre el vasco y el ibérico desde el punto de vista de la teoría del sustrato* — Encuentros Internacionales de vascólogos, Iker—I, Bilbao, 1981, с. 241—255.
19. Зыцарь Ю. В., *О родстве баскского языка с кавказскими*, ВЯ, 1955, № 5.
20. Schuchardt H., *Die iberische Deklination*, Wien, 1907, ср. [18]; см. также [1,15] со ссылкой на К. К. Уленбека и Р. Лафона о субстратном характере тех же элементов; ср. Зыцарь Ю. В. Проблема языка басков в свете ее истории, Ученые записки Орловского Государственного пед. ин-та, кафедра русского языка, XIII, Орел, 1958.
21. Lafon R., *L'état actuel du problème des origines de la langue basque* — Eusko-Jakintza (Sara) I, (1947), с. 37.
22. Lafon R., *Basque—Current Trend in Linguistics*, с. 1783.
23. Tovar A., *Comparaciones tipológicas del Euskera* — Euskera (Bilbao), 22, с. 449—476; Tovar A. *Vasco y lenguas caucásicas: indicios tipológicos* — Euskera, 24, с. 13—33.
24. Структурные общности кавказских языков, М., 1978.
25. Например, Alluna P., *Euskera, ire laguna*, Bilbao, 1964.
26. Джапаридзе О. К этнической истории грузинских племен (ча груз. яз.), Тбилиси, 1960.
27. Tovar A., *Comparación léxico-estadística y tipológica*, in cit. Iker-I, с. 139—166.
28. Георгиев В. И., *Вопросы родства средиземноморских языков*, ВЯ, 1954, № 4.
29. Это мнение принадлежит Вагнеру (H. Wagner) ср. Michelena L. *L'euskero-caucasien—Le langage*, ed. A. Martinet, Paris, 1968, Encyclopédie de la Pleiade.
30. Tovar A., *El euskera y sus parientes*, Madrid, 1959, capit. 9.
31. Martinet A., *De la sonorisation des occlusives initiales en basque* — Word, 1950 (№ 3).
32. Bouda K., *Baskisch und Kaukasisch. Zeitschrift für Phonetik*, Berlin, Bd. 2, 1948; ср. 1, 70; Чирикба В. А. *Общекавк. lag/lah «раб», «мужчина» — «Маине»*, Изв. АН ГССР, серия языка и лит-ры, 1980, № 2, с. 138—141.
33. Зыцарь Ю. В., *О названиях раба, слуги в картвельских и баскском языках*, там же, с. 130.
34. Mourant A. E. et al., *The distribution of the human blood groups or their polymorphism*, London, 1976.
35. Marliac R., *Origine des basques* — Annales du Midi, t. 53, с. 5—55.
36. Fouché P., *A propos de l'origine des basques*, Suplemento a Emerita, 5 (1942).
37. *Problemas de la prehistoria y de la etnología vascas*, Pamplona, 1964.
38. Марковин В. И., *Дольмены Западного Кавказа*, М., 1978.

ЗНАЧИТЕЛЬНЫЙ ТРУД В ГРУЗИНСКОЙ АРАБИСТИКЕ

М. Г. Гобронидзе, Основные вопросы арабской фонетической теории средних веков (VIII—XIII вв.), редактор — В. Г. Ахвледиани, издательство «Мецниереба», Тбилиси, 1980, 104 с. (на грузинском языке)

По работам древних арабских филологов можно судить о том, как высоко они ставили и ценили свой язык, сколько труда и усилий потрачено ими на то, чтобы исследовать и привести его в систему. Характерной для арабов чертой является то, что они всесторонне изучали свой родной язык, скрупулезно исследовали образцы поэзии своих предков. Ради того, чтобы полнее овладеть всеми тайнами и нюансами родного языка, некоторые из древних арабских филологов годами жили с бедуинами, хотя при этом небезынтересно заметить, что это диктовалось и требованиями ислама, предписывавшими строго соблюдать святость традиций правильного чтения Корана и его интерпретации.

Проследив пути зарождения и развития языкознания в Арабском Халифате, можно увидеть, что его успехи были заслугой не только самих арабов. Они достигались представителями многочисленных народностей и народов, входивших в состав обширного государства. Арабское языкознание испытало сильное влияние греческой и индийской науки, однако подобные заимствования арабами воспринимались творчески, соответственно с требованиями изучения и развития своей языковедческой науки. Их работы отличались тщательностью и тончайшей наблюдательностью, благодаря чему им удавалось описать мельчайших, едва уловимых деталей языка. Считая, однако, что во многих отраслях науки арабский мир средневековья явился наставником для Европы, нельзя этого сказать о языкознании: «Прямой наследник александрийских грамматических разработок — средневековая Европа — при первом знакомстве мало чему могла научиться в общетеоретической части у арабов, разве только прилежанию, с каким они изучали свой язык»¹.

Но уже с эпохи Возрождения происходило обогащение европейской теории языка идеями, которые черпались из богатых истоков лингвистики средних веков по семитским языкам. Некоторые выводы и соображения, относящиеся к тому времени, и поныне не утратили своей ценности и вполне справедливо приравниваются к достижениям современного языкознания, поэтому вполне понятен непреходящий интерес, проявляемый современной наукой и, в частности арабистикой, к сочинениям средневековых арабских языковедов. Внимание к ним не ослабевает и в среде грузинских ученых.

Издательство «Мецниереба» в 1980 году выпустило книгу научного сотрудника Института востоковедения им. акад. Г. В. Церетели АН Грузинской ССР М. Г. Гобронидзе «Основные вопросы арабской фонетической теории средних веков (VIII—XIII)». В этой работе дается обзор фонетических концепций старых арабских языковедов указанных веков, таких как Сябавайхи, Ибн Я'аин, Авиценна, Ибн Джинни. Лингвистические воззрения некоторых из перечисленных авторов нашли довольно полное отражение в трудах современных ученых, например, А. Шааде², В. Г. Ахвледиани³, А. Мехри⁴ и др.

¹ В. А. Звегинцев, История арабского языкознания, Москва, 1958, с. 78.

² A. Schaa de, Sibawaihi's Lautlehre, Leiden, 1911.

³ В. Г. Ахвледиани, Фонетический трактат Авиценны, Тбилиси, 1966.

⁴ A. Mehiri, Les Theories Grammaticales d'Ibn-Ginni, Publication de l'universite de Tunis, 1973.

Более десяти лет тому назад в лингвистической литературе была сделана попытка как-то собрать воедино, суммировать и изложить в одной книге научные достижения Сибавайхи, Замахшари и Ибн Фа'иша⁵. Однако эта работа, несмотря на определенные достоинства, все же не лишена недостатков. Поэтому вполне справедливым представляется замечание автора рецензируемой работы в введении своей книги: «До сих пор мы не имеем трудов, в которых были-бы собраны воедино результаты по возможности исчерпывающего изучения наследия арабских языковедов» (с 3). С этой целью автор с учетом филологических трактатов средневековых арабских ученых и специальной научной литературы определила пути зарождения и развития лингвистического мышления арабов VIII—XIII вв. Эти столетия были выбраны по той причине, что в VIII веке уже окончательно сформировалась арабская грамматическая система, неотделимой частью которой являлась фонетика.

Книга М. Г. Гобронидзе состоит из пяти глав.

В первой главе — «Формирование и изучение арабских грамматических теорий» автор после краткого обзора заключает, что фонетика находилась в тесной связи не только с арабской грамматической системой и с различными отраслями арабской науки, но и вместе с тем она складывалась под влиянием индийской фонетики и греческой философии, конечно, с учетом специфики арабской звуковой системы.

Во второй главе — «Арабская фонетическая система» автор обращает внимание на то, что еще старые арабские филологи делали достаточно четкое разграничение между «сапт» (звук вообще) и «харф» (звук произносимый), они также прекрасно различали разные свойства «сапт»-а, придавая значение и вопросу тона. Они хорошо разбирались в трех факторах воспроизведения произносимого звука. Автор рецензируемой книги, приводя разъяснения Ибн Сины и Ибн Джинни по этому вопросу, показывает, что необходимость наличия всех трех факторов уже тогда была ясна арабским ученым.

В этой же главе М. Г. Гобронидзе дает интерпретацию некоторых терминов, используемых арабами. По ее мнению встречающиеся в различных трактатах: му'тамад, мауди', макта', махрадж, ма'хбас являются синонимами и обозначают место артикуляции звука. Здесь же она справедливо замечает, что значение понятия махрадж более широкое и оно совпадает с другим термином — Хаййиз (зона).

В третьей главе — «Органы речи», автор указывает на изобилие терминов, используемых арабами, что со своей стороны свидетельствует о том, как хорошо они разбирались в строении речевого аппарата. Однако у автора не остается незамеченным тот факт, что арабские ученые, будучи знатоками анатомии человека, ничего не говорят о голосовых связках, что впоследствии сказалось на системе классификации согласных.

Основной и самой значительной, по нашему мнению, частью книги является четвертая глава — «Звуковая система», в которой М. Гобронидзе на основании данных средневековых арабских языковедов представляет полную характеристику звуковой системы арабского языка. Вполне правомерным является высказывание автора о том, что при описании фонетической системы языка арабы использовали три метода: 1) непосредственное описание артикуляторных и акустических признаков; 2) сравнительный метод и 3) корреляция.

На основании интерпретации терминов, встречающихся в сочинениях арабских филологов, что само по себе дело далеко не легкое, молодой арабист дает классификацию согласных по способу и месту их образования, выделяя их и по акустическим признакам. Она сравнивает друг с другом данные различных средневековых авторов, что дает возможность проследить пути развития арабской фонетической теории.

Пятая глава — «Сочетание звуков» касается вопроса совместности и несовместности согласных в корне. В ней рассматриваются те фонетические явления, о которых говорят арабские языковеды в своих трактатах. Обзор этих явлений дает автору основание заключить, что еще древние арабы заметили комбинаторные и

⁵ K. I. S e m a n , Linguistics in the Middle Ages, Leiden, 1968.

несубординированные звуковые изменения в языке, на которые указывает приложенный ими богатый иллюстративный материал. Хотя он и не приведен арабами в систему, все-таки установленные ими законы фонетических изменений и сегодня вполне соответствуют нормам арабского литературного языка.

В конце рецензируемого труда вкратце излагаются выводы автора (с. 86—87).

К книге прилагается пространное резюме на русском языке (с. 88—98), а также список цитируемой литературы.

При всех неоспоримых достоинствах данного труда следует выразить сожаление по поводу того, что автор, проделав такую большую работу для установления понятий и терминологии по изучаемому вопросу в работах арабских филологов, не включила в книгу терминологический словарь. Некоторым упущением М. Г. Гобронидзе считаем и то, что она с недостаточным вниманием отнеслась к такому серьезному для арабской фонетики явлению, каким является «вакф». По-видимому, в этом причина того, что в «списке литературы» отсутствует очень важная работа Г. Биркеланда «Древнеарабские паузальные формы»⁶.

В заключение следует сказать, что в целом рецензируемая работа М. Г. Гобронидзе достаточно полно и убедительно показывает общую картину зарождения и развития арабской фонетической концепции в Средние века. Книга является ценным вкладом в грузинскую арабистику и с большой пользой может быть применена специалистами.

Н. И. РОБАКИДZE

⁶ Н. Birkeland, *Altarabische Pausalformen*, Oslo, 1940.

Венсра Тарасовна Джангидзе. Ингилойский диалект в Азербайджане (Вопросы грамматической и лексической интерференции, Тбилиси, издательство «Мецниереба», 1978).

Автор, который и ранее выделялся первоклассными тюркологическими работами, представляет в этой книге важное исследование, посвященное изучению смешанных диалектов. Восточно-грузинский ингилойский диалект (исследовано прежде всего дакское наречие), на котором говорят в Азербайджане, находится под сильным влиянием местного тюркского языка. Весьма подробно представлены и явления интерференции, которые охватывают все области ингилойского диалекта.

Как указывает автор, в интерференции различаются три периода: конец XIX века, описанный М. Г. Джанашвили и Цина, диалектологические материалы 40--60 годов XX столетия, и, наконец, тексты, которые зафиксированы в 1976 году. При этом использован такой материал, который не всякому лингвисту был бы доступен и который не всякий лингвист сумел бы обработать, т. е. проведена большая работа по русскому, грузинскому и азербайджанскому языкам. Выявлены случаи интерференции для каждого из этих трех периодов, также обособленно исследованы морфологическая, синтаксическая и лексическая интерференции. Учитываются не только прямые заимствования, но и кальковые. Как устанавливает автор, за эти три периода интенсивно увеличивается влияние азербайджанского языка. Также выявляется, что могут быть заимствованы не только коренные слова, но даже и флексивные суффиксы. Так, уже в первом периоде (с. 31) появляется аффикс азербайджанского деепричастия *-inǰa*, в дакском диалекте *-inǰa*, (Ср. с этим тот факт, что в якутском, находящемся под сильным влиянием монгольского языка, заимствовано монгольское деепричастие *-al*). Во втором периоде (с. 62) иногда употребляется даже морфема определенного прямого объекта, суффикс *-i* (випительного падежа). Рецензенту кажется особенно интересным то обстоятельство, что диалект воспринял многие азербайджанские обозначения человеческого тела *büyüb* 'усы', *talaxaj*, 'селезенка' (с. 43, период), *ibüü*, 'силь на губах от болезни' (с. 46), *duday* 'губа', *saxǰal* 'борода', *kellaj* 'голова', (раньше 'череп'), *qas* 'бровь', *qoltuü* 'подмышка', *ǰanǰ* 'подбородок' (с. 115, II период), *aǰuq* 'альчик', 'бабка' (с. 120), *imǰj* 'ляжка', 'бедро' (с. 130), *terej* 'голова' (чаще 'макушка') (с. 138), *saǰıpal* 'правая рука', (с. 140), *baluxet* 'голень' (с. 167, III период). Интерес для наблюдения представляет то обстоятельство, что многие термины аналогичного значения заимствованы также в татском (иранский диалект в Восточном Азербайджане), который также находится под сильным влиянием азербайджанского языка (однако он далек от ингилойского). Напр. *qas* 'бровь', *büü* 'усы' *qultuq* 'плечо.'

Мне кажется, что в этой работе содержатся также следующие весьма ценные общелингвистические выводы.

¹ Рецензия напечатана в периодическом издании «Orientalische Literaturzeitung» 77. Jahrgang 1982 № 1, с. 65—66. С немецкого перевел ст. преподаватель кафедры немецкого языка Тбилисского государственного педагогического института иностранных языков им. И. Чавчавадзе Л. М. Вассовская.

1. Даже в сфере основного словарного фонда целесообразно разграничить слова и классифицировать их (как это сам рецензент старается показать в книге «Grundwort und Sprachmischung», в которой он такие стержневые слова, как «глаза» отделяет от слов «бровь», «ресница», поскольку первые занимаются очень редко, а вторые чаще ввиду того, что они производные от первого).

2. Явления интерференции могут значительно усиливаться и в пределах сравнительно короткого периода, если имеются особенно тесные контакты (в данном случае в пределах 1883—1976 гг.).

Г. ДЕРФЕР

ქრონიკა და ინფორმაცია

კონკურსი ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნაშრომებზე 1983 წლისათვის

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია საბუნებისმეტყველო, ტექნიკურ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგში ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნაშუშევრების გამოსავლინებლად 1983 წლისათვის აცხადებს კონკურსს.

კონკურსში გამარჯვებულთათვის დაწესებულია ორი მედალი და ფულადი პრემია, თითოეული 200 მანეთის ოდენობით, რომელსაც ყოველწლიურად დეკემბერში ანიჭებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია ახალგაზრდა მეცნიერებს საუკეთესო მეცნიერული ნაშუშევრებისათვის.

მედლები და პრემიები მიენიჭებათ ცალკეულ მეცნიერებს საუკეთესო მეცნიერული ნაშუშევრებისათვის (მეცნიერულ ნაშრომთა სერიისათვის ერთიანი თემატიკის მიხედვით), აღმოჩენებისათვის, გამოგონებებისათვის.

მედლებისა და პრემიების მოსაპოვებლად კონკურსში მონაწილეობისათვის დაიშვებიან სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებების, უმაღლესი სასწავლებლების, საწარმოებისა და ორგანიზაციების მეცნიერი და სამეცნიერო-ტექნიკური თანამშრომლები, მასწავლებლები, სტაჟიორ-მკვლევრები, ასპირანტები, რომელთა ასაკიც არ აღემატება 33 წელს.

კანდიდატების წამოყენების უფლება აქვთ:

ა). სამეცნიერო დაწესებულებებისა და უმაღლესი სასწავლებლების სამეცნიერო საბჭოებს;

ბ). სამინისტროებს, უწყებებს;

გ). სამრეწველო საწარმოთა და საკონსტრუქტორო ბიუროების ტექნიკურ საბჭოებს.

ორგანიზაციები, რომელნიც წამოაყენებენ კანდიდატებს, ვალდებული არიან არა უგვიანეს ოქტომბრისა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სათანადო განყოფილებაში წარწერით „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მედლის პრემიითურთ მოსაპოვებლად“ წარმოადგინონ:

ა). მოტივირებული წარდგენა, რომელიც შეიცავს ნაშუშევრის მეცნიერულ დახასიათებას;

ბ). გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშუშევრის (ნაშრომთა სერიის), აღმოჩენის ან გამოგონების მასალები 3 ეგზემპლარად;

გ). ცნობები ავტორის შესახებ (ძირითადი სამეცნიერო ნაშრომების, აღმოჩენების, გამოგონებების სია, სამუშაო ადგილი და თანამდებობა, დაბადების წელი, ბინის მისამართი).

ცნობები ტელეფონით: 93-29-86, 93-88-89.

„მეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენ
კომისიაში*

1979 წ. 22 ივნისი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კაკიძე, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1185 (პროექტი მოამზადეს ც. კაკიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალაშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა); 1186; 1187; 1188; 1189; 1190; 1191 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გყრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1185 გააგრძელეს ნადიმობა, სმა შეიქმნა მეტად გრძელი,
ქალი პირზე ბედსა ეტყუის: არა ბედი მიც ჩემი მკლველი!
სადაური სად მოსრულვარ, ვის მივხუტე ვისთვის ხელი,
და რა ვქნა, რა ვყო, რა მერგების, სიცოცხლე მჭირს მეტად ძნელი!*

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1178) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პირველი ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილ-მძიმე.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპში უკეთესია D1 D2-ის წაკითხვა: ქალი პირზე თავსა ეტყუის: არა ბედი მიც ჩემი მკლველი!

ა. ბარამიძისა და ს. ცაიშვილის აზრით, „ბედსა ეტყუის: არა ბედი მიც...“ ამ კონტექსტში სრულიად არ არის უხერხული თქმა. ამიტომაც უნდა დარჩეს ძირითად წაკითხვად.

ტაეპი უცვლელად იქნა მიღებული.

სტროფის შინაარსი: გააგრძელეს ნადიმობა, მეტად გაგრძელდა სმა; პირზე ქალი (=ნეს-ტანი) ბედს ეუბნება: არა ბედი მაქვს ჩემი მკლველი! სადაური სად მოვსულვარ, ვისთვის ვახელებული (გამოჩნურებული) ვის ვერგები, რა ვქნა, რა გავაკეთო, რა მეშველება, მეტად ძნელი სიცოცხლე მაქვს!*

1186 კულაა იტყუის: ანუ დავაქნობ შუენებასა ვარლთა ფერსა.

ვეცადო რას, ნუთუ ღმერთმან პომარობს ჩემსა მტერსა!

სიკუდილიამდის ვის მოუქლავს თავი კაცსა მეციხოვრსა?

და რა მისჭირდეს, მაშინ უნდან გონებანი გონიერსა!*

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1179) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ისევ ამბობს: ანუ დავაქნობ (ჩემს) ვარლან მსგავს მშვენებას, (რო-დი), რაიმე ვცადო, იქნებ ღმერთმა ჩემი მტერი დამაძლევიანოს! რომელ გონიერ კაცს მოუქლავს თავი სიკვდილამდე? როდესაც გაუჭირდება, მაშინ უნდა გონიერს გონება!*

1187 ხალუმნი უქნა, უბრძანა, აისმინეთ, მოღით ცნობასა!

მოლორებულხარო, დამცთარხარო თქუენ ჩემსა პატრონობასა,

დამცთარო თქუენი პატრონი, ჩემსა თუ ლამის სძლობასა,

და ჩემთვის ბუქსა და ტაბლასა ცუდად, გლახ, იცემს, ნობასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1180) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3, 4; 1977, №№ 3, 4; 1978, №№ 1, 2, 3, 4; 1979, 1, 2, 3, 4; 1980, № 4; 1981, №№ 3, 4; 1982, №№ 1, 2, 3, 4.

სტროფის შინაარსი: მსახურებს (საპურისებს) უნმო, უთხრა: ჯგაგონეთ, გონს მოდით! მოტყუებულხართ, შენედახართ, თუ ფიქრობთ ჩემს დედოფლობას (თუ ფიქრობთ, რომ თქვენი დედოფალი გავხდები), მომდარა (ამაოდ გარჯილა) თქვენი პატრონი, თუ ცდილობს ჩემს რძლობას, ტყუილად უქრავს ჩემ გამო ბუეს, ტაბლავს და ნობას.

1188 არ ვარგეარ თქვენად დედოფლად, ჩემი გზა კიდევანია;
მამოროს ღმერთმან მამაცი, პირად მზე, საროტანია!
სხტასა რას მნუკეთ საქმესა, ჩემნი საქმენი სხტანია!
და თქვენთანა ჩემი სიცოცხლე არ ჩემი შესაგვანია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1181) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: არ გამოვადგები თქვენს დედოფლად, ჩემი გზა (სულ) სხვაა (მე სხვა გზა მაქვს); ღმერთმა მამოროს მამაკაცი (=ზღუათა მეფის ძე). შესახედავად მზე, საროს ტანის მქონე! სხვა რამ საქმეს მოხოეთ, ჩემი საქმე სხვა არის! თქვენთან ჩემი სიცოცხლე ჩემი შესაფერი არ არის.

1189 უცილოდ თავსა მოვიკლავ, გულსა დავიკემ დანასა,
თქვენ დავკოც თქვენი პატრონი, სოფელს ვერ დავყოფთ ხანასა;
ესე სჯობს: მოგვე საუტრკლე, მქიმე მარტყია ტანასა.
და მე გამაპარეთ, გამიშეთ, თუარა დაიწყებთ ნანასა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1182) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უტკველად თავს მოვიკლავ, გულში დავიკემ დანას, თქვენ დავხოცათ თქვენი პატრონი, ამქვეყნად ხანს ვერ დავყოფთ; ეს სჯობს: დიდძალ განძეულობას მოგვენ, ტანზე მარტყია, მე გამაპარეთ, გამიშეთ, თორემ ინანებთ (სინანულს დაიწყებთ)».

1190 შემოიქსნა მარგალიტი, შემოგრტყა რაცა თუალი,
მოიკადა გურიგუნიცა გამჭირვალი, ერთობ ლალი;
მისცა, უთხრა: ჯგამომრღეთ, გეაჩენი; გულმეურვალა,
და მე გამიშეთ, ღმერთსა თქვენსა მოვეალეთ თქვენი ვალი».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1183) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: შემოიხსნა, რაც მარგალიტი და თუალი ჰქონდა შემოგრტყემული, მოიხიდა გვირგვინიც, გაშვირვალე. მთლად ლალი (მთლიანად ლალით მოოქველი), მისცა, უთხრა: ჯგამომართეთ, გვედრებით გულმეურვალე, მე გამიშეთ, თქვენს ღმერთს გადაუხადეთ თქვენი ვალი».

1191 მონათა მიხუდა სიხარბე მის საუტრკლისა ძვირისა,
დავიწყდა შიში მეფისა, ვითა ერთისა გზირისა,
გამოპარება დაასკუნეს მის უებროსა პირისა.
და ნახეთ, თუ ოქრო რასა იქს, კერეთხი ეშმაკთა ძირისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1184) შედარებით პროექტში ცვლილება: იქს (იქმს). პროექტი მიღებულ იქნა.

რელაქციამ გაიზიარა ც. კიკვიძის აზრი, რომ ქუერთხი ეშმაკთა ძირისა ნიშნავს ეშმაკთა მოღვმის (ეშმაკთა მოღვმის უთენილ) კერეთხს.

სტროფის შინაარსი: მონებს იმ ძვირფასი სიმღიღრის სიხარბე დაეუფლა, დაავიწყდათ მეფის შიში, თითქოს ვინმე გზირი ყოფილიყო, გადაწყვიტეს იმ უებრო (სწორუპოვარი) აირისახის (=ნესტანის) გაპარება. ნახეთ, თუ რას შერება ოქრო, ეშმაკთა მოღვმის კერეთხი!

1078 წ. 28 ივნისი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1192; 1193; 1194; 1195; 1196 (პროექტი მოამზადეს ჯ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიანაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბეგიძემ).

1192 ვაჟ, ოქრო მისთა მოუქასთა აროდეს რისცემს ლხენსა,
 დღედ სიკუდილამდის სიხარბე შეაქენეს კბილთა ღრქენასა,
 შესდის და გასდის, აკლია, ემდურვის ეტლთა რბენასა,
 და კელა აქა სულსა დაუბამს, დაუშლის აღმაფრენასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1185) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა ვაჟ (ვა).

ი. გიგინეიშვილი: ნესამე ტავში უნდა მივიღოთ ზოგიერთი ხელნაწერის წაკითხვა: შესდის, არ გასდის. მომდევნო სიტყვა (აკლია) ამ წაკითხვის მართებულობაზე მიუთითებს: შესდის, არ გასდის, მაგრამ მინც აკლია.

ა. ბარამიძე: შესდის და გასდის სპეც-ტიკური რუსთველური გამოთქმაა (მღრ. ზღუათაყა შესდის და გაედინების. 494).

ს. ცაიშვილი: ეს გამოთქმა ბუნებრივად ეგუება მომდევნო აკლია სიტყვას: შესდის და გასდის (=აქვს თუ არა აქვს), მინც აკლია.

შ. ძიძიგური: როგორც ჩანს, ორივე წაკითხვას ახსნა აქვს. ამიტომ ხელნაწერთა ჩვენებას უნდა გავწიოს ანგარიში.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა: შესდის და გასდის.

სტროფის შინაარსი: ვაი, ოქრო მის მოყვარულებს არასდროს გაახარებს, სიკვდილის დღემდე სიხარბე კბილებს დაარქვინებებს, (ოქრო) შესდის და გასდის (ე. ი. ბევრი აქვს თუ ცოტა აქვს), (მინც) აკლია (ოქროს მოყვარულს), ემდურება ბედის ტრიალს, აგრეთვე აქ (საქაქოს) სულს დაუბამს, უშლის აღმაფრენას.

1193 რა ხაღუმთა აუსრულეს საქმე მისი საწადელი,
 ერთმან ტანსა აივალა, მისცა მისი ჩასაცმელი,
 სხტანი კარნი გამოარნეს, ოჭრებოდა დაბაზს მსმელი.
 და დარჩა მთუარე გუელისაგან, გავსებული, ჩაუნთქმელი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1186) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. მეოთხე ტავში მოიშალა მძიმეები, რედაქციას ტაეპის აზრი ასე ესმის: დარჩა საესე მთუარე გველეშაპისაგან ჩაუყლაპავი (ჩაუნთქმელი).

გ. კარტოზია წინააღმდეგია მძიმეების მოშლისა. მისი აზრით, და რა გაქველისა განა = გადაურჩა გველშაპს.

სტროფის შინაარსი: როდესაც ხაღუმებმა (მსახურებმა) აუსრულეს (ნესტანს) მისი საწადელი, ერთ-ერთმა ტანზე გაიხალა, მისცა თავისი ტანსაცმელი, სხვა კარი გამოატარეს, მრავლად იყენენ სამეფო დარბაზში მსმელები, დარჩა საესე მთუარე გველეშაპისაგან ჩაუყლაპავი (ჩაუნთქმელი).

1194 მონანიცა გარღიხტუნენს, გაიპარნეს მასეე თანა,
 ქალმან კარსა დამირეკა, ფატმანობა ჩემი ბრძანა,
 ვავე, ვიცან, მოუეხტოე, გამიკტირდა შეცა განა!
 და შინა ყოლა არ შემომყევა: «რად მანტეო», შემანანა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1187) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. მეოთხე ტავში შეიცვალა პუნქტუაცია: «რად მანტეო!» — შემანანა. ამ ცვლილებით პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მონებიც (მსახურებიც) გადაიხვეწნენ, მასთან ერთად გაიპარნენ. ქალმა კარზე დამოკაცუნა, ჩემი სახელი დაიძახა, («ფატმანო», — დამოძახა). ვავედი, ვიცანი, მოუეხტე, მეც ნამდვილად გამიკვირდა! შინ არასგზით არ შემომყევა: «რატომ მეპატრონებიო!» — მისაყვედურა.

1195 მებრძანა: «თავი ვიყიდე მოცემულითა შენითა,
 მუჭაფა ღმერთმან შემ-გზლოს მოწყალებითა ზენითა!
 ველარ დამმალავ, გამიშუი, ფიცხლა გამგზაუნე ცხენითა,
 .და სადამდის სცნობდეს ჳელმწიფე, კაცთა მომწედეს რბენითა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1188) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მითხრა: «თავი გამოვისყიდე შენი მოკემული (საპურკლოთ), საპაგირო ღმერთმა გადავიხადოს ზეციური მოწყალებით! ვეღარ დამძალა, ვაპაშუ, სასწრაფოდ გამგზავნე ცხენით, სანამ გაიგებდეს ხელმწიფე და ხალხს სირბილით დამაწვედეს».

1196 შევე ფიციხლად საყინბოს, ავსენ ცხენი უკეთესი,
შეუკაზმე, ზედა შევსუი მხიარული, არ მოკეტნისი;
ჰვანდა, ოდეს ლომსა შევდეს მზე, მნათობთა უკეთესი.
და წავდა ჩემი ჰირნახული, ვერ მოვიმე, რაცა ვსთესი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1189) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შეუკაზმე (შეუკაზმე). პროექტი მიღებულ იქნა.

აღინშა, რომ, რამდენადღე უკეთესი სტროფში სხედასხვა მნიშვნელობით იხმარება (I ტაეპში — საუკეთესო, III ტაეპში — უმშვენიერესი), რათმის სრულა ტავტოლოგია მაინც არა გვაქვს. მეოთხე ტაეპში პერმანსივის (ვსთესი) ხმარება წყვეტილის (ვსთესე) ნაცვლად პოეტურ ლიტერციას წარმოადგენს.

სტროფის შინაარსი: სასწრაფოდ შევედი საყინბოში, საუკეთესო ცხენი ავსენი, შეუკაზმე, ზედ შევსევი მხიარული, არა მკენესარე; (იმას) ჰვანდა, რაცა ლომის თანაჯარსკვლაველში დადგება მზე, მნათობთა შორის უმშვენიერესი. გაუღდა ჩემი ჰირნახული, ვერ მოვიმე, რაც დავთესე.

1197 დღე მიიყარა, კმა გავდა, მოვიდა მისი მღვეარი,
მოიციეს შიგან ქალაქი, შეიქმნა მოსაწყევარი;
მე მკითხეს, ვარქტი: «თუ ჰპოვოთ მუნ სახლსა, სადა მე ვარი,
და მეფეთა ვიყო შემოღლე და მათი სისხლთა მზღვევარი!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1190) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მათი სისხლთა მზღვევარი (მათთა სისხლთა მზღვევარი).

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეპის მეორე ნახევარი წარმოადგენს სახელურ შესიტყვებას, სადაც ერთ საზღვრულთან (მზღვევარი) ორი მსაზღვრელია: ატრიბუტული (მათი) და სუბსტანტიური (სისხლთა): მათი მზღვევარი, სისხლთა მზღვევარი. პოემის ვადამწერებს ატრიბუტული მსაზღვრელი შეცდომით სუბსტანტიური მსაზღვრელისათვის შეუთანხმებიათ და არა საზღვრელისათვის. ამგვარი შეცდომები სხვაგანაც დასტურდება ხელნაწერებში.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დღე მიიწურა, ხმა გავარდა, მოვიდნენ მისი მღვერები, შეკრეს შიგნით ქალაქი, ატყდა ვაიფშველებელი, მე მკითხეს (ქალის ამბავი), ეუთხარი: «თუ იპოვით იმ სახლში, სადაც მე ვარი, მეფის შემოღლე (მეფის წინაშე დამნაშავე) ვიყო და (ჩემი) სისხლთა ეუზლო (დანაშაული).

1979 წ. 2 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ც. კვიციანი, ე. მერტყევილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1198; 1199; 1200; 1201; 1202; 1203; 1204 (პროექტი ჰამაზაღეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილი, ლ. გუგუშვილი, ლ. თუმშალიშვილი, ნ. კოტეტიშვილი, ნ. ცქიტიშვილი).

1198 მონახეს, ეერა შეიგნეს, შეიქცეს დაწილებულნი,

მას აქათ ივლოვს ქელმწიფე და ყოვლი მისნი ზღებულნი.

დახედენ დარბაზის ერთა, შევლენ ისფრითა დღებულნი!

და მზე მოგტეშორება, მას აქათ ჩუნენ ვართ სინათლელებულნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1191) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

პირველი სტროფის შემდეგ დასევა წერტილ-მძიმე. მესამე სტროფში, ერთა-ს შემდეგ, მძიმის ნაცვლად დაიწერა ორწერტილი. ამ ცვლილებებით პროექტი მიღებულ იქნა. სტროფის შინაარსი: ემებენ, ვრათფერი შეატყეეს, გაბრუნდნენ გაწილებულნი; მას შემდეგ გლოვობს ხელმწიფე და ყველა მისი ზღებული. შეხედე დარბაზის ერს: შედიან (მეფეს-

თან) იისფრად შეღებილი (სამგლოვიაროდ შემოსილი) შუე ჟოგეშორდა, მას შეუღვე ჩვენ ვართ სინათლემოკლებულნი.

1199 მის მთარისა სადაობა კულა გიამბო, საქმე კულაცი;
აწ უწინა ესე გითხრა, რას შექადადა ისი კაცი:
მე, გლახ, ვიყავ მისი ნეჭტი, იგი იყო ჩემი ვაცი.
და კაცსა დასტრის უგულობა და ღიაცსა ბოზი ნაი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1192) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მთეარის (= ქალის — ნესტანის) ადგილსამყოფელზე კადვე გიამბობ (და) შემდგომ ამბავსაც; ახლა ჭერ ამას გეტყვი, (თუ) რას მემუქრებოდა ის კაცი: ?ე ვიყავი მისი ნეჭვი, ის იყო ჩემი ვაცი. მამაკაცს შეარტხვენს უგულია სიყვარული და ღიაცს — ბოზი ნაი.

1200 მით არ ჭერ ვარ ქმარსა ჩემსა, მკლე არის და თუალად ნასი.
ისი კაცი ჭაშნაგირი დარბაზს იყო მეტად ხასი;
ჩაუნ გმიუჭარდა ერთმანერთი, არ მაცუთია თუცა ღლასი,
და ნეტრადი ვინ სისხლი მისი შემახტრიტა ერთი თასი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1193) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმითომ არ ვყვრდები ჩემს ქმარს, რომ სუსტია და შესახებდავად უშნო. ის ჭაშნაგირი კაცი მეფის კარზე იყო ღიდად წარჩინებული; ჩვენ ერთმანეთი გვიყვარდა, თუმცა ჰაბა არ მაცუთია (მისი სიკვდილის გამო), ნეტავ ვინმემ მისი ერთი თასი სისხლი შემახერიოს.

1201 ესე ამბავი მას თანა ეთქუთი ღიაცურად, ხელურად:
ჩემსავე მოსლეა მის შზისა და გაპარება მელურად.
გამელავნებასა შექადადა არ მოყუარულად, მტერულად,
და აწ ისრე მტელარსა ვიგონებ, იშ, თავი ვიქსენ მე რულად!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1194) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

მესამე სტრიქონში არ მოყუარულად დაიწერა ერთად. მესამე სტრიქონის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაიწერა წერტილ-მძიმე. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეს ამბავი მასთან ეთქვი ღიაცურად, ხელურად: იმ შზის ჩემთანვე დაბრუნება და (მისი) მელსავითი (ეშმაკურად) გაპარება. გამელავნებას მემუქრებოდა არამოყვარულად, მტერულად; ახლა კი მევლარს ვიგონებ, ვიშ, რანაირად დავიხსენი თავი!

1202 დანეკადის, რაზომჭერცა წაეიციღნით თავის წინა.

ოღეს მეკმე, არ მეგონა მე იმისი ყოფა შინა;
მოსრულიყო, მოსლეა ეთქვა; შენცა მოხტე, შემეშინა,
და ამაღ კადრე: «ნუ მოხტალო», მოგაგებე მონა წინა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1195) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მემუქრებოდა, რამდენჭერაც კი მარტომყოფნი წაეიციღებდი. რიცა გიხმე, არ მეგონა, თუ ის შინ იყო; მოსრულიყო, მოსლეა ეთქვა; შენ მოხვედი, შემეშინა, ამიტომ შემოგიტყალე: „ნუ მოხტალო-მეთქი“, წინ მოგაგებე მონა.

1203 აღარ დაბრუნდით, მოხტედით, შუქნი თქუნენ ჩემთის არენით;

შეიყარნით: ორნივე, ჩემზედა დაიჭარნით;
ამად შეეშინდი, ღონენი ველარა მოღაგჭარნით,
და იმას, გლახ, ჩემი სიკუდილი გულითა სწადა, არ ვნით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1196) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აღარ დაბრუნდით, მოხვედით, შუქი მომაფინეთ; ორივე შეიყარეთ.

ჩემთან შემოკრბით, ამიტომ შევშინდი, ვეღარაფერი გაეაწყვე. იმას ჩემი სიკედილი გულით უნდოდა და არა სიტყვით.

1204 თუმცა ისი არ მოგველა, მისრულიყო დარბაზს ვითა, შემასმენდა ჟაფიანი, გული ეღებოდა ცეცხლებს წვითა; მეფე მწერალი გარდასწმედლა სახლსა ჩემსა გარდაჯუთითა, და შეილთა, ღმერთო, დამაპყვედა, დამპოლუნდა მერმე ქვითა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1197) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ის რომ არ მოგველა (და) როგორმე მეფის კარზე მისულიყო, დამაბეზღებდა ბოლოთ აღსავსე, გული ჰქონდა ცეცხლოვებული; განრისხებული მეფე ჩემს ოქანს პირწმინდად ახვეტდა, ღმერთმანი, შეილებს დამაპყვენიებდა, შემდეგ ქვით ჩამქოლავდა!

1970 წ. 18 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ც. კვიციანი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1205; 1206; 1207; 1207, 1; 1208 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილი, ლ. გუგუშვილი, ლ. თუშაშვილი, ნ. კოტეტიშვილი, ნ. ციციანიშვილი).

1105 მეჭაფა ღმერთმან შემოგზღოს! — მადლსა გადარებდე მე რასა, — რომელმან დამკსენ მშუილობით იმა გულისა მზერასა! აწ ამას იქით ენატრადე ჩემსა ეტლსა და წერასა, და აღარ ვიშიშვი სიკუდილსა, ჰაჰ-ჰაჰ, ჩავიბერ ქუთ რასა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1198) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჰაჰ-ჰაჰ (ჰაი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სამაგიერო ღმერთმა გადაგიხადოს! — მე რა მადლობას შემოგბედავ, — რომელმაც იმ გულის ყურებას მშვიდობით (უხამუროდ) გადამარჩინე! ახლა ამას შემდეგ ჩემი ბედის ვარსკვლავის და წერის შემნატრე ვიკნები, სიკვდილის აღარ მემშინა, ჰაჰ-ჰაჰ, რა დღეში ვიყავი ჩავარდნილი.

1206 აეთანდილ უთხრა: „ნუ გეშის, წიგნსაცა აგერ სწერია: მოყუარე მტერი ყოელისა მტრისაგან უფრო მტერია; არ მიენდობის გულითა, თუ კაცი მეცნურია. და ნულარ იშიშვი იმისგან, აწ იგი მქუდართა ფერია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1199) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გიგინეიშვილიმ რედაქციის ყურადღება მიიქცია მეორე სტრიქონის ვარიანტულ წაკითხვას: მოყუარე, მტერი მოყურისა, მტრისაგან უფრო მტერია.

ალ. ბარამიძის წინადადებით, მეორე სტრიქონში მტრისაგან შეიცვალა წაკითხვით მტრისაგან ც. ამ ცვლილებით პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აეთანდილ უთხრა: „ნუ გეშინია, წიგნშიც ასე სწერია: მოყუარე მტერი ყველა მტერზე უფრო მტერია; გულით არ მიენდობა, თუ აღამიანი გონიერია, მისი ნულარ გეშინია, ახლა იგი მკედართა შორისაა (მკედარია).

1207 იგივე მოთხარ, მას აქათ, ქალი გაგზავნე შენ ოდეს, რაცაღა გეცნას ამბავი, ანუ რა მისი გსმენოდეს“.

ქულა იტყუის ფატმან ტირილით, აწულა თქალთა ცრემლი სდენოდეს; და აწაქდესო შუქნი, რომელნი მზისაებრ ეწულთა ჰყენოდეს“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1200) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: წაქდესო (წარხდესო). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: (ახლა კი) იგივე მომიყუევი, როცა შენ ქალი გაგზავნე, მას შემდეგ რაც ამბავი შეგეტყოს, ან მისი რაიმე გაგვეგონოს“. ფატმანი ისევე ტირილით განაგრძობს ისევე თვალბიდან ცრემლი სდიოდა: „დაიკარგავო შუქო, მზესავით ველს. რომ ეფინა!“

1207,1 აწ მოგაკსენო ამბავი, წაყვანა მისი ვისაგან, რაცა მას აქათ მსმენია მნახველთა კაცებისაგან, ყველას წერილად მოგახსენებ, გულიცა შედვას ქვისაგან, და თქვენცა სცნობთ მისსა ამბავსა, თუ გარჯილობა გზინაგან.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 13971) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. მეოთხე სტრიქონში, ა მ ბ ა ე ს -ს შემდეგ, მოიშალა მიძიე, გ ა რ ჯ ი ლ ო ბ ა ფორმის ნაცვლად დაიწერა გ ა რ ჯ ი ლ ო ბ ა ს. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა. სტროფის შინაარსი: „ახლა მოგახსენებ (იმ) ამბავს, (თუ) ვინ წაიყვანა ის, რაც მას შემდეგ გამოგონია (მისი) მნახველი აღამიანებისაგან, ქვის გულიც რომ შედოს, ყველაფერს დაწერილებით მოგახსენებ, თქვენც გაიგებთ მის ამბავს, (მის) გარჯას მგზავრობისას.“

1208 ვაჰ, საწუთროო, სიყრუით თავი სატანას აღარე!
შენი ვერაინი ვერა ცნას, შენი სიმუხთლე სად არე;
პირი მზისაებრ საჩინო სად უჩინო ჰყავ, სად არე?
და მით ვხედავ, ბოლოდ სოფელსა ოჯრად ჩანს ყოვლი, სად არე!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1201) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაჰ (ვა).

ივ. გვიგინიშვილის აზრით, ეს სტროფი მთლიანად ფაქტობრივ სიტყვებითა და ახალი თავი ამ სტროფის შემდეგ უნდა დაიწყოს. ამიტომ სტროფი ბრჭყალებში უნდა ჩაისყოს მთლიანად. რედაქციამ გადაწყვიტა მსგავსი შემთხვევები განხილულ იქნას სპეციალურად.

ი. გვიგინიშვილმა აღნიშნა, რომ მაქამისათვის დასაშვებია ტავტოლოგიური შინაარსის. მაგრამ სხვადასხვაგვარად ნაწარმოები სიტყვების განმეორება. ამიტომ მეორე სტრიქონში სარიტმი სიტყვა შეიძლება ასე წაეკითხოთ: სადარე (=შესადარი). მეოთხე სტრიქონში კი უფრო სწორად მიიჩნია წაკითხვა: მით ვხედავ ბოლოდ სოფელსა, ოჯრად ჩანს ყოვლი სად არე (იხ. ზ), რომელიც შინაარსობრივად ნიშნავს: (ამნაირად) ვხედავ ბოლოს წუთისოფელს, სადაც ყოვლი არე ოჯრად ჩანს.

ს. ცაიშვილის აზრით, მეორე სტრიქონის სარიტმი სიტყვა შესაძლებელია ასე წაეკითხოთ: სად არე.

რედაქციის სხვა წევრებმა წარმოდგინეს პროექტს დაუქირეს მხარი. შ. ძიძიგურს მეოთხე სტრიქონის დაბოლოება პოეტურ ლიცენციად მიიჩნია და შინაარსი ასე ესმის: ამიტომ ვხედავ, საბოლოოდ წუთისოფელში ოხრად ჩანს ყოველივე, სადაც (=არც) არის.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი კი სწავლის უმრავლესობით ასე იქნა გაგებული: ვაი, წუთისოფელო, იცრუეოთ თავი სატანას შეადარე! შენსა ვერაინი ვერაფერს გაიგებს, შენი სიმუხთლე სად არის; მზესავით გამოსაჩენი პირი სად გააუჩინარე, სად ატარე (წაიყვანე)? ამიტომ ვხედავ, რომ საბოლოოდ წუთისოფელში ოხრად ჩანს ყოველი არე (ყოველივე).

1870 წ. 28 ნოემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ე. შეტრეველი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1209 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმეშაიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. უტიტიშვილმა); 1210; 1211; 1212 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულამ, ე. გვიგინიშვილმა, ლ. კვიციანი, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1209 ფაქტან იტყვის: „მომეშორვა მზე, მნათობი სრულად ქველთა,
სიციხელე და სულდგმულობა, მონაგები ჩემთა კვლათა;
მას უკანთ გაუწყებულად დება მჭირდის ცეცხლთა ცხელთა,
და ვერ გავაქვმე წყარო ცრემლთა, თქალთა ჩემთა გადმომღტრელთა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1202) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფაქტანი ამბობს: „მომეშორდა მზე, მთელი ხმელეთის მნათობი, სიციხელე და სულისდგმა, ჩემი ხელით მონაგები (მომოკებელი); მას შემდეგ კანუწყვებრივ

ცხელი ცეცხლი შედებოდა, ვერ დაეშრე (ერემლების) გადმომღერელი ჩემი თვალების ცრემლების წყარო.

1210 სახლი და შეიღნი მომძულდეს, ეჭვი უგულოთა გულითა,
მას ვიგონებდი მღტიმარე, რა მიმეძინის ლულითა;
უსენ, გამტეხი ფიცისა, მიჩნს უსჯულოთა სჯულითა,
და ვერ მიმიახლოს სახლოდ კრულმან პირითა კრულითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1203) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შეიღნი მომძულდეს (შეილი მომძულდა), მიჩნს (მიჩს).

რედაქციამ პირველ ტაეში მიიღო ზმნის მრავლობითის ფორმა (მომძულდეს), სახელი კი მხოლოდობითის ფორმით აღადგინა (შეილი). ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ სახლი და შეილი ფრაზეოლოგია და აქ ზმნა-შემსამენელი მრავლობით რიცხვშია შეთანხმებული ქვემდებარესთან შინაარსის მიხედვით.

ი. გიგინეიშვილის წინადადებით მეორე ტაეში რა მიმეძინის ლულითა შეიცვალა წყითხვით: რა მიმეღულის ლულითა (ასეა A4 D1 D2-ში).

ც. კეკელიძე აღნიშნა, რომ მიმეღულის ლულითა წმინდა რუსთველური გამოთქმაა. ამასთან საყურადღებოა, რომ ამ სტროფის სხვა ტაეებშიც მსგავსი ვერბალური ალიტერაცია გვაქვს: უგულოთა გულითა, უსჯულოთა სჯულითა, კრულმან... კრულითა.

სტროფის შინაარსი: სახლი (ოჯახი) და შეილი შემძულდა, ვულდარდანი ვაჭევი, მასზე (ნესტანზე) ვფიქრობდი მღვიძარი და მაშინაც, როცა ვთვლემდი; ფიცის გამტეხი უსენი ურჩულოდ მიმანჩია, ვერ მიმიკარებს აჯლოს (ის) კრული, პარშერცხენილი.

1211 დღესა ერთსა, საღამოჲამ, ჩასლვა იყო ოდენ მზისა,
წადდეგ წინა დარიჯათა, კარი მიჩნდა ხანაგისა;
ვიგონებდი, სევდა მკლვიდა მისისავე გონებისა,
და ეთქუი: «კრულია ზენაარი ყოელისამცა მამაცისა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1204) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციამ პირველი ტაეის მეორე ნახევარში ტირეებით გამოყო: დღესა ერთსა, საღამო-ვამ, — ჩასლვა იყო ოდენ მზისა, — წადდეგ...

პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

რედაქცია იზიარებს ალ. ჯვანაიას მოსაზრებას, რომ დარიჯაგი უკავშირდება სპარსულ «დარიჯეს», ფალური ფორმით — «დარიჩაქ» (მომცრო სარკმელი, ფანქარა, სამზირი). აქედან ჩანს მიღებული «დარიჯავ» იმავე მნიშვნელობით. ტაეის აზრი ასე უნდა გაეიკოთ: «მივეუბლოდი ფანქარას, დაედექი ფანქრის წინ, დაეინახე ხანაგის კარი». ე. ი. დარიჯავიდან, დარიჯავთაგან ვალედაეს ფაქმანის ისე, რომ სახლიდან არ გასულა.

სტროფის შინაარსი: ერთ დღეს, საღამოხანს, — ის იყო, მზე ჩადიოდა, — დაედექი ფანქრის წინ, დაეინახე სასტუმრო სახლის კარი, ეიხენებდი (ქალს), მასზე ფიქრის სევდა მკლავდა, ეთქვი: «წყული იყოს ყოველი მამაცის ფიცი».

1212 მო-სითმე-ვიდა ღარიბი მონა მოყუსითა სამითა,

მონა — მონურად მოსილი, სხუანი — მგზავრულად ხამითა;

სასმელ-საჭმელი მოიღეს, ქალაქს ნასყიდი დრამითა,

და სიღეს, ჭამდეს და უბნობდეს, სხდეს მზიარულნი ამითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1205) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მო-სითმე-ვიდა (მოვიდა სითმე), მეორე ტაეში დასმულია ტირეები. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: საიდანღაც მოვიდა უცხო მხარის მონა (მოლაშქრე) სამი ამხანაგით, მონა — მოლაშქრის შესაფერისად ჩამეული, სხვები — მგზავრულად ხამი საჟოსლით; მოიტანეს საჭმელ-სასმელი, ქალაქში დრამით (ფულით) ნასყიდი, სუამდნენ, ჭამდნენ და საუბრობდნენ, ისხდნენ ამით მზიარულნი.